

DenkWijzer

Thema: Dichtbij de burger

Interview met Arie Slob

Zeggenschap over de politie

De brandweer als regionale spel?

Verheugd met de jeugd?

Kansen voor gemeenten?

En verder:

Dualistisch onderhandelen

Samen dienen in de wereld

Solidariteit

1

JAARGANG 6 | NUMMER 1 | FEBRUARI 2006

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer
studieblad van de ChristenUnie
jaargang 6, nummer 1, februari 2006

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Kosten

- abonnement: € 16,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 11,-).
- donateurschap: minimum donatie is € 28,- per jaar, jongeren € 16,-. U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties, informatie over allerlei activiteiten, gratis toegang tot bijeenkomsten en u kunt deelnemen aan onze KennisNetWerken.
- losse nummers van *DenkWijzer*: € 4,- per stuk (exclusief verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december

Deadline kopij volgende nummer:
maandag 6 maart 2006

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur),
Henk Visser (namens bestuurdersvereniging),
Pieter Grinwis (namens Tweede Kamerfractie),
Erik van Dijk (eindredacteur t/m dit nummer) en
Geert Jan Spijker (nieuwe eindredacteur)

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

www.wi.christenunie.nl

www.bestuurders.christenunie.nl

Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers.
Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.

Copyright ChristenUnie 2006

Overname van artikelen en/of illustraties
uitsluitend na toestemming van de redactie.

5

Zorgen om de huishouding van Thorbecke

De verhouding tussen de Rijksoverheid en de andere overheden is in deze kabinetsperiode verslechterd. In een uitgebreid interview uit Arie Slob, Tweede Kamerlid van de ChristenUnie zijn zorgen over de ontwikkelingen op terreinen als politie, brandweer en onderwijs en daagt hij de ChristenUnie-bestuurders uit om intern in ieder geval wel een goede samenwerking te hebben tussen de bestuurslagen.

10

Zeggenschap over de politie

Veiligheid is al vele jaren een belangrijk aandachtsveld in de lokale politiek. Het onderwerp staat in de verkiezingsprogramma's van veel partijen dan ook hoog op de agenda. Burgemeester Bert Groen analyseert hoe de tendens tot vergroting van de centrale invloed op het veiligheidsvraagstuk uitwerkt op de zeggenschap over de politie op gemeentelijk niveau.

12

De brandweer als regionale spil?

In onze samenleving nemen de risico's, maar ook de complexiteit en de kwetsbaarheid in hoge mate toe. Evaluaties van rampen en zware ongevallen tonen steeds weer aan dat de organisaties van de hulpverleningsdiensten, waaronder de brandweer, verbeterd moet worden. Joop Alsema, burgemeester Staphorst en portefeuillehouder brandweer Regio IJssel Vecht zet vraagtekens bij de huidige reorganisatieplannen.

14

Kansen voor gemeenten?

Hoe ziet onze gemeente er over tien jaar uit? Zijn er voldoende woningen en is er voldoende speelgelegenheid voor onze jeugd? Hoe lopen de verkeersstromen in onze gemeente? Zijn er voldoende fiets- en wandelpaden. Onderwerpen die dicht bij de burgers komen. Het gaat om hun leef- en woonomgeving. Elke gemeente staat volgens raadslid én Statenlid Annelies van der Kolk voor de opdracht om samen met burgers, bedrijven en organisaties inkleuring te geven aan de eigen gemeente.

16

Verheugd met de jeugd?

De laatste jaren is er in ons land meer toenadering tussen de vanouds gescheiden circuits van het jeugd-beleid en het onderwijsbeleid. Dat is volgens auteur Corine Dijkstra een goede ontwikkeling. Belangrijk daarbij is dat aan een geïntegreerde visie op beiden, een positiebepaling voorafgaat: welke rolverdeling willen we in ons land tussen de (lokale) overheid, de scholen en de ouders als het gaat om de jeugd?

Dichtbij de burger

Door Erik van Dijk, eindredacteur

Op 7 maart 2006 zijn er weer gemeenteraadsverkiezingen. In het grootste deel van de 458 gemeenten in Nederland zullen politieke partijen de strijd om de gunst van de kiezer weer aangaan. In 196 gemeenten doet de ChristenUnie daar volop aan mee.

Velen van u zitten als raadslid, kandidaat-raadslid, wethouder, actief lid of anderszins midden in de verkiezingscampagne. Hopelijk kan de ChristenUnie in al die 196 gemeenten mee gaan doen aan de nieuwe raadsperiode en kunnen we ook weer in tientallen gemeenten aan het college deelnemen.

Dit nummer van DenkWijzer draait om de gemeente en wil alle lokale actievelingen helpen bij de campagne en bij een goede start voor de periode 2006-2010. Als belangrijkste thema hebben we gekozen voor de discussie rond gemeentelijke autonomie, met in ons achterhoofd nadrukkelijk de inzet van de ChristenUnie in deze campagne: aandacht vragen voor mensen en relaties (de titel van de handreiking verkiezingsprogramma: "Van IK naar SAMEN" en de slogan: "Voor elkaar").

Autonoom of automaat?

Staatsrechtelijk is de gemeentelijke autonomie een gegeven, maar de vraag die wij aan de verschillende auteurs hebben gesteld is, wat dat tegenwoordig concreet inhoudt. De Raad voor het openbaar bestuur (Rob) stelde in het recente rapport "Autonoom of automaat. Advies over gemeentelijke autonomie" (augustus 2005) dat we in een tijd leven "waarin er vele krachten en tendensen zijn in de richting van centralisatie en uniformering van het bestuur". Het meest duidelijk wordt dat zichtbaar bij de afschaffing van het gebruikersdeel OZB en de plannen met de politie en brandweer. Bij beleidsterreinen als ruimtelijke ordening, onderwijshuisvesting en de WMO lijkt er juist een tegengestelde tendens te zijn. Toch dringt ook daar zich de vraag naar de gemeentelijke beleidsvrijheid sterk op.

Is de gemeente op steeds meer terreinen alleen nog maar een uitvoeringsorgaan of loket van de centrale overheid (al dan niet veroorzaakt door Haagse regelzucht en monitoringsdrift)? Op welke terreinen is er nog ruimte voor eigen beleid? En is het op bepaalde terreinen zelfs zo erg dat Den Haag bepaalt en de gemeente betaalt?

Gemeentelijke autonomie is volgens de Rob "een opdracht voor het Rijk, de provincies én de gemeenten zelf om te blijven streven naar 'goed overheidsbestuur' dat zo dicht mogelijk bij de burgers functioneert. Dat wil zeggen dat

gemeenten in staat worden gesteld integrale, op de lokale maat toegesneden, innovatieve en efficiënte maatregelen en voorzieningen te treffen voor de lokale gemeenschap." Lokaal maatwerk is rekening houden met de menselijke maat. Dát is dichtbij de burger.

Jubileum en overdracht

Dit is het 25ste nummer van DenkWijzer. 'Dichtbij de burger' is een mooi thema voor zo'n jubileumnummer. Ik denk dat DenkWijzer in de afgelopen jaren steeds een goede mix heeft gehad van voldoende intellectueel niveau en tegelijk herkenbaarheid, leesbaarheid en toepasbaarheid. Zeker voor de leden van de bestuurdersvereniging hoop ik dat DenkWijzer ook voldoende 'Dichtbij de bestuurder' is geweest. Dit nummer in ieder geval wel!

Een themanummer rond de gemeente en de gemeenteraadsverkiezingen is ook om een andere reden toepasbaar. Dit is mijn laatste nummer als eindredacteur. Sinds september j.l. werk ik al niet meer bij het wetenschappelijk instituut, maar als beleidsmedewerker voor de bestuurdersvereniging. In die functie mag ik raads- en statenleden ondersteunen in hun uitdagende ambt door middel van advies, onderzoek, trainingen, beleidsondersteuning van de bestuurdersvereniging en organisatie van bijeenkomsten.

Inmiddels is een nieuwe eindredacteur van DenkWijzer al druk bezig met het aprilnummer. Hij heet Geert Jan Spijker. Wellicht kent u hem, bijvoorbeeld als auteur van het Kort Commentaar over discriminatie en de vrijheid van meningsuiting ("Een blad voor de mond", december 2002) of van een artikel in DenkWijzer (juni 2002). Ik vertrouw deze mooie taak graag aan hem toe. In het volgende nummer zal hij zich vast wel uitgebreider aan u voorstellen.

"Dichtbij God en dichtbij mensen" was tijdenlang de slogan van de EO. Ik hoop en bid dat dit het motto van de ChristenUnie mag zijn in de komende jaren en zal daar zelf vanuit mijn nieuwe functie mijn bijdrage aan proberen te leveren.

Veel leesgenoegen toegewenst!

Decentralisatie is nog geen lokaal maatwerk

Door Erik van Dijk

Decentralisatie is het neerleggen van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden op een zo laag mogelijk niveau, zo dicht mogelijk bij de burger. Decentralisatie is echter nog geen garantie voor lokaal maatwerk.

In alle discussies over 'bestuur dichtbij de burger' en decentralisatie versus centralisatie spelen een aantal zaken vaak door elkaar heen. We doen hier een poging enige helderheid te verschaffen.

Functioneel bestuur en algemeen bestuur

In de literatuur wordt wel gesproken over functionele decentralisatie tegenover territoriale decentralisatie. Territoriale decentralisatie is het overdragen van verantwoordelijkheden naar een 'lagere', dichtbij de burgers staande overheid, bijvoorbeeld van Rijk naar provincies of naar gemeenten. In principe gaat dat dan over het totale pakket, oftewel het algemene bestuur op een bepaald terrein. In de praktijk wordt een beleidsterrein nooit helemaal gedecentraliseerd. De 'hogere' overheid houdt op z'n minst nog graag een vinger aan de pols via monitoring, prestatieafspraken o.i.d.

Functionele decentralisatie is dat één bepaalde taak van de Rijksoverheid aan één bepaald, lokaal of regionaal georganiseerd orgaan wordt overgedragen (een "lager publiekrechtelijk lichaam"). De waterschappen zijn een zeer bekend voorbeeld. Functioneel bestuur biedt weliswaar voordelen (schaalvoordelen, deskundigheid, specialismen), maar "algemeen bestuur biedt in beginsel meer kansen voor een integrale en democratische afweging van belangen". Daar komt bij dat functionele decentralisatie vaak gepaard gaat met vervaging van verantwoordelijkheid.

In de artikelen over politie (p.10-11) en brandweer (p.12-13) steken de beide auteurs hun bezorgdheid over de verdergaande ontwikkelingen richting veiligheidsregio's en deels zelfs richting centralisering niet onder stoelen of banken.

Autonomie en medebewind

Autonomie is het kunnen nemen van eigen initiatief, het kunnen handelen naar eigen inzicht of - officieel omschreven - het hebben van de bevoegdheid tot 'regeling en bestuur van de eigen huishouding'. Een voorbeeld van een autonome regeling is de Algemene Plaatselijke Verordening (vooral gericht op de openbare orde en veiligheid).

Medebewind gaat over het besturen in opdracht en de verplichting mee te werken aan de uitvoering van regelingen van een 'hogere' bestuurslaag (veelal het Rijk).

In de loop van de twintigste eeuw was er een enorme groei van de medebewindstaken (woningbouw, welzijn, volksgezondheid, milieubeheer, sociale zaken, onderwijs).

Algemene en specifieke uitkeringen

Alle gemeenten krijgen geld via het Gemeentefonds. Van oorsprong lag het accent op de algemene uitkering. Op basis van inwonersaantal, demografische en sociale gegevens en nog veel meer indicatoren krijgen gemeenten een algemene 'zak geld' waarmee ze naar eigen inzicht beleid kunnen voeren. Steeds vaker wordt het geld echter geormerkt. Het Rijk stopt bijvoorbeeld geld in het Gemeentefonds voor de uitvoering van een (medebewinds)taak en geeft daarbij aan dat dat geld ook alleen maar daarvoor gebruikt mag worden. Dit kan belemmerend werken voor de flexibiliteit en integrale afwegingen van gemeenten.

Veel of weinig beleidsvrijheid

Hoe algemener het bestuur, hoe autonomer de bevoegdheden en hoe algemener de uitkering uit het Gemeentefonds, des te meer beleidsvrijheid is er voor de gemeente (of de provincie). Zeker als de gemeente een behoorlijk stuk eigen (belasting)inkomsten heeft.

Aan de andere kant, als bijvoorbeeld een medebewindsbevoegdheid heel nauwkeurig wordt voorgeschreven met geormerkte bedragen en kwaliteits- en prestatieafspraken vanuit het Rijk, dan is de gemeente niet meer dan een lokaal loket van de Rijksoverheid.

Dichtbij de burger

Als beleid dichtbij de burger wordt uitgevoerd, kan dat één taak betreffen waarbij de gemeente het uitvoeringsloket is van het Rijk.

Het wordt al meer lokaal maatwerk en werkelijk 'dicht bij de burger' als er in de uitvoering binnen een terrein afwegingen gemaakt kunnen worden. En al helemaal als meerdere beleids-terreinen integraal bekeken kunnen worden.

Beleid komt pas echt helemaal dichtbij de burger als die burgers bij de beleidsbepaling betrokken worden.

¹ Drs. R.M. Maris en drs. J.W. Dollekamp, *Verantwoordelijk bestuur – De (re)organisatie van het binnenlands bestuur in reformatorisch-politiek perspectief* (RPF 1995, 78 p.), p.53.

“We hebben elkaar ontzettend hard nodig”

Zorgen om de huishouding van Thorbecke

Door Erik van Dijk

De verhouding tussen de Rijksoverheid en de andere overheden is volgens Arie Slob in deze kabinetsperiode verslechterd. Dat is volgens het Tweede Kamerlid van de ChristenUnie iets waar Remkes zich als minister van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk voor mag voelen.

“Ik vind het volkomen terecht dat de *Vereniging van Nederlandse Gemeenten* (VNG) behoorlijk kritisch heeft gereageerd in de richting van het kabinet als het bijvoorbeeld ging om de afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB. Daar waren wij als ChristenUnie ook faliekant op tegen. Ik vind het nog steeds onbegrijpelijk dat er geen enkel zicht is op een alternatief voor gemeentes om iets te kunnen waarmaken van de beleidsvrijheid die zij naar mijn mening echt moeten hebben om hun eigen keuzes te kunnen maken. Je moet gemeentes niet degraderen tot een doorgeefluik van de Rijksoverheid.

Wij hebben nog geprobeerd een uitspraak van de Kamer over die alternatieven te krijgen, maar helaas heeft de PvdA dat niet gesteund. Zij zagen dat als een toegeven aan het schrappen van de OZB. Ze hadden heel wat ellende kunnen voorkomen, als ze dat toen gesteund hadden. Alternatieve plannen hadden er dan nu kunnen liggen.

Uiteindelijk heeft de PvdA zelfs nog het schrappen van de OZB geaccepteerd. Ze hebben vóór gestemd, zonder dat er een alternatief lag. Onbegrijpelijk.”

Op welke terreinen heb je in de afgelopen jaren verder zien gebeuren dat de gemeentelijke autonomie werd aangetast?

“Ook op het gebied van politie en de brandweer - in het kader van veiligheidsregio's - en in het onderwijsbeleid zien we dit gebeuren. De Rijksoverheid heeft een eigen verantwoordelijkheid om waar zij het nodig acht gemeentelijke taken ter discussie te stellen en eventueel bij ze weg te halen, maar je moet dat wel in open

harmonie en op een duidelijke wijze in de richting van gemeenten en provincies spelen. Het is te vaak eenrichtingsverkeer geweest in de afgelopen jaren. Het was zelfs op een bepaald moment zo dat er helemaal niet meer

Tussen Rijksoverheid en gemeentelijke overheid is het in de afgelopen jaren echt faliekant de verkeerde kant op gegaan.

gesproken werd. Uiteindelijk is er toen wel een soort convenant afgesloten tussen de lagere overheden en de Rijksoverheid, maar die laatste trekt vervolgens deels niet eens de consequenties uit dat convenant. Dat vind ik heel erg slecht want we hebben elkaar wel ontzettend hard nodig. Tussen Rijksoverheid en gemeentelijke overheid is het in de afgelopen jaren echt faliekant de verkeerde kant op gegaan.”

Er zijn toch ook terreinen waarin de Rijksoverheid zelf zegt dat ze die gemeente nodig hebben? Ruimtelijke ordening en WMO bijvoorbeeld?

“Dat is het dubbele dus. Aan de ene kant wel op concrete onderwerpen de lagere overheden opzoeken om met mensen in gesprek te gaan en afspraken met ze te maken. Aan de andere kant heel eenzijdig besluiten nemen die het functioneren van de lagere overheden heel direct raken. De lagere overheden zijn zelfs voor een deel vleugellam gemaakt, als het gaat om de financiële ruimte

dan eventueel weer detacheren bij de gemeente. Op zich zou dat in een bepaalde situatie wel kunnen, maar ik wil niet dat het dwingend worden opgelegd aan gemeentes. Met name voor de kleinere korpsen, waar zo’n enorme verwevenheid is tussen brandweercommandant, burgemeester en vrijwilligers - waar zo’n korps voor het grootste deel uit bestaat - kan dat zelfs heel ontwrichtend werken. Dus: laat ruimte voor gemotiveerd afwijken. Dat was mijn motie en die is door de Kamer aanvaard, maar minister Remkes dendert gewoon door. Het laatste woord is daar absoluut nog niet over gesproken.”

Het laatste wat mag gebeuren is dat de Rijksoverheid decentralisatie gebruikt om haar eigen straatje schoon te vegen en bezuinigingen door te voeren.

die zij nodig hebben om eigen beleid te kunnen voeren. Daar moet je burgers toch een bepaalde belasting voor op kunnen leggen? Daar was de OZB een zeer geschikt en rechtvaardig instrument voor. Als je dat dan op deze wijze schrapt en met een compensatie komt, die ook nog eens aan alle kanten rammelt, kan ik mij heel goed voorstellen dat er een diepgeworteld wantrouwen bij lokale bestuurders is ontstaan richting de Rijksoverheid.”

Ontbrak het bij het kabinet nu aan visie? Welke partij heeft dan ook misschien teveel z’n stempel gedrukt? Of komt het juist door de combinatie van deze drie partijen?

“Ik heb me zeer verbaasd over het CDA die al dit soort dingen ‘gewoon’ steeds maar geaccepteerd heeft, ook die afschaffing van de OZB. Ze hadden zich toch nog wel een beetje druk kunnen maken over die alternatieven of op z’n minst die rammelende compensatie? Nu hebben ze met een paar slappe toezeggingen van Zalm vóór gestemd. Het CDA was van oorsprong een partij die heel erg diep geworteld was in de lokale overheid. Als je kijkt naar de discussies over een gekozen burgemeester (een D66-punt), over het schrappen van de OZB (een VVD-punt) en nog een paar zaken, dan heeft het CDA in deze coalitie veel voor lief genomen. Maar goed, als drie partijen zich vastleggen in een uitgebreid regeerakkoord met afspraken, die zo dwingend zijn dat er niet van afgeweken kan worden, dan vraag je misschien wel om dit soort moeilijkheden.”

Brandweer en politie

Je hebt een belangrijke motie ingediend als het gaat om de brandweer?

“In het kader van de veiligheidsregio’s, waar wij op zich ook heel constructief over meedenken, is Remkes nu bezig om de brandweerkorpsen verder te regionaliseren. Helemaal regionaliseren zit er niet zo in, dus begint men maar met een gedeelte: het kader weghalen bij de lokale brandweerkorpsen, die regionaal neerzetten en

Hoe denk je nu dat het verder gaat met de politie?

“Dat wordt ook zo’n discussie ... Daar moeten mensen met een structuurwijziging aan de slag gaan, terwijl de vorige structuurwijziging zo lang zo veel los heeft gemaakt bij de politie en ervoor heeft gezorgd dat de relatie van de politie naar de burgers toe niet goed uit de verf kwam. Moet je nu al weer zoiets overhoop gaan halen?

Als ChristenUnie zien we daar de noodzaak niet van in. Maar de coalitie en Remkes voorop, met Donner in dit geval naast hem, zijn enorm aan het doordrammen om het er door te krijgen voordat er weer verkiezingen zijn.”

“Het zijn natuurlijk een beetje de slingers van een klok. Eerst werd heel veel ruimte gegeven aan de regio’s, de korpsen. In de loop van de jaren heeft de Rijksoverheid er zich al een beetje tussen gewrongen door korpsen af te rekenen op basis van prestaties. Daarmee zijn er dus nu

De lagere overheden zijn zelfs voor een deel vleugellam gemaakt, als het gaat om de financiële ruimte die zij nodig hebben om eigen beleid te kunnen voeren.

ook al mogelijkheden om vanuit de Rijksoverheid meer sturing te geven. Waarom zou je die burgemeester er nu tussenuit trekken? Daar kan wel achter zitten dat men de weg wil vrijmaken voor de direct gekozen burgemeester, die er misschien in de toekomst toch gaat komen. Men wil misschien niet dat bepaalde populistische figuren de leiding over de politie krijgen. Spreek dat dan hardop uit! Ik houd niet van verborgen agenda’s.”

Vertrouwen

“Het lijkt wel of er bij deze coalitie een stuk sluimerend wantrouwen is naar gemeentes. Dat lijkt ook wel eens de reden dat zaken bij hen weggehaald worden. Maar dan is het ook weer heel dubbel dat er op andere terreinen juist weer verantwoordelijkheden bij hen neergelegd worden. Denk aan de Wet Werk en Bijstand, waarvan de gemeentes intussen aantonen dat ze zelfs

met financiële kaders die niet erg sterk zijn behoorlijk goed werk kunnen verrichten. Denk aan de discussie over de WMO, waar de gemeenten ook een behoorlijke verantwoordelijkheid krijgen. De ChristenUnie zegt consequent: centraal wat moet, decentraal wat kan. Bij het kabinet is het de ene keer dit en de andere keer dat. Dan wordt het een heel warrig beleid richting gemeenten. Je merkt dat gemeenten niet meer weten waar ze met de Rijksoverheid aan toe zijn.”

Heb jij wat dat betreft wel een groter vertrouwen in de lokale overheden?

“Ja, ik heb een groot vertrouwen in de lokale overheden. Daar is alle reden voor, omdat ze over het algemeen hun bestuurlijke verantwoordelijkheid goed waar kunnen maken. Kijk ook naar de gemeenten waar de ChristenUnie bestuurskracht levert. Dat zijn mensen met kwaliteit.”

Ik heb me zeer verbaasd over het CDA ...

Jij denkt ook dat ze de WMO aan gaan kunnen?

“Wat ik uit het land hoor en niet alleen uit de ChristenUnie, is dat veel gemeenten het willen en kunnen. Zij vinden het heel goed dat ze daarin eigen keuzes mogen maken. Lokale bestuurders zitten natuurlijk dicht op hun gemeenschap en kunnen dat veel beter inschatten dan de Rijksoverheid.

De ChristenUnie heeft indertijd ook met de Wet Voorzieningen Gehandicapten, die nu opgaat in de WMO, ook al gezegd dat gemeentes de ruimte moeten krijgen om keuzes te maken. Dan moet de lokale democratie ook werken, als ze het niet goed doen. Maar als blijkt dat de financiële systematiek niet klopt en gemeenten onvoldoende geld krijgen en dat daardoor verschillen ontstaan, dan is de Rijksoverheid aan zet. Bij de WMO is het natuurlijk van belang dat we zorgen dat gemeentes voldoende toegerust zijn om het op te kunnen pakken. Het laatste wat mag gebeuren is dat de Rijksoverheid decentralisatie gebruikt om haar eigen straatje schoon te vegen en bezuinigingen door te voeren. Daar moeten we echt voor waken.”

Dualisering

Maak je je zorgen over wat er door de dualisering allemaal veranderd is? Is de lokale politiek niet instabieler geworden?

“Als ik het over vertrouwen in het lokaal bestuur heb, dan bedoel ik in de eerste instantie de mensen die dagelijkse verantwoordelijkheid dragen, dus de burgemeesters en de wethouders. Gelukkig hebben we bij de ChristenUnie in veel, ook grote plaatsen hele goede mensen, waar ik

echt trots op ben. Ik hoop dat dat na 7 maart gecontinueerd en mogelijk uitgebouwd kan worden.

Als het gaat om gemeenteraden klopt het wel dat het in de afgelopen jaren in nogal wat gemeentes onrustig is geweest. De stabiliteit van de raad was niet altijd even groot. Of je dat 1-op-1 kunt toeschrijven aan de dualisering is voor mij nog een vraag. Er zijn nogal wat mensen die de dualisering als iets totaal nieuws hebben neergezet. Ik vind dat nogal wat zaken die men beoogde met de dualisering daarvoor ook al konden (als volksvertegenwoordiger proberen dicht bij de mensen te staan, met initiatieven komen, kaders stellen, etc.). Natuurlijk is formeel in de wetgeving de verwevenheid van wethouders en fracties wel beëindigd, maar bij wijze van spreken kunnen ze nu nog steeds bij elkaar op schoot zitten.

Feit is wel dat er een ander type raadsleden is gekomen. Er wordt veel meer met scherp vanuit de heup wordt geschoten. Dat is natuurlijk wel een punt van zorg.

Het is de verantwoordelijkheid voor de lokale partijbesturen om te zorgen dat ze goede mensen op de lijst plaatsen. Ik zie juist voor de ChristenUnie heel veel kansen, omdat juist onze bestuurders, raadsleden én wethouders, over het algemeen bekend staan om hun stabiliteit.

Het is te hopen dat het in de lokale gemeenschappen ook opvalt: dat zijn mensen die weten waar ze het over hebben, die de dossiers kennen, die niet vast zitten in de waan van de dag, maar vanuit hun principes vooruit kijken en hun gemeente die richting uitsturen waarvan ze denken dat het goed is, mensen die niet op de persoon spelen, maar de inhoud centraal stellen. Volgens mij zijn dat ook de bestuurders die het land nodig heeft. Dat biedt ons kansen om de steun van de bevolking te krijgen en plaatsen in colleges te verwerven.”

De ChristenUnie zegt consequent: centraal wat moet, decentraal wat kan. Bij het kabinet is het de ene keer dit en de andere keer dat.

Onderwijs

We hebben het over politie, brandweer en WMO gehad. Welke terreinen zijn nog meer in beweging?

“Onderwijs natuurlijk. We hebben een beleidsontwikkeling gehad dat heel veel onderwijsbeleid richting gemeenten werd gedecentraliseerd. Nu zie je gebeuren dat er onder Balkenende nogal wat bij gemeentes wordt weggetrokken en bij de scholen zelf wordt neergelegd. Op zich onderscheiden wij die ‘door-decentralisering’ wel. De gemeentelijke overheid hoeft daar niet steeds tussen te zitten. Het is op dit moment wel heel erg zoeken naar een nieuwe balans in de verhouding tussen de Rijksoverheid, scholen, gemeentelijke overheden en welzijnsorganisaties. Lokale ChristenUnie-vertegenwoordigers kunnen daar ook een steentje aan bijdragen.”

“Lokaal onderwijsbeleid draait om de hele grote verantwoordelijkheid die scholen dragen, maar ook om de verantwoordelijkheid die gemeenten daarin hebben, bijvoorbeeld als het gaat om dreigende segregatie. Wat kunnen we daarbij wel of niet van de scholen vragen? Wat houdt

Niet elkaars doorgeefluik zijn, maar wel elkaar versterken.

het in als scholen ‘niet-vrijblijvend overleg’ moeten gaan voeren? Moet de gemeente bijvoorbeeld doorzettingsmacht krijgen in dat soort situaties? Daar ben ik op zich niet voor, maar ik snap ook wel dat het niet te vrijblijvend kan zijn. Waar kom je dan wel uit? Het mooie vind ik nu wel dat de VNG daar samen met de Rijksoverheid over na wil gaan denken. Zij hebben een paper opgesteld waarin de dilemma’s op een rij zijn gezet, waarmee ze het land gaan intrekken. Dat zijn discussies die voor ons ook van belang zijn.”

Is het ingewikkelder geworden nu er ook het hele kinderopvangverhaal bij is gekomen?

“Ja, daardoor is het zeker weer een stukje gecompliceerder geworden, zeker ook omdat het met de budgettaire kaders onmogelijk is om het met dit tijdschema op deze wijze te kunnen uitvoeren.”

De verantwoordelijkheid ligt bij scholen ...

“Ja, maar de gemeentes hebben natuurlijk ook verantwoordelijkheden in de kinderopvang. Gelden voor de scholen andere regels dan voor de gemeente? Of als er wit-zwarte-scholen dreigt, hoe kunnen gemeenten daarin nog sturen? Gemeenten mogen niet te sterk in gaan grijpen in die scholen, want dan komen ze aan de autonomie van scholen en de verantwoordelijkheid van het schoolbestuur.”

“Onderwijshuisvesting is hetzelfde verhaal. Daar hebben gemeenten wel iets in handen, maar mogen ze het middel van de huisvesting gebruiken om scholen een bepaalde richting uit te duwen (‘als je niet doet wat wij zeggen, krijg je geen huisvestingsgeld’)? Zo zou het niet moeten, maar die situatie zit er mogelijk wel aan te komen.”

“Als het gaat om lokaal onderwijsbeleid hadden we voor een bepaalde periode geld beschikbaar en waren er afspraken gemaakt. Daar heeft de Rijksoverheid eenzijdig op ingebroken door de afspraken te wijzigen voordat de periode was afgelopen en er andere eisen aan toe te voegen. Dan sta ik wel op de voorste rij om te zeggen dat dat onbehoorlijk bestuur is. De motie die ik daarover had ingediend heeft geen Kamermeerderheid gekregen. De coalitie en de SGP stemden tegen.

Echt, als het gaat over de verhouding tussen het Rijk en

de lokale overheid in de afgelopen periode is er heel veel misgegaan en zijn er heel veel tegenstrijdigheden.”

Qua onderwijsbeleid, wat zou je aan onze raadsleden willen meegeven, waar ze op moeten letten?

“Ik denk dat ze heel actief mee moeten denken. Als het over onderwijs gaat zullen ze er voor moeten zorgdragen dat schoolbesturen hun verantwoordelijkheid voor het onderwijs waar kunnen maken. Ze zullen er ook voor moeten zorgdragen dat de samenwerking in hun gemeente tussen lokale overheid, scholen en welzijnsorganisaties optimaal is. Het is van ontzettend groot belang dat daarin geïnvesteerd wordt. Het is onzin om te denken – bij de PvdA hebben ze daar wel eens een handje van – dat je die rol alleen maar in kunt vullen als er met een zak geld wordt gezwaaid.”

Mobiliteit

Zijn er nog andere beleidsterreinen waar die decentralisering speelt?

“Onlangs is de Nota Mobiliteit vastgesteld. Daar hebben we als Christenunie actief aan meegedaan. Wij hebben daar een aantal aanscherpingen in kunnen krijgen, met name als het gaat om de positie van het openbaar vervoer. We hebben ook een aantal regio’s in die Nota weten te krijgen, bijvoorbeeld Zwolle en omgeving, de steden-driehoek bij Apeldoorn, een deel van het Noorden, die nu ook actief mee kunnen gaan dingen naar de vele miljoenen die straks beschikbaar komen voor infrastructuur. En nu is het dus aan de gemeentes, soms ook samen met de provincie om ervoor te zorgen dat er goede plannen liggen. Die moeten er wel komen. Als wij er in de Kamer voor geknokt hebben dat ze die kans krijgen, dan is dat prachtig. De deur staat voor ze open, maar ze komen pas echt binnen als ze goede plannen maken.”

“Als het om openbaar vervoer gaat weet ik bijvoorbeeld dat er best wel ruimte is gekomen voor de gemeentes, maar dat het Rijk ook behoorlijk bezuinigd heeft op streek- en stadsvervoer. Het is dan weer aan onze lokale bestuurders om scherp te zijn op ontwikkelingen die er

Ik denk dat wij niet in de val moeten stappen, dat we het eigen gelijk gaan prediken.

op dat gebied zijn. Ik hoop echt dat ze de deur naar onze fractie in Den Haag weten te vinden op het moment dat het nodig is. Ik heb zelf de afgelopen jaren behoorlijk geïnvesteerd in contacten met de raadsfracties, statenfracties. Ik heb met heel veel mensen contact gehad. Iedere keer was mijn boodschap: als er iets is waar jullie tegenaan lopen, iets met een landelijk dimensie, geeft het dan door. En ook andersom. Zo is er best al heel wat uitwisseling tot stand gekomen. Dat is mooi, maar het moet nog verder uitgebouwd worden. Niet elkaars doorgeefluik zijn, maar wel elkaar versterken.”

Eigen gelijk

Het gaat niet echt over decentralisatie, maar kun je nog iets zeggen over het dossier bordeelverbod?

“Volgens mij worden we dagelijks bevestigd in onze opstelling. Dat is aan de ene kant een plezierige gedachte, aan de andere kant zou het mooi zijn als er in de praktijk ook echt wat ging veranderen.”

“Langzaam maar zeker zie je dat mensen merken dat ze tegen grenzen aanlopen. Dat zijn vaak grenzen waar wij al op gewezen hadden en gevolgen die wij voorspeld hadden. Toen werden we als een stelletjes fatsoensrakers in de hoek gezet. Nu begint zelfs de PvdA er over, kun je nagaan.

Vorige week een heel stuk in de krant over cannabisgebruik onder jongeren. Dat het zo'n probleem is en dat het THC-gehalte te hoog is ... Ik heb nooit anders geroepen! Er lopen heel wat jonge mensen op stuk. Dat begint de samenleving steeds meer door te krijgen.”

“Ik denk dat wij niet in de val moeten stappen, dat we het eigen gelijk gaan prediken, maar dat we vanuit dat besef dat mensen nu krijgen er echt wat aan moet gaan doen. Wij moeten met nog meer kracht de oplossingen die we hebben naar voren schuiven en daarbij het belang van de samenleving dienen en niet ons eigen gelijk halen. Dat zijn dus zaken waar we in het lokaal bestuur mee bezig kunnen zijn. Heel concreet in hun eigen stad of dorp richtingen aanwijzen die goed voor de samenleving zijn. Daar liggen kansen voor de campagne en voor de nieuwe periode.”

Platteland

“Richting plattelandsgemeente zou ik willen zeggen dat het van enorm belang is voor de leefbaarheid van het platteland en de positie van de landbouw dat men heel gebiedsgericht beleid gaat ontwikkelen. Het kan nooit als een blauwdruk van bovenaf bij de plattelandsgemeenten worden neergelegd hoe zij willen dat het er over 20 of 30 jaar uitziet, welke functies bevorderd moeten worden en welke ontwikkelingen afgeremd moeten worden, welke combinaties gemaakt moeten worden. Dat gaat heel wat vragen van de plattelandsgemeenten. Voor de nieuwe collegeperiode en raadsperiode zou dat hoog op de agenda moeten komen.

In heel wat gemeentes hebben structuurvisies een sluimerend bestaan gehad en geen hoge prioriteit gehad. Nu de ontwikkelingen in de landbouw zo hard gaan, moet je er als gemeente wel bij zijn om samen met de mensen die in die landbouwsector en aanpalende sectoren werken proberen greep te houden op die ontwikkelingen.”

Voor elkaar

Ben je blij met de spits die we nu gekozen hebben: 'Voor elkaar'.

“De slogan vind ik echt heel mooi. Het geeft heel goed weer wat we willen. Wij zijn er niet voor onszelf maar we willen een bijdrage leveren aan de gemeenschap en aan het functioneren van mensen daarin. We hebben natuurlijk als ChristenUnie altijd al bijzondere aandacht gehad voor mensen in kwetsbare situaties. We zijn niet alleen rationele bestuurders die hoog en droog in het gemeentehuis hun werk doen, maar we staan naast de mensen en we doen het voor de mensen. Ik hoop dat mensen dat niet alleen herkennen aan de slogan en de

We moeten vooral onze stabiliteit vasthouden en we zullen inhoudelijk verder moeten praktiseren wat we nu met hele mooie woorden in de programma's hebben neergezet.

verkiezingsprogramma's, maar - belangrijker nog - aan het dagelijks handelen van onze bestuurders. Niet alleen dichtbij de verkiezingen, maar door de jaren heen.”

Wat zullen we in de komende jaren vooral moeten laten zien.

“We moeten vooral onze stabiliteit vasthouden en we zullen inhoudelijk verder moeten praktiseren wat we nu met hele mooie woorden in de programma's hebben neergezet. 'Geen woorden, maar daden'. Daarmee win je vertrouwen. Daarmee kun je de zo vaak geconstateerde kloof tussen de burger en de politiek uiteindelijk het beste dichtten.”

Zeggenschap over de politie

Van gemeentelijk naar regionaal naar landelijk

Door Bert Groen, burgemeester te Bunschoten-Spakenburg

Veiligheid is al vele jaren een belangrijk aandachtsveld in de lokale politiek. Het onderwerp staat in de verkiezingsprogramma's van veel partijen dan ook hoog op de agenda. Was aanvankelijk veel voorkomende kleine criminaliteit de aanjager van de veiligheidsdiscussie, de laatste jaren wordt het veiligheidsdebat gevoed door zware calamiteiten en van nog recentere datum: door terrorisme dreigingen.

De reactie op de hierboven genoemde maatschappelijke verschijnselen is een sterk toegenomen centralisering. Hoe werkt deze tendens tot vergroting van de centrale invloed op het veiligheidsvraagstuk nu uit op de zeggenschap over de politie op gemeentelijk niveau?

Wettelijk kader

De politie dient twee heren: de officier van justitie en de burgemeester. De officier van justitie is bevoegd gezag voor wat betreft de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde. De burgemeester is verantwoordelijk voor de handhaving van de openbare orde en hulpverlening. Artikel 172, lid 2 van de Gemeentewet zegt: "De burgemeester is bevoegd overtredingen van wettelijke voorschriften die betrekking hebben op de openbare orde, te beletten of te beëindigen. Hij bedient zich daarbij van de onder zijn gezag staande politie".

De invloed van de gemeenteraad op de politie moet zich afwickelen via de verantwoordingsplicht van de burgemeester aan de gemeenteraad (art. 180, lid 1, Gemeentewet)

De vraag is nu, hoe zich de invloed van de raad op de burgemeester vertaalt en hoe de invloed van de burgemeester op de politie vorm krijgt.

Ontwikkeling van zeggenschap

De Politiewet 1993 maakte een einde aan een jarenlange discussie over het politiebestedel. Vóór 1993 werkte in ons land onder beleidsverantwoordelijkheid van de minister van justitie het Korps Rijkspolitie in gemeenten met minder dan 25.000 inwoners. Het Korps Rijkspolitie was een centraal gestuurde organisatie onderverdeeld in districten, groepen en posten. Gemeenten met meer dan 25.000 inwoners kenden de gemeentepolitie. Er bestonden 148 gemeentepolitie-korpsen. De beleidsverantwoordelijkheid voor de gemeentepolitie beruiste bij het ministerie van binnenlandse zaken.

In de zgn. rijkspolitie-gemeenten bestond de wettelijke

invloed van de burgemeester op het politieapparaat uit:

- gehoord worden over de sterkte van de groep en over de minimumsterkte, die in het bewakingsgebied aanwezig moet zijn;
- de instemming met de aanwijzing van groeps- of postcommandant;
- overleg over vervulling van de politietaak met groeps- of postcommandant;
- vaststelling van het dienstrooster in overeenstemming met de groeps- of postcommandant.

De beslissingen over de inzet van mensen en middelen en over de organisatie van het politieapparaat lagen in handen van de districtscommandant.

In gemeenten met gemeentepolitie ontvingen de gemeenten een nagenoeg kostendekkende zgn. doeluitkering voor het exploiteren van een politiekorps. Mààr: sterkte, opleidingseisen, personeelsbeleid en vele andere onderwerpen waren onderhevig aan centrale richtlijnen. De gemeenteraad had wèl het budgetrecht en dus een sturende bevoegdheid. De commissaris van politie werd door de kroon benoemd, gehoord de burgemeester. Vergeleken met rijkspolitiegemeenten was de invloed van de burgemeester en van de gemeenteraad in gemeentepolitie-gemeenten beduidend groter.

Vrij lang werd de politie gezien als het aan de burgemeester voorbehouden beleidsterrein en beperkte de invloed van de raad zich in gemeenten boven de 25.000 inwoners vaak tot het vaststellen van de politiebegroting. In gemeenten met rijkspolitie was er géén invloed van de raad op het politieterrein.

Onder invloed van de democratiserings-discussies gingen de gemeenteraden allengs gebruik maken van hun bevoegdheden via de verantwoordingsplicht van de burgemeester aan de raad. Aanvankelijk alleen bij incidenten,

later toch wat gestructureerder op basis van (al dan niet integrale) veiligheidsplannen.

De democratisering had niet alleen betrekking op de vergroting van de raadsinvloed op het politieterrein, maar had ook zijn weerslag op de interne organisatie van de politie. Uit deze tijd stamt de aandacht voor de politie in de wijk. Het begrip wijkagent werd geïntroduceerd.

De Politiewet 1993 beëindigde het onderscheid tussen rijks- en gemeentepolitie. De regionale politie ontstond. Aan het hoofd van het regionale politiekorps staat de korpsbeheerder (de burgemeester van de centrumgemeente), bijgestaan door het regionaal college (alle andere burgemeesters in de regio en de hoofdofficier van justitie).

De dagelijkse leiding is in handen van de korpschef. In veel politieregio's is de regio onderverdeeld in districten. Het regionaal college stelt vast:

- het ontwerp van de organisatie
- de formatie
- de begroting
- de rekening
- het beleidsplan

De gemeenteraden kunnen via de verantwoordingsplicht van de burgemeester hun invloed aanwenden op al deze onderwerpen. Dat is dan invloed achteraf. Via het vaststellen van een integraal veiligheidsplan oefenen veel gemeenteraden tegenwoordig ook vooraf invloed uit op het werk van de politieregio. Erkend moet worden dat het wel invloed op afstand is en dat het abstractieniveau van de regionale beleidsstukken niet direct aanmoedigt tot intensieve bemoeienis.

In formele zin betekende de Politiewet 1993 voor de voormalige rijkspolite-gemeenten een verbetering doordat de gemeenteraden invloed kregen op veel zaken aangaande het beheer van de politie. Voor de gemeentepolitie-gemeenten was de nieuwe wet een verslechtering; immers, de bevoegdheid van de raad (voorheen met een eigen budgetrecht) moest nu met veel gemeenten worden gedeeld.

De Politiewet 1993 geeft vorm aan het gezag over de politie door ook veel beheerskwesaties op regionaal niveau ter vaststelling te laten aan het regionaal college (formatie, organisatie, huisvesting etc.).

Centralisatie

Uitgangspunten van de Politiewet 1993 zijn: "decentraal, tenzij" en "beheer volgt gezag".

Met het uitgangspunt "decentraal tenzij" wordt tot uitdrukking gebracht, dat de zeggenschap over de politie zo laag mogelijk moet worden neergelegd. De verdeling van de politieregio's in districten is daarvan o.a. het uitvloeisel.

Daar waar het rijksbelang dat vergt, kunnen de bewindslieden van binnenlandse zaken en/of justitie aanwijzingen geven aan de regionale korpsen.

Met het uitgangspunt "beheer volgt gezag" wordt aangegeven, dat gezag voeren over de politie niet effectief kan zijn als de gezagsdragers niets hebben te vertellen over de manier waarop het politieapparaat is georganiseerd (personeelsformatie, gebruik van middelen; huisvesting etc.) In de Politiewet 1993 zijn beheer en gezag opgedragen aan het regionaal college. Met name de bestrijding van zware criminaliteit en terrorisme hebben ertoe geleid, dat de greep van het Rijk op de politie is verstevigd door vorming van centrale diensten en door het sluiten van convenanten waarin prestatieafspraken worden gemaakt met de politieregio's.

De nieuwste beleidsvoornemens van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksaangelegenheden gaan echter nog verder.

Het is het Rijk een doorn in het oog dat de autonome politieregio's er onvoldoende in slaagden op diverse beheersterreinen (aanschaffing materieel en informatisering) tot uniformiteit in aanpak te komen. Om daarop meer sturing te krijgen wil de bewindsman nu komen tot één landelijke politieorganisatie die met name het beheer centraal zal organiseren. De regionale korpsen zullen daaraan ondergeschikt worden. In de plannen van de minister zal het regionaal college nog wel bevoegd zijn over de gezagsvragen te besluiten. Voorts wil de minister de invloed van de gemeenteraden vergroten door de regionale colleges te verplichten, voorafgaande aan de vaststelling van het beleidsplan de inbreng te vragen van de gemeenteraden op het concept-beleidsplan. Inzake beheerskwesaties krijgen de burgemeester en de gemeenteraden een beroepsrecht.

Beoordeling

In de nieuwste plannen van de minister van Binnenlandse Zaken worden gezag en beheer uit elkaar getrokken. Het regionaal college kan de gezagsrelatie via het vaststellen van het beleidsplan aanbrengen, maar zal dat moeten doen onder sturing van de centrale politieorganisatie voor wat betreft allerlei beheerskwesaties. De beheersinvloed van het regionaal college (en dus van de burgemeester) is zeer gering geworden. Het inbrengrecht van de gemeenteraad is weinig meer dan het bewijzen van lippendienst aan de democratische inbedding van de politie.

Omdat de politie wordt teruggebracht naar één landelijke organisatie (onderverdeeld in decentrale korpsen) is de centralisatie en rijksinvloed zéér groot.

Feitelijk zou –als deze plannen doorgaan– op gemeentelijk niveau de zeggenschap over de politie er nog slechter afkomen dan onder de rijks- en gemeentepolitie van vóór 1993.

Het is maar de vraag of in de nieuwste plannen het gezag over de politie, zoals artikel 172, lid 2 van de Gemeentewet dat aan de burgemeester geeft, nog wel effectief kan worden uitgeoefend en of de burgemeester zich daar dan voor kan verantwoorden naar de gemeenteraad.

De brandweer als regionale spil?

Door Joop Alsema, burgemeester Staphorst en portefeuillehouder brandweer Regio IJssel Vecht

Sinds 1990 is het rijksbeleid gericht op kwaliteitsverbetering van de brandweerorganisatie. In onze samenleving nemen de risico's, maar ook de complexiteit en de kwetsbaarheid in hoge mate toe. Evaluaties van rampen en zware ongevallen tonen steeds weer aan dat de organisaties van de hulpverleningsdiensten, waaronder de brandweer, verbeterd moet worden.

Het gaat er om de veiligheid van de burger en de hulpverleners te verhogen. De burger wenst een adequaat antwoord van de overheid als het gaat om het voorkomen en bestrijden van rampen. Gemeenten zoeken daarom naar verbetering van de eigen organisatie en samenwerkingsverbanden om zich voor te bereiden op de beheersing van risico en het bestrijden van de effecten hiervan.

Veiligheidsregio's

Medio 2004 heeft het kabinet het beleidsplan Crisisbeheersing vastgesteld en in uitvoering genomen. Dit beleidsplan is niet gericht op het beheer van de diensten, maar op het beleid dat tot ontwikkeling en in uitvoering genomen moet worden. De veiligheidsregio moet het hart vormen van de crisisbeheersingsorganisatie. Het kabinet omschrijft de veiligheidsregio als een gebied waarin wordt samengewerkt door een aantal gemeentebesturen en diensten rond taken op het terrein van de brandweezorg, rampenbeheersing, crisisbeheersing, geneeskundige hulpverlening bij rampen en handhaving van de openbare orde en veiligheid. Met andere woorden: alle hulpverleningsdiensten moeten in een gebied samenwerken. Essentieel is de versterking van de bestuurlijke en de operationele regie in alle fasen van de veiligheidsketen. Het gaat in grote lijnen om:

- Het versterken van de gemeentelijke samenwerking op regionaal niveau. Het vergroten van de kennis en ervaring ten behoeve van brandweer en rampenbestrijding bij gemeenten. Door gemeentelijke samenwerking kunnen gemeenten beschikken over regionale capaciteit.
- Het verbeteren van multidisciplinair optreden (politie, brandweer, geneeskundige diensten en gemeentelijke diensten) door slagkracht van de regionale besturen van brandweer en geneeskundige hulpverlening te bundelen in het zgn. regionale veiligheidsbestuur en het leggen van een verbinding met het regionaal college van

politie. Dit vergroot de doorzettingsmacht van deze besturen.

- Het gelijktrekken van het hulpverleningsniveau dat burgers geboden wordt, door een basisniveau aan kwaliteit en kwantiteit aan lokale en regionale brandweezorg te realiseren.

De bestuurlijke samenwerking wordt vormgegeven in 25 veiligheidsregio's in overeenstemming met de indeling van de politieregio's. Een nieuw te vormen bestuur is verantwoordelijk voor beleid en beheer ten aanzien van de regionale brandweer, de geneeskundige dienst, de multidisciplinaire rampen en crisisbeheersing en het beheer van de gemeenschappelijke meldkamer. Het bestuur wordt georganiseerd volgens de lijnen van verlengd lokaal bestuur en dus vorm gegeven op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen. Het regionale veiligheidsbestuur bestaat uit de burgemeesters van de in de regio gelegen gemeenten. Het bestuur wordt ondersteund door een directie, die in ieder geval bestaat uit de korpschef, de regionale commandant en de regionaal geneeskundig functionaris.

Om het beheer van de brandweer goed te kunnen regionaliseren vindt het kabinet het ook noodzakelijk dat de gemeentelijke brandweerofficieren in dienst komen bij de regio. Het gaat om kaderpersoneel dat zich bezighoudt met voornamelijk de preparatie en de repressie. Het kan op die manier vanuit een regionale context met de nodige kwaliteitswaarborging ten dienste staan van de gemeenten.

De structuur sluit in belangrijke mate aan op die van de politieregio's. Het gezag blijft gemeentelijk – de burgemeester houdt hier de bevoegdheid – terwijl het beheer naar het regionale niveau wordt verplaatst. De regio krijgt doorzettingsmacht ten opzichte van de gemeenten. Het leidinggevende kader van de brandweer komt in dienst van de regio.

De gevolgen

Veel gemeenten hebben naast hun vrijwillige brandweerkorpsen, steeds meer brandweersedkundigen in dienst genomen. Dit zijn vaak brandweerofficieren die de preventietaak en de preparatietaken uitoefenen. Tevens vindt controle, toetsing van de bouwvoorvragen en het verlenen van vergunningen voor veilig gebruik plaats. Dit betekent dat de brandweer is ingebed en onderdeel uitmaakt van de gemeentelijke organisatie.

gemeentelijke brandweerorganisatie. Dit kan tot gevolg hebben dat de positie van gemeenten en de burgemeester in zijn gezagsuitoefening bij de rampenbestrijding op een wankelende basis komt te staan.

Alternatieven

Het kabinetsvoornemen grijpt sterk in de structuur, terwijl het vooral om knelpunten in de cultuur van samenwerking gaat. Regionale samenwerking kan ook binnen de huidige structuur een adequate rampenbestrijdingsorganisatie maken. Het is mogelijk om op basis van onderlinge samenwerking en op basis van vertrouwen

de verantwoordelijkheid te dragen voor een effectieve brandweezorg en rampenbestrijding in de gemeenten. Er kunnen afspraken gemaakt worden over een verantwoorde kwaliteitsstandaard in de gehele veiligheidsketen. Het is mogelijk om over het kwaliteitsniveau en over de gezamenlijk prestaties van de brandweeororganisaties bindende afspraken te maken.

Door deze inbreng is de veiligheid in de gemeentelijke processen verbeterd. Een integraal veiligheidsbeleid, pro-actie, preventie, preparatie en repressie, wordt zo op gemeentelijke schaal aan elkaar gesmeed. Door de voorstellen van het kabinet wordt die inbedding doorbroken. Immers de brandweerofficieren zullen in regionale dienst komen. Natuurlijk zullen ze worden gedetacheerd bij de gemeenten. Maar zij blijven in regionale dienst en worden aangestuurd door de regionale commandant. De beleidsvrijheid wordt ingeperkt. Je kunt wel een mooi Integraal Veiligheids Plan hebben met daarin diverse lokale uitvoeringstaken voor de brandweer, maar als de regionale commandant iets anders wil dan heb je, als gemeente, het nakijken. Je hebt er net zo weinig over te vertellen als over de politie. Ook hebben de brandweercommandanten dan een dubbelfunctie. Zij zullen dan in een spagaat terecht komen. Dit komt de veiligheid niet ten goede.

Er moeten toch mogelijkheden zijn om gemotiveerd af te kunnen wijken van het voornemen van het kabinet. Arie Slob, ons Tweede Kamerlid heeft via een motie gevraagd om gemotiveerd te kunnen afwijken van het Kabinetsvoornemen. Deze motie spreekt uit "dat een verplichte regionalisering van brandweerpersoneel de vaak sterke inbedding van brandweerpersoneel in de gemeentelijke organisatie niet mag doorbreken en dat er om die reden ruimte moet komen voor een gemotiveerde afwijking van de regel dat een nog nader te bepalen deel van het lokale brandweerpersoneel in regionale dienst wordt genomen". Deze motie is door een grote meerderheid van de Kamer aanvaard. Opvallend is dat de minister op geen enkele wijze rekening houdt met deze motie.

Overigens constateer ik wel dat er verbeterpunten zijn bij de hulpverleningsorganisaties. Daarom heb ik geen bezwaar als Rijk en gemeenten een basiskwaliteit afspreken. Uitgangspunt moet dan zijn dat aan de gemeenten wordt over gelaten hoe ze dat willen bereiken. Het gaat te ver als de minister de gemeenten opnieuw beknot in de mogelijkheden en ze door de regio gedwongen worden in de keuzes hoe het gemeentelijke veiligheidsbeleid tot uitvoering gebracht moeten worden. Het kabinetsbesluit is nadelig voor de lokale autonomie en zuigt de lokale beleidsfunctie leeg.

Ik heb het nog niet eens over de hogere kosten die gemeenten aan de regio moeten betalen. Die zullen immers hoger zijn in verband met het in rekening brengen van het gedetacheerde personeel en de overheadkosten. De financiering van de veiligheidsregio's is namelijk grotendeels lokaal, aangevuld met een derde brede doeluitkering aan de regio's. Dat betekent dat elke gemeente verplicht is om geld te geven aan de veiligheidsregio's. De gemeenten moeten dan wel voldoen aan centraal opgelegde kwaliteitseisen. Dit geldt ook voor het nieuw te vormen veiligheidsbestuur. Dit bestuur krijgt veel taken. Er bestaat ook een mogelijkheid om de gemeenten een aanwijzing te geven indien een gemeentelijke brandweer niet voldoet aan de gemaakte kwaliteitseisen, zoals voor het oefenen en opleiden van mensen of voor investeringen in de

Overigens constateer ik wel dat er verbeterpunten zijn bij de hulpverleningsorganisaties. Daarom heb ik geen bezwaar als Rijk en gemeenten een basiskwaliteit afspreken. Uitgangspunt moet dan zijn dat aan de gemeenten wordt over gelaten hoe ze dat willen bereiken. Het gaat te ver als de minister de gemeenten opnieuw beknot in de mogelijkheden en ze door de regio gedwongen worden in de keuzes hoe het gemeentelijke veiligheidsbeleid tot uitvoering gebracht moeten worden. Het kabinetsbesluit is nadelig voor de lokale autonomie en zuigt de lokale beleidsfunctie leeg.

Overigens constateer ik wel dat er verbeterpunten zijn bij de hulpverleningsorganisaties. Daarom heb ik geen bezwaar als Rijk en gemeenten een basiskwaliteit afspreken. Uitgangspunt moet dan zijn dat aan de gemeenten wordt over gelaten hoe ze dat willen bereiken. Het gaat te ver als de minister de gemeenten opnieuw beknot in de mogelijkheden en ze door de regio gedwongen worden in de keuzes hoe het gemeentelijke veiligheidsbeleid tot uitvoering gebracht moeten worden. Het kabinetsbesluit is nadelig voor de lokale autonomie en zuigt de lokale beleidsfunctie leeg.

Overigens constateer ik wel dat er verbeterpunten zijn bij de hulpverleningsorganisaties. Daarom heb ik geen bezwaar als Rijk en gemeenten een basiskwaliteit afspreken. Uitgangspunt moet dan zijn dat aan de gemeenten wordt over gelaten hoe ze dat willen bereiken. Het gaat te ver als de minister de gemeenten opnieuw beknot in de mogelijkheden en ze door de regio gedwongen worden in de keuzes hoe het gemeentelijke veiligheidsbeleid tot uitvoering gebracht moeten worden. Het kabinetsbesluit is nadelig voor de lokale autonomie en zuigt de lokale beleidsfunctie leeg.

Kansen voor gemeenten?

Door drs A.E.H. van der Kolk, fractievoorzitter van de Statenfractie Gelderland (lid commissie Ruimtelijke Ordening) en van de gemeenteraadsfractie Harderwijk

Hoe ziet onze gemeente er over tien jaar uit? Zijn er voldoende woningen en is er voldoende speelgelegenheid voor onze jeugd? Hoe lopen de verkeersstromen in onze gemeente? Zijn er voldoende fiets- en wandelpaden. Onderwerpen die dicht bij de burgers komen. Het gaat om hun leef- en woonomgeving. Elke gemeente staat voor de opdracht om samen met burgers, bedrijven en organisaties inkleuring te geven aan de eigen gemeente.

Vóór de nota Ruimte

Vóór de nota Ruimte was de insteek om zoveel mogelijk centraal te regelen. Vanuit Den Haag werd bepaald waar de uitbreidingslocaties voor woningbouw (de zgn. VINEX-locaties) gebouwd konden worden. Ook werd bepaald hoeveel woningen in welke gemeente gebouwd mochten worden en in welke periode. De ambtenaren van de hogere overheden toetsten de plannen en wanneer het ingediende plan niet paste binnen de regels werd aan het plan geen goedkeuring gegeven. Pas aan het eind van het traject werd het plan voorgelegd en dan klonk onverbid- delijk het nee! Grote teleurstelling voor de lagere over- heid want zij hadden al een heel inspraak traject gelopen. En nu .. weer van voren af aan beginnen of het voorleggen aan de Raad van State?

Nota Ruimte

De nota Ruimte stelt ruimte voor ontwikkeling centraal en gaat uit van het motto 'decentraal wat kan, centraal wat moet'. De nota ondersteunt gebiedsgerichte, integrale ontwikkeling waarin alle betrokkenen participeren. Het accent verschuift van 'toelatingsplanologie' naar 'ontwik- kelingsplanologie'. Het Rijk stelt zich alleen verantwoor- delijk voor de selectie van gebieden en beleidsthema's die zijn getypeerd als 'van nationaal belang'. Het Rijk wil ruimte geven voor het maken voor maatwerkoplossingen in lokale en regionale kwesties en wil de verantwoorde- lijkheid zo dicht mogelijk bij de burgers en betrokken partijen leggen.

Verantwoordelijkheid

Onze Schepper heeft de mens het beheer van de zorg- vuldig toebereide wereld gegeven. Het is de specifieke taak van de mens in liefde en verantwoordelijkheid deze schepping tot verdere ontplooiing te brengen. Deze ver- antwoordelijkheid vraagt dat er keuzen gemaakt moeten worden. Beslissingen die nu gemaakt worden, maar die hun effecten in de toekomst hebben. Een woon- en leef- omgeving waarin de mens uitvoering kan geven aan de

opdracht als rentmeester de aarde op een verantwoorde wijze te ontwikkelen en beheren (= zorgvuldig omgaan met de hele schepping). Dit vraagt om een continue proces van keuzen maken waar een woonwijk moet komen, waar de ontwikkeling van een bedrijventerrein kan plaatsvinden, welke boer met zijn bedrijf kan uitbrei- den en waar natuurontwikkeling moet plaatsvinden. De gemaakte keuzen moeten steeds worden verantwoord naar de burgers, organisaties en bedrijven.

Kansen voor provincies

De nota Ruimte biedt kansen voor provincies en gemeen- ten. In samenwerking tussen provincies en gemeenten kan er meer eigen beleid geformuleerd worden. Nu kan de provincie en de gemeente zich niet meer verschuilen achter de woningbouwcontingenten (dat is het aantal woningen dat in een bepaalde periode gebouwd mag worden). Nu moeten er eigen keuzen gemaakt worden. Om te komen tot het Streekplan heeft de provincie Gelderland de regio's gevraagd een structuurvisie op te stellen. Vooraf zijn een aantal algemene uitgangspun- ten geformuleerd in de Agenda Nieuw Streekplan. De regio's moesten in gezamenlijkheid een visie formuleren voor hun eigen gemeente en de regio in zijn geheel. Hoe betrokken waren burgers en gemeenteraadsleden bij dit proces? De klacht wordt gehoord dat de structuurvisie vooral een stuk is van burgemeesters en wethouders van de verschillende gemeenten en dat de tijd te kort was om gemeenteraden, burgers, organisaties en bedrijven mee te laten denken. Een gemiste kans.

De in de nota Ruimte geformuleerde filosofie is door de provincie Gelderland uitgewerkt in het Streekplan, dat op 29 juni 2005 door Provinciale Staten is vastgesteld. In de provinciale ruimtelijke hoofdstructuur wordt onder- scheid gemaakt in:

- Het rode raamwerk (hoofdinfrastructuur en inten- sive vormen van ruimtegebruik zoals stedelijke functies, intensieve vormen van recreatie (*leisure*) en intensieve agrarische teelten).

- Het groenblauwe raamwerk (ecologische hoofdstructuur (EHS) en waardevolle open gebieden, en de gebieden waar meer ruimte voor water moet worden gecreëerd (zowel voor rivieren als voor regionale waterberging).

Het overig gebied in het streekplan wordt omschreven als multifunctioneel gebied (steden, dorpen en buurtschappen die vallen buiten de provinciale ruimtelijke hoofdstructuur). Op dit multifunctioneel gebied wordt geen expliciete provinciale sturing gericht.

Aan de provincie nu de taak om de sturing door ontwikkelingsplanologie *echt* toe te gaan passen. Dit vraagt binnen de provincie om een andere manier van denken en werken: samen met de gemeenten kijken wat de kansen zijn en vanaf het eerste begin actief meedenken en meewerken om tot kwalitatieve ruimtelijke ontwikkeling te komen.

Kansen voor de gemeente

Ruimte voor de eigen gemeente? Is er voldoende ruimte voor de gemeente om invulling te geven aan haar eigen ruimtelijke ontwikkeling. Dichtbij de burgers? Wat mij betreft wel. Daarbij is het van belang om voor de gemeente een structuurvisie te formuleren en deze ook regelmatig weer tegen het licht te houden of de visie nog spoort met de ontwikkelingen van de afgelopen jaren. Voordat een visie ontwikkeld wordt, zal er goed nagedacht moeten worden over het proces m.a.w. hoe betrekken we de burgers, organisaties en bedrijven bij de ontwikkeling van de structuurvisie. Ik pleit duidelijk niet voor het te snel heroverwegen van een structuurvisie. Maar een visie die geformuleerd wordt voor twintig jaar kan wat mij betreft na tien à vijftien jaar kritisch tegen het licht worden gehouden. De nota Ruimte en in Gelderland het nieuwe Streekplan geven andere c.q. nieuwe mogelijkheden voor de gemeenten. Pak dit op en ga aan de slag: binnen de eigen gemeenten maar ook in samenwerking met de gemeenten in de regio. Daarbij is het niet zo dat de regio als een eenheidsworst gezien moet worden. Ook binnen de regio heeft elke gemeente c.q. streek wat mij betreft haar eigen identiteit. Zorg ervoor dat in de bestemmingsplannen de structuurvisie verder wordt uitgewerkt.

Ontwikkeling van een wijk/ buurt

Ga bij de start van een project eerst als raad goed na op welke wijze u de burgers, organisaties en bedrijven bij het ontwikkelproces wilt betrekken. Ruimtelijke ordening is bij uitstek een geschikt beleidsveld om burgers bij het beleidsproces te betrekken. Hier wordt actief burgerschap mogelijk gemaakt en het draagvlak voor het beleid vergroot. Bovendien wordt, door burgers te betrekken bij de invulling van hun leefomgeving, bereikt dat diezelfde burgers zich ook blijven inzetten voor het behoud van de kwaliteit van die omgeving. Stel daarom vast welke kaders u als raad bij het ontwikkelproces mee wilt geven bijv.

- De verhouding sociale en duurdere koopwoningen

- (differentiatie woningtypen);
- Aantal starters- en ouderenwoningen;
- (Ontsluitings)wegen;
- Voet –en fietspaden in de wijk;
- Speelmogelijkheden voor kinderen (gerelateerd aan de leeftijdsopbouw);
- Percentage openbaar groen ten opzichte van de bebouwing;
- Etc.

Het meegeven van heldere kaders is van essentiële betekenis. Dit om teleurstellingen achteraf te voorkomen. Er is niets zo frustrerend voor de burgers om mee te praten en achteraf te horen dat een groot aantal zaken niet kan omdat ... Dan gaat het vaak om zaken die vooraf ook al bekend waren.

Daarnaast is het van belang in het ontwikkeltraject uw rol als raad vooraf helder vast te stellen.

- wilt u zelf in de eerste fase met de burgers in gesprek gaan?
- wilt u een gesprek met de burgers wanneer de eerste contouren zijn getekend?

Wat mij betreft is de tijd voorbij dat de wethouder met een uitgewerkt plan komt voordat hierover vooraf overleg geweest is met de raad over het proces en de kaders. Daarbij moet de raad zichzelf ook de vraag stellen of zij niet op de stoel van de ambtenaren gaan zitten. Daarom vooraf formuleren van het ontwikkelproces waarin de verschillende rollen van raad, college en ambtenaren helder worden aangegeven.

Campagne

Elke gemeente heeft wel een stuk grond waar iets moet gebeuren. Neem in de campagne een concrete ontwikkeling en geef aan wat volgens u als ChristenUnie de kaders zijn die meegenomen moeten worden bij de verdere ontwikkeling van dit gebied. Geef daarbij ook de specifieke verantwoordelijkheid weer die u als ChristenUnie heeft (zie hierboven onder kopje Verantwoordelijkheid). Maak concreet hoe de ChristenUnie het traject ziet waarbij de burgers, organisatie en bedrijven mee kunnen praten over de ontwikkeling van hun leefomgeving. Schets daarbij ook wat volgens de ChristenUnie een heldere en reële tijdsplanning is.

Probeer in de campagne een concreet voorbeeld uit te werken.

Gebruikte literatuur

- *Geleende ruimte. Een christelijke visie op ruimtelijke ordening* (wetenschappelijke instituten van GPV en RPF)
- Agenda Nieuw Streekplan, Gelderland
- Geordende mobiliteit
- Nota Ruimte
- Streekplan Gelderland, vastgesteld door Provinciale Staten op 29 juni 2005
- Voorontwerp Structuurplan Harderwijk 2020

Verheugd met de jeugd?

Door Corine Dijkstra, beleidsmedewerker bij de VNG, voormalig adviseur raads- en statenleden bij de ChristenUnie

De laatste jaren is er in ons land meer toenadering tussen de vanouds gescheiden circuits van het jeugdbeleid en het onderwijsbeleid. Dat is een goede ontwikkeling. Belangrijk daarbij is dat aan een geïntegreerde visie op beiden, een positiebepaling voorafgaat: welke rolverdeling willen we in ons land tussen de (lokale) overheid, de scholen en de ouders als het gaat om de jeugd? De grilligheid van het recente beleid op het gebied van kinderopvang en de gevolgen daarvan voor de positie van de gemeenten, zijn het resultaat van een gebrek aan een consistente visie op deze verantwoordelijkheidsverdeling.

Steeds weer blijkt de wens om in het jeugd- en onderwijsbeleid het kind centraal te stellen moeilijk vertaalbaar in beleid. De commotie rondom de kinderopvang maakte dit recent weer pijnlijk duidelijk. In oktober nam de Tweede Kamer de motie-Van Aartsen/Bos aan waarin wordt voorgesteld scholen de verantwoordelijkheid te geven voor het (laten) organiseren van voor- en naschoolse opvang in het schoolgebouw zelf of daarbuiten. Het kabinet vindt de motie een goede aanvulling op het huidige kabinetsbeleid en zal deze uitvoeren. Wie tot dat moment nog dacht dat dit beleid wellicht in het belang van het kind zou zijn (minder gesleep naar diverse voorzieningen) werd vervolgens door staatssecretaris van Hoof uit de droom geholpen. Deze stelde voor om bijstandmoeders in te zetten voor de kinderopvang en gaf daarmee aan het belang van kwaliteit in de kinderopvang nog nooit serieus te hebben genomen.

Het ministerie is inmiddels voortvarend aan de slag met het - van dergelijke boude uitspraken ontdane - voorstel. Moeilijkheid daarbij is dat een insteek op de verantwoordelijkheid van scholen voor kinderopvang schuurt met de ingezette visie. De Wet op de Kinderopvang, zelf nog een dreumes van één jaar, gaat - onterecht - uit van kinderopvang als arbeidsmarktinstrument. Zoveel mogelijk mensen moeten in de gelegenheid worden gesteld om te werken. Op het moment dat een school, conform de motie, kiest voor het organiseren van kinderopvang in

het schoolgebouw, leg je deze pas geprivatiseerde taak bij een publiekrechtelijk lichaam of een stichtingsbestuur dat als taak heeft goed onderwijs te leveren. Een tegenstrijdige beweging. De indieners gaven immers niet de indruk de bedoeling te hebben de privatisering terug te draaien.

Geprivatiseerde kinderopvang

Voor gemeenten is het, sinds de kinderopvang geprivatiseerd is, niet makkelijker geworden om op lokaal niveau een consistent onderwijs- en jeugdbeleid te voeren, waarbij kinderopvang onderdeel is van een breed pakket van voorzieningen. De gemeente heeft sinds de Wet Kinderopvang immers nog een zeer beperkte rol. Zij heeft als taak om zorg te dragen voor het toezicht (op basis van een beleidsregel kwaliteit en uitgevoerd door de GGD) en de handhaving. Ook heeft de gemeente een taak in het betalen van het werkgeverdeel voor ouders, die in een reïntegratietraject naar arbeid zitten en voor de groep die op basis van sociaal-medische redenen gebruik moeten maken van de kinderopvang. De uitvoering van de kinderopvang wordt verder overgelaten aan marktpartijen. Zo is bijvoorbeeld de pedagogische opdracht van de kinderopvang in het huidige regime geen onderwerp van overleg tussen de gemeentelijke overheid en de uitvoerders. Op lokaal niveau wordt gewerkt aan samenwerking of samengaan van consultatiebureau, peuterspeelzalen, voorschoolse educatie, opvoedingsondersteuning, brede

scholen en preventief jeugdbeleid. Het betrekken van de kinderopvang in dit kader (en wellicht straks breder in het kader van de WMO) zou weer een optie worden als het kind centraal komt te staan. Opvang van kinderen is niet louter een arbeidsmarktinstrument. Het gaat erom dat ouders goede opvoeders zijn, door zélf voor hun kinderen te zorgen of door een deel van de tijd anderen te laten zorgen. Opnieuw dus een pleidooi voor het door de ChristenUnie bepleitte kindgebonden budget. Dan zal het belang van kwaliteit ook zo vanzelfsprekend zijn, dat niemand meer voorstelt om niet opgeleide mensen te laten werken in de kinderopvang.

Huisvesting

De vraag is wat de rol van de gemeente wordt in het geval scholen in hun eigen gebouw opvang gaan aanbieden. Een denkbaar scenario is de onderwijshuisvestingsgelden neer te leggen bij de schoolbesturen zodat deze in staat zijn zelf keuzes te maken op dit gebied. Dit sluit op zich goed aan bij de conclusie van het rapport over de harmonisatie van onderwijswetten: zo veel mogelijk bij de schoolbesturen neerleggen. Gebeurt dit niet, dan zullen schoolbesturen de kosten voor aanpassingen aan het schoolgebouw via de onderwijshuisvestingprocedure aanvragen bij de gemeente als “aanpassing in verband met eisen voortkomend uit de wet- en regelgeving”. Gemeenten wordt in dat geval vanuit Den Haag een kader opgelegd; als scholen ervoor kiezen zelf de opvang te organiseren, dan moet de gemeente de huisvesting regelen. Het lijkt in zo’n situatie voor een gemeente lastig om zo’n aanvraag af te wijzen. Hooguit kan er geweest worden op het feit dat de wet geen verplichting bij het schoolbestuur neerlegt om de opvang binnen het gebouw te regelen; het blijft een schoolbestuurlijke keuze. Daarnaast is het voor de VNG zaak om het Rijk te wijzen op de financiële compensatie (artikel 2 financiële verhoudingenwet) wanneer het die kant op dreigt te gaan.

Doordecentralisatie en maatschappelijk vastgoed

Het overhevelen van onderwijshuisvestingsgelden naar de schoolbesturen is echter in discussie. In sommige gemeenten hebben schoolbesturen reeds volledig de zeggenschap over de huisvesting. Binnen gemeenten heeft het accommodatiebeleid de laatste jaren juist veel aandacht gekregen. Sinds in 1997 de verantwoordelijkheid voor de huisvesting in het primair en voorgezet onderwijs in handen van de gemeenten is neergelegd, is bij hen het besef ontstaan dat er op het terrein van het bredere accommodatiebeleid binnen welzijn en onderwijs veel meer mogelijk is. Met de scholen is er nogal wat vastgoed op de begroting van de gemeente neergestrekken. Doordecentralisatie van onderwijshuisvestingsgelden zou dergelijke uitdagingen bemoeilijken. Een samenwerking tussen verschillende voorzieningen

binnen de gemeente door de introductie van brede scholen was zonder decentralisatie naar gemeenten toe niet mogelijk geweest. Nederland telt inmiddels zo’n 600 brede scholen en de doelstelling van het kabinet is om dit tot 1200 uit te breiden de komende jaren. Ten aanzien van de brede school zien we dat veel ChristenUnie-fracties hun vrees rondom dit fenomeen hebben verruild voor enthousiasme. Natuurlijk blijft de ChristenUnie bezwaren houden tegen het inzetten van de brede school puur als organisatie-model zodat ouders aan het arbeidproces kunnen deelnemen. De praktijk is echter dat kinderen gebaat zijn bij een goede afstemming van voorzieningen.

Binnen de diverse maatschappelijke domeinen als onderwijs, sport, zorg cultuur en welzijn is gemeentelijk beleid ten aanzien van de huisvesting (en materiele exploitatie) van voorzieningen vereist. Het voeren van een goed accommodatiebeleid is daarom van groot belang. Gemeenten hebben bovendien een integrale verantwoordelijkheid gekregen voor het ontwikkelen van een sluitende aanpak voor 0 tot 6 jarigen. Belangrijk item daarbij is het creëren van het noodzakelijke en bereikbare voorzieningenniveau. Ook zal de herziening van het bibliotheek wezen leiden tot gevolgen voor het accommodatiebeleid. Het zo efficiënt mogelijk huisvesten van de diverse functies en het optimaal beheren en exploiteren van diverse accommodaties is een must. Met doordecentralisatie van verantwoordelijkheid voor onderwijshuisvesting naar schoolbesturen verliezen gemeenten hun grip op het maatschappelijk vastgoed. Een optimale inzet hiervan draagt bij aan de leefbaarheid van de gemeente; bij stedelijke vernieuwing speelt de inzet van maatschappelijk vastgoed een rol bij de sociale herovering van stadwijken; vitalisering van het platteland vraagt vaak om behoud of uitbreiding van het sociale voorzieningenniveau. En op het niveau van de buurt of wijk kan een multifunctionele accommodatie waar bijvoorbeeld ouders en kinderen, leerlingen, sportbeoefenaars en bezoekers van kunst en cultuur elkaar treffen uitgroeien tot het hart van de buurt.

Visie op verantwoordelijkheden

De recente ontwikkelingen op het gebied van de opvang van kinderen getuigen van een eenzijdige kijk op het belang van kinderopvang. Was de privatisering van de opvang in 2005 al puur ingegeven vanuit arbeidsmarkt-overwegingen, de motie Aartsen/Bos doet daar, zonder de consequenties goed te overzien, nog eens een schep bovenop.

Willen gemeenten hun jeugd- en onderwijsbeleid goed op elkaar af kunnen stemmen dan is daartoe grip nodig op de kinderopvang. Daarnaast brengt een eventuele doordecentralisatie van huisvestingsgelden naar schoolbesturen een functioneel accommodatiebeleid niet dichterbij.

Waar blijft de gemeente?

Door Jan Post

De wereld is een dorp geworden. Er moet dan ook grootschalig gedacht worden. Over de gemeente-, provincie- en landsgrenzen heen. Het kan ook niet anders. Echte problemen (honger, oorlog en onderdrukking en milieu) kunnen uiteindelijk alleen op mondiaal niveau goed aangepakt worden. En aan andere, ook echte problemen (infrastructuur, woningverdeling, gezondheidszorg) kan alleen op bovengemeentelijk niveau het hoofd worden geboden.

Als natuurlijke tegenreactie gaan de inwoners van dat wereldse dorp juist kleinschaliger denken. De wijk (hun 'backyard'), hun huis, tuin en keuken ... daar gaat het om. Cocoonen en chillen als ultieme vervulling van ons menselijk bestaan.

Zonder oog voor deze twee tegenstrijdige processen kunnen we de discussies over de lastige positie van de gemeente niet goed begrijpen. Decentralisatie – centralisatie als twee polen waartussen de pendel van het openbaar bestuur zich beweegt.

Eerst decentraliseren we. Dan komt er commentaar omdat teveel lokale verschillen in ons land (blijkbaar!) niet kunnen. Of omdat bepaalde problemen de wijk en het dorp nu eenmaal overstijgen en dan zorgt decentralisatie voor teveel overleg en discussie op bovengemeentelijk niveau.

Dus centraliseren we. Meestal zeer tegen de zin van lokale overheden, die daarmee hun slagkracht om lokale problemen effectief te lijf te gaan zien afnemen.

Een bijkomend probleem is dat met deze pendelbeweging niet alleen beleid maar ook middelen (harde euro's) gemoeid zijn. Bij decentralisatie komen er te weinig middelen mee, bij centralisatie vloeien te veel middelen weg.

Nog een complicatie is dat effecten van decentralisatie en centralisatie moeilijk

te voorspellen zijn en dus voer vormen voor discussie. De een zegt dat decentralisatie een ramp wordt, de ander beweert het tegenovergestelde.

Wat het allemaal nog ingewikkelder maakt, is dat het debat in de publieke arena wordt gevoerd. Met camera's in het zicht wordt het debat niet zelden ontdaan van redelijke argumentatie en wordt veelvuldig gebruik gemaakt van enige overdrijving, wat de discussie weer vertroebelt.

Overzien we de thema's waarop het fenomeen decentralisatie – centralisatie zich heeft voorgedaan dan zijn van een afstand die bewegingen goed te begrijpen. Er is zowel voor het een als voor het ander veel te zeggen. Tegelijkertijd moet ik zeggen dat mijn sympathie overhelt naar de gemeenten. Want het enerzijds steeds hogere eisen stellen aan gemeenten en anderzijds deze bestuurslaag alle vrijheid ontnemen om middelen te verwerven (OZB) maakt duidelijk dat het Rijk is gaan vinden dat we echt met lagere overheden te maken hebben. En dat is in ons land een historische omslag.

Gemeenten verworden zo tot niet meer dan een doorgeefluik, is een veelgehoorde klacht. Maar je kunt het ook omdraaien. Juist het vormen van een doorgeefluik geeft de gemeente enorme mogelijkheden, zelfs om het initiatief te nemen in plaats van te reageren op maatregelen van Rijksweg.

Geen enkele bestuurslaag vormt een beter contactpunt tussen burger en overheid dan het gemeentelijke niveau. Al jaren zijn gemeenten (de één voortvander dan de ander) bezig om hun eigen dienstverlening te verbeteren, bijvoorbeeld door het inrichten van een Centrale Balie en/of een digitaal loket, waar alle gemeentelijke producten leverbaar zijn. Maar het duurt allemaal wel heel erg lang. En zelden zien we dat de stap 'voorbij de gemeentegrenzen' wordt gezet: de gemeente als hét loket (of doorgeefluik) van de hele publieke sector. Behalve de dienstverlening van de gemeente zelf, kan gedacht worden aan de dienstverlening van de Kamers van Koophandel of de Centra voor Werk en Inkomen. Zelfs kan gekeken worden buiten de directe overheidsfeer. Waarom niet aan het loket van de gemeente ook diensten van woningbouwcorporaties, thuiszorginstellingen, RIAGG etc. Modellen en technieken zijn beschikbaar, maar gemeenten moeten wel de regie pakken. En daar mogen ze wel wat vaart mee maken. Want in het kader van de WMO (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) komt er al een zekere verplichting voor gemeenten om een integrale informatie- en adviesfunctie in te richten.

Dat ene publieke loket is niet alleen handig voor de burger (bedrijf of instelling), maar biedt de gemeente een enorme kennisvoorsprong. Want het loket hoeft geen eenrichtingsverkeer te blijven maar vormt, mits goed ingericht, een rijke bron van informatie over alle beleidsterreinen. Hier kan de gemeente een voorsprong opbouwen. Want informatie is kennis en kennis is macht.

Gemeenten zouden hier de maat kunnen slaan in plaats van wachten op de initiatieven van de Rijksoverheid, waartegen zij vervolgens weer in het geweer schieten. Zo bezien is het vormen van een doorgeefluik nog niet zo'n slechte optie.

Dualistisch onderhandelen ...

Door mr. Adriaan Hoogendoorn, gemeentesecretaris/ algemeen directeur in Waddinxveen en lid van het Curatorium van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

Gemeenteraadsverkiezingen: 7 maart 2006 is het weer zover. Daarna volgt discussie over de formulering van een gemeentelijk regeerakkoord, coalitievorming en de vorming van een nieuw college van burgemeester en wethouders. De invoering van het gemeentelijk dualisme in 2002 was aanleiding tot een zoektocht naar nieuwe verhoudingen in het krachtenveld van de lokale politiek.

Zo is in heel wat raden het collegeprogramma vervangen door een raadsprogramma. Er is de nodige verwarring ontstaan. Hopelijk kan in 2006 een nieuw evenwicht worden bereikt.

Raadsprogramma of collegeprogramma?

Heel wat raadsleden / gemeentebestuurders raakten door de invoering van het dualisme in 2002 uit balans en schoten door in de nieuwe kaderstellende rol. Het dualisme moest leiden tot een krachtige raad, onder meer door de kaderstellende bevoegdheid van de raad direct maar toe te passen bij de start van de nieuwe raadsperiode. Zodoende is in meer dan de helft van alle gemeenten een raadsprogramma vastgesteld. Daar moest het college het mee doen! Omdat het bloed kruipt waar het niet gaan kan, werd toch in veel gemeenten naast het raadsprogramma ook een collegeprogramma opgesteld. Uit onderzoek is gebleken dat deze praktijk tot veel verwarring heeft geleid. Er zijn dan immers twee sturingsdocumenten. Maar waar ligt dan het primaat?

De kaderstellende rol van de raad staat buiten kijf! Het speelveld waarop het college zijn bestuursbevoegdheden uitoefent, wordt door de gemeenteraad inhoudelijk, financieel en procedureel genormeerd. De raad formuleert zodoende de opdrachten en de randvoorwaarden waarbinnen het college een bepaald onderwerp uitwerkt en ter hand neemt.

Een raad schiet echter in de kramp als men bij aanvang van de nieuwe raadsperiode direct alles in een raadsprogramma inhoudelijk en kaderstellend wil vastleggen. In de praktijk is dit inmiddels onmogelijk gebleken, maar het is ook onnodig! De raad heeft immers velerlei mogelijkheden om zijn kaderstellende rol in de loop van de tijd waar te maken. De raad kan veel beter gefaseerd zijn kaders aan het college meegeven. Denk aan het jaarlijks vaststellen van de voorjaarsnota en de programmabegroting. Ook de startnotitie voor specifieke beleidsthema's is voor de raad een geschikt instrument om inhoudelijke en procedurele kaders te formuleren, waarbinnen het

college moet opereren. Verordeningen vaststellen is weer een ander kaderstellend middel. De raad heeft dus mogelijkheden genoeg om gedurende de raadsperiode zowel inhoudelijk als procesmatig sturing te geven aan het collegebeleid. Een gefaseerde kaderstelling heeft ook

Van het inhoudelijk raadsprogramma moet snel afscheid worden genomen. De raad zou wel een politieke raadsagenda voor de nieuwe bestuursperiode van vier jaar kunnen opstellen. Het gaat dan om het benoemen van de politieke thema's, de topprioriteiten en speerpunten van beleid.

als voordeel dat dan bij de onderscheiden beleidsthema's in een besluitvormingsprotocol de rollen van raad en college kunnen worden gedefinieerd. Het dualisme heeft hierin namelijk veel onduidelijkheid gecreëerd. Aan wie is het bijvoorbeeld om hoorzittingen te houden? Hiervoor bestaan geen zwart-wit-schema's. Daarom is het verstandig bij belangrijke onderwerpen over die rolverdeling vooraf concrete werkafspraken te maken, waarbij overigens wel bedacht moet worden dat de Gemeentewet de voorbereiding van de besluitvorming van de raad nadrukkelijk aan het college opdraagt.

In de praktijk zal het nagenoeg onmogelijk zijn raadsbreed een inhoudelijk goed doortimmerd raadsprogramma vast te stellen. De politieke verscheidenheid in de samenstelling van de raden zal dit aanzienlijk bemoeilijken. Om dan toch binnen een raad overeenstemming te bereiken over de inhoud van een raadsprogramma, zal heel wat water bij de politieke wijn moeten worden gedaan. Dat nu staat weer haaks op een ander doel van het dualisme, namelijk meer politieke profilering. Het

opstellen van een inhoudelijk raadsprogramma doet geforceerd aan en leidt tot een politieke eenheidsworst, wat weer politieke onverschilligheid van de burger zal bevorderen ("het is allemaal één pot nat"). In de dualistische verhouding op rijksniveau is er overigens ook geen sprake van een "Tweede Kamerprogramma"; dat is veelzeggend.

De onderwerpen van de raadsagenda zullen terug te vinden zijn in het coalitieakkoord.

Hoe dan wel? Van het inhoudelijk raadsprogramma moet maar snel afscheid worden genomen. De raad zou wel een politieke raadsagenda voor de nieuwe bestuursperiode van vier jaar kunnen opstellen. Het gaat dan om het benoemen van de politieke thema's, de topprioriteiten en speerpunten van beleid, die daarmee de komende jaren op de politieke agenda worden geplaatst. Dit kan raadsbreed gebeuren, omdat bij het benoemen van de thema's de politiek inhoudelijke meningsverschillen nog niet hoeven te worden overbrugd. Met een politieke raadsagenda geeft de raad het college van burgemeester en wethouders duidelijke prioriteiten mee; het is als het ware de agenda van de kaderstellende rol van de raad in de komende bestuursperiode van vier jaar. De onderwerpen van de raadsagenda zullen terug te vinden zijn in het coalitieakkoord. Teneinde de raadsagenda kaderstellend te laten zijn voor het coalitieakkoord, is het nodig die raadsagenda eerder vast te stellen. Medio maart 2006 moet de nieuwe raad worden geïnstalleerd. Mits goed voorbereid zou de raad in diezelfde raadsvergadering ook de raadsagenda voor de komende raadsperiode kunnen vaststellen. De raadsvergadering waarin het coalitieakkoord wordt behandeld en de wethouders benoemd, zal niet eerder dan in april 2006 plaatsvinden. Gaandeweg

Het verdient aanbeveling dit coalitieakkoord tevens te beschouwen als het collegeprogramma op hoofdlijnen.

zal het politiek debat over de geagendeerde thema's intensiever worden. Waar het agenderen van een beleids-thema nog op brede steun kan rekenen, is het mogelijk dat daarover geformuleerde opvattingen in coalitieakkoord en collegeprogramma in het raadsdebat politieke verschillen van mening aan het licht zullen brengen. In de dualistische terminologie is het besturen ("regeren") opgedragen aan het college van burgemeester en wethouders. Daarom is met name het collegeprogramma het geëigende middel om de bestuurlijke voornemens te formuleren. Op basis hiervan kan het college het politieke debat met de raad aangaan en kan het college door de raad worden gecontroleerd en "afgerekend".

Coalitieakkoord/ Collegeprogramma

Bij de collegevorming kan dus het beste met een traditioneel collegeprogramma worden gewerkt. Op basis van de verkiezingsuitslag wordt gekeken welke partijen met elkaar een coalitie willen (inhoudelijke overeenstemming) en kunnen (getalsmatige meerderheid) vormen. De onderhandelingen tussen de coalitiepartijen leiden tot een coalitieakkoord, waarin op hoofdlijnen de plannen van de coalitie zijn verwoord. Het verdient aanbeveling dit coalitieakkoord tevens te beschouwen als het collegeprogramma op hoofdlijnen. Wanneer coalitiepartijen bij de vorming van een nieuw college geneigd zijn een gedetailleerd coalitieakkoord c.q. collegeprogramma op te stellen, dan is opnieuw de valkuil aan de orde dat de raad (in dit geval beperkt tot de raadsfracties van de coalitie) kaderstellend op de stoel van het (bestuurs-)college gaat zitten. Dat is funest voor het politieke debat en werkt verlamdend op de lokale politieke democratie. Het coalitieakkoord dient zich te beperken tot hoofdlijnen van beleid. Politiek bedrijven moet immers een zaak blijven van de gehele raad en dus niet als gevolg van een gedetailleerd coalitieakkoord beperkt worden tot een taak van de oppositie. In het duale bestel dient er ook voor de coalitiepartijen voldoende ruimte te zijn om het college nader kaders te stellen en in de uitwerking van het beleid te bekritisieren. Op deze wijze blijven ook de coalitiepartijen in het debat voor de burger politiek herkenbaar. En dat was toch ook een doel van het dualisme!

In het monistische verleden van de gemeenten zijn er veel volledig dichtgetimmerde coalitieakkoorden opgesteld. Het dualisme pleit daartegen, maar daarmee is in de praktijk een coalitieakkoord op hoofdlijnen nog geen

vanzelfsprekendheid. Een pleidooi voor zo'n beperkt coalitieakkoord is voor de ChristenUnie niet onbekend. Ook door haar politieke voorgangers (GPV/ RPF) is op rijksniveau in de dualistische verhouding van kabinet tot parlement in het verleden veelvuldig gehamerd op het belang van beperkte regeerakkoorden ten behoeve van de politieke democratie. In het algemeen zal een globaal coalitieakkoord ook kunnen rekenen op een breder draagvlak in de raad. Er is dan immers nog ruimte voor politiek debat op het moment dat beleidsvoornemens nader aan de orde komen. Verder is het goed te beseffen, dat naarmate een coalitie meer door onderling vertrouwen wordt gedragen, er meer bereidheid zal zijn om te volstaan met een globaal coalitieakkoord.

Politiek bedrijven moet een zaak blijven van de gehele raad en dus niet als gevolg van een gedetailleerd coalitieakkoord beperkt worden tot een taak van de oppositie.

Het coalitieakkoord is in wezen een opdracht aan het nieuwe college van burgemeester en wethouders om dit als collegeprogramma nader uit te werken. Het college kan daarin zijn eigen bestuurlijke verantwoordelijkheid nemen. Tegelijk doet een college er wijs aan om de uitwerking van het collegeprogramma te verbinden met de kaderstellende bevoegdheid van de raad, met name via de programmabegroting. De voorjaarsnota is hiervoor een uitstekend middel.

Verwacht mag worden dat in april 2006 een raadsvergadering kan plaatsvinden, waarin het coalitieakkoord door (een meerderheid van) de raad wordt vastgesteld en de

wethouders benoemd. Het coalitieakkoord dient de thema's en prioriteiten van de raadsagenda te omvatten. Het college kan dus daarna het coalitieakkoord nader uitwerken in een eigen collegeprogramma. Daarmee neemt het college zijn bestuurlijke verantwoordelijkheid naar de raad. Tevens is het collegeprogramma leidraad voor het functioneren van de gemeentelijke organisatie.

Het coalitieakkoord is in wezen een opdracht aan het nieuwe college van burgemeester en wethouders om dit als collegeprogramma nader uit te werken.

Als gezegd verdient het aanbeveling de uitwerking van het college(werk-)programma te koppelen aan de opstelling van de voorjaarsnota, die meestal in juni door de raad wordt behandeld. Met die voorjaarsnota (waarin het nieuwe collegeprogramma is verwerkt) presenteert het college zich aan de raad. Op basis van zo'n voorjaarsnota kan er dus in juni 2006 een goed inhoudelijk politiek debat tussen raad en college worden gevoerd. De voorjaarsnota biedt de raad bij uitstek de mogelijkheid om ter voorbereiding op de programmabegroting kaderstellende uitspraken te doen, waarmee het college vervolgens rekening zal houden bij het opstellen van de programmabegroting. Kaderstellend is het raadsdebat over de voorjaarsnota politiek van meer belang dan de behandeling van de programmabegroting. Met de vaststelling van de voorjaarsnota geeft de raad namelijk een kaderstellende opdracht aan het college inzake de voorbereiding van de programmabegroting. Na vaststelling van de programmabegroting door de raad (november 2006), zal het college vervolgens op basis daarvan zijn eigen productiebegroting opstellen; dit is dan het werkbudget van college en gemeentelijke organisatie.

Actoren in het onderhandelingsveld

Na de verkiezingen zijn de politiek leiders van de gekozen raadsfracties aan zet. Het initiatief voor de onderhandelingen over de opstelling van een raadsagenda en een coalitieakkoord ligt bij de politiek leider van de grootste fractie. Dit is een ongeschreven regel in de politiek, waaraan overigens ook weer niet teveel betekenis moet worden toegedicht. Het is in ieder geval geen garantie voor deelname aan de coalitie. De politici doen er verstandig aan zich in het onderhandelingsproces actief te laten ondersteunen. Burgemeester, griffier en gemeentesecretaris dienen hiervoor beschikbaar te zijn. Mede door het dualisme kan er bij de politici de neiging ontstaan de burgemeester en de gemeentelijke organisatie even bewust op afstand te houden om zo ongehinderd de politieke lijnen te kunnen bepalen. Met zo'n benadering geeft men echter zichzelf (ten onrechte) een brevet van onvermogen. Want natuurlijk wordt de politieke lijn

door de politici bepaald. Maar daarbij is het juist aan te bevelen om zichzelf in zo'n proces kritisch te laten adviseren. Daar wordt het eindresultaat alleen maar sterker van. Burgemeester, griffier en gemeentesecretaris moeten daarin dienend bezig zijn. Dit trio zou de facilitering van het onderhandelingsproces gezamenlijk moeten regisseren en organiseren. Wat kan zoal van hen worden verwacht? De griffier kan vanuit een vergelijking van de verkiezingsprogramma's een concept raadsagenda voor de komende raadsperiode opstellen, die door de coalitie kan worden gebruikt voor het op te stellen coalitieakkoord. In de zoektocht naar de gewenste coalitie dient het trio zich uiterst terughoudend op te stellen. Coalitievorming is immers bij uitstek een politieke aangelegenheid. Als voor-

Met de voorjaarsnota (waarin het nieuwe collegeprogramma is verwerkt) presenteert het college zich aan de raad.

zitter en adviseur is wel denkbaar dat de burgemeester en de gemeentesecretaris een adviserende rol vervullen in de beoordeling van de bestuurlijke duurzaamheid van de beoogde coalitie. Het toetreden van leefbaarheidspartijen heeft bijvoorbeeld relatief veel bestuurlijke instabiliteit veroorzaakt. Dat is slecht voor de geloofwaardigheid van de overheid. De verkiezingsuitslag is wel een belangrijke indicator voor de coalitievorming, maar niet de enige!

Wanneer vervolgens de beoogde coalitiepartijen aan de slag gaan met het opstellen van een coalitieakkoord, kunnen de griffier en de gemeentesecretaris hun expertise en die van de organisatie inzetten ten behoeve van de inhoudelijke kwaliteit van het coalitieakkoord.

Mede afhankelijk van positie en gezag van de burgemeester kan deze zeker ook een rol vervullen in het onderhandelingsproces, bijvoorbeeld als voorzitter van de besprekingen. Voordeel hiervan is dat ook de politiek leider van de grootste partij zijn handen vrij heeft voor de politieke onderhandelingen. De Gemeentewet (art. 35) bepaalt dat "de burgemeester wordt geïnformeerd over de uitkomsten van de college-onderhandelingen. Hij wordt alsdan in de gelegenheid gesteld zijn opvattingen over voorstellen ten behoeve van het collegeprogramma kenbaar te maken". Dit klinkt een beetje als mosterd na de maaltijd. Het is verstandiger kennis en kunde van de burgemeester (pro-)actiever in te zetten en te benutten. Zonder te anticiperen op de gekozen burgemeester, verdient het juist in de dualistische verhoudingen aanbeveling hem ook inhoudelijk bij de onderhandelingen te betrekken. Hij is immers voorzitter van het college en feitelijk voor de burger zelfs hét gezicht van het college (en van de gemeente). De burgemeester heeft nota bene wettelijk de taak de

eenheid van het collegebeleid te bevorderen. Wel doet de (nu nog benoemde) burgemeester er verstandig aan zich terughoudender op te stellen naarmate het politieke karakter van de onderhandelingen over het coalitieakkoord toeneemt.

Het coalitieakkoord is een politiek akkoord van de politieke partijen die in de gemeenteraad samen de politieke basis vormen voor het college van burgemeester en wethouders. Daarom is het logisch dat het onderhandelen over het coalitieakkoord zich ook uitstrekt tot de verdeling van de politieke portefeuilles over de deelnemende coalitiepartijen. Dit is immers ook een toedeling van politieke invloed op basis van de verkiezingsuitslag. Iets anders is het als het over de keuze van de personen van de beoogde wethouders gaat. In eerste instantie is het aan de afzonderlijke coalitiepartijen zelf om een wethouderskandidaat voor te dragen. Maar uiteindelijk is het wel de raad die de wethouders benoemt.

Bij een kabinetsvorming speelt de minister-president een belangrijke rol bij de beoordeling van de voorgedragen kandidaten voor ministersposten. Als de gekozen burgemeester wordt ingevoerd, mag worden verwacht dat deze in ieder geval ook een dergelijke rol zal vervullen bij de vorming van een college. Deze regiefunctie ontbreekt echter in het huidige bestel van het lokaal bestuur. Niettemin is het uitermate belangrijk zorgvuldig om te gaan met de personele invulling van het college van burgemeester en wethouders, waarbij de persoon van de burgemeester momenteel nog een gegeven is. Daarbij moet niet alleen gelet worden op benodigde deskundigheid, maar zeker ook op de zogenaamde 'chemie' tussen personen. De Gemeentewet neemt "collegiaal bestuur" als uitgangspunt. Een college van B&W kan alleen dan goed functioneren als het daadwerkelijk als een team opereert. Daarom doen de coalitiepartijen er goed aan

Kaderstellend is het raadsdebat over de voorjaarsnota politiek van meer belang dan de behandeling van de programmabegroting.

veel aandacht te schenken aan de personele invulling van het college. In het huidige bestel kan daarbij wellicht een ondersteunende rol worden vervuld door de burgemeester (voorzitter van het college) en de gemeentesecretaris (adviseur van het college). Positie en gezag van beide functionarissen is uiteraard van invloed op de bruikbaarheid van deze optie. Hiervoor is al ingegaan op hun rol in de beoordeling van de duurzaamheid van een te vormen coalitie. Het is van belang dat (coalitie)partijen vooraf

m.n. met de burgemeester afspraken maken over zijn rol in de coalitieonderhandelingen. Als adviseur van de burgemeester en van het college zal de gemeentesecretaris in dezen opereren in het verlengde van de rol van de burgemeester.

Kwaliteit van bestuur en beleid

Mede door het electoraal effect vormt “de waan van de dag” altijd weer een valkuil voor politiek bestuur. Natuurlijk moet op incidentele gebeurtenissen door de overheid adequaat gereageerd worden; zo kan ad hoc beleid ontstaan. Daar is niets mis mee zolang dit maar geen rode draad gaat vormen in het overheidshandelen. Voor het gezag van de overheid is geloofwaardigheid en

De politici doen er verstandig aan zich in het onderhandelingsproces actief te laten ondersteunen. Burgemeester, griffier en gemeentesecretaris dienen hiervoor beschikbaar te zijn.

betrouwbaarheid van eminent belang. Dit vraagt om een gedegen en consistent overheidsbeleid. Ook bij de opstelling van een coalitieakkoord dient dit besef nadrukkelijk aanwezig te zijn.

In het verleden ligt het heden, in het nu wat worden zal. Zo is het ook voor overheidsoptreden van belang dat continuïteit en voortgang van beleid aandacht krijgt. Daarom is het ook goed om aan het einde van een raadsperiode het beleid én het bestuurlijk functioneren van raad en college in de afgelopen vier jaar nadrukkelijk te evalueren. Wanneer zo'n evaluatie in de laatste openbare raadsvergadering wordt geagendeerd, dan kan op die manier een publieke verantwoording van de lokale overheid naar haar burgers plaatsvinden. Bovendien kan een dergelijke evaluatie lessen voor de toekomst opleveren, die betrokken kunnen worden bij de opstelling van de raadsagenda, het coalitieakkoord en het collegeprogramma voor de nieuwe raads-/ bestuursperiode.

Kwaliteit van bestuur en beleid is gediend met een goede facilitering van het onderhandelingsproces inzake het coalitieakkoord. Het is een gemiste kans wanneer beschikbare kennis en kunde van een gemeentelijke organisatie hiervoor niet wordt benut. Dat geldt natuurlijk ook voor de uitwerking van het coalitieakkoord in het collegeprogramma, maar daarbij ligt inschakeling van de gemeentelijke organisatie veel meer voor de hand. Bij het formuleren van de doelstellingen in zowel het coalitieakkoord als het collegeprogramma is het belangrijk die doelstellingen SMART te maken, waarbij het coalitieakkoord uiteraard een hoger abstractieniveau zal kennen. SMART betekent: Specifiek, Meetbaar, Acceptabel,

Realistisch en Tijdgebonden. Het verdient aanbeveling kennis en kunde van de gemeentelijke organisatie in te zetten voor het SMART-formuleren van de doelstellingen, ook al in het coalitieakkoord. Opnieuw is dit van belang voor de geloofwaardigheid en betrouwbaarheid van de overheid. SMART-geformuleerde doelstellingen zijn voor de raad in de duale verhoudingen overigens eveneens van nut in het controleren en verantwoording vragen van het college. Bij de opstelling van de programmabegroting kan de raad zelf ook een belangrijke bijdrage leveren aan deze wijze van formuleren van de doelstellingen (dan vanuit de kaderstellende rol van de raad).

Kwaliteit van bestuur en beleid is ook gediend met realisme. Veelvuldig komt het voor dat raden en colleges doorschieten in ambitie. Besturen zonder ambitie is een zinloze bezigheid. Politieke - / bestuurlijke ambitie is gezond zolang het als doel heeft om de lokale samenleving in velerlei opzicht op een hoger niveau te krijgen (bijv. het voorzieningenniveau). Tegelijk moet die ambitie wel realistisch zijn. Anders worden beloftes aan de burgers niet waargemaakt en dat is slecht voor het aanzien en gezag van de overheid. Daarom moeten politieke en bestuurlijke ambities reëel sporen met de mogelijkheden. Bij de opstelling van coalitieakkoord en collegeprogramma moet dan ook worden nagegaan of de daarin verwoorde plannen zich verhouden met beschikbare middelen, met name financieel en personeel. Het gebeurt maar al te vaak dat hieraan onvoldoende aandacht wordt besteed. Menige bestuurscrisis in gemeenteland vindt mede hierin zijn oorsprong. Dit zet opnieuw de geloofwaardigheid van de overheid op het spel. Het is dan ook zeer aan te bevelen bij de opstelling van het coalitieakkoord steeds een doorrekening te laten uitvoeren, zodat het eindproduct een gezond evenwicht heeft in ambitie versus capaciteit. Het trio burgemeester, griffier en gemeentese-

De burgemeester doet er verstandig aan zich terughoudender op te stellen naarmate het politieke karakter van de onderhandelingen over het coalitieakkoord toeneemt.

cretaris kan deze facilitering van het politiek onderhandelingsproces regisseren en organiseren. Met respect voor de onderscheiden rollen van politici (de politiek leiders), bestuurder (de burgemeester) en de professionele organisatie (gemeentesecretaris), met een laatste woord aan de politiek inzake het coalitieakkoord, kan zo worden bijgedragen aan kwaliteit van bestuur en beleid en zo ook aan geloofwaardigheid van de overheid. De kloof tussen overheid én burger kan op deze wijze wellicht weer wat worden verkleind.

Samen dienen in de wereld

De theologische onderbouwing voor vrouwen politiek actief - deel 2

Door drs. M.E. Harmsen

In een eerder artikel¹ heb ik op verzoek van de voorloper van de werkgroep Inclusief een theologische onderbouwing proberen te geven voor het standpunt van de ChristenUnie, om de politieke opdracht van christenen ook aan vrouwen toe te kennen. Mede om onze mannelijke en vrouwelijke politieke vertegenwoordigers in het land in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen te helpen bij het beantwoorden van vragen die ze wellicht hierover krijgen, wil ik in dit artikel mijn eerdere gedachtenlijnen wat verder uitdiepen. Dat doe ik door in te gaan op drie discussiepunten die zijn blijven liggen: bestuurlijk actief zijn in de politiek en het regeerambt in de christelijke gemeente; positie huwelijk en taakverdeling; egalitarisme en een christelijke visie op mannen en vrouwen.

Bestuurlijk actief zijn in de politiek en het regeerambt in de christelijke gemeente

De bijbelse basis voor de actieve deelname van christenen in de politiek is in meerdere ChristenUnie-publicaties omschreven, zoals in *Dienstbare overheid* en *Dienstbare samenleving* van Roel Kuiper². In deze publicaties komt niet de vraag aan de orde of vrouwen ook politiek actief mogen zijn, maar wordt wel in het algemeen gesproken over de actieve participatie van de mens in politiek, samenleving en overheidsdienst³. Basis voor deze politieke participatie is kort samengevat te herleiden tot de opdracht om deze aarde te beheren (Gen 1:28⁴), de roeping actief onrecht in deze samenleving te bestrijden en publieke gerechtigheid na te streven (Rom 13:4) en de verantwoordelijkheid om dienend en rechtvaardig te regeren indien men daartoe geroepen wordt (o.a. Rom 13, Jes 32:1).

In mijn vorige artikel heb ik betoogd dat deze politieke opdracht voor zowel mannen als vrouwen geldt. De vraag die bij discussies over politieke participatie van vrouwen regelmatig valt te beluisteren is of het bekleden van een bestuurlijke positie door vrouwen in de samenleving zich wel verdraagt met de eigen taak en rol voor vrouwen in de kerk.

Of, nader toegespitst: als een christelijke partij wil promoten dat vrouwen mogen leiden in de politiek, of in een plaatselijke partij, komt die partij dan niet in het vaarwater van de christelijke kerk, die vaak een eigen taak en rol toebedeeld voor vrouwen in de kerk? En maakt de ChristenUnie zo niet de weg vrij voor andere gedachten over de rol van vrouwen in de kerk, als 'christinnen' wel capabel worden geacht en geroepen worden tot een 'regeerambt' in de politiek(e partij)?

Twee dingen moeten hierover gezegd worden. In de eerste plaats heeft de ChristenUnie als politieke partij niet de taak om uitspraken te doen of discussies te voeren over de interne inrichting van de gemeente of kerk(en). Het platform van discussie daarover hoort thuis in de kerkelijke, niet in de politieke vergadering. Ook hier moeten we duidelijk vasthouden aan een onderscheiding tussen Kerk(inrichting) en Staat(sinrichting). De werkgroep *Inclusief* van de ChristenUnie zal zich bewust moeten zijn van het gevaar om vereenzelvigd te worden met allerlei andere, kerkelijke emancipatiedoelen, en daar bewust

Drs. M.E. Harmsen studeerde theologie aan de Theologische Universiteit Kampen (Broederweg). Haar afstudeeronderwerp was de politieke en maatschappelijke roeping van een plaatselijke christelijke gemeente. Momenteel is zij uitgezonden door *de Verre Naasten* en werkzaam als theologisch docent in Indonesië. Eerder was zij voorzitter van de ChristenUnie Utrecht en actief in de voorloper van *Perspectief*, de GPIC.

afstand van moeten houden. De ChristenUnie en haar leden zijn gericht op de politiek en de maatschappij, en ook op de waarborging van de grenzen van de kerk, maar niet op de inrichting van de kerk(en). In de tweede plaats is het, denk ik, de verantwoordelijkheid van ieder partijlid van de ChristenUnie om zijn of haar ideeën over de positie of roeping van de vrouw in zijn of haar gemeente niet uit te dragen alsof de politieke vergadering en het politieke toneel één en hetzelfde zijn als de christelijke gemeente. Ik heb in mijn eerdere artikel al geschreven dat de zwijgteksten van Paulus expliciet verbonden zijn aan al zijn andere liturgische aanwijzingen en vermaningen aan de christelijke gemeente, en daarom niet gekopieerd mogen worden naar de politieke kring en de samenleving. Anders maken we dezelfde structurele denkfouten op dit gebied als in de politieke kringen waarin de taken van Kerk en Staat onvoldoende onderscheiden worden.

Positie huwelijk en taakverdeling

De ChristenUnie heeft als politieke partij wel nadrukkelijk een mening over het bijbelse huwelijk, en draagt die al jaren uit in brochures en beleidsstukken. En zo ontstaat

er een tweede discussiepunt, dat samenhangt met de positie of rangorde van man en vrouw in het huwelijk. “Als een (getrouwde) vrouw in de politiek gaat, hoe kan haar man dan nog hoofd zijn?⁵ En mag een getrouwde vrouw dan wel over haar, of een man regeren?” Deze laatste vraag werd gesteld tijdens de plenaire discussie van het afgelopen *Inclusief*-congres⁶.

In de eerste plaats moet hier iets gezegd worden over het unieke karakter van het huwelijk zelf. Het (christelijk) huwelijk is een unieke en exclusieve samenlevingsvorm, die bedoeld is voor één man en één vrouw, die elkaar bij de aanvang van dat huwelijk publiekelijk beloftes doen, die gericht zijn aan elkaar. Een man belooft niet aan alle vrouwen als hoofd zich op te offeren zoals Christus zich voor zijn gemeente opofferde, en een vrouw belooft bij haar huwelijk niets aan andere mannen. Als één van tweeën vervolgens bestuurder wordt, blijft voor man en vrouw beiden de huwelijkse beloften gewoon staan, zodat een man thuis bijv. geen burgemeester kan zijn, of een vrouw bestuurder in de huiskamer. Daartoe is hij of zij ook nadrukkelijk niet geroepen, maar hij of zij is geroepen om de *publieke* zaak te dienen en te regeren.

In de tweede plaats roepen de hierboven geciteerde vragen op of de verschillende taken die man en vrouw (mogelijk) hebben binnen een huwelijk geen consequenties moeten hebben voor de taken erbuiten. De opdracht van God aan man en vrouw samen om de wereld te regeren is vaak zo opgevat dat de man dit moet doen (alleen) en dat de vrouw het mogelijk maakt dat hij dit kan doen, onder andere door hem en eventuele kinderen te verzorgen. Maar in deze opvatting worden de twee opdrachten van God aan de mens uit elkaar getrokken tot een opdracht van de man (gezag over de aarde) en een opdracht voor de vrouw (gezinsleven). Deze taakverdeling kan volgens mij niet uit deze bijbeltekst worden afgelezen, waar de mens, als man en vrouw *samen* deze twee opdrachten krijgt. We zien dat mannen en vrouwen samen niet alleen de opdracht hebben om gezag over de aarde te voeren (...bevolk de aarde en breng haar onder je gezag, Gen 1:28 NBV), maar ook samen verantwoordelijk zijn voor de vorming van het gezinsleven (*Wees vruchtbaar en word talrijk*, Gen1:28 NBV).⁷

Hoe dit in de dagelijkse praktijk van het gezin vorm gegeven wordt in de hedendaagse geïndustrialiseerde wereld waarin werk en gezinsleven door afstand vaak gescheiden zijn, is punt twee. Het kan daarin goed mogelijk zijn dat mannen en vrouwen gezamenlijk kiezen voor een (al dan niet tijdelijke) rolverdeling, waarin de moeder meer de zorg voor de kinderen op zich neemt en aan huis gebonden is en de vader meer buitenshuis werkt. Maar ook dan blijven beide opdrachten voor man en vrouw staan; de man kan zich niet onttrekken aan de verantwoordelijkheid van de opvoeding en het gezinsleven, en de vrouw niet aan de verantwoordelijkheid om actief in de samenleving te zijn, hoewel het wellicht niet mogelijk is daar altijd aan te voldoen. We zien een positief voorbeeld uit de Bijbel terug in het *loflied op de sterke vrouw* (Spreuken 31:10 e.v.), waarin een getrouwde vrouw naar voren komt die actief participeert in armenzorg (vers 20) en economische transacties (vers 14, 16), naast het huishoudelijke werk en gezinsleven⁸. Een ander voorbeeld is koningin Esther, die ondanks het feit dat de gehoorzaamheid van de vrouw aan de man zojuist bij koninklijk besluit was bekrachtigd, het als haar roeping zag om bij de koning ongevraagd op bezoek te komen om voor haar volk te pleiten.

Hiermee is wellicht niet voor iedereen alles gezegd. In de Bijbel zijn vele beschrijvende teksten te vinden waarin mannen 'in de poort zitten', koning of volksleider zijn en vrouwen het huishouden draaien. Ook in het nieuwe Testament zien we vaak het patroon dat vrouwen zich concentreren op het huishouden, en daartoe ook opgeroepen worden door bijvoorbeeld de apostel Paulus (1 Tim 4:15).

Daartegen kan echter worden ingebracht dat het feit dat er een bepaald patroon op politiek en maatschappelijk terrein beschreven wordt, dit patroon daarmee nog niet wordt gelegitimeerd of als algemeen geldend voorschrift wordt gegeven. Denk bijvoorbeeld aan het gegeven dat mannen in het Oude Testament veelvuldig meerdere vrouwen namen. Deze praktijk beschouwen we ook bepaald niet als gelegitimeerd of als voorschrift. In de (bijbelse) geschiedenis lezen we dan ook de gevolgen van de vloek (Gen.3:16⁹) terug.

Hier is al veel over geschreven. Ik vond enkele behartenswaardige woorden bij Prof. J. Douma over deze kwestie in zijn boek *"Seksualiteit en huwelijk"* uit 1993: *"Man en vrouw werden beiden naar het beeld van God geschapen, en kregen samen de opdracht om deze aarde te onderwerpen (Gen 1: 28). Als in de wereldgeschiedenis de mannen gedomineerd hebben, is dit nog geen bewijs dat het ook zo eenzijdig behoorde te gaan. Het is het beeld van een door de zondeval verscheurde wereld; maar daarom nog niet van de Schriften, waarin zowel in het Oude Testament als in het Nieuwe Testament vrouwen een bijzondere plaats kunnen innemen."*¹⁰ De opdracht aan man en vrouw blijft dus ondanks de zondeval en de bijbehorende vloek, gewoon staan. Het is daarom mijn mening dat de ChristenUnie zich als christelijke partij geroepen mag weten om de politieke ontplooiing van vrouwen doelbewust *na te streven*; immers, er is een achterstand in de participatie van vrouwen in de (christelijke) politiek. *"We verzetten ons tegen pijn en ziekte, roeien dorens en distels uit, maken gebruik van machines, zodat we ons niet meer in het zweet hoeven te werken, en we juichen het toe dat ook vrouwen zich optimaal kunnen ontplooien"*.¹¹

Egalitarisme en een christelijke visie op mannen en vrouwen

Is er dan helemaal geen verschil tussen mannen en vrouwen in de christelijke politiek, nu de positie binnen het huwelijk, of de positie in de kerk geen directe betekenis heeft in het politieke en maatschappelijke leven? Kan het bijbelse patroon van het complementaire 'hoofd'- en 'hulp'- zijn van man en vrouw, als essentie van man en vrouw zijn, geen uitgangspunt zijn om na te denken over een meer 'dienende' rol van de vrouw in de politiek, waarbij de mannen het 'hoofd' zijn in partij en het landsbestuur? En een volgende vraag is ... willen we dan beweren dat mannen en vrouwen helemaal gelijk zijn? Dit gevaar wordt onder andere herkend door de *Council for Biblical Manhood and Womanhood*, een organisatie uit de Verenigde Staten die zich zorgen maakt over de wijdverbreide evangelicale emancipatiebeweging (o.a. van *Christians for Biblical Equality*) en daar tegen een fors boekwerk heeft geschreven, getiteld: *Recovering Biblical Manhood and Womanhood. A response to Evangelical*

Feminism. In dit boek wijzen de auteurs erop dat er wel degelijk allerlei biologische en sociale verschillen zijn tussen mannen en vrouwen. Mannen en vrouwen hebben volgens hen in alle terreinen van het leven andere taken, die verder volledig complementair en gelijkwaardig zijn¹². Het politieke en bestuurlijke terrein van de maatschappij zou daarbij voorbehouden moeten zijn aan mannen. Voor vrouwen geldt: “[But] she will affirm and receive and nurture the strength and leadership of men in *some form* in all her relationships with men.”¹³ Daarmee zetten de schrijvers zich af tegen de gedachte dat mannen en vrouwen in de maatschappij neutraal tegenover elkaar staan, zonder de sekseverschillen te honoreren. Wat in deze redenering naar voren komt, is dat de positie, plichten en rechten van mannen en vrouwen *die door een huwelijk met elkaar verbonden zijn* worden gezien als essentie van de verhouding tussen *iedere* man en vrouw, en uitgebreid tot rechten en plichten van mannen en vrouwen ook in de wereld.¹⁴ Daarmee komt iedere man dan in een gezagsrelatie tot iedere vrouw te staan.¹⁵ Het feit dat mannen en vrouwen verschillen van elkaar, hoeft inderdaad niet verdoezeld of gebagatelliseerd te worden. In Genesis treffen wij juist aan dat de mens alleen mens is als man en vrouw samen, om *tweezaam*¹⁶ te leven. In die hoedanigheid, van man en vrouw samen voor God, geeft God de mens (m/v) opdracht om de wereld te regeren (Gen 1: 27,28)¹⁷. Mannen en vrouwen vullen elkaar aan, ze zijn niet voor niets anders geschapen. We hoeven geen generaliserende opmerkingen hier te maken *hoe* zij anders zijn, omdat dit uiteindelijk individueel verschilt¹⁸ en ook niet bepalend is voor het verstaan van de taak en roeping van man en vrouw. Wie echter zoals de hierboven aangehaalde auteurs de verschillen tussen mannen en vrouwen in essentie terugvoert naar Hoofdschap en Hulpschap, is niet zozeer bezig zin en betekenis te geven aan de geschapen verschillen, maar veralgemeniseert rechten en plichten uit het huwelijk tot rechten, plichten en roeping voor mannen en vrouwen in de samenleving als geheel, wat ik in mijn vorige paragraaf al besproken heb.

Politiek is dienen, voor mannen en vrouwen

Als laatste wil ik nog iets toevoegen over het christelijke karakter van politieke ambities van mannen én vrouwen. In deze hele discussie over politieke deelname van vrouwen moet ook naar voren komen dat een christen (m/v) die een bestuursambt of een politieke functie wil bekleeden, dit bescheiden en dienend zal doen, niet om het heersen zelf, maar wetende dat hij/zij God moet dienen door zijn/haar regeren heen (Rom 13). Want christelijke politiek gaat niet over macht om de macht zelf, maar om zo *God* en de naaste te dienen.

Literatuur en links:

- J.Douma, *Seksualiteit en Huwelijk Van den Berg*, Kampen, 1993.
 J.Douma, *Politieke Verantwoordelijkheid Van den Berg*, Kampen, 1987 (2e druk).
 R. Kuiper, *Dienstbare overheid*, Buijten en Schipperheijn, Amsterdam, 2003.
 R. Kuiper, *Dienstbare samenleving*, Buijten en Schipperheijn, Amsterdam, 2001.
 Ed. J. Piper, W. Grudem, *Recovering Biblical Manhood and Womanhood. A response to Evangelical Feminism*, Crosswaybooks, Wheaton Illinois, 1991.

www.cbeinternational.org (de website van *Christians for Biblical Equality*)

www.cbmw.org/rbmw (de website van de *Council for Biblical Manhood and Womanhood*)

- 1 *De actieve deelname van vrouwen in de ChristenUnie – een theologische onderbouwing*, in DenkWijzer nr 5, 2003. Dit naar aanleiding van het eerste vrouwencongres in 2003.
- 2 R. Kuiper, *Dienstbare samenleving*, Buijten en Schipperheijn, Amsterdam, 2001. en R. Kuiper, *Dienstbare overheid*, Buijten en Schipperheijn, Amsterdam, 2003.
- 3 R. Kuiper in *Dienstbare overheid*: “*Het doet wat gekunsteld aan in het eerste mensen-gezin het politieke gezag al onder te brengen. We zullen dat ook niet doen. Wel kan gezegd worden dat de eerste mens een opdracht meekreeg de aarde te beheren en te ontwikkelen en daarin God te eren. Daarin was ook al het element van macht, niet in de betekenis van geweld, maar als het vermogen werk ten uitvoer te brengen.*” (pag.24)
- 4 “*En God zegende hen en zei tegen hen: Wees vruchtbaar en word talrijk; bevolk de aarde en breng haar onder je gezag, heers over de vissen van de zee en over de vogels van de hemel en over alle dieren, die op de aarde rondkruipen.*” (NBV)
- 5 Er zijn vele opvattingen, ook onder ChristenUnie leden, over de precieze invulling van het christelijk huwelijk. Niet bij iedereen leven deze vragen even sterk, maar ik haal nu een vraag aan die in het afgelopen Inclusief congres aan de orde kwam. De politiek is niet de plek waar discussie over bijbelse huwelijksbegrippen als ‘rangorde’ en ‘gezag’ gevoerd moet worden, tenzij het gaat om de afbakening van basale rechten, plichten en vrijheden in het huwelijk, die door de overheid gewaarborgd dienen te worden.
- 6 Inclusief congres September 2005.
- 7 Indien er sprake is van een huwelijk.
- 8 Wellicht zouden we haar nu een *WAHM*, een “*Working At Home Mom*” noemen...
- 9 “*Tegen de vrouw zei hij: ‘Je zwangerschap maak ik tot een zware last, zwoegen zul je als je baart. Je zult je man begeren, en hij zal over je heersen.’*” NBV
- 10 J.Douma, *Seksualiteit en Huwelijk*, Van den Berg, Kampen, 1993, pag. 22.
- 11 *SeH*, pag. 24
- 12 Ed. J. Piper, W. Grudem, *Recovering Biblical Manhood and Womanhood. A response to Evangelical Feminism* Crosswaybooks, Wheaton Illinois, 1991. Pag 50 e.v.
- 13 RBMW, pag.50. Dit wordt genoemd ‘the heart of mature femininity’.
- 14 Immers, volgens deze redenering geven de woorden Hoofd en Hulp ook rechten en plichten aan. In *Recovering Biblical Manhood and Womanhood* wordt er daarom op een pagina een lijst gegeven met mogelijke diensten voor vrouwen, waarin publiek leiderschap of regeerambten niet in voorkomen (RBMW, pag 58). In de ChristenUnie zou dit dan vertaald kunnen worden dat de mannen altijd de voorzitter en lijsttrekker zouden moeten zijn en de vrouwen een buitengewoon lidmaatschap zouden hebben.
- 15 Nu is er niets mis met christelijk, dienend en beschermend gezag, en er zijn vele verbanden waarin wij als christen geroepen worden om te gehoorzamen. Maar het punt is of dat gezag of leiderschap hier bijbels gezien wel gepast is.
- 16 *SeH*, pag 19
- 17 Opvallend is dat in Genesis 1, waar toch gesproken wordt over de schepping van de mens als man(nelijk) en vrouw(elijk), de cultuuropdracht al gegeven wordt. Pas in Genesis 2, wanneer er gedetailleerder in wordt gegaan op de schepping van man en vrouw apart, komt hun huwelijksrelatie naar voren (Gen 2:18, 20 en 24).
- 18 Hoe die verschillen er precies uit zien, is in de eeuwen door theologen telkens anders omschreven. Vaak waren deze omschrijvingen meer een spiegel van de tijd dan de werkelijkheid. Toch worden er ook in deze tijd pogingen gedaan om de verschillen te beschrijven, zoals in het boek “Mannen zijn van Mars, vrouwen van Venus” van John Gray. Het leren begrijpen van de verschillen tussen mannen en vrouwen kan ons allen helpen beter met elkaar samen te werken en rekening met elkaar te houden.

Solidariteit is ook een kwestie van moraal

Door dr. Ronald van Raak, lid van de Eerste Kamer en hoofd van het Wetenschappelijk Bureau van de SP
(www.sp.nl/partij/gekozen/ronald.stm)

Links in Nederland omarmt de vrijheid. Wouter Bos schrijft in zijn boek Dit land kan zoveel beter (2006) dat zijn partij te veel de Partij van de Gelijkheid was geworden, 'terwijl ik vond en vind dat de PvdA de kampioen van de vrijheid moet zijn'. Femke Halsema omarmt in 'Een linkse lente', haar bijdrage aan de bundel Vrijheid als ideaal (2005) van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, het ideaal van een 'vrijzinnige Nederlandse samenleving'. De keuze van deze linkse leiders voor individuele vrijheid gaat gepaard met kritiek op de georganiseerde solidariteit.

Bos neemt in zijn boek afscheid van de sociaal-democratische opvatting van gelijkwaardigheid: naar zijn opvatting kun je alleen solidariteit vragen van mensen als zij daar ook direct baat bij hebben. Mensen met een hoog en middeninkomen, die relatief veel betalen aan zorg en sociale zekerheid, moeten volgens hem ook veel profiteren, anders zullen zij niet bereid zijn om te betalen voor de zwakkeren.

Halsema gaat nog een stap verder als zij haar zorgen uitspreekt over het 'toenemende staatspaternalisme' en de 'bevoogdende staatsarrangementen' van de huidige verzorgingsstaat. Die kweekt naar haar opvatting 'afhankelijkheid en inactiviteit' en doet te weinig een beroep op het eigen sociale engagement van mensen.

Dat politieke leiders een ideologisch stempel willen drukken op hun partij is heel begrijpelijk, maar de politieke koers die Bos en Halsema kiezen heeft mij toch erg verwonderd. Veel burgers hebben op dit moment meer vrijheid dan hun lief is, als zij moeten kiezen voor een energieleverancier of een zorgverzekeraar. Een grote meerderheid van de Nederlanders maakt zich veel meer zorgen dat in de toekomst collectieve sociale voorzieningen worden afgebroken en de tweedeling in de samenleving verder zal toenemen, zo tonen het *Sociaal en Cultureel Rapport 2004* en de *Armoedemonitor 2005*. Op hetzelfde moment dat de armoede in Nederland groeit en steeds meer mensen afhankelijk worden van voedselbanken en andere charitatieve instellingen lijkt bij mijn linkse collega's de idee van solidariteit uit de mode geraakt.

Ik was dan ook blij om te lezen dat de discussie over solidariteit binnen de ChristenUnie wél wordt voortgezet.

In *Over de schutting. Op weg naar nieuwe solidariteit* (2005), dat verscheen op initiatief van onder meer het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie, laten een aantal christelijk geïnspireerde denkers hun gedachten gaan over de toekomst van de verzorgingsstaat, waarbij onder meer de gezondheidszorg, de WMO en de AOW en de rol van ondernemers, kerken en stadsbuurten aan bod komen. Wat mij vooral aanspreekt is dat de meeste auteurs solidariteit niet alleen zien als een economisch probleem, maar vooral als een morele opdracht.

Christelijke solidariteit

Over de schutting is een antwoord op het sociale beleid van de kabinetten van Balkenende. De premier wil af van de huidige verzorgingsstaat en kiest voor een 'participatiemaatschappij', waar een groter beroep wordt gedaan op de eigen verantwoordelijkheid. In de inleidende verkenning spreekt Roel Kuiper van een 'kanteling' van de verzorgingsstaat, waarbij collectieve arrangementen worden beperkt en meer eigen initiatief wordt verwacht van burgers en maatschappelijke organisaties. Hij noemt nadrukkelijk de kritiek op de huidige verzorgingsstaat, die te duur zou zijn en de stimulans tot onderlinge solidariteit in de samenleving zou verzwakken. Het christelijk-sociale denken - bijvoorbeeld de opvatting van de soevereiniteit in eigen kring - legt immers ook een verantwoordelijkheid bij instituties als kerk en gezin en niet in de laatste plaats bij het individu. Maar Kuiper benoemt tevens de problemen die voortkomen uit de sociale hervormingen van het kabinet. In een christelijke visie behoort de overheid ook altijd een schild te zijn voor de zwakken, terwijl nu steeds meer mensen buiten de

boot dreigen te vallen. Een overheid die haar verantwoordelijkheid voor de sociale zekerheid over de schutting gooit ondermijnt bovendien het gevoel van saamhorigheid in de samenleving. Kuiper vraagt zich ten slotte af of het kabinet niet veel meer veerkracht vraagt, van familie, burens en vrijwilligers, dan op dit moment in de samenleving aanwezig is.

In de slotbeschouwing bij het boek sommen Roel Kuiper en Cors Visser enkele redenen op waarom onze samenleving zo slecht is voorbereid op de voorgestane participatiemaatschappij. Hervormingen worden door Balkenende c.s. vooral met economische argumenten gelegitimeerd, terwijl een heldere visie op de toekomst van zorg en zekerheid ontbreekt. Onzekerheid is er over de eigen verantwoordelijkheid van de overheid: moet sociale zekerheid een kwestie worden van individuele verzekeringen, of blijft er ruimte voor collectieve arrangementen? Licht

te eten moeten hebben en naar school moeten gaan, maar ook dat zij kunnen beschikken over een computer en kleding kunnen dragen die op straat wordt geaccepteerd. We zijn allemaal verschillend in onze sociale en intellectuele mogelijkheden. In onze samenleving, waarin het marktdenken zo dominant is geworden, wordt concurrentie tussen ongelijke mensen aangemoedigd, waardoor de onderlinge verschillen verder toenemen. Daarom is georganiseerde solidariteit nodig, door politieke partijen en vakbonden, maar ook door de overheid als financiële herverdelers en sociale wetgever, om iedereen een gelijkwaardige kans te geven in het streven naar een gelukkig leven. Deze opvatting van solidariteit wordt door Bos afgedaan als ouderwets socialisme en door Halsema zelfs als staatspaternalisme. Hun alternatieven zijn echter weinig overtuigend. Bos ziet Nederland als een maatschappij van 'zelfredzame en geëmancipeerde' burgers en lijkt de ogen

bij de hervormingen de nadruk op de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat, of op de behoefte om voor iedereen een gelijkwaardige vorm van sociale zekerheid overeind te houden? Welke taken moeten in handen blijven van professionals? En welke kunnen worden overgelaten aan vrijwilligers? Wat wordt de nieuwe rol van charitatieve instellingen? Dit heeft ook geleid tot onzekerheid in de samenleving: hervormingen in de zorg en de sociale zekerheid worden zonder instemming of debat over de burgers uitgestrooid. Kuiper en Visser merken terecht op dat van een 'participatiemaatschappij' geen sprake kan zijn, als de overheid niet de discussie aangaat, maar al op voorhand de consequenties van sociale hervormingen voor de burgers bepaalt.

Lin kse solidariteit?

Solidariteit is één van de drie kernwaarden van de SP, naast menselijke waardigheid en de gelijkwaardigheid van mensen. Dit zijn waarden die in vele eeuwen zijn uitgekristalliseerd en naar onze opvatting wezenlijk zijn voor de menselijke beschaving. Het beginselenprogramma *Heel de mens* is voor de SP geen academische aangelegenheid, maar een praktische meetlat waarmee vertegenwoordigers van de partij actuele politieke ontwikkelingen beoordelen. De idee van menselijke waardigheid vraagt om bestaanszekerheid, op een niveau dat voldoende is om in onze samenleving te kunnen functioneren. Dit betekent bijvoorbeeld dat kinderen niet alleen voldoende

te sluiten voor de snel groeiende onderklasse van armen en kanslozen. Hij is bijvoorbeeld tegen een extra bijdrage door rijke AOW-ers als middel om bezuinigingen op deze ouderdagvoorziening te voorkomen en lijkt evenmin bereid om het zorgstelsel meer inkomensafhankelijk te maken. Halsema stelt dat we afscheid moeten nemen van de 'verstatelijking van de solidariteit' en de sociale zekerheid moeten aanpassen aan onze geïndividualiseerde samenleving, bijvoorbeeld door een flexibeler ontslagrecht voor ondernemers en een kleinere rol voor vakbonden in de CAO-onderhandelingen. Deze linkse leiders lijken eveneens te kiezen voor een vorm van participatiemaatschappij, die is toegeschreven op de electoraal interessante middenklassen. Zij lijken afscheid te nemen van de solidaire opvatting van sociale zekerheid, waarbij mensen worden ondersteund naar noden en bijdragen naar vermogen. Wat mij echter vooral opvalt, is dat de discussie over de toekomst van zorg en zekerheid binnen PvdA en GroenLinks vooral in economische termen wordt gevoerd, waarbij veel aandacht is voor draagkracht en betaalbaarheid. Zelden hoor ik leiders in deze partijen spreken over het belang van georganiseerde solidariteit als een middel om de saamhorigheid in de samenleving te bevorderen of om recht te doen aan een maatschappelijke behoefte aan naastenliefde. Hier ligt wellicht een mooie taak voor ChristenUnie en SP, om te blijven uitdragen dat solidariteit ook een kwestie is van moraal.

Perspectief op een participatiemaatschappij

Door Hans Freije

BOEKGEGEVENS

Perspectief op een participatiemaatschappij

Op weg naar een duurzaam sociaal stelsel

Huib Klamer, Guusje Dolma en Jan-Willem van den Braak

Koninklijke van Gorcum, Assen,

2005, 110 p., € 17,90

ISBN 90 232 4177 0

Perspectief?

De titel van dit boek suggereert een vergezicht, een perspectief dat nog ver(der) weg is. Maar de werkelijkheid is anders, want de participatiemaatschappij is al gestart. De verantwoordelijkheid is op diverse terreinen al teruggegeven aan de burgers. Op individuele behoeften toegesneden producten als levensloopsparen en levensloopregeling zijn tot op de pinautomaat terug te vinden. Het meest recente voorbeeld is 'ons' nieuwe zorgstelsel, waar bovenop het basisniveau de keuze bestaat uit veel plusvarianten.

De subtitel van het boek "Op weg naar een duurzaam sociaal stelsel" suggereert dat er nu geen sprake is van een duurzaam sociaal stelsel. De auteurs bedoelen daarmee dat de regelgeving van de verzorgingsstaat niet langer houdbaar is, en er een nieuw stelsel van sociale zekerheid dient te komen. Waarom een nieuw stelsel, waarom een participatiemaatschappij? De auteurs zijn daar heel kort in (in hoofdstuk 2); namelijk om van Europa een concurrerende economie te maken. Een economie waar ex-premier Wim Kok eind 2003 voorstellen voor heeft gedaan. De auteurs zijn allen verbonden aan werkgeversorganisatie VNO-NCW. Deze uitgave is een uitwerking van een in 2005 door de stichting NCW georganiseerde Bilderbergconferentie.

Het principe participatie

Om de draad niet kwijt te raken wordt eerst een aantal principes voor het stelsel van sociale zekerheid uitgelegd. Participatie is zo'n principe en wordt toegelicht met "Een samenleving kan alleen functioneren als de leden participeren en meewerken aan haar welvaart en welzijn (...) Iedereen doet dit in overeenstemming met de mogelijkheden en de talenten die hij/zij heeft". Verder is het "een kwestie van goed burgerschap" (p.11). Dit komt neer op het "leveren van een productieve maatschappelijke bijdrage". Dat houdt niet alleen het "voorzien in een eigen inkomen" in, maar ook "zorg voor de directe naasten en bijvoorbeeld vrijwilligerswerk" (p.12). Volgens de auteurs vindt participatie plaats volgens het beginsel van wederkerigheid: je pleegt inzet, omdat je ziet dat anderen ook inzet plegen. Zelf heb ik de neiging om bij de werking hiervan een vraagteken te plaatsen. In ieder geval als het om een zo algemeen geformuleerd uitgangspunt gaat. Straks daarover meer.

Andere principes toegelicht

De auteurs hebben zich stevig ingelezen in het principe participatie. Ook drie andere principes, van toepassing op het formuleren van een nieuw stelsel van sociale zekerheid, worden besproken. Deze zijn: solidariteit, subsidiariteit en zelfredzaamheid. In dit kader gaat het te ver om ook op deze drie andere principes dieper in te gaan. Wel wint het begrip subsidiariteit in de rest van het boekje steeds meer aan belang. Daarom toch even de betekenis genoemd. Hier wordt het uitgelegd als de mate en de wijze van de verdeling van de verantwoordelijkheid. De schrijvers kleuren dit principe verder in met "neerleggen van verantwoordelijkheid op het meest passend niveau, waarbij de persoonlijke verantwoordelijkheid wordt benadrukt". Een verantwoordelijkheid die eerder bij belangenorganisaties en andere maatschappelijk betrokkenen heeft gelegen, maar vooral vanaf de jaren '60 sterk door de overheid is bepaald, o.a. met de oprichting van allerlei instituten.

Waarom een participatiemaatschappij?

De aanleiding om over te gaan op een participatiemaatschappij wordt uitvoerig toegelicht. En is vanuit het perspectief van VNO-NCW ook goed voorstelbaar. De auteurs maken vooral een punt van het aanbod aan arbeidskrachten. Vanwege de toenemende vergrijzing en een aantrekkelijke economie wordt gevreesd voor een arbeidstekort, zeker voor een aantal branches. Dit leidt tot een ongewenste loonontwikkeling, die geen pas houdt met de vergroting van de arbeidsproductiviteit. Met andere woorden: de Nederlandse economie zal minder concurrerend zijn. Daarom een warm pleidooi voor langere werkweken, een langer arbeidzaam leven met een pensioengerechtigde leeftijd van 67 jaar en meer te maken uren door part-timers (p.26). Het onderwijs wordt in dit verband ook een belangrijke rol toegekend (p.27).

Verder worden veel maatregelen, die de contouren vormen voor de participatiemaatschappij, genoemd. Veel van deze maatregelen zijn terug te voeren tot een beter functioneren van de arbeidsmarkt zoals het versoepelen van het ontslagrecht, het verlagen van het minimumloon, het vergroten van de employability van werknemers (een levenlang leren), meer flexibele openingstijden kinderdagopvang, meer nadruk op reïntegratie, meer ruimte voor ondernemende onderwijsinstellingen, groter aandeel van het Rijk in de bekostiging van de AOW, invoering vlaktax, etc.etc.

Wat nodig voor een participatiemaatschappij?

Voorop staat volgens de schrijvers dat er voldoende draagvlak moet zijn voor een participatiemaatschappij, dat er een 'sense of urgency' moet zijn om zaken werkelijk te veranderen. In dat verband wordt van een mentaliteitsverandering gesproken. Immers uit onderzoek blijkt dat Nederlanders de verzorgingsstaat in hoge mate wensen voort te zetten. Maar de auteurs maken duidelijk dat van een belangrijk principe van de verzorgingsstaat, te weten de solidariteit, de grenzen steeds nauwer worden. In het boekje wordt verwezen naar een afnemende solidariteit tussen ouderen en jongeren die aan de orde kwam bij het vervangen van de prepensioenregelingen in 2004.

Betrokkenen verantwoordelijk maken voor regelingen geldt ook voor ondernemers. Een voorbeeld hiervan is het terugdringen van arbeidsverzuim. Het laatste hoofdstuk bevat een aantal vervolgsuggesties voor ondernemers. Een stevige lans wordt gebroken om veel op het individuele niveau, dat wil zeggen per onderneming, te regelen. Ook wordt voorgesteld om verlofrechten niet meer per CAO af te spreken, maar deze te verwerken als werkgeversbijdrage in een levenslooptegeling.

Is deze participatiemaatschappij realistisch?

Voor mij is deze beschrijving van een participatiemaatschappij niet realistisch. Twee informatiebronnen onderstrepen dit. De eerste is een notitie van het Sociaal Cultureel Planbureau uit 2005¹ dat stelt dat 'bij ca. 10 procent van de bevolking sprake is van sociale uitsluiting. Hiertoe behoren o.a.: oudere alleenstaanden, eenoudergezinnen en allochtone huishoudens. Bij hen bestaat een grote kans dat basale levensbehoeftes zoals een dagelijkse warme maaltijd niet meer kunnen worden vervuld. Daarnaast bevinden zij zich in een beperkt sociaal netwerk en hebben problemen op het gebied van zorg, huisvesting en onderwijs terwijl hun gezondheid en welbevinden op een relatief laag niveau liggen'.

De andere informatiebron tempert verder de euforie over de participatiemaatschappij. Het betreft de woorden van Prof. Ester, directeur van de Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek² die stelt dat 'een groot deel van de beroepsbevolking een lagere of middelbare opleiding heeft genoten. Een visie om vroegtijdig zelf keuzes te maken, bijvoorbeeld vanuit het besef van zelfredzaamheid, lijkt bij een belangrijk deel van de bevolking afwezig. Er wordt vanuit gegaan dat mensen min of meer een toekomstproject kiezen, terwijl veel jongeren 'leven bij de dag' en het liefst alle opties open houden. Nu is er een beweging terug en worden verantwoordelijkheden teruggelegd bij sociale verbanden en mensen zelf'.

Overige kanttekeningen

Voor ondergetekende is de participatiemaatschappij zoals hier voorgesteld een brug te ver. De verantwoordelijkheid wordt opportunistisch neergelegd bij de partijen die gelden als direct betrokkenen. Een liberale vorm van de maakbare samenleving. Te zwaar worden de negatieve elementen van de verzorgingsstaat aangehaald. En veel regelingen, gericht op bescherming van bepaalde zaken, lijken te worden opgeofferd aan 'de flexibilisering van de arbeidsmarkt'. Of aan de wederkerige werking in een participatiemaatschappij. De veel mondiger en bewuste burger is in het ideale geval zich bewust van de maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar heeft geen overzicht van de urgentie om een bepaalde verantwoordelijkheid in te vullen. Zoals die van de stille armoede. Verder gaat het boekje geheel voorbij aan de toenemende individualisering, het geringer worden van de gemeenschapszin. Ook de zorg t.a.v. het arbeidsaanbod lijkt overdreven. Immers, de praktijk bewijst dat het aanbod aan arbeidskrachten steeds meer 'Europees' dan nationaal wordt bepaald, zeker in een verenigd Europa met ruim 20 lidstaten.

1 Sociaal en Cultureel Planbureau (2005): Toekomst arbeidsmarkt en sociale zekerheid, notitie voor de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid van de Tweede Kamer.

2 Prof. Peter Ester, directeur OSA (Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek), in de Volkskrant van 18 augustus 2004.

Economie van de eerbied

Door Jan Westert, directeur van het Menso Alting College en lid van het curatorium van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie

BOEKGEGEVENS

Economie van de eerbied

Kanttekeningen bij het bijbelse spreken over geld en goed

R.L. Haan

Meinema, Zoetermeer 2005

192 p.

prijs € 14,50

ISBN 9021140691

Dr. R.L. Haan is voorzitter van Solidaridad. Eerder was hij verbonden aan de ministeries van Financiën en Buitenlandse Zaken en aan het Internationaal Monetair Fonds in Washington. Ook doceerde hij ontwikkelingseconomie en sociale vakken aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en ISEDET te Buenos Aires, Argentinië. In 1985 kwam hij als algemeen directeur bij de IKON, waar hij tot 1997 werkzaam was.

“Eerbied van de economie” zou een treffende titel kunnen zijn voor het sociaal- economisch program van de ChristenUnie. In het boek plaatst de schrijver Roelf Haan kanttekeningen bij het bijbelse spreken over geld en goed. Het boek bevat interessante opstellen van iemand die geen genoegen neemt met het gangbare economisch marktdenken. De opstellen in het boek vallen op door de aandacht voor geloofskeuzen en de vernieuwing van levenshouding. Zo valt het licht op de geestelijke betekenis van het economisch handelen.

Het vijfde gebod gaat over “eer uw vader en uw moeder”. Moeders wil is wet. De uitleg van het vijfde gebod in de protestantse traditie wordt daarin treffend samengevat. Je moet degenen die over je gesteld zijn eren. Gehoorzaamheid, gezag zijn termen die worden behandeld bij het vijfde gebod. Haan ontleent de titel van zijn boek aan het vijfde gebod. Ik had de lijn tussen het vijfde gebod en ons economisch handelen niet zo direct gelegd. Hoewel, ter wille van de economische vooruitgang is en wordt er in naam van gezag veel sociaal onrecht veroorzaakt en geleden.

Twee tafels

Haan kiest voor een andere benadering van het vijfde gebod. Het gebod ligt op de grens van de twee tafels, waarin de tien geboden verdeeld zijn. De eerste tafel leert ons hoe wij ons jegens God zullen gedragen; de andere geeft weer wat wij de naaste schuldig zijn. De eerste tafel heeft betrekking op het eerste grote gebod: God lief hebben met alles wat in ons is; het tweede gebod heeft betrekking op de liefde tot de naaste. Deze twee geboden zijn aan elkaar *gelijk*. Immers, wie niet lief heeft, kent God niet. (1 Joh 4:17)

Het vijfde gebod is de verbinding tussen de eerste en de tweede tafel. Haan schrijft, dat er daarom ook een groot geheim moet schuilen in het ‘eer uw vader en uw moeder’. Dat wordt duidelijk met een verwijzing naar Deut. 27:14-26. Daar wordt heel de wet samengevat in een verbod op de afgodendienst, en vervolgens van de liefde tot de kwetsbare naaste. De schakel in die perikoop is vers 16: ‘Vervloekt is hij die zijn vader of moeder veracht’. Het geheim van het vijfde gebod ligt in de eerste plaats hierin, dat het de ouders degenen zijn die de kinderen vertellen van de grote daden van God. Alle geboden beginnen

met "Gij zult (niet)". Het vijfde gebod is een uitzondering op deze regel en is positief gesteld. Als de liefde tot God bij mensen kenbaar wordt, dan vormen de ouders een bijzondere schakel. Zij zijn de eersten die wij zien en zijn dus als geen ander onze naaste.

Waarin ligt dan vervolgens de economische betekenis van het vijfde gebod? De vader of de moeder is de naaste die nadrukkelijk (en buiten onze wil) op onze weg wordt geplaatst, als 'zegger' (boodschapper) die gezag heeft.

Bij de woestijnvolken is het gebruik dat ouden van dagen, wanneer zij niet meer mee konden en voor de gemeenschap geen productieve diensten meer konden leveren, in de woestijn werden achtergelaten om te sterven. In Israël was het verboden: de zwakke en gebrekkige, wees en de weduwe, de oude niet te eren niet heel te laten in zijn waarde. Als Exodus 27:17 zegt: "Wie zijn vader of moeder vervloekt, zal zeker ter dood gebracht worden". Het gaat het om het woord 'vervloekt', dat beter vertaald kan worden met: *in ellende laat*. Daar wijst Jezus op in Matt. 15. De Farizeeën spelen de hulp aan God uit tegen de dienst aan de vader en de moeder, de hulpbehoevende, de steuntrekker. Het eerste en tweede gebod van Gods liefde worden uit elkaar getrokken en losgemaakt van elkaar. Dat verdragen deze geboden niet. Dan zou godsdienst tot een starre praktijk en traditie kunnen worden, met voorbijgaan aan de zichtbare vertegenwoordiger van God die wij in het dagelijks economisch leven (er is geen andere plaats) ontmoeten.

Het vijfde gebod vormt de omvattende schakel tussen de eerste en de tweede tafel. God eren en de naaste in ellende laten past niet bij elkaar. Economie van de eerbied kan alleen eerbied tonen door zich te bekommeren om de gekwetste, oude, de wees en de weduwe. Mensen die zo doen, eren God met de lippen. Hun hart staat niet open. Het kan niet: de broeder gebrek zien lijden, zich voor hem toesluiten en toch vervuld blijven van de liefde Gods. Want als wij in de wereld een bestaan hebben, als wij rond kunnen komen, dan horen wij voor die broeder ons leven in te zetten. (1 Joh 3:16-17)

Geestelijke betekenis

Ik heb uitvoerig stil gestaan bij de motivering van het 'Economie van de eerbied'. De ChristenUnie is op zoek naar vernieuwing van de grondlijn voor het economisch denken in de partij. Zij wil daarbij ontkomen aan links-rechts-schema's. *Economie van de eerbied* geeft daarvoor een mooie voorzet. Het verbindt christelijk en sociaal tot christelijk-sociaal in de diepe geestelijke betekenis van het woord. Christelijk denken over economie krijgt op

deze manier een ander accent dan het liberale marktdenken, dat zozeer de richting van ons economisch denken bepaalt. In de economie blijkt of wij Gods eerste gebod hebben vergeestelijkt, of dat wij het hebben herkend als gelijk aan het tweede hoofgebod van dezelfde God: dat van liefde tot de naaste. In de traditie van de christelijke politiek en het economisch leven heeft het eren van God een grote plaats. Terecht, maar laat het niet zijn zonder verbinding met het eren van de naaste. Op die lijn mag christelijke economische politiek worden aangesproken. Het is een lijn met eigenheid. Vanuit deze gedachte kunnen burgers worden aangesproken op hun eigen en gezamenlijke verantwoordelijkheid. En op basis van die lijn kunnen er ook keuzen worden ontwikkeld voor het financieel en economisch beleid, voor ontwikkelingssamenwerking en vrije wereldhandel, waar arme landen van profiteren.

De bijdrage van Roelf Haan scherpte in ieder geval mijn denken. En ik beveel het boek van harte aan als basis materiaal voor hen die zich in de economie en politiek willen laten inspireren door de Bijbel.

Er zijn meer boeiende opstellen. Ik licht er hieronder enkele van de eenentwintig uit.

Nimrod en Rehabeam

Hoofdstuk drie beschrijft het *economisch probleem: de stad van Kaïn*. Het gaat ondermeer over de Nimrod, de veroveraar. Hij zet de economische ontwikkeling in. Hij is een 'nation builder'. Hij kwam uit Babel en bouwde Ninevé, Kalah en Resen. Hij staat in de lijn van Kaïn. Dat is ook de lijn van de technologische vooruitgang (Tubal Kaïn). De namen van de steden uit het rijk van Nimrod komen in de geschiedenis telkens terug. Zij wijzen op de geestelijke houding van de stad als stad. Het zijn symbolen van overheersing van de natuur, van technische vooruitgang. Ze staan voor macht, militaire sterkte en beschaving.

Voor de verbinding van economie en politiek is het ook van belang kennis te nemen van de bijdrage over Rehabeam en de splitsing van zijn rijk (hfst 4.) Rehabeam koos bij de aanvaarding van zijn koningschap er voor om de raad van de jonge mannen te volgen. Zo maakte hij het juk van de slaafse herendienst van het volk nog zwaarder. De liberaal De Korte (1982) hield de minister van financiën de machtspoliticus Macchiavelli voor: 'Het is altijd beter gevreesd dan bemind te worden'. Zo verbindt het liberalisme 'economie' en 'politiek'. Net als Rehabeam valt daarin weinig aandacht voor de wijze oude raadgevers te bespeuren: 'Wees vriendelijk en zij zullen u dienen'. U kunt deze geschiedenis lezen in 2 Kronieken 10.

De les van de wonderboom

In hoofdstuk 9 wordt *productiviteit en gerechtigheid* behandeld. Het hoofdstuk wordt getypeerd als één van de wegwijzers. Het is de reactie op de zelfredzame mens. "Als de Heer het huis niet bouwt, dan is het tevergeefs", zegt Psalm 127. De start voor productiviteit ligt in het zoeken naar het koninkrijk en zijn gerechtigheid. Dat is een rustgevend gedachte in de moderne economie en arbeidsorganisaties, waar alles staat in de waan van de doelmatigheid. Als we de economie van de eerbied in praktijk brengen, dan *zullen onze dagen verlengd worden*.

In het kader van *overvloed na deling* schrijft Haan ook enkele bijdragen, zoals die met de typerende titel *De rijkdom is vriendschap* en *Ontstegen aan de macht* van het geld. In dat hoofdstuk staat Haan stil bij de zeggingskracht van de Bijbel over de economie: als plaats van geloof tot ongeloof. De les van de wonderboom, die God Jona leert, is daarvan een voorbeeld. Jona bekommert zich om zijn eigen gemak en behoud – zijn eigen belang (Phil. 2:4). Die boom had hij er zo maar –gratis- aangetroffen. Jona beklagt zich als de boom verdort. God wijst hem terecht: als jij je beklagt over die boom – die toch niet je eigen verdienste is - zou Ik dan Ninevé niet sparen, de grote stad, waarin meer dan 120.000 mensen zijn, die het onderscheid niet kennen tussen hun linker en hun rechterhand ... ?!(Jona 4:11). God spaart hen die onkundig zijn in tegenstelling tot de menselijke benadering, waarin het eigen belang zo'n dominante plaats in het leven inneemt.

Vooruitgang en genoeg

Haan sluit af met een aantal bijdragen over *gerechtigheid en verwachting*. Bij uitsluiting stelt hij de vraag: Is het u niet genoeg? Dit zinnetje geeft aan, dat zijn visie op de economische ontwikkeling sterk verwant is met die van Bob Goudzwaard over de economie van het genoeg. Nadat hij in enkele hoofdstukken vooral persoonlijke trouw en de persoonlijke attitude heeft besproken stelt hij in 'Gerechtigheid verhoogt een volk' de verantwoordelijkheid voor de inrichting van de samenleving aan de orde. Jes. 58: 3-12 zijn leidend in dit hoofdstuk. Je eigen mensen zullen weer opbouwen wat eeuwenlang al verwoest ligt. Dan zal men je noemen 'hersteller van muren', 'herbouwer van straten'. De samenleving en de economie weer tot een plaats maken om te wonen. Gerechtigheid

verhoogt een volk. Gelijktijdig, merk ik op, hoe nuttig het is om te beseffen, dat werken aan deze economische vooruitgang, gepaard moet gaan met begrenzing van het geloof in de menselijke kracht. De verzen 13 en 14 van Jesaja 58 bepalen de mens bij het gebod om het geloof in eigen kracht en belang niet de boventoon te laten voeren, maar afstand te bewaren tot economische slavernij.

In *Maatschappij en gemeenschap* trekt Haan de lijn van 'geen aanzien des persoons' door naar de betekenis daarvan voor de kapitalistische wereldeconomie met mondiale markten en economische crises en oneerlijke wereldhandel.

Boeiend

Economie van de eerbied is een boeiend boek. Als je het leest is het goed om de Bijbel paraat te hebben vanwege de vele verwijzingen. Het boek is al eens eerder uitgegeven, in 1985. Het is een tweede bewerkte druk. De sporen daarvan zijn soms iets teveel terug te vinden in het boek. Ook omdat het tijdsbeeld van nu ten opzichte van 1985 al weer sterk veranderd is. De kracht van het boek is vooral de aandacht voor de geestelijke betekenis van de economie. Met dat vraagstuk worstelt de ChristenUnie. De partij zoekt naar een nieuwe lijn om het financieel-economische en het christelijk-sociale op eigen wijze te verbinden en beleid te kunnen toetsen aan de eigen uitgangspunten. Niet voor niks noemde ik daarom *Economie van de eerbied* aan het begin van deze bijdrage een treffende titel voor een sociaal-economisch beleidsplan van de ChristenUnie. Haan heeft zijn eerste druk in 1985 geschreven. Er was toen behoefte aan vernieuwing van denken. Het geloof in de kapitalistische economische vooruitgang stond ter discussie. Goudzwaard schreef zijn *Kapitalisme en vooruitgang*. In het achterland van de ChristenUnie verscheen *Herfsttij der vooruitgang* door Prof dr. Peter Nijkamp. Vervolgens kreeg de economische groei en vooral het geloof in de markt als weldoener ons in zijn greep. Nu is er opnieuw behoefte aan bezinning op de geestelijke betekenis van het economisch handelen. Recent verscheen ook het boek van Arjo Klamer (zie vorige nummer van *DenkWijzer*).

Het boek van Haan geeft sterke aanzetten. Het is een mooi initiatief van ondermeer de stichting Oikos om dit inspirerende boek opnieuw uit te doen geven.

Bidden bestrijdt het democratisch tekort

Door Bert Roor, hoofd Communicatie & Fondsenwerving en
coördinator Gebed en Diaconaat bij de Evangelische Alliantie (www.ea.nl)

Bidden in de politiek is een risicovolle bezigheid. Voor je het weet bepaalt jouw politieke agenda

je gebedsleven of de bidstond waar je aan deel neemt. Het is laveren tussen voorzichtigheid en

vrijmoedigheid. Voorzichtig, om te voorkomen dat je meer naar je eigen wil bidt dan naar Gods wil.

Tegelijk vrijmoedig, want God wil gebeden zijn en wil dat we heel ons leven voor Hem open leggen.

Dat vraagt wel om geloof in de macht van God, zoals de spreukendichter dat had: “De gedachten van de koning zijn als waterstromen in de macht van de HEER, Hij leidt ze waarheen Hij maar wil.” (Spr. 21:1). Voor die koning kunnen we met Paulus allerlei regeerders, bestuurders en politici invullen. Geloven we dit nog als ‘bijbelgetrouwe christenen’, als het gaat om onze eigen ministers, kamerleden en wethouders?

Vanuit de Evangelische Alliantie ben ik nauw betrokken bij verschillende gebedsinitiatieven die de politiek raken. Denk aan de Week van Gebed, de Nationale Gebedsdag en de Kroonbede. In crisissituaties reiken we gebedsonderwerpen aan zoals rond de oorlog in Irak en de moord op Pim Fortuijn. We roepen op om vrijmoedig te bidden voor tal van zaken in politiek en samenleving, ook internationaal. Niet om God te claimen voor onze zaak, maar als representanten van een volk en wereld die van God zijn losgeraakt. Dat is onze roeping als christenen: we zijn een koninklijk priesterschap. En priesters bidden voor het volk en zegenen het. Ja toch? De dienst van de voorbede is de belangrijkste dienst die de kerk de politiek kan bewijzen. Uiteindelijk gaat het niet om *onze* invloed als christenen op de ontwikkelingen in politiek en samenleving. Als het er op

aankomt, zijn deze te complex om te begrijpen en werkelijk te besturen. Ook voor politici. Wie bidt erkent dat tegenover God en vraagt Hem om op zijn onnaspeurbare wijze de gedachten van de bestuurders in goede banen te leiden. Gods invloed geeft de doorslag. Een bidder is – als het goed is – iemand die God de ruimte laat om God te zijn. Een bidder erkent het democratisch tekort voor de troon van God. Ook namens allen die dat ontkennen en bestrijden.

De ChristenUnie is partner in de Nationale Gebedsdag. Tineke Huizinga sprak onlangs in Leeuwarden enkele honderden bidders toe. Bij de Kroonbede zien we vertegenwoordigers uit meer partijen, ook niet-christelijke. Politieke scheidslijnen worden daar overbrugd vanuit de gedeelde overtuiging dat partijprogramma’s niet het laatste woord mogen hebben. Dat is alleen aan God, de Koning der koningen. Ik verlang ernaar dat deze geestelijke houding verder doorbreekt onder christenpolitici. Dat christenparlementariërs net als in Engeland ook zelf het initiatief gaan nemen om wekelijks samen te bidden tot God, ongeacht hun politieke kleur en programma. Dat raadsleden die Christus belijden voorafgaand aan een raadsvergadering samen de knieën buigen om hun afhankelijkheid van

de hoogste Koning uit te spreken. De ene maand ingeleid door een Pinkstervoorganger, de volgende keer door een hervormde herder, dan weer door een katholieke kapelaan.

Bidden bestrijdt het democratisch tekort ook op een andere manier. Als u heel persoonlijk voor iemand gaat bidden, verandert er in de eerste plaats iets in uw eigen hart. Al bid-dend leert de Geest van Christus u om de ander en zijn of haar situatie vanuit Gods perspectief te zien. Er valt dan soms opeens een lichtstraal van boven op een aspect van uw naaste dat u tot nu toe over het hoofd had gezien. Verrassend, ontdekkend, soms ook confronterend. God openbaart u zijn waarheid over de ander en over uzelf. En God vult uw hart met verlangen om meer voor die ander te betekenen, beter naar hem of haar te luisteren en van uw stokpaardjes af te stappen. Voor alle duidelijkheid: dat zeg ik ook tegen mezelf. Het gaat om christelijke waarden die we als Evangelische Alliantie als kernwaarden hebben vastgelegd voor de omgang met onze relaties: integriteit, respect en dienstbaarheid. Met welke zeven politici hebt u de meeste moeite? Maak een lijstje en verdeel hun namen over de week, voor elke dag één. En bid voor hen. Bid totdat God uw hart verandert en zijn koningschap doorbreekt in uw leven.

Dichtbij de burger	2 en 3
Thema <i>WegWijzer</i> en Thema <i>Inleiding</i> door Erik van Dijk	
Decentralisatie is nog geen lokaal maatwerk	4
Thema <i>Inleiding</i> II door Erik van Dijk	
“We hebben elkaar ontzettend hard nodig”	
Zorgen om de huishouding van Thorbecke	5
Thema <i>Interview</i> met Tweede Kamerlid Arie Slob	
Zeggenschap over de politie	10
Thema <i>Studie</i> door Bert Groen	
De brandweer als regionale spil?	12
Thema <i>Studie</i> door Joop Alsema	
Kansen voor gemeenten?	14
Thema <i>Studie</i> door Annelies van der Kolk	
Verheugd met de jeugd?	16
Thema <i>Studie</i> door Corine Dijkstra	
Waar blijft de gemeente?	18
Column <i>AdRem</i> door Jan Post	
Dualistisch onderhandelen	19
Lokale <i>Studie</i> door Adriaan Hoogendoorn	
Samen dienen in de wereld	24
Extra <i>Studie</i> door Maaïke Harmsen	
Solidariteit is ook een kwestie van moraal	28
Extra <i>Studie</i> door Ronald van Raak	
Perspectief op een participatiemaatschappij	30
Boeken <i>Wijzer</i> door Hans Freije	
Economie van de eerbied	32
Boeken <i>Wijzer</i> door Jan Westert	
Bidden bestrijdt het democratisch tekort	35
Column <i>Accent</i> door Bert Roor	

Denk Wijzer

Thema: Bijbel, belijdenis en politiek

Hulp of hindernis bij christelijke politiek?

De Bijbel als inspiratiebron voor politiek

Ontspannen jezelf blijven

Alleen de Bijbel als richtsnoer voor
politiek handelen

Interview met Stefan Paas

En verder:

Augustinus en de vrede op aarde

De WMO-kogel is door de kerk

2

JAARGANG 6 | NUMMER 2 | APRIL 2006

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer

studieblad van de ChristenUnie
jaargang 6, nummer 2, april 2006

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Kosten

- abonnement: € 16,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 11,-).
- donateurschap: minimum donatie is € 28,- per jaar, jongeren € 16,-. U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties, informatie over allerlei activiteiten, gratis toegang tot bijeenkomsten en u kunt deelnemen aan onze KennisNetWerken.
- losse nummers van *DenkWijzer*: € 4,- per stuk (exclusief verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december

Deadline kopij volgende nummer:
1 mei 2006

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur),
Henk Visser (namens bestuurdersvereniging),
Pieter Grinwis (namens Tweede Kamerfractie),
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

www.wi.christenunie.nl

www.bestuurders.christenunie.nl

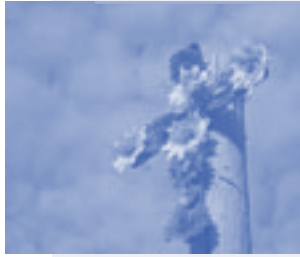
Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers.
Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.

Copyright ChristenUnie 2006

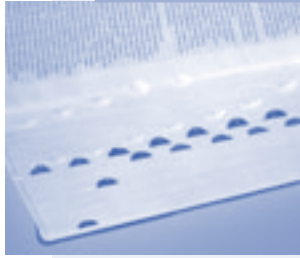
Overname van artikelen en/of illustraties
uitsluitend na toestemming van de redactie.

4

Hulp of hindernis bij christelijke politiek?

Heb je de gereformeerde belijdenisgeschriften nodig om goede politiek te kunnen bedrijven? Of preciezer: is een handtekening onder die belijdenis nodig alvorens iemand in staat geacht mag worden tot zulke politiek? Gijsbert van den Brink zet op heldere wijze de argumenten pro en contra op een rijtje en komt tot een afweging.

9

De Bijbel als inspiratiebron voor politiek

Voor een christen staat de belijdenis dat Jezus Heer is centraal in zijn leven. Om vorm te geven aan Zijn heerschappij functioneert de Bijbel voor hem als gezaghebbend richtsnoer. De vraag is echter hoe het gezag van de Schrift vorm krijgt.

In deze korte schets gaat de evangelische predikant Cees Stavleu na hoe hermeneutisch de Bijbel zelf met de wetten omgaat.

11

Ontspannen jezelf blijven

In dit artikel gaat Ad de Bruijne, voormalig lid van het curatorium van het WI, in op de grondslag van de ChristenUnie. Deze grondslag bindt de partijleden aan de klassieke belijdenisgeschriften uit de Reformatie. Is dat persé nodig of zou het ook anders kunnen? Ad de Bruijne pleit ervoor de binding aan de confessie in de grondslag te laten staan. Zijn argumenten dragen daarvoor echter een ander karakter dan meestal het geval is.

15

Niet bij Bijbel alleen...

Everard de Jong, hulpbisschop van Roermond, bewondert de ChristenUnie voor de manier waarop de partij vanuit een christelijk fundament politiek bedrijft. De wijze waarop ze dat doet is verfrissend, tot denken aanzettend en inspirerend. Bij de christelijke uitgangspunten van de partij heeft hij echter bedenkingen.

17

Alleen de Bijbel als richtsnoer voor politiek handelen

De rooms-katholieke theoloog Marcel Poorthuis betoogt dat christelijke politieke partijen hard nodig zijn in deze tijden waarin naarstig wordt gezocht naar ingevulde waarden en normen. De ChristenUnie verdient zeker een plek in het politieke bestel. Wel moet de partij oppassen met het gebruik van de belijdenisgeschriften naast de Bijbel.

19

“Politiek hoort saai te zijn”

In het ThemaInterview betoogt theoloog Stefan Paas dat de politiek de laatste tijd “veel te spannend is”. We proberen erachter te komen wat hij daarmee bedoelt en hoe een christelijke partij zich zou kunnen inzetten voor de Nederlandse samenleving.

Bijbel, belijdenis en politiek

Door Geert Jan Spijker, eindredacteur

De gemeenteraadsverkiezingen waren een groot succes voor de ChristenUnie. Een groei van maar liefst 12%, dat wil zeggen meer dan 40 zetels in de verschillende raden. Reden tot een positief gevoel en veel dankbaarheid. De winst werd laat opgemerkt door verschillende landelijke dagbladen. In de NRC en de Volkskrant kwam men pas enkele dagen later met een bericht over deze 'vergeten winnaar'. Ook de NOS bleek geen aandacht te hebben voor de ChristenUnie. Moeten we hier iets achter zoeken?

Deels is dit vergeten te verklaren doordat ChristenUnie en SGP in de uitslagen op één hoop werden gegooid. De winst van de ChristenUnie werd daardoor enigszins afgevlakt door het lichte verlies van de SGP. Latere berekeningen lieten zien dat de partijen los van elkaar behoorlijke verschillen in resultaat hadden. Belangrijker als verklaring voor de vergeetachtigheid is wellicht dat de verschillende media niet precies weten wat ze aanmoeten met de ChristenUnie. Het is een orthodox-christelijke partij, maar toch een die op brede sympathie kan rekenen. Meer Nederlanders dan ooit overwegen om ChristenUnie te gaan stemmen. Inderdaad: ChristenUnie, waarom niet?

Een ander punt dat het lastig maakt om de ChristenUnie te plaatsen is dat de partij zich niet laat vangen in de traditionele links-rechts-schema's. De term christelijk-sociaal impliceert niet direct dat de ChristenUnie een linkse partij is, al zou Wouter Bos dat graag zo zien. De media houden echter van eenvoud. Zij zien het liefst de rechtse regeringspartijen recht tegenover de linkse oppositie en zetten hun vertegenwoordigers dus ook zo bij elkaar aan tafel. Dat houdt het politieke veld overzichtelijk. Aan de ChristenUnie de taak om

aloude en onvruchtbare tegenstellingen te overstijgen en met nieuwe perspectieven en oplossingen te komen.

Het wetenschappelijk instituut heeft hierbij een belangrijke rol te vervullen. Het kan richting geven bij de bezinning op fundamentele onderwerpen. Binnen 'de Groen' vindt momenteel studie plaats naar thema's als media en moraal, het veiligheidsbeleid en sociaal-economisch beleid. In dit nummer van DenkWijzer wordt aandacht gegeven aan een meer achterliggend thema: welke christenen zouden zich moeten kunnen herkennen in het profiel van de ChristenUnie? De partij stamt uit een protestantse traditie. Dat die traditie niet dood is, blijkt wel uit de verwijzing in de Uniefundering naar de drie Formulieren van Eenheid. Maar is die identiteit daarmee voor eeuwig gegeven? Of zou er bijvoorbeeld (meer) ruimte voor rooms-katholieken moeten komen? Zou het niet mooi zijn als allen die Christus, zoals verkondigd in de Bijbel, centraal willen stellen in hun leven zich in één politieke partij konden verenigen? Dit klinkt eenvoudiger dan het is. Probleem is namelijk dat er veel soorten christenen zijn met verschillende opvattingen over hoe de Bijbel uitgelegd

kan worden. De vraag is vervolgens hoe we hier als politieke partij mee om moeten of kunnen gaan.

In dit nummer proberen we daar meer klaarheid over te geven. De Thema-artikelen staan stil bij de vraag of de Bijbel, Gods Woord, alleen voldoende is voor een politieke partij, of dat er toch meer nodig is. Met andere woorden, welke rol is er weggelegd voor de belijdenisgeschriften? Hoe zijn die politiek relevant? Zijn die politiek relevant? De redactie heeft vijf theologen met verschillende christelijke achtergronden gevraagd hun licht hierover te laten schijnen. Dat heeft geresulteerd in een reeks interessante artikelen die volop stof geven voor verdere doordenking en gesprek.

Van belang is in ieder geval dat deze discussie plaatsvindt op een ontspannen manier. De identiteit van de ChristenUnie hangt van meer af dan alleen de verwijzing naar de Drie Formulieren van Eenheid. Het behoud en de verdere vorming van een identiteit vraagt vooral ook om een stuk overgave aan Degene die ons leidt. Het loslaten van het denken in termen van menselijke maakbaarheid voorkomt dat we de discussie op een verkrampde manier zullen voeren.

Tenslotte nog een woord van dank. Vanuit de redactie willen we Erik van Dijk op deze plaats nogmaals bedanken voor de jaren waarin hij de kar van DenkWijzer trok. Erik heeft als eindredacteur in 5 jaar tijd 25 nummers van de pers zien rollen. Voorwaar, geen geringe prestatie. Erik, het ga je goed, ook nu je carrière zich drie deuren verderop in hetzelfde gebouw voortzet! In de recente Nieuwsbrief van het WI hebben mijn collega Rob Nijhoff en ik zich al nader voorgesteld, dus dat blijft hier verder achterwege.

De belijdenis: hulp of hindernis bij christelijke politiek?

Door dr. Gijsbert van den Brink, universitair docent systematische theologie aan de predikantsopleiding van de PKN bij de Universiteit Leiden

Heb je de gereformeerde belijdenisgeschriften nodig om goede christelijke politiek te kunnen bedrijven? Of preciezer: is een handtekening onder die belijdenis nodig alvorens iemand in staat geacht mag worden tot zulke politiek? Dat is de vraag waar het in (onder meer) dit artikel over gaat. Op de achtergrond speelt daarbij natuurlijk de discussie, of ook mensen van rooms-katholieke huize actief lid kunnen worden van de ChristenUnie. En hetzelfde geldt voor die evangelischen, die niet bereid zijn om met de Uniefundering van de ChristenUnie in te stemmen dat de Bijbel door de drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken.

Strikt genomen zou dat laatste trouwens voor de meeste evangelische christenen moeten gelden, in elk geval bijvoorbeeld voor allen die de kinderdoop verwerpen. Maar dat maakt meteen het probleem al helder: want heeft hoe je over de doop denkt, of over Maria, nu werkelijk consequenties voor hoe je christelijke politiek bedrijft? Kortom, kan het niet veel beter zonder de belijdenis of andere menselijke documenten – waarom hebben we aan de Bijbel eigenlijk niet genoeg? Ik noem afwisselend twee pro- en contra-argumenten bij de stelling dat de verwijzing naar de belijdenis in de Uniefundering beter verwijderd kan worden, om uiteindelijk tot een afweging te komen.

P1: De tijden zijn veranderd, en daarmee de fronten

We leven in een andere wereld dan in de zestiende en zeventiende eeuw. De vooral gedurende de laatste halve eeuw snel veranderde samenleving leidt al enige tijd bij christelijke en christelijk-geïnspireerde organisaties over de hele linie tot een heroriëntatie op de wijze waarop zij hun identiteit vorm kunnen geven.¹ De scheidslijnen tussen de diverse bevolkingsgroepen lopen nu eenmaal niet langer zoals in het tijdperk van de klassieke verzuijing. Ideologisch gezien lopen ze momenteel vooral tussen (neo)liberalen die de betekenis en invloed van religie in de samenleving zoveel mogelijk willen terugdringen (D66, de VVD en alles rechts daarvan), en anderen. Onder die anderen kan dan weer onderscheiden worden tussen enerzijds gematigden c.q. halfhartigen (de PvdA aarzelt vaak, ook het CDA of in elk geval prominente CDA-ers stellen zich regelmatig liberaal op² en anderzijds groepen die het veel krachtiger opnemen voor de blijvende gelding van Bijbelse normen en waarden en het terugdringen van alles in de samenleving wat daarmee strijdt. De voor de hand liggende vraag is dus of die laatste groepen elkaar niet enorm hard nodig hebben. Wat hen bindt – opkomen voor een voluit christelijke politiek – is in de actuele praktijk veel relevanter dan wat hen scheidt – de oude contro-vers-theologische thema's die Rome, de gereformeerde Reformatie en de doperse Reformatie verdeelden.

Daar komt bij dat we vandaag meer dan in het verleden onder ogen zien dat er over de juiste uitleg van de Bijbel op onderdelen te twisten valt. Zuigelingendoop of geloofsdoop, om maar een willekeurig voorbeeld te noemen – velen zijn er in tegenstelling tot de belijdenisgeschriften niet meer zo zeker van. Wat wél zeker lijkt, is dat dit soort verschillen in de uitleg van de Bijbel een samenoptrekken in de politiek niet in de weg hoeven te staan.

C1: De belijdenisgeschriften markeren nog altijd op heldere wijze de identiteit van de gereformeerde protestanten die zich in de ChristenUnie verenigd hebben

Tegen P1 kan worden ingebracht, dat de beslissingen die in de belijdenisgeschriften genomen worden van grote betekenis zijn en blijven voor de identiteit van gereformeerde protestanten. Ook al hebben deze beslissingen veelal niet in directe zin politieke betekenis, ze geven wel weer wat belangrijk is voor het zelfverstaan van hen die zich erin herkennen. En indirect kan dat wel degelijk gevolgen hebben voor de mogelijkheden of onmogelijkheden van politieke samenwerking. Wie – om het voorbeeld van zojuist nog eens te gebruiken – de kinderdoop echt als ontzettend wezenlijk ervaart voor zijn geloof en leven, zoals dat bijvoorbeeld voor velen uit het voormalige GPV zal gelden, zal zich moeilijk helemaal thuis kunnen voelen bij en samen op kunnen trekken met evangelischen die weinig dingen zo zeer verafschuwen als de kerkelijke kinderdooppraktijk... Bij de EO lijkt om polarisatie te voorkomen een soort afspraak te bestaan om over dit soort thema's niet teveel te spreken, maar de vraag is of deze daardoor niet te zeer voor secundair en onbelangrijk gehouden worden. Waar het hart vol van is, daar loopt de mond in elk geval van over.

De scheidslijnen tussen de diverse bevolkingsgroepen lopen (...) niet langer zoals in het tijdperk van de klassieke verzuiling.

Soortgelijke voorbeelden zijn ook te geven naar rooms-katholieke zijde. Vanuit de kleine christelijke partijen is het CDA en zijn voorgangers altijd voorgehouden dat deze de breuk Rome-Reformatie negeerden. Een sprekend citaat: 'Wanneer we ons ... laten wiegen door alle illusies van eenheid en samenvloeiing, geven we aan de leidslieden die ons van God geschonken zijn, aan Luther en Calvijn het bevet dat zij niet om fundamentele bezwaren, maar wegens wissewasjes en futiliteiten de kerk uit het diensthuis van Rome hebben uitgeleid'.³ Het gaat bij de verwijzing naar de belijdenisgeschriften dus niet slechts om de concrete inhoud daarvan, maar ook en misschien wel veelmeer om datgene waar deze voor staan. De Formulieren van Eenheid vormen het symbool van een gereformeerde kerk, van waaruit ook de reformatie van de samenleving c.q. de natie ter hand genomen wordt. Onafhankelijk van de vraag of men daarbij een theocratisch ideaal aanhangt, ziet men die samenleving idealiter als een zoveel mogelijk protestants-gereformeerde samenleving. Een dergelijk ideaal functioneert niet direct in de actuele partijpolitiek, maar vormt wel mede de politieke overtuiging van waaruit deze bedreven wordt. Het

zal duidelijk zijn dat zo bezien samenwerking met rooms-katholieken niet direct voor de hand ligt, en dat de verwijzing naar de belijdenisgeschriften in grondslagformules een heldere manier vormt om dit aan te geven.

P2: Nu al baseert de ChristenUnie zich goed beschouwd slechts op een déél van de belijdenisgeschriften – en wel een deel dat ook door anderen onderschreven kan worden

Kijken we nu echter iets preciezer naar de wijze waarop in de Uniefundering van de ChristenUnie naar de belijdenisgeschriften verwezen wordt, dan valt daaraan nog een interessant argument te ontleen om deze verwijzing te schrappen. Allereerst valt op, dat volgens de gekozen formulering de Bijbel door de betreffende belijdenisgeschriften wordt 'nagesproken'. Maar als dat zo is, kan men natuurlijk met de Bijbel volstaan. De belijdenis doet dan immers niets anders dan nog eens zeggen wat de Bijbel ook al zegt. Het werkwoord 'naspreken' doet echter niet helemaal recht aan de werkelijke verhouding tussen Bijbel en belijdenis. In werkelijkheid zijn lang niet alle belijdenissen samenvattingen (laat staan 'nasprekingen') van de Bijbel – het Apostolicum komt hier wellicht nog het dichtst bij – maar gaat het minstens zo zeer om actualisering, toespitsingen en doorvertalingen van de Bijbelse boodschap. De belijdenissen zijn hermeneutisch van aard. Ze beogen een goede 'leeswijzer' bij de Bijbel te verschaffen. Zo'n leeswijzer is belangrijk, omdat de Bijbel op zichzelf een heterogeen en veelzijdig boek is. Wie geen oog heeft voor de onderhuidse samenhang en grondstructuur ervan, kan er alle kanten mee uit ('elke ketter

Het gaat bij de verwijzing naar de belijdenisgeschriften dus niet slechts om de concrete inhoud daarvan, maar ook (...) om datgene waar deze voor staan.

heeft z'n letter'). De belijdenisgeschriften proberen nu te helpen om die onderhuidse samenhang en eigenlijke strekking van de Bijbel op het spoor te komen, zodat deze niet op een willekeurige manier gelezen wordt. Soms willen ze ook een bepaald thema dat ter discussie staat vanuit de grondstructuur van de Bijbel tot in z'n uiterste consequenties doordenken, zoals in de Dordtse Leerregels – waarbij de vraag kan opkomen of dat helemaal gelukt is.⁴ Belijdenisgeschriften hebben naast een hermeneutische functie nog allerlei andere functies: ecclesiologisch, catechetisch, didactisch, liturgisch, doxologisch, apologetisch, en zelfs missionair. Ze vormen, naar een zegswijze boven de Nederlandse Geloofsbelijdenis, een 'akkoord van gemeenschap', waarbij ook buitenstaanders uitgenodigd worden: overweeg deze manier van bijbellezen eens, die opkomt uit een traditie van gemeenschappen die eeuwenlang dicht bij de Bijbel geleefd hebben. Geeft

deze leeswijzer niet het juiste zicht op de rode draad van de Bijbel, en op wat de Bijbel ons in allerlei opzichten concreet te zeggen heeft? Kortom, belijdenisgeschriften doen in werkelijkheid veel meer en vaak zelfs iets anders dan de Bijbel 'naspreken'.

Nu valt echter in de tweede plaats op, dat de ChristenUnie haar verwijzing naar de belijdenisgeschriften op een heel speciale manier rechtvaardigt:

'De ChristenUnie baseert haar christelijk-politieke overtuiging op de Bijbel. De Bijbel is door God ingegeven ('geïnspireerd') en heeft gezag als het Woord van God. Daarmee is de Bijbel de enige norm voor de fundering van het politieke denken en handelen binnen de ChristenUnie. Het beroep op de 'Drie Formulieren van Enigheid' ... wil dat extra onderstrepen. Dat is nodig omdat onder christenen niet altijd eenduidig wordt gesproken over het gezag van het Woord van God. Ook ondersteunen deze belijdenisgeschriften de christelijk-politieke overtuiging. Ze spreken onder meer over de plaats van de overheid en de betekenis van de wet van God voor de samenleving.'⁵

Dit is een interessante toelichting, omdat deze suggereert dat niet de volledige inhoud van de belijdenisgeschriften van belang is, maar slechts enkele delen daaruit. In het

bijzonder gaat het dan om de gedeelten die handelen over het Schriftgezag, over de plaats van de overheid en over de betekenis van Gods wet voor de samenleving.

belijdenisgeschriften doen in werkelijkheid veel meer en vaak zelfs iets anders dan de Bijbel 'naspreken'.

Echter, als de betekenis van de belijdenisgeschriften voor de politieke uitgangspunten van de ChristenUnie inderdaad hiertoe gereduceerd wordt, dan bestaat er mijns inziens nu al geen enkel probleem om rooms-katholieken en evangelischen als actief lid toe te laten. Wel zou het dan reëel zijn, om de desbetreffende passages – ik vermoed: NGB artikel 3-5 en (met alle uitlegmoeilijkheden daarvan) ook 36; en verder HC zondag 36 tot en met 44 – uit het gehele corpus uit te lichten, en instemming dáármee te vragen. Dat zal voor veel katholieken en evangelischen die serieus met hun geloof bezig zijn nauwelijks een probleem zijn.⁶ Wanneer het dus bestaand beleid is om de verwijzing naar de belijdenisgeschriften in de Uniefundering op deze wijze te exegetiseren, dan lijkt me de huidige formulering mystificerend, en kan men deze beter zó aanpassen dat klip en klaar duidelijk is waarmee de partij precies instemming verwacht van haar leden.

C2: Het loslaten van de verwijzing naar de gereformeerde belijdenisgeschriften in de Uniefundering kan het bestaansrecht van de ChristenUnie naast het CDA in het geding brengen

Juist in het verlengde van P2 komt echter ook een overweging op die pleit voor handhaving van de verwijzing naar de belijdenisgeschriften in de Uniefundering, en dan in 'onverkorte' zin. Immers, als de belijdenisgeschriften werkelijk de leeswijzer bij uitstek vormen om de Bijbel te verstaan, dan lijkt het niet raadzaam deze los te laten. Hebben we aan de Bijbel dan niet genoeg?

Nee, inderdaad niet. Want de Bijbel wordt in de praktijk op allerlei manieren uitgelegd – van biblicistisch tot zeer vrij(zinnig). De belijdenisgeschriften pogen de Bijbel als het ware naar beide zijden af te schermen. Enerzijds dus tegen een biblicistische uitleg, die op de letter afgaat en geen oog heeft voor de onderliggende verbanden, en anderzijds tegen een liberale duiding, die het gezag dat de Bijbel van Godswegen met zich meebrengt onvoldoende erkent. Dat laatste risico kan men proberen te weren door een bepaalde vorm van instemming met het gezaghebbende karakter van de Bijbel te vragen.

door de belijdenisgeschriften als identiteitskenmerk los te laten, kan de ChristenUnie terechtkomen op een weg die (...) fans van Harry Kuitert in haar gelederen brengt (...).

Maar de vraag is of dat lukt wanneer men niet meteen ook aangeeft wat erkenning van het gezag van de Bijbel dan materieel allemaal impliceert. De simpele voorwaarde bijvoorbeeld dat de ChristenUnie alleen Bijbelgetrouwe christenen zou willen verenigen, of christenen die het gezag van de Bijbel serieus nemen, kan in elk geval niet volstaan. Kenmerkend voor velen die de Bijbel op een liberale manier uitleggen is namelijk, dat zij dat zelf niet zien als een aantasting van het gezag van de Schrift, maar als voortkomend uit een andere visie op de aard van dat gezag, en vandaaruit op haar uitlegmogelijkheden. Een modern theoloog als H. Berkhof betoogde bijvoorbeeld, kort door de bocht geformuleerd, dat Jezus, als je het Nieuwe Testament goed leest, slechts mens was, en niet daarnaast ook God. Dat is natuurlijk evident in strijd met de belijdenisgeschriften. Maar Berkhof zal ontkennen dat het ook in strijd is met de Bijbel en haar gezag.

Elders heb ik de belijdenis vergeleken met een ring of gordel die gaandeweg om de Bijbel gelegd is, ongeveer analoog aan de wijze waarop wetenschappers en wetenschapstheoretici onderscheiden tussen de onopgeefbare harde kern en de (in principe voor bijstelling in aanmerking komende) beschermende gordel van een weten-

schappelijk onderzoeksprogramma.⁷ Geeft men de ring eraan, dan komt de kern zélf open te liggen voor allerlei aanpassingswerkzaamheden en valt ook niet meer aan te geven waar die halt moeten houden. Concreet: door de belijdenisgeschriften als identiteitskenmerk los te laten, kan de ChristenUnie terechtkomen op een weg die ook – om maar eens wat te noemen – fans van Harry Kuitert in haar gelederen brengt, en wie weet op termijn zelfs ook oecumenisch-gezinde moslims. Kortom, de vraag is of met een eventueel loslaten van haar op de gereformeerde belijdenisgeschriften geënte identiteit het bestaansrecht van de ChristenUnie naast het CDA uiteindelijk niet in het geding komt. Natuurlijk zal er verschil in sfeer en nestgeur blijven, maar als er weinig structureel verschil meer is, kunnen ChristenUnie-leden dan niet beter proberen om binnen het veel grotere CDA zoveel mogelijk invloed te krijgen?

Om de 'religie' der belijdenis

Die laatste overweging – in feite natuurlijk een versie van het hellend vlak-argument – lijkt voldoende reden om onverkort instemming met de belijdenisgeschriften te blijven vragen van ieder die actief lid wil worden van de ChristenUnie. Echter, wat mij betreft is ze op zichzelf toch niet doorslaggevend. Alle vier de bovengenoemde argumenten hebben een eigen gewicht. Daarom is de uiteindelijke afweging wat mij betreft ook verre van eenvoudig.

Wat het hellend-vlak argument betreft, is voor mij echter een woord van de theoloog Noordmans betekenisvol geworden. Noordmans heeft ooit gezegd, dat christenen zich per definitie op een hellend vlak bewegen.⁸ De vraag is dus niet of je daarop terecht komt, maar hoe je erop staande blijft. Dat laatste lukt naar het mij voorkomt uiteindelijk niet met allerlei formuleringen, hoe dichtgetimmerd ook, waarmee formele instemming wordt geëist. De (kerk)geschiedenis van de afgelopen eeuw heeft omstandig laten zien dat het zo niet werkt.⁹ Een identiteit laat zich uiteindelijk niet borgen met behulp van onderteekningsformules. Veel bepalender is of er door de generaties heen een innerlijke, geestelijke aansluiting blijft bestaan bij de Bijbel en bij waar het in de Bijbel om gaat. In mijn eigen (hervormd-gereformeerde) traditie heet dat: de religie der belijdenis, waar men bevindelijk, dus met het hart, uit leeft.¹⁰ Daarbij gaat het niet om de belijdenis als zodanig alsof deze los zou staan van de Bijbel, maar wordt de belijdenis juist opgevat als 'geleidend' naar de Bijbel zelf. Dat de Bijbel zélf werkelijk centraal blijft staan als bron en norm van ons handelen (en dan niet slechts formeel, maar vanuit een innerlijke overtuiging) is waar

Een identiteit laat zich uiteindelijk niet borgen met behulp van onderteekningsformules.

het op aankomt, en waar mutatis mutandis ook het 'uitgesproken christelijk'¹¹ karakter van de ChristenUnie in de toekomst mee staat of valt.

Men kan denk ik wel min of meer zien aankomen, dat de ChristenUnie vroeg of laat de verwijzing naar de belijdenisgeschriften in de Uniefundering zal laten vervallen dan wel zal aanpassen. De inbreng van evangelischen wordt immers groter, de roep van rooms-katholieken luider. Ik zou er echter voor willen pleiten om, wanneer hier inderdaad op enig moment toe besloten zou worden, tegelijk na te denken over goede en creatieve manieren om leden die actief willen worden in de ChristenUnie, dieper in te wijden in het Bijbels-geestelijke klimaat waarin de partij wil ademen. Een cursus 'Bijbel en belijdenis' voor mensen die namens de ChristenUnie politiek gaan bedrijven, is misschien vast een eerste idee...

WERELD DELEN

Jacob Jan Vreugdenhil heeft, voor zijn vertrek, als redacteur nog een werkmap verzorgd over ontwikkelingssamenwerking: *Wereld Delen*. Deze ringband kwam medio februari van de drukker. Hij is vooral bedoeld om in groepen mee aan de slag te gaan. De werkmap bevat achtergrondinformatie, twee bijbelstudies en discussievragen. Al met al genoeg stof om bijvoorbeeld vier avonden mee bezig te zijn. Kosten: € 7,50 incl. porto (91 blz.).

Voor alle duidelijkheid: deze map gaat niet automatisch naar alle donateurs. Wel hebben alle kiesverenigingen een exemplaar gekregen.

Bestellen? wi@christenunie.nl of via www.wi.christenunie.nl !

- 1 Zie hierover recent Auke van Nijen, *Met alle respect. Hoezo christelijk-levensbeschouwelijke zingeving in de maatschappij?* Budel 2005.
- 2 Twee willekeurige voorbeelden, beide op de dag dat ik dit schrijf (28-02-06) in de media aangetroffen: inzake de zogenaamde Deense cartoonkwestie liet minister Bot zich binnen de EU geheel in lijn met het neoliberale dogma slechts kritisch uit in de richting van de moslimreacties, en niet in de richting van het misbruik dat van persvrijheid gemaakt wordt wanneer men erop uit is om anderen bewust in hun godsdienstige gevoelens te kwetsen. En minister de Geus spant zich in zijn emancipatiebeleid (in dit geval gezien zijn bevordering van de kinderopvangmogelijkheden) erg in om vooral niet lager te scoren op de feministische meetlat dan zijn paarse voorgangers.
- 3 H.G. Abma in: J. Mulder e.a., *Tot welzijn van het volk. SGP-partijredes van ds. H.G. Abma*, 's Gravenhage 2002, 409 (het citaat dateert overigens al uit 1964; vanaf de zeventiger jaren 'klinken minder uitsluitend antithetische tonen' richting Rome bij ds. Abma, 406, 'al zullen de bezwaren tegen het rooms-katholicisme onverkort gehandhaafd zijn', 407). Ook de RPF noemde zich natuurlijk niet voor niets een Reformatorisch Politieke Federatie. Men kan zeggen, dat met de latere keuze door RPF en GPV voor de naam ChristenUnie de vraag naar mogelijke participatie van rooms-katholieken meteen open kwam te liggen.
- 4 Vgl. W. Verboom, *De belijdenis van een gebroken kerk*, Zoetermeer 2005.
- 5 Ik ontleen dit citaat aan de website van de ChristenUnie, maar het zal vermoedelijk ook wel ergens in geschikte te vinden zijn.
- 6 Een probleem voor rooms-katholieken zou mogelijk wel ontstaan, wanneer ook art. 6 en 7 uit de NGB toegevoegd zouden worden, die eveneens over de Bijbel gaan; ik zou echter hopen, dat velen van hen inmiddels toch wel in kunnen stemmen met wat hier staat...
- 7 'De belijdenis als "protective belt"', in: M. Barnard, L.J. van den Brom & F. de Lange (red.), *Protestants geloven. Bij Bijbel en belijdenis betrokken*, Zoetermeer 2003, 129-141.
- 8 'Het bewuste "hellend vlak" van dr. Kuyper is de normale bodem van onze theologie. Dat het gevaar oplevert is juist gezien. Maar slechts voor degene die zich er niet op heeft leren bewegen'. O. Noordmans, *Verzamelde Werken 1*, Kampen 1978, 176.
- 9 M.n. de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland – indertijd een echte 'belijdeniskerk' – maakt dit duidelijk.
- 10 Vgl. bijvoorbeeld W.L. Tukker e.a., *De religie van het belijden*, Kampen 1973.
- 11 Tijdens de eerder dit jaar gehouden gemeenteraadsverkiezingen presenteerde André Rouvoet de ChristenUnie ergens met een mijns inziens mooie zinswending als een 'uitgesproken christelijke' partij.

“TEGEN DE UTOPIE - HET EVANGELIE!”

MR. G. GROEN VAN PRINSTERER LEZING 2006

Dinsdag 30 mei aanstaande hoopt prof.dr. G.C. den Hertog de *Mr. G. Groen van Prinsterer lezing 2006* te verzorgen.

Vanaf 19.30 uur bent u welkom, aanvang 20:00.
Plaats: stadsasteel Oudaen, **Utrecht** (Oudegracht 99, www.oudaen.nl).

De Bijbel als inspiratiebron voor politiek

Door drs. Cees Stavleu, als auteur van de Studiebijbel Oude Testament verbonden aan het Centrum voor Bijbelonderzoek te Veenendaal en daarnaast predikant van de Vrije Evangelische Gemeente te Bennekom

Voor een christen staat de belijdenis dat Jezus Heer is centraal in zijn leven. Om vorm te geven aan Zijn heerschappij functioneert de Bijbel voor hem als gezaghebbend richtsnoer. De vraag is echter hoe het gezag van de Schrift vorm krijgt. Kunnen we voorschriften uit de Bijbel lukraak overnemen en toepassen op concrete situaties of worden we geroepen dit anders te doen? Kunnen we misschien aantonen dat we te maken hebben met een creatief proces, waarin grondregels worden toegepast op concrete situaties? In deze korte schets zal worden nagegaan hoe hermeneutisch de Bijbel zelf met de wetten omgaat.

Wetgeving in de Pentateuch

Een centraal thema in de wetgeving is de wet die gegeven wordt op de Sinai. Aan de hand van de teksten over de verbondssluiting zal enige aandacht worden besteed aan Bijbelse ethiek.

De verbondssluiting (Exodus 19-24)

De kern van de wet wordt gevormd door de Tien Geboden (Ex.20:1-17). Wanneer het volk zich niet aan deze regels houdt, kan de heerlijkheid van God niet in hun midden blijven en zal het volk ophouden te bestaan. Overigens is een tweedeling in de Tien geboden aanwijsbaar: regels voor de relatie met God (Ex.20:3-11) en regels voor de relatie tot de naaste (Ex.20:12-17).

Het gedeelte na de Tien Geboden (Ex.20:22-23:33) staat bekend als het bondsboek. Hierin worden de regels van de Tien Geboden toegepast op concrete situaties. Deze toepassing leidt tot een aantal opmerkelijk radicale regels. Er wordt bijvoorbeeld gesproken over Israëlieten die door schulden tot slavernij vervallen (Ex.21:1-11). In tegenstelling met wat toen gebruikelijk was, werden veel rechten geschonken aan slaven. Eveneens is er oog voor vreemdelingen, wees en weduwen (Ex.22:21-22). Het gebod van het sabbatsjaar en de wekelijkse sabbat houdt tevens in dat

er ruimte komt voor de onderdrukten: op sabbat kan het vee en de arbeider rusten en op sabbatsjaar mogen de armen nemen van het land wat ze willen (Ex.23:10-12). In het bondsboek worden de wetten van God op een bijzondere wijze geconcretiseerd, zodat er een land ontstaat dat zich van alle andere landen onderscheidt.

Wie oog heeft voor de wetmatigheden van de schepping en leeft vanuit de wet, handelt wijs.

Wat daar eveneens opvalt, is dat er rekening wordt gehouden met de gebrokenheid van de schepping en dat wegen worden gezocht om, ondanks de beperkingen, Gods wil zo optimaal mogelijk zichtbaar te maken. Een sterk voorbeeld hiervan is de tekst waarin een Israëliet de os of de ezel van degene die hij haat moet terugbrengen naar zijn heer (Ex.23:4,5). Natuurlijk is het niet goed dat haat bestaat onder Israëlieten, maar het voorkomen ervan is onvermijdelijk. Negatieve gevoelens verdwijnen niet zomaar. Hiermee houdt God rekening en aanvaardt Hij de mens in zijn innerlijke processen. Gelijktijdig mag iemand zich niet laten verteren door deze gevoelens en moet hij wegen zoeken om Gods liefde zo optimaal mogelijk tot uiting te laten komen.

Uit de in het bondsboek getoonde zaken komen enkele aspecten naar voren die kenmerkend zijn voor de oudtestamentische ethiek in algemene zin.

Gods heerlijkheid moet in het heiligdom blijven

De wetgeving is in hoge mate gericht op het behoud van de heerlijkheid van God in het heiligdom. Gods aanwezigheid geldt als voorwaarde voor het voortbestaan van de Israëlieten. Om zijn blijvende aanwezigheid te waarborgen moet een 'beschermende gordel van reinheid en heiligheid' rond de heerlijkheid van de HERE worden gelegd, waardoor duidelijk wordt dat Hij onderscheiden is van de wereld van zonde en dood. In de eerste plaats betekent dit dat heilige ruimtes worden gecreëerd door de oprichting van de tabernakel. Speciale heilige personen als de Leviëten, priesters en hogepriesters worden aangewezen. De Israëlieten moeten zich door toestand van reinheid onderscheiden van de andere volken. Daarnaast zorgen

speciale handelingen en heilige tijden mede voor het behoud van Gods heerlijkheid. De wetgeving inzake de tabernakel (Ex.25-31; 35-39) spreekt over de oprichting van de heilige plaats en de instructies over de offerwetgeving duiden aan hoe God benaderd moet worden (Lev.1-7; 16). Het volk heeft de verantwoordelijkheid om rein (Lev.11-15) en toegewijd (Lev.18-25) te leven. Soms kijken we op van de wrede wetten die gegeven worden (Lev.18, 20). We dienen echter te beseffen dat deze zijn gegeven met het oog op het behoud van de heerlijkheid van de HERE.

De regels zijn herleidbaar tot grondprincipes

In de wet zien we dat de regels herleidbaar zijn tot een aantal basisprincipes. Het is treffend om te zien hoe de oproep tot naastenliefde al voorkomt in Lev.19:18b. In het boek Deuteronomium wordt de wetgeving herleidt tot het beginsel God boven alles lief te hebben (Deut.6:5). Al in de Tien Geboden zijn we een tweedeling tegengekomen tussen wetten betreffende de liefde voor God en die tot de naaste. Op verschillende plaatsen in de Bijbel zien we hoe de Tien Geboden vorm krijgt in onze weerbarstige werkelijkheid. Een verdere uitwerking van de decaloog treffen we tevens aan in de zeer uitgebreide wetstekst in Deuteronomium (Deut.12-26): de Tien Geboden worden op veel complexe levenssituaties toegepast.

We zien dat openheid naar God toe eveneens leidt tot openheid naar de wereld.

De wijsheid: vermogen van toepassing van Gods wet

In het vorige gedeelte hebben we gezien dat de basisregels van de wet zich laten toepassen op veel situaties. Het boek Spreuken gaat in op de wijsheid als vermogen om de wet toe te passen op allerlei situaties in het leven. Het uitgangspunt voor het verkrijgen van wijsheid is de vreze des HEREN, de diep ingesleten liefde tot God (Spr.1:7). Een gelovige krijgt opdracht de werkelijkheid nauwgezet te observeren. Wie oog heeft voor de wetmatigheden van de schepping en leeft vanuit de wet, handelt wijs. De les van het Spreuken is dat een gelovige liefde moet hebben voor God en dat hij de wetmatigheden van de schepping grondig dient te kennen. Met een vroom hart en met ogen die open staan voor de wereld, zal hij onherroepelijk wijs handelen. We zien dat openheid naar God toe eveneens leidt tot openheid naar de wereld: de schepping is geen ding dat wordt beheerst, maar iets dat door de wijze wordt geobserveerd en gediend.

Het Nieuwe Testament

Zojuist zijn enkele grondlijnen geschetst voor het handelen van de gelovigen in het Oude Testament. In het Nieuwe Testament treden we in een andere situatie.

Een principieel verschil tussen het Oude en Nieuwe Testament is dat de heerlijkheid van God zich niet meer bevindt temidden van een natie. Gods Geest woont in de gemeente en in de individuele gelovigen. Hierdoor krijgt het koninkrijk van God in het Nieuwe Testament een geheel andere gestalte: Gelovigen die de Geest hebben ontvangen leven als 'tempels van de Geest' in een seculiere Romeinse omgeving. Daarbij hebben christenen de roeping om alle mensen tot discipelen van Jezus te maken. Dit betekent dat zij zich niet moeten terugtrekken uit de maatschappij, maar dat zij daarin getuigend moeten optreden. In het debat dat gelovigen voeren, kunnen de sociale regels uit het Oude Testament of de bergrede een belangrijke rol spelen. Een christen mag in het debat in ieder geval niet op grond van Lev.18 en 20 de doodstraf verdedigen, want die diende om de heerlijkheid van God te behouden.

De positie van Christenen in deze tijd

Tenslotte trekken we enkele lijnen door naar onze tijd. Het is duidelijk dat ook wij als gelovigen, die de geest hebben ontvangen, staan in een seculiere wereld. Er bestaat geen land dat de heerlijkheid van God in haar midden heeft en daarom hoeven niet allerlei oudtestamentische wetten te worden nageleefd. Wel dienen we de grote rijkdommen van de Schrift bloot te leggen en relevant te maken voor onze tijd. Daartoe is het van groot belang de Schrift op een hermeneutisch verantwoorde wijze te lezen en toe te passen: met begrip voor de context moet de Bijbel worden gelezen en toegepast. Wie contextueel leest zal steeds opnieuw moeten zoeken naar de grondregels van de Schrift. Wie de Bijbel in zijn meest essentiële vorm ontdekt, kan de boodschap ook toepassen. Dit pleit tegen biblicisme en letterknechterij. Tenslotte nog een opmerking over het luisteren naar verschillende theologische tradities: in de praktijk zijn de verschillen vaak te verklaren uit de context van waaruit de theoloog kijkt. Het zou in dit opzicht de moeite waard zijn een gereformeerd denker als Groen van Prinsterer te plaatsen naast een doppers theoloog als Yoder. Bij Groen van Prinsterer zijn sterk conservatieve elementen aanwijsbaar: de staat als instelling van God moet worden geëerbiedigd. Bij Yoder ligt veel meer accent op het kruis dat functioneert als het 'tegenover' van menselijke structuren. Deze twee benaderingen sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar aan. De ChristenUnie zou zeer wel kunnen functioneren als een platform dat beide benaderingen samenvoegt. Deze pluriformiteit vormt een stimulans tot creatief denken over de toepassing van Bijbelteksten op de praktijk. Zo ontstaat bijvoorbeeld enerzijds aandacht voor het gezin als instelling van God en anderzijds bestaat ruimte voor maatregelen die mensen kan bevrijden uit knellende gezinsstructuren. Een christen verdedigt het gezin en loopt voorop in het verzet tegen misbruik en mishandeling binnen families.

Over de grondslag van de ChristenUnie

Ontspannen jezelf blijven

Door Ad de Bruijne, universitair docent ethiek aan de TU Kampen (Broederweg)

In dit artikel maak ik op verzoek van de redactie enkele opmerkingen over de grondslag van de ChristenUnie. Deze grondslag bindt de partijleden aan de klassieke belijdenisgeschriften uit de Reformatie. Is dat persé nodig? Zou het ook anders kunnen? Hebben we als politieke partij niet genoeg aan de Bijbel alleen? Die vragen leven niet voor niets. In de ChristenUnie participeren ook evangelische christenen. Voor hen levert deze verwijzing naar de gereformeerde confessie op z'n minst spanningen op. En buiten de ChristenUnie sympathiseren nog meer niet-gereformeerde christenen (zoals rooms-katholieken) met de partij. Zij willen of kunnen met de bestaande grondslag geen lid worden.

In dit artikel pleit ik ervoor de binding aan de confessie in de grondslag te laten staan. Maar mijn argumenten daarvoor dragen een ander karakter dan meestal het geval is.

Het betrekkelijke van een politieke partij

Wie op bovenstaande vragen antwoord geeft, moet zich realiseren dat daarbij allerlei onderliggende overtuigingen een rol spelen. Vaak blijven zij onder de oppervlakte, maar ze bepalen het kader waarbinnen iemands visie zich vormt. Dat is ook bij mij het geval. En ik realiseer mij dan ook dat het antwoord dat ik zal geven, samenhangt met enkele opvattingen die binnen de ChristenUnie geen gemeengoed zijn. Ik hoop ze in een ander verband uit te werken.¹

Voor mij is een christelijke politieke partij een relatief instrument, met voordelen en nadelen. Ik neem dan ook afstand van de principiële manier waarop christelijke politieke partijvorming in onze traditie vaak is benaderd. Anders dan Kuyper en zijn nazaten beschouw ik een politieke partij niet als een gestalte van Gods koninkrijk. Het

gaat niet om een stukje nieuwe samenleving waarmee christenen sanerend de oude samenleving binnendringen. En anders dan bij velen binnen het vroegere GPV zie ik een politieke partij ook niet als de verlengde arm van de kerk in haar roeping in de wereld. Ik vind het zelfs schadelijk dat gereformeerde christenen tussen de kerk en de wereld een heel netwerk van organisaties hebben opgebouwd met zulke pretenties.² Als gevolg daarvan hebben wij onbedoeld meegewerkt aan het typisch liberale streven om de kerk zelf onschadelijk te maken door haar in de privé-sfeer of hoogstens in een eigen kring binnen de werkelijkheid op te sluiten. Tegelijk ontstond daarmee een overschatting van het belang van christelijke politiek als één van de hoofdgestalten om binnen de publieke samenleving de zaak van Gods koninkrijk te dienen.

Ik neem (...) afstand van de principiële manier waarop christelijke politieke partijvorming in onze traditie vaak is benaderd.

Volgens mij volgt uit de Bijbel dat de kerk zelf een directe roeping in de samenleving en ten opzichte van de politiek heeft. Zij moet naar beide toe missionair, getuigend, uitnodigend en confronterend optreden. Zij heeft tegelijk de roeping diaconaal dienend te zijn in haar omgeving, ook in de samenleving en ook ten opzichte van de overheid (al was het alleen maar door haar voorbede). Christelijke organisaties mogen geen filters worden die het contact tussen kerk en wereld indirect maken.

Nuttig geschenk

Stel ik mij hiermee dan alsnog achter de doorbraakgedachte van na de Tweede Wereldoorlog³ helemaal niet. Deze wees christelijke politieke partijvorming principieel af. Ik vind haar waardevol, mits wij daarvoor praktische argumenten aanvoeren en onhoudbare principiële verhalen prijsgeven. Maar zo zie ik een christelijke partij dan ook voluit als een geschenk van God dat van veel nut mag zijn.

Het vormen van politieke partijen is een typisch negentiende-eeuws verschijnsel. Voor die tijd werd de representatie binnen een democratie anders geregeld. En sommige analyses suggereren dat wij binnenkort misschien het einde meemaken van partijen in de klassieke vorm omdat

zich een meer flexibele en incidentele vorm van representatie aandient.⁴ In al die systemen kunnen christenen participeren. Je moet daarbij onderscheid maken tussen de missionaire en diaconale publieke (ook politieke) roeping van de kerk én het feit dat een christen ook gewoon deel moet uitmaken van de samenleving. Christenen zitten in bedrijven, participeren in de handel, verrichten wetenschappelijk onderzoek, doen mee in buurtgemeenschappen, geven les op scholen, etc. Zo nemen christenen ook deel aan de politieke deliberatie.

Op al die fronten moeten christenen hun roeping tot naastenliefde concretiseren door zo goed mogelijk bij te dragen aan het 'gedeelde goed' dat in zo'n stukje menselijk samenleven aan de orde is. Daarbij zal je bijdrage ook inhoudelijk gestuurd worden door je kennis van God en van Zijn werken en woorden. Soms wordt nadrukkelijk rekenschap gevraagd en dan moet je expliciet getuigen. Soms sta je voor nood bij iemand met wie je samenwerkt en dan moet je diaconaal optreden. Maar het doel van je participatie is niet het invullen van de opdracht van de kerk tot getuigen of tot dienstbetoon. Het doel is het concretiseren van de christelijke naastenliefde door mee verantwoordelijkheid te dragen en de goede orde rond dat stukje samenleving te helpen dienen. De directeur doet dat door zijn bedrijf goed te leiden en de politicus door de samenleving zo leefbaar, rechtvaardig en gezond mogelijk te houden.

Christelijke organisaties mogen geen filters worden die het contact tussen kerk en wereld indirect maken.

Deze politieke verantwoordelijkheid kan ook worden ingevuld in een ander systeem dan dat van politieke partijen, zoals christenen uit verleden en heden laten zien. En zelfs als er wel politieke partijen bestaan, is het niet principieel verkeerd wanneer christenen participeren in niet-christelijke partijen. Misschien toon je daarmee geen goed inzicht in de actuele situatie. Maar dat is dan een toepassingszwakte en geen ontrouw aan een rechtstreeks Bijbels gebod. Persoonlijk geloof ik dat God ons met een christelijke politieke partij een unieke kans geeft om onze christelijke verantwoordelijkheid in het Nederland van vandaag in te vullen.

Grondslagdiscussie principieel?

De overtuiging uit het voorgaande is van belang voor de manier waarop je nadenkt over de grondslag van de ChristenUnie. Als deze partij rechtstreeks verbonden zou zijn aan de kerk of een gestalte zou vormen van het koninkrijk van God, zou de bezinning over de grondslag een principieel karakter moeten dragen. Maar als het gaat om een tijdgebonden manier om je christelijke verantwoordelijkheid in te vullen, hoeft die bezinning niet zo

geladen te zijn.

Daar komt bij dat het denken in termen van 'grondslag' of 'basis' ook op zichzelf niet persé Bijbels noodzakelijk is. In de afgelopen jaren heeft bezinning plaatsgevonden op de manier waarop christelijke organisaties hun identiteit uitdrukken en bewaren.⁵ Daaruit blijkt dat er naast een 'grondslagmodel' ook andere vormen bestaan. Bovendien heeft het opereren met een 'grondslag' of 'basis' vaak te maken met wat 'funderingsdenken' genoemd wordt. Dan sluipt daarin gemakkelijk een mechanisme waarin je zelf je gezamenlijke identiteit wilt beheersen en beveiligen. Maar ook met een doortimmerde grondslag kan er inhoudelijk veel mis gaan. Doorslaggevend voor christelijke identiteit bij het opereren in de samenleving is Gods voortgaande leiding. Daarbij kan Hij onze 'grondslag' gebruiken, maar Hij leidt ook met andere middelen.

Persoonlijk geloof ik dat God ons met een christelijke politieke partij een unieke kans geeft om onze christelijke verantwoordelijkheid in het Nederland van vandaag in te vullen.

Om deze redenen zie ik de discussie over de grondslag van de ChristenUnie als een vooral praktische kwestie. In de kerk of in direct kerkelijk werk binnen de samenleving sta ik voor de gereformeerde belijdenis. Maar bij een politieke partij werkt het voor mij indirecter, zoals ook in andere samenlevingsverbanden. Mijn visie ontstaat dan ook niet door een relativiserende visie op de belijdenis, maar door een andere kijk op politiek. Op zulke praktische gronden concludeer ik echter wel dat de verwijzing naar de gereformeerde confessie in de basis van de ChristenUnie moet blijven staan.

De Bijbel alleen?

In de eerste plaats vind ik het alternatief dat vaak gesuggereerd wordt naïef en onhoudbaar. Volgens sommigen is de Bijbel alleen wel genoeg. 'De Bijbel alleen' is echter zelf al een belijdenis. En dit 'sola scriptura' vormt een kern in de gereformeerde confessie. De Reformatoren weerspraken daarmee de roomse visie dat het leergezag van de kerk de Bijbel moet aanvullen én de doperse stelling dat de Geest van God buiten de Bijbel om doorgaat met openbaren. Daarmee wordt in de eerste plaats duidelijk dat de ChristenUnie met zo'n alternatieve grondslag nog steeds problemen zou moeten hebben met de toelating van sommige rooms-katholieke en evangelische christenen. In de tweede plaats laat het zien dat er rond zo'n gereduceerde basis onmiddellijk interpretatieproblemen rijzen. Kennelijk verstaan gereformeerden onder 'de Bijbel alleen' iets anders dan sommige anderen. Als wij één ding van de moderne hermeneutische bezinning kunnen leren, is het wel dat wij de Bijbel allemaal gebruiken binnen al bestaande kaders. Ook gemeenten die geen schriftelijke

confessie kennen, hanteren de Bijbel in verbinding met een aantal vaststaande overtuigingen en praktijken. De vraag is niet of er rond de Bijbel zo'n bedding bestaat, maar in welke bedding je staat. Die bedding bepaalt voor een groot deel je identiteit.

Voor die nadere invulling van de binding aan de Bijbel bestaan meerdere mogelijkheden, die een politieke partij ontspannen mag overwegen.

Op basis van 'de Bijbel alleen' blijken christenen het overtal van zaken oneens te blijven. Tot die zaken hoort ook de visie op politiek en op de invulling van christelijke politieke verantwoordelijkheid. Er zijn veel christenen die ik hartelijk herken in de gemeenschap met Christus en met wie ik 'de Bijbel alleen' als belijdenis deel. Maar sommigen van hen menen dat je als christen buiten de politiek moet blijven. Anderen zien politiek als manier om de christelijke belangen veilig te stellen. Weer anderen benaderen politiek als een instrument om te getuigen of om hulpverlening te organiseren. Met hen zou ik in politiek verband niet graag optrekken. En als zij als gevolg van een opener grondslag binnen de ChristenUnie de

overhand zouden krijgen, zou ik die partij verlaten. De ChristenUnie kan niet zonder een verdere invulling van 'de Bijbel alleen'. Zij moet duidelijk maken hoe zij zich aan de Bijbel bindt en hoe zij deze toepast op de politieke werkelijkheid.

Identiteit is niet maakbaar

Voor die nadere invulling van de binding aan de Bijbel bestaan meerdere mogelijkheden, die een politieke partij ontspannen mag overwegen. Het opnemen van de belijdenis van de kerken uit de Reformatie in een grondslag vormt slechts één daarvan. Tegelijk vorm je geen identiteit achter je bureau. Zij is niet maakbaar. Identiteit is een historische categorie. Zij is in beweging en kan veranderen. Maar als dat de vorm aanneemt van een abrupte breuk met de bestaande en gegroeide identiteit, is er sprake van revolutie. Het gevolg daarvan is het verlies van de bestaande samenbinding. Veel orthodoxe christenen zijn op dit punt erg modernistisch. Zij zien een probleem en stampen een theoretische oplossing uit de grond. Zo zou ik ook een radicale wijziging van de bestaande grondslag van de ChristenUnie interpreteren. In theorie is misschien een kloppend geheel te formuleren, maar voor de praktijk kan het funest zijn. Wij moeten ons realise-

ren dat dit soort grondslagdiscussies al tientallen jaren gevoerd zijn. Nog in 1998 stonden binnen het toenmalige GPV twee stromingen tegenover elkaar. Met name bijdragen van Kars Veling hebben veel betekend om mensen toch mee te krijgen in de nieuwe ChristenUnie. Want hij verbond een blijvend confessioneel kader met een meer ontspannen omgang met bepaalde verschilpunten onder christenen.⁶ Zouden wij nu alsnog breken met dat confessionele kader, dan blazen we de sindsdien gegroeide samenbinding van binnenuit op.

Invoegen in de bestaande identiteit

Dat betekent niet dat er volgens mij binnen de ChristenUnie geen ruimte bestaat voor bepaalde evangelische of rooms-katholieke christenen. Het gaat immers niet om instemming met de grondslag van de kerk maar om het invoegen in een door de gereformeerde confessie bepaalde politieke identiteit. Zulke potentiële leden moeten dan echter wel meer herkennen dan enkele politieke items waarmee zij het eens zijn. Zij moeten meer met de partij willen dan een platform delen om conservatieve normen en waarden in de Nederlandse samenleving te bevorderen. Er moet een herkenning zijn van de basisstructuren van het christelijke politieke denken en optreden zoals deze in de traditie van de ChristenUnie gegroeid zijn.

Daarom zou ik het toejuichen als de ChristenUnie nog nadrukkelijker dan nu in haar grondslag een politieke toespitsing wist te geven van deze door de gereformeerde confessies gekleurde identiteit.

Nu zijn deze basisstructuren niet zomaar gegroeid. Er bestaat een lijn naar de gereformeerde confessie waarvan de partij altijd uitging. Dat betekent niet dat elk afzonderlijk leerstuk uit de belijdenis direct politiek relevant is. Er zijn in het verleden pogingen gedaan om dat te bewijzen.⁷ Maar zonder dat ik dat hier kan uitwerken, vind ik deze vaak geforceerd. In het uiteindelijke politieke resultaat speelt meer mee dan de belijdenis. En vanuit die belijdenis zou je politiek gezien op concrete punten best anders kunnen uitkomen. Toch kun je de gegroeide politieke identiteit ook niet zomaar losmaken van de belijdenis. De invloed bestaat in een diepere laag. De gedeelde belijdenis heeft geleid tot een manier van omgaan met de Bijbel en van het staan in de wereld die mensen ook politiek samenbindt. Wil je die politieke traditie echt voortzetten, dan moet je niet op een constructivistische manier breken met een van de belangrijkste realiteiten die haar vormde.

Ook van niet-gereformeerden mag daarom loyaliteit aan deze grondslag worden gevraagd. Dit roept voor henzelf spanning op. Maar die spanning is niet ondraaglijk. De ChristenUnie bleek immers geen kerk of stukje koninkrijk. Je hoeft je niet in je geweten aan elk onderdeel van de

gereformeerde confessie gebonden te weten. Je stemt in met de politieke identiteit van de ChristenUnie en respecteert daarom ook deze factor uit haar grondslag, die deze identiteit vormde en nog steeds voedt.

Politiek toespitsen

Politieke identiteit mag in beweging zijn. Daarom zou ik het toejuichen als de ChristenUnie nog nadrukkelijker dan nu in haar grondslag een politieke toespitsing wist te geven van deze door de gereformeerde confessies gekleurde identiteit. Zo'n toespitsing zou een uitwerking zijn van de benadering van Bijbel en christelijk leven die in de confessie meekomt, een soort 'politieke belijdenis'. Zo'n toespitsing van de geloofsinhoud op een punt treffen wij ook aan in het derde belijdenisgeschrift uit de Reformatie, de Dordtse Leerregels. Wat daarin gebeurt rond de thematiek van vrije wil en goddelijke genade, zou vandaag wel eens nuttig kunnen zijn bij de urgente vragen van de christelijke roeping in een niet meer christelijke samenleving met een seculiere overheid. Het zou prachtig zijn als meerdere kerken en gemeenten samen tot zo'n verdiept en uitgewerkt inzicht konden komen. Daarbij zou de ChristenUnie kunnen aansluiten. Maar zolang dit er niet in zit, kan de ChristenUnie ook zelf stappen zetten op deze weg. Zij zou haar gegroeide identiteit daarmee niet ontkennen maar juist creatief voortzetten. Ik verwacht dat het met zo'n toespitsing gemakkelijker wordt om na te gaan of mensen van buiten echt bij de identiteit van de ChristenUnie passen. Het zou ook de onontkoombare spanning bij henzelf en in de partij, vanwege het feit dat de confessie niet zonder meer wordt onderschreven, draaglijker maken. Wat wel kan worden onderschreven, krijgt immers een duidelijker politiek profiel en wordt daarmee ook beter toetsbaar.

1 Mijn visie is beïnvloed door de Anglicaanse ethicus Oliver O'Donovan, hoewel ik in de praktijk anders uitkom (*The Desire of the Nations, Rediscovering the roots of political theology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996; *The Ways of Judgment, The Bampton Lectures*, 2003, Grand Rapids, Cambridge, 2005; William B. Eerdmans Publishing Company).

2 C.J. de Ruijter sprak al jaren geleden kritisch van een 'erf' rond de kerk.

3 Zie bijvoorbeeld: Martien E. Brinkman, *De theologie van Karl Barth: dynamiet of dynamo voor christelijk handelen, De politieke en theologische controversen tussen nederlandse Barthianen en Neocalvinisten*. Baarn: Ten Have, 1983.

4 Bernard Manin, *The Principles of Representative Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

5 Govert Buijs e.a., *Wat je zegt, ben je zelf. Identiteit en christelijke organisaties*, Zoetermeer: Boekencentrum/ Barneveld: De Vuurbaak, 2003, 9 e.v. (Buijs). 46 e.v. (Groen). 57 e.v. (Hoogland). 71 e.v. (Tromp).

6 K. Veling, L. Bezemer, *De toekomst van christelijke politieke samenwerking, twee visies*, Amersfoort: Groen van Prinstererstichting, 1998.

7 L. Bezemer e.a., *Krachtige belijning, Over de betekenis van de belijdenis in de politieke praktijk*, Bijlage bij Ons Burgerschap (dec 1995), Amersfoort: GPV, 1995; B.P. Hagens, *Confessie of champagne, Over confessionele politiek*, Bedum: Woord en wereld, 1994; A. Noordergraaf, *Meer dan een formule, De betekenis van de gereformeerde grondslag voor christelijke organisaties*, Kampen: Kok, 1983.

Niet bij Bijbel alleen...

Door dr. Everard de Jong, hulpbisschop van Roermond

Mijn bewondering voor de ChristenUnie wil ik niet onder stoelen of banken steken. De manier waarop deze partij vanuit een christelijk fundament politiek bedrijft, is verfrissend, tot denken aanzettend en inspirerend. Bij haar christelijke uitgangspunten heb ik echter de volgende bedenkingen.

Bijbel en politiek

Is de Bijbel alléén voldoende als fundament van, het denken in, en het handelen van een christelijk politieke partij? Uiteraard is voor de Katholieke Kerk de Bijbel Gods eigen Woord, dat de leidraad is voor heel ons leven, ook het politiek-maatschappelijke! Politiek is onderdeel van ons menszijn, en ons menszijn is van Christus, die ons via de Heilige Schrift woorden van eeuwig leven meedeelt. De concrete naastenliefde en solidariteit, de persoonlijke en sociale rechtvaardigheid en de ware vrijheid waartoe God ons via zijn Woord oproept, zijn niet alleen heilzaam voor de christenen die erin geloven, maar ook voor degenen die door mensen die leven en werken vanuit deze christelijke inspiratie worden bestuurd, ook als ze er andere godsdienstige meningen op na houden. Het is daarom uitermate terecht dat er christelijke partijen zijn, die zich in hun maatschappelijke idealen, in hun waarden en normbesef en hun politieke handelen laten inspireren door wat de Heilige Geest via dat Woord tot ons zegt. Maar deze laatste zin duidt meteen op een grote moeilijkheid bij de stelling. Er zijn meerdere christelijke partijen. Waarom is de SGP anders dan de ChristenUnie en het CDA?

de leiding van de Kerk staat niet tegenover de persoonlijke inspiratie die gelovigen ontvangen (...) maar is eraan complementair.

Allereerst omdat dat Woord blijkbaar niet zo eenduidig is als in de vraagstelling wordt voorondersteld. "Elke ketter heeft zijn letter" is een uitdrukking die zowel bij protestanten als katholieken gebruikt is. Wat wil God

ons concreet hier en nu via de Bijbel zeggen? De vooronderstellingen bij het lezen van de Schriften zijn vaak zo divers - waardoor de uitleg zo verschillend is - dat er voor de één andere dingen lijken te staan dan voor de ander. De Katholieke Kerk kent daarom naast de Heilige Schrift ook de traditie en het leergezag. Beide helpen zowel om te bepalen welke Schriften inderdaad van God zijn ("canoniek"), als om dat Woord op een authentieke wijze te verstaan.¹ Beide onder het Woord staande, leggen ze dat Woord gezagvol uit.

Meer filosofisch gezegd: elk geschrift heeft een bepaalde interpretatie nodig, die niet helemaal in dat geschrift zelf te vinden is. Alleen al de betekenis van Hebreeuwse en Griekse woorden vindt men niet in de Bijbel zelf, maar in een woordenboek. Nog veel spannender wordt het als er vragen aan de orde komen die fundamenteel ethisch zijn: hoe staat God tegenover abortus en euthanasie, het homohuwelijk, IVF, biotechnologie, pornografie, drugs, kernenergie, milieu, dierenleed, democratie, etc.? Veel van die vragen staan niet zo maar kant en klaar beantwoord in de Bijbel. Er is dus autoritatieve uitleg nodig, die vanuit dezelfde Geest als waarmee de Heilige boeken zijn geschreven de ware zin van Gods Woord kenbaar maakt. De Schrift en de uitleg zijn wederzijds op elkaar aangewezen, ze kunnen niet los van elkaar bestaan.

Vervolgens zijn in de Bijbel bepaalde dingen tijdgebonden, en andere niet. Ook zijn sommige uitspraken van Jezus op slechts bepaalde personen van toepassing, en andere op iedereen. Hoe maken we daar een onderscheid tussen? Dat kan alleen maar door een instantie die door Gods Geest geleid wordt, waarvan de Katholieke Kerk gelooft dat dat (volgens de Schrift!) de bisschoppen zijn, onder leiding van de paus, de opvolger van Petrus. Deze instantie, de leiding van de Kerk, staat *niet tegenover* de persoonlijke inspiratie die gelovigen ontvangen via persoonlijke bijbellezing, maar is eraan *complementair*. Zo gauw als er twee mensen samenleven, spreekt God immers ook tot ons samen, zoals Hij (via profeten) altijd tot het Joodse volk als geheel heeft gesproken. Er is een minimum aan gemeenschappelijke uitleg noodzakelijk om samen onder dat Woord te staan. Die uitleg kan niet democratisch worden gevonden, daar dan het Woord uiteindelijk zijn gezag verliest. God zelf moet achter de autoriteit staan van de authentieke uitlegger. En dat wordt volgens katholieken bevestigd in de Schrift, als Jezus Petrus de opdracht geeft om zijn Kerk te leiden. Ook is het vaak niet vanuit de Bijbel duidelijk welke

Bijbelse woorden wanneer moeten worden toegepast. Wanneer geldt “Doet uw werken niet voor het oog van de mensen” en wanneer “Zet uw lamp niet onder de korenmaat”? Gods Woord wordt altijd gesproken in een concrete situatie. Wie bepaalt wanneer welk woord op welke situatie van toepassing is? Uiteraard moeten politici dat voor zich en samen proberen te achterhalen, maar we zullen moeten toegeven dat hulp vanuit de Kerk daarbij onontbeerlijk is.

Ik persoonlijk zou het erg op prijs stellen als ook katholieken actief lid van de ChristenUnie zouden kunnen zijn.

Er is uiteraard nog een andere moeilijkheid. Men kan zich in de politiek, net zomin als in vele andere facetten van het leven, niet alleen op het Woord Gods baseren. Immers, van politici wordt verwacht dat ze oplossingen voor sociaal-economische problemen aanleveren die niet via dat Woord te vernemen zijn. God vertelt in zijn Schriften niet concreet wat de beste manier is om files te vermijden, op welke wijze burgemeesters moeten worden aangesteld, hoe de drugsoverlast moet worden aangepakt of de zorg-

verzekering moet worden georganiseerd, welke brandveiligheidseisen moeten worden gesteld en hoe hoog de salarissen van parlementariërs moeten zijn (hoewel er genoeg aanwijzingen worden gegeven om daar een heel eind mee te komen, zoals Jezus' oproepen tegen het individualisme). Er is dus naast een begrijpen van en handelen vanuit christelijke Bijbelse principes een politieke professionaliteit nodig, die aan dat christelijk handelen handen en voeten kan geven.

Voor katholieken is het vanzelfsprekend dat de Bijbel dus niet genoeg is om politiek te handelen volgens Gods wil.

Katholieken en de ChristenUnie

Welke consequenties heeft deze benadering voor de ChristenUnie? Zou iedereen die zich onder het gezag van de Bijbel als Gods Woord stelt zonder nadere voorwaarden actief lid moeten kunnen zijn van de ChristenUnie? De voorgaande paragraaf sluit een positief antwoord op deze vraag uit. Immers, de interpretaties van hetzelfde Woord van God kunnen zodanig uiteenlopen, dat christenen geen lid zullen worden van één partij. Het onderschrijven van een helder partijprogramma, vastgelegd in een actueel kaderdocument, is onontbeerlijk. Dit document hoeft echter niet te bestaan in de Drie Formulieren van Eenheid. Liever niet zelfs. Ook zou ik nuanceringen willen plaatsen bij de stelling dat de overheid door God is gegeven. Het gezag van de overheid is natuurlijk maar van God *voorzover* dat gezag rechtvaardig is.

Ik persoonlijk zou het erg op prijs stellen als ook katholieken actief lid van de ChristenUnie zouden kunnen zijn. Niet alleen zijn katholieken ook christen (!), maar vanuit hun traditie en leergezag hebben ze schitterende inzichten en ervaring bij te dragen aan het concrete politieke bedrijf. De Katholieke Kerk kent zowel per bisdom, als qua wereldkerk een lange traditie van documenten die de Bijbelse grondslag van het sociaal-maatschappelijk leven interpreteren, uitwerken en toepassen op actuele zaken. Zo zijn de sociale encyclieken van de pausen van de afgelopen anderhalve eeuw een enorme bron van christelijk politiek denken geworden. Een samenvatting daarvan vindt men in het nieuwe Compendium van de sociale leer van de Kerk.²

Uiteraard zal dan een cultuuromslag bij de ChristenUnie kunnen optreden, en is het gevaar van een bloedgroepenstrijd niet denkbeeldig. Maar die laatste kan voor een groot deel voorkomen worden door leden het kaderdocument te laten onderschrijven, waarin genoeg Bijbelse principes vervat liggen om een gemeenschappelijk gedragen politiek mogelijk te maken.

¹ Vgl. *Dei verbum*, het document van het Tweede Vaticaans Concilie over de goddelijke openbaring: <http://www.stvitus.nl/concilie/>
² Pauselijke raad voor gerechtigheid en vrede, *Compendium of the Social Doctrine of the Church* (Libreria Editrice Vaticana, 2004) of *Compendium der Soziallehre der Kirche* (Freiburg: Herder, 2006).

Alleen de Bijbel als richtsnoer voor politiek handelen

Door dr. Marcel Poorthuis, Coördinator Relatie Jodendom-Christendom aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht

Nadat het er een tijd lang op leek dat de christelijke inspiratie in de politiek nog slechts marginale betekenis had, is ze weer helemaal terug van weggeweest. Dit hebben we met name te danken aan de islam die op allerlei wijzen ervoor gezorgd heeft dat de religie weer als factor in de politiek wordt erkend. Soms uit defensief oogmerk is naarstig gezocht naar de Nederlandse normen en waarden. Nu is die zoektocht qua resultaat nogal tegengevallen. Dat komt omdat er twee soorten waarden zijn, die overigens beide belangrijk zijn en die ik in het vervolg open en ingevulde waarden noem.

Twee soorten waarden

Open waarden zijn bijvoorbeeld tolerantie en vrijheid van meningsuiting. Ingevulde waarden zijn bijvoorbeeld opvattingen over huwelijkstrouw, het al of niet geoorloofd achten van andere relatievormen, sociaal aanvaardbaar gedrag, enzovoort. Het ingewikkelde van de Nederlandse situatie is dat de open waarden tot het maximale zijn opgerekt en daarmee toenemend voor dilemma's zorgen: mag antisemitisme dan ook? Mag een cartoon van Mohammed dan wel? De dilemma's worden nog groter als in naam van die open waarden zelfs het goed recht op bijzonder onderwijs, het recht om de religieuze overtuiging ook in kledij vorm te geven en überhaupt het recht om religie of cultuur ook in het openbaar zichtbaar te tonen, wordt betwijfeld. Bovendien hebben

Het ingewikkelde van de Nederlandse situatie is dat de open waarden tot het maximale zijn opgerekt en daarmee toenemend voor dilemma's zorgen.

die open waarden, tot het uiterste opgerekt, de neiging om anderen het recht te ontzeggen namens hun ingevulde waarden zaken te beoordelen, politiek te bedrijven

en onderwijs in te richten. De open waarde van tolerantie dreigt door de maximalisatie om te slaan in het tegendeel: pure intolerantie jegens anderen die vanuit religieuze, ingevulde waarden politiek willen bedrijven. De intolerantie van de tolerantie: dat is wat we in Nederland in toenemende mate zien. Zo kan het verklaard worden dat het liberalisme, vanouds gekant tegen inmenging van de overheid, verwordt tot verregaande betutteling van de burger door diezelfde overheid.

Er is grote behoefte aan partijen die verder kunnen komen dan louter de open waarden oprekken totdat ze omslaan hun tegendeel.

Het hebben van ingevulde waarden en daar pal voor staan wordt in Nederland snel vereenzelvigd met vooroordeel, onverdraagzaamheid en gebrek aan politieke cultuur. Tevens wordt de scheiding tussen kerk en staat (een groot goed) verward met de scheiding tussen religie en politiek, die in een democratie helemaal niet noodzakelijk is en zelfs niet heilzaam is. Integendeel, een sterke democratie slaagt erin de verschillende religieuze en levensbeschouwelijke visies te mobiliseren in de politieke arena. Dan de bovengenoemde 'ingevulde waarden'. De Nederlandse visie op de zogeheten ingevulde waarden ontbreekt weliswaar niet, maar kenmerkend is dat het individualisme en het relativisme zo sterk zijn dat over geen enkele ingevulde waarde een consensus wordt bereikt. Gevolg is dat we wel over tal van incidenten praatgroepen en panels organiseren, maar dat er nooit een consensus of veroordeling op volgt.

Bijbel, belijdenis en politieke partij

De vraag nu of de Bijbel uitgangspunt kan zijn van een politieke partij in Nederland dient in dit licht met een volmondig 'Ja' te worden beantwoord. Er is grote behoefte aan partijen die verder kunnen komen dan louter de open waarde oprekken totdat ze omslaan hun tegendeel. Wel is er verschil tussen een kerkelijke grondslag en een politieke partij. De Bijbel zelf als grondslag vraagt om uitleg en die uitleg is onvermijdelijk zelf pluriform. Het 'Sola Scriptura' (alleen de Schrift) mag niet zo worden uitgelegd dat er telkens maar één politieke richtlijn uit zou volgen, want dat komt neer op fundamentalisme. Fundamentalisme vereenzelvigt Gods woord met de eigen uitleg en is derhalve niet iets vrooms, maar feitelijk een volstreekte ontkenning van het transcendente (dat wil zeggen de mens overstijgende en niet in bezit te nemen) karakter van Gods openbaring.

Het betekent dat er geen directe lijn kan lopen tussen Bijbel en politieke praktijk (de Bijbel is geen 'kookboek' met recepten), maar dat het debat de plaats is waar de Bijbel de overtuiging van de deelnemers beïnvloedt en hun politieke stellingnamen oriënteert. De daaruit gebo-

ren consensus is de partijlijn, Bijbels geïnspireerd, maar telkens vatbaar voor nadere invulling en bijsturing. In dat licht is het aanvullen van de Bijbel met de drie Formulieren van Enigheid, of met welke credo's en belijdenisgeschriften ook, een onjuiste keuze. Theologisch gezien mag men stellen dat belijdenisgeschriften nimmer iets toevoegen aan hetgeen de Bijbel biedt. Ze geven slechts nadere verheldering van de Bijbelse boodschap in een bepaalde tijd en dragen daarmee noodzakelijk een sterk tijdgebonden karakter. Door de belijdenisgeschriften als uitgangspunt voor de partij te nemen verwacht men het kerkelijk belijden met de Bijbelse grondslag en eist men het exclusieve recht op de Bijbel door deze formulieren als de enige juiste interpretatie te willen lezen. Voeg daarbij dat enkele zinsneden uit die belijdenisgeschriften ("paapse mis als afgoderij") in een kerk desnoods nog als tijdgebonden historisch getuigenis zonder directe actuele relevantie kunnen worden geduid.

Het betekent dat er geen directe lijn kan lopen tussen Bijbel en politieke praktijk.

Een politieke partij is daarvoor echter niet de aangewezen locatie. De partij is ook niet de instantie die dient te beoordelen of de religieuze overtuiging van de leden wel voldoet: als mensen zichzelf kunnen vinden op de Bijbel als richtsnoer, ook voor het politieke handelen, is die overtuiging voldoende uitgangspunt voor lidmaatschap. Het past dan ook evenmin in een politieke context om katholieken van deelname van de partij uit te sluiten als zij zelf lid wensen te worden.

Tot slot

Om de zaak nog verder te compliceren en mogelijk het betoog alsnog onaanvaardbaar te maken: al is het mij bekend dat in streng protestantse kringen de islam geen theologische ruimte krijgt (hetgeen ik betreur en op kerkhistorische gronden denk te kunnen weerleggen), dan nog zal de ChristenUnie sterk moeten overwegen om moslims die zich op de Bijbel als richtsnoer voor politiek handelen zouden willen beroepen (de kenner weet hoeveel daarvan met de Koran overeenkomt), als lid toe te laten. Het gaat hierbij immers niet om een strikt religieuze bekentenis (die inderdaad voor een moslim onmogelijk zou zijn), maar om een erkenning dat Bijbelse waarden in de politieke arena niet mogen ontbreken. Als testcase zou de ChristenUnie zichzelf de vraag kunnen stellen of ze joden, die in elk geval het Nieuwe Testament niet als uitgangspunt nemen, zou weren als lid.

“Politiek hoort saai te zijn”

Interview met Stefan Paas door Rob Nijhoff en Geert Jan Spijker

Stefan Paas is bekend vanwege zijn activiteiten en publicaties op het terrein van missionair werk. Momenteel is hij echter – in opdracht van het WI en de TU Kampen (Broederweg) – ook bezig met het schrijven van een boek over staat en samenleving. Vanuit een theologisch perspectief probeert hij te duiden hoe het er met Nederland voorstaat en welke rol de christelijke politiek en de kerk in onze samenleving kunnen vervullen. Een gesprek over de ziel van Nederland en over een Bijbelse visie op overheid en politiek – de politiek die de laatste tijd “veel te spannend” is.

Wat is je drive in het leven en met name in je werk?

Mijn motivatie is eigenlijk de vreugde van het leven zelf. Daarbinnen heeft ook mijn werk een plaats. Het is te vergelijken met waarom je je kinderen opvoedt. Dat doe je gewoon. Ik wil niet leven alsof alles wat ik doe een groter plan moet dienen. Ik probeer niet steeds de vraag stellen naar het nut, maar tracht de dingen die ik doe ook te beschouwen als beloning in zichzelf. Tegelijk beschouw ik mijn baan wel degelijk als een roeping. Ik merk ook dat een constante in mijn leven het uitleggen van het evangelie is, het liefst aan niet-gelovigen.

Is er een verband tussen het boek dat je schrijft en je werk als evangelist?

Jazeker, zowel als schrijver van het boek als in mijn activiteiten als evangelist ben ik op zoek naar hoe onze Nederlandse samenleving in elkaar zit. Wat zijn de schakelpunten in onze cultuur? Wat stempelt dit land? Wat vinden Nederlanders belangrijk? Met evangelisatie probeer je mensen in de samenleving te bereiken die niets of weinig met God en de kerk hebben. Om ze te bereiken moet je enigszins snappen hoe die mens en zijn samenleving in elkaar steken. In mijn boek probeer ik dat ook te onderzoeken. Eerder schreef ik ‘Jezus als Heer van een plat land’ waarin dit ook aan de orde kwam: in welk land leven we eigenlijk en hoe kunnen we de mensen die er leven bereiken?

Hoe karakteriseer jij onze huidige samenleving?

Nederland is altijd een land van minderheden geweest. Dat is het nu ook. Daarnaast is er een enorme hang naar consensus in ons land. Die is er al sinds de zeventiende eeuw, zoals onder meer aangetoond door de historicus Jonathan Israel in zijn boek ‘The Dutch Republic’. Nederlanders zijn goed in het dempen van conflicten, al werkt dat nogal eens verstikkend voor het publieke debat. Tegelijk is er ook een groot streven naar persoonlijke vrijheid. Dat streven is zo groot dat we zelfs kunnen spreken van individuele anarchie. Maar die anarchie is juist mogelijk dankzij een strakke publieke ordening, die typisch Nederlandse regeldrift. De Nederlandse bureaucratie zorgt ervoor dat het niet uit de hand loopt met het individuele vrijheidsstreven.

Maar niet iedereen lijkt die individuele vrijheid goed vorm en inhoud te kunnen geven...

Wat we nu zien is dat er problemen optreden bij mensen die die grote mate van individuele vrijheid niet gewend

zijn en daardoor ook niet kunnen hanteren. Kijk naar de zogenaamde 'nieuwe Nederlanders', zoals Marokkaanse jongens. Zij beoordelen Nederlandse meisjes al gauw als losgeslagen en losbandig. Ze beseffen niet dat er naast hun vrijheidsbesef ook een grote mate van discipline en regulering is die mee hun gedrag stempelt. Van die combinatie van vrijheid en persoonlijke verantwoordelijkheid zijn Nieuwe Nederlanders zich niet altijd bewust. Zij missen door hun socialisatie elementen van de Nederlandse identiteit, zoals de behoefte aan discipline.

De specifieke aard en geschiedenis van Nederland spelen hier een belangrijke rol. Neem de cartoonrellen: er mogen wel grappen gemaakt worden over moslims, maar niet over joden. Hoe komt dat? Dat heeft te maken met een stuk geschiedenis, het specifieke verleden van Nederland. Je moet dat aanvoelen. Het is niet altijd uit te leggen op een rationele manier. Zo iets moet groeien.

Ook 'oude Nederlanders' lijken niet zo goed meer met hun vrijheid te kunnen omgaan. Is dat reden tot pessimisme?

Dat is inderdaad aan het veranderen en dat maakt de situatie verwarrend. Maar toch hebben degenen die hier al langer wonen meer besef van persoonlijke verantwoordelijkheid en discipline. Uiteraard zie je ook onder 'oude Nederlanders' dat niet altijd goed met de vrijheid wordt omgegaan. Tegelijk kan ik niet zeggen - en dat is ook weinig zinvol - dat het slecht gaat met onze samenleving. Er wordt bijvoorbeeld wel gezegd dat het egoïsme groeit, maar tegelijk blijft het aantal vrijwilligers op peil. Er zijn nog steeds veel behulpzame mensen in ons land. Wel is het zo dat mensen zich drukker maken dan vroeger. Ze hebben veel te verliezen, want ze bevinden zich in het 'penthouse van de behoeftepiramide' (Suzanne Piët). Ze hebben erg veel, zo niet alles, en kunnen daardoor alleen nog maar verliezen. Nederlanders zijn drukker en gejaagder geworden. De dorpsse, gemoedelijke cultuur is daardoor verdwenen.

Heeft het ook te maken met een zekere ideologische stuurloosheid?

Het opmerkelijke is dat uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau structureel naar voren komt dat Nederlanders zelf erg vaste waarden hebben. Waar ze zich zorgen over maken is vooral de samenleving. Ze zitten niet in over zichzelf en de eigen waarden en normen, maar ze zijn somber over de moraal van anderen. Dit is mijns inziens te verklaren door de verminderde invloed van het christelijk geloof en vooral door een afnemend zondebesef. We hebben weer een robuuste zondeleer nodig. Als je weet dat ieder mens - jijzelf dus ook - zondig is, dan leer je geduld te hebben met de medemens. De christelijke religie leert je dat je zelf ook zwak en beperkt bent. Zo worden mensen aangezet niet hard en moralistisch te worden naar elkaar. Als zodanig is de christelijke zondeleer bij uitstek de motor van tolerantie in de

samenleving geweest. Overigens moeten we beseffen dat in Nederland de christelijke godsdienst regelmatig wettische vormen heeft aangenomen.

Eigenlijk is het dus voor liberalen - die zich vaak juist laten voorstaan op hun tolerantie - erg lastig om tolerant te zijn. Of niet?

Wat we zien tegenwoordig is grofweg een driedeling in de samenleving. Er is een groep bedreigde burgers, zeg maar de Fortuyn-stemmers (30%), daarnaast een groep bezorgde burgers (40%) en tenslotte een zogenaamde 'liberale voorhoede'. Deze laatste groep is voornamelijk blank, stedelijk en seculier. Ze heeft erg veel invloed en is zeer zelfredzaam. Ze staat behoorlijk op zichzelf, is zelfs wat geïsoleerd. Dit komt doordat de leden van deze groep weinig inlevingsvermogen hebben naar de minderbedeelden in de samenleving. Andersoortige mensen komen ze namelijk niet tegen. Ze ontmoeten alleen de mensen die ze zelf opzoeken en dat zijn welgestelde, hoogopgeleide en seculiere blanken.

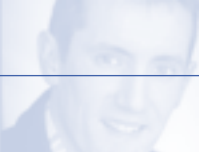
Eigenlijk is het daarom eenvoudiger om in een dorp een goede multiculturele houding te ontwikkelen dan in een stad. Met name in kleine dorpen heeft men vaak meer besef van de multiculturele samenleving dan in de grote stad. In dorpen leren mensen immers vanzelf om te gaan met conflicten met andersoortige mensen. Je kunt niet heen om de dorpsgek of 'tante Mien'. Je moet ermee leren omgaan, want je komt hen telkens weer tegen. In de stad kun je dergelijke types vermijden. Je zoekt slechts je eigen 'soort' mensen op. De liberale voorhoede heeft hierdoor weinig gevoel voor de multiculturele samenleving. Overigens wil dit niet zeggen dat deze liberalen geen hart zouden hebben voor Nederland. Ze zijn vaak zeer begaan met de samenleving.

Wat is het startpunt in de zoektocht naar goed samenleven?

Wat nodig is voor een goede samenleving is het zoeken van aardse vrede. We moeten proberen een liefde te ontwikkelen voor dezelfde dingen, om het met Augustinus te zeggen. We moeten proberen overeenstemming te bereiken in objecten van liefde. Aardse vrede impliceert een zekere uiterlijke gerechtigheid voor de samenleving die we nastreven. Hierbij moeten we niet te hooggespannen verwachtingen koesteren. We moeten de gerechtigheid niet te hooggestemd inkleuren en zeker niet utopisch gaan denken over een hemel op aarde. Het streven naar utopieën is typisch iets van de moderne tijd.

Het denken in termen van wij vs zij zal die vrede geen goed te doen.

Bij het leven in vrede past geen polarisatie. We moeten niet elkaar beledigen of in hokjes stoppen. Het wij-zij-denken is buitengewoon onvruchtbaar. Onlangs trof mij een uitspraak van Ayaan Hirsi Ali richting André Rouvoet. Ze zei: "Jouw geloof hoeven we niet meer te bestrijden."

Daarmee bedoelde ze te zeggen dat 'jullie niet meer gevaarlijk zijn'. Blijkbaar gaat mevrouw Hirsi Ali ervan uit dat er drie groepen zijn in Nederland: wij, zij (de moslims) en de al overwonnen vijand (de christenen). Maar wie is 'wij' eigenlijk? Zijn dat 'de echte Nederlanders', waaronder Hirsi Ali zelf? Wie bepaalt dat?

Deze ramkoers lijkt me niet zinvol. Je haalt er wel de kranten mee, maar we schieten er niets mee op. De vrede in de samenleving is er niet mee gediend. Het maakt de politiek wellicht spannend, maar dat is nu juist niet de bedoeling. Politiek hoort saai te zijn. Geef mij maar iemand als Donner. Het gaat in de politiek primair om bestuurlijke kwaliteit. Burgers willen in eerste instantie een stil en rustig leven. Politiek is veel te spannend de laatste tijd. Tegenstellingen moeten niet worden uitvergroot. Men moet bijvoorbeeld niet bepaalde bevolkingsgroepen een gevaar gaan noemen.

Waar haal je je visie op politiek en samenleving vandaan?

Mijn visie stamt uit een klassieke traditie waarin politiek uiteindelijk een autoriteit vertegenwoordigt en de samenleving geen belangenvereniging is. Politiek behoort niet om belangenbehartiging te gaan, maar moet het algemeen belang dienen. Dit heeft te maken met de notie

van gezag. Overheidsgezag is uiteindelijk afkomstig van God. Het komt niet uit zichzelf voort. In de christelijke traditie is altijd sterk benadrukt dat macht is gegeven. Het komt van God en daarom is de macht, de overheid aan God verantwoording schuldig. Enerzijds is dit de basis voor het respecteren en waarderen van de overheid, anderzijds geeft het ook ruimte om een kritische houding ten opzichte van die overheid aan te nemen. Deze visie op gezag impliceert dus geen slaafse gehoorzaamheid. Het maakt het gezag juist transparanter.

De christelijke visie onderscheidt duidelijk samenleving en staat. Het zijn domeinen die niet tot elkaar mogen worden herleid. Dat is erg belangrijk. Momenteel zijn er veel problemen rondom de notie van innerlijk gezag. Er is geen geloof meer dat de politiek iets vertegenwoordigt van de andere kant. Gezag is heel diffuus geworden. Seculiere visies - zoals de liberale - herleiden de staat vaak tot de samenleving, of andersom. Het gevaar ontstaat dan dat de politiek de samenleving wil scheppen of dat de politiek juist opgaat in de samenleving. In tegenstelling tot dergelijke visies is het in een Bijbelse visie mogelijk de macht tegelijk te bekritisseren én te erkennen als gezag. Dat is de winst van de christelijke traditie.

Hoe gebruik je de Bijbel om je visie te onderbouwen?

Allereerst leer ik hier van het Oude Testament, met name van de profetische traditie. Het wetslichaam houdt de samenleving (het volk) bijeen. Alle domeinen in de samenleving staan onder dezelfde wet. Dit geeft eenheid en samenhang. Je ziet het bijvoorbeeld bij Ruth: iedere vreemdeling die God wil dienen is welkom. Tegelijk gold toen: iedereen die God niet dient, is niet welkom. Een mooi voorbeeld biedt het verhaal van Achab en Naboth: de vorst heeft gezag, maar het volk en de profeten hebben toegang tot hetzelfde recht. Dat is bij uitstek een christelijk inzicht, wat je ook terugziet in het beginsel van soevereiniteit in eigen kring: alle domeinen in de samenleving, zoals gezin, bedrijf en kerk, hebben een eigen verantwoordelijkheid en staan direct onder de wet, onder God. Het volk in het Oude Testament is dus een wetslichaam. Het vormt een juridische eenheid, niet een raciale of iets dergelijks. Dat is eigenlijk de bodem van onze constitutionele traditie.

Je begint dus niet met Romeinen 13?

Uit het Nieuwe Testament kunnen we uiteraard leren van Romeinen 13. De overheid is inderdaad een instelling van God, maar ze heeft niet het eeuwige leven. We moeten beginnen bij Jezus en die preekt de komst van het koninkrijk van God. Die komst betekent het einde van de aardse machten. We moeten de overheid dus waarderen en loyaal zijn aan deze instelling Gods. Tegelijk moeten we ons er kritisch toe verhouden. Het blijft oppassen voor de machtsdrift en controledrift waar overheden altijd vatbaar voor zijn. De overheden zijn niet voor de eeuwigheid bestemd. Het Nieuwe Testament versterkt en onderstreept zo die kritisch-loyale houding die we al naar voren zagen komen.

Betekent dit een waarschuwing voor christelijke politieke partijen?

Een christelijke politieke partij kan zeker nodig zijn. Maar we moeten wel sterk oppassen voor de gevaren die in het politieke domein aanwezig zijn. Het gevaar van machtswellust ligt voor een ieder op de loer. Augustinus sprak al over de 'libido dominandi'. Die is dichterbij dan je zou willen. We moeten ervoor waken dat politiek geen doel op zich wordt. Augustinus spreekt dan ook helemaal niet verheven over het 'hoge ambt van de overheid' of iets dergelijks. Hij zag meer de gevaren van de overheid dan de zegeningen.

Christenen denken soms erg verschillend over de waarde van de overheid. Is dat jammer?

We moeten elkaar als christenen de ruimte gunnen om hier verschillend over te denken. Om verschillend de waarde van de overheid te taxeren. Grofweg kunnen we twee visies onderscheiden: de doperse en de protestantse. Voor beide is wat te zeggen. De doperse benadrukt dat

God Zijn geschiedenis primair schrijft met Zijn nieuwe volk. Protestantse leggen meer nadruk op de uitoefening van politieke invloed in deze samenleving. Mijn positie zit er ergens tussenin. Ik denk dat we oog voor beide moeten hebben. Er is een bandbreedte van posities tussen christenen die we moeten respecteren. De ene groep legt meer nadruk op het zout, de ander meer op de antithese. Probeer die verschillende tradities met betrekking tot hoe christenen in de wereld behoren te staan te respecteren.

Maar moeten we ons als christenen organiseren in politiek opzicht?

Ja, dat is belangrijk. Wel moeten we dat pragmatisch benaderen. Hoe je politieke invloed vormgeeft, is per tijd verschillend. Politieke partijen zijn een typisch modern verschijnsel. Pas in de recente geschiedenis heeft het verenigingsleven zich zo ontwikkeld dat ook politieke partijen ontstonden. Als je nu maatschappelijke invloed wilt hebben als christenen, zul je ook van politieke middelen gebruik moeten maken. Politieke partijvorming is dus ook voor christenen van belang.

Hoe is het gesprek tussen de verschillende politieke stromingen mogelijk? Soms lijkt er grote verwijdering te bestaan. Of is er voldoende overeenstemming?

In aansluiting op Augustinus betoog ik in mijn boek dat een volk wordt gevormd door een gedeelde liefde. Een gemeenschap (communio) bestaat op basis van een voortdurend gesprek (communicatio) over een aantal gedeelde objecten van liefde. Het gaat hierbij niet primair om het bereiken van een consensus, maar wel om een geboeidheid, een gedeelde interesse voor die waarden. In Nederland zijn de belangrijkste waarden vrijheid en gelijkheid. Om die termen kun je niet heen, zelfs al legt iedereen ze anders uit, liberaal, christelijk of hoe dan ook. Toch moet je de begrippen vrijheid en gelijkheid blijven gebruiken, ook al hebben ze vanuit verschillende ideologieën verschillende inhouden. Daarbij komt dat het uitermate belangrijk is dat we blijven geloven in het bestaan van de waarheid. Het heersende relativisme erkent het bestaan van een absolute waarheid niet meer. Dan hoef je dus eigenlijk ook niet meer naar elkaar te luisteren. Het frappante is dat het recht op vrije meningsuiting ooit in de steigers is gezet omdat we samen op zoek gingen naar de waarheid. Momenteel lijkt de uitingsvrijheid echter meer een soort recht op kwetsen. Belediging als een soort viering van de vrije meningsuiting. Dit komt doordat we het besef verloren zijn dat we elkaar nodig hebben om de waarheid te vinden. Als er geen waarheid is, dan hebben we elkaar ook niet meer nodig om die te zoeken. We moeten echter juist wel in gesprek blijven. Er is immers een punt waar vragen ophouden, maar dat punt kunnen we alleen niet bereiken...

ChristenUnie en belijdenisgeschriften

Door Jan Post, hoofdredacteur

“De ChristenUnie erkent Gods heerschappij over het staatkundig leven, dat de overheid door God is gegeven en in Zijn dienst staat en dat christenen de verantwoordelijkheid hebben actief te zijn in de samenleving. Zij fundeert haar politieke overtuiging op de Bijbel, het geïnspireerde en gezaghebbende Woord van God, die door de Drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken en die ook voor het staatkundig leven wijsheid bevat.”, zo luidt de Uniefundering. We zouden bijna zeggen, de basis waarop de fusie tussen RPF en GPV tot stand is gekomen.

Steeds meer echter komt de vraag naar voren of deze Uniefundering met haar expliciete maar tegelijkertijd losse verwijzing naar de gereformeerde belijdenisgeschriften niet een al te grote drempel vormt om evangelische en rooms-katholieke broeders en zusters tot de geledingen van de ChristenUnie toe te laten. Zij vinden geen politiek tehuis en hebben, ook bij elkaar, een te smalle basis om politiek enige stem te krijgen.

Behalve pragmatische argumenten als deze, worden ook steeds vaker principiële argumenten naar voren gebracht. Mogen wij hen die met ons ten diepste maar één belijdenisgeschrift hebben van één regel (namelijk ‘de gekruisigde Christus’) zomaar de deur wijzen? Doen we er zelfs niet fout aan door SGP-achtige constructies te bedenken als ‘wel actief zijn voor ...’ maar ‘geen lid worden van...’?

Kortom: zijn wij wel gerechtigd deze Uniefundering te blijven hanteren? Of zouden we deze verklaring nog eens goed tegen het licht moeten houden? Pragmatische én principiële argumenten goed afwegend?

Met name zij die de woelige jaren zestig en zeventig kerkelijk bewust hebben meegemaakt, zullen niet allen zomaar deze stap kunnen maken. “De RPF is er niet voor niets gekomen”, zullen zij aanvoeren. “Kijk eens wat er met het CDA is gebeurd ...of met de Gereformeerde Kerken in Nederland die met hun ‘dynamische’ binding aan de belijdenisgeschriften zo het hellend vlak af roetsjten.”

Waar we binnen de ChristenUnie enorm voor moeten oppassen is dat wij bij het horen van het woord ‘belijdenisgeschrift’ als het hondje van Pavlov gaan reageren: ‘belijdenisgeschrift’ = hellend vlak = rood alarm. Een dergelijke redenering is niet alleen principieel onjuist maar ook sociologisch niet verantwoord.

Maar zo ook is het omgekeerde onverantwoord: de Uniefundering vooral verbreden om daarmee onze aantrekkingskracht te vergroten en onze positie in de politieke arena te versterken. Deze argumentatie is gebaseerd op de gedachte dat naarmate we onze identiteit vager beschrijven meer mensen op onze partij gaan stemmen of zelfs lid worden. Dat kan geen argument zijn en zal uiteindelijk leiden tot een humanistisch betoog, misschien nog op één plaats opgehangen aan het Evangelie als aan een spijker (De kritiek van H. Algra ten tijde van de totstandkoming van het CDA). Laten we dan meteen ieder onze eigen (politieke) weg gaan.

Tussen deze twee polen zal de ChristenUnie zich moeten begeven. De Uniefundering draagt, zo zal iedere oplettende lezer opvallen, diepe sporen van het compromis: “Laten we het zo maar doen, anders komt de ChristenUnie er nooit.” Dat compromis kan niet heilig verklaard worden. Kan dus besproken en bediscussieerd worden. De Uniefundering wel veranderen is een keuze die verantwoord moet worden. Maar diezelfde verantwoording moeten wij ook afleggen als de Uniefundering in tact wordt gelaten.

Augustinus en de vrede op aarde

Door mr.dr.s. Martin Ruiter, recentelijk afgestudeerd op een rechtsfilosofische scriptie over Augustinus

Augustinus (354-430) leefde in roerige politieke omstandigheden. Het christelijke Romeinse rijk stond aan het begin van de vijfde eeuw na Christus onder grote druk. Germaanse stammen rukten op vanuit het noorden en belegerden de belangrijkste steden. In 410 veroverde Alarik met zijn leger Rome. De val van Rome had vooral een grote symbolische betekenis. De stad fungeerde al langer niet meer als het bestuurlijke centrum van het Romeinse rijk, maar stond wel symbool voor de rijke historie en de onoverwinnelijkheid ervan. De verwoesting van Rome riep daarom kritische vragen op. De heidenen in het Romeinse rijk grepen de gelegenheid aan vraagtekens te stellen bij de macht van God. Als christenen beweren dat hun God de machtigste is, waarom grijpt Hij dan niet in? Hoe kan het dat een christelijk rijk het onderspit moet delven tegen barbaren?

Door deze vragen werden veel christenen in het nauw gedreven. Zij voelden dat zij zich maar moeilijk konden verweren tegen de heidense aantijgingen. Uitgedaagd door deze pijnlijke omstandigheden heeft Augustinus zich toegelegd op het schrijven van wat zijn magnum opus is geworden: De stad van God.¹ Het boek is tegelijkertijd veelzijdig en diepzinnig. Het bevat een verdediging van het christelijke geloof tegenover het heidense polytheïsme, het levert een alomvattende visie op het verloop van de geschiedenis en het reikt de bouwstenen voor een christelijke ethiek aan.

In dit grotere verband moeten ook Augustinus' uitspraken over staat en politiek worden begrepen. Het spreekt voor zich dat Augustinus niet bekend was met de kenmerken van de huidige democratische rechtsstaat. De Nederlandse representatieve democratie met de verschillende christelijke partijen heeft hij niet gekend. Ook is zijn denkkader niet gekleurd door het allesoverheersende mensenrechtendebat, de discussies over de grenzen van de vrijheid van godsdienst en meningsuiting en het gelijkheidsbeginsel. Niettemin is Augustinus' denken van belang voor de 21e eeuw. Augustinus heeft enkele fundamentele beginselen geformuleerd en onderscheidingen aangebracht die ook voor het bedrijven van christelijke politiek in deze tijd relevant zijn. Centraal in dit artikel staat het onderscheid tussen tijdelijkheid en eeuwigheid. Dat komt allereerst tot uitdrukking in de kenmerken van de aardse en de hemelse stad. Vervolgens zal worden nagedacht over het wetgevingsproces aan de hand van Augustinus' onderscheid tussen de eeuwige en de tijdelijke wet.

Twee steden en twee soorten vrede

De rode lijn in De stad van God wordt gevormd door de spanning tussen de aardse en de hemelse stad. Het gaat daarbij niet om twee concreet aanwijsbare steden. Doorslaggevend is de gerichtheid van de burgers van de stad. De bewoners van de aardse stad zijn gericht op zichzelf en materiële zaken. Zij zoeken hun heil in lichamelijke schoonheid, rijkdom en feesten. Hun wereldbeeld is plat, er is geen ruimte voor bezinning en hooggestemde idealen. De bewoners van de hemelse stad daarentegen richten hun blik naar boven. Ze zoeken hun genot niet in aardse zaken, maar leven in de verwachting van het hemelse leven. Ze voelen zich niet thuis in een wereld waar macht, bezit en lust om voorrang strijden.

Hoewel de steden hemelsbreed van elkaar verschillen, is de scheiding in het aardse bestaan nog niet van kracht. De burgers van beide steden leven door elkaar heen, zoals het kaf opgroeit tussen het koren. Pas bij het Laatste Oordeel wordt gevraagd naar het paspoort waaruit het burgerschap blijkt.

Omdat politiek wordt bedreven in het aardse bestaan, is het van belang Augustinus' kijk op dit bestaan weer te geven. Augustinus ziet het aardse leven niet bepaald rooskleurig in. Het volgende citaat laat zien waar de pijn zit. Alle ellende is een gevolg van de zonde:

“Dit leven – als men het, bij de vele, zware ellende waarvan het vervuld is, nog leven kan noemen – bewijst immers wel dat het hele nageslacht van de stervelingen al meteen in zijn oorsprong een veroordeeld geslacht is geworden. Waarop anders wijst die huiveringwekkend diepe onwetendheid, die de bron is van alle dwaling en in wier schoot alle kinderen van Adam zijn opgenomen, zodat geen mens er zich zonder moeite, smart en angst uit vermag te bevrijden? Waar anders wijst die hang naar zoveel ijdele en schadelijke dingen en alles wat daaruit voortkomt: knagende zorgen, onrust, neerslachtigheid, angsten, dwaze genoegens, onenigheden, processen, oorlogen, hinderlagen, woedevlagen, vijandschap, veinzerij, vleierij, bedrog, diefstal, roof, trouweloosheid, hoogmoed, eerzucht, afgunst, doodslag, vadermoord, wreedheid,

harde grimmigheid, gemeenheid, overdaad, brutaliteit, schaamteloosheid, ontucht, echtbreuk, bloedschande en al die tegennatuurlijke ontuchtigheden en onkuisheden, door beide geslachten gepleegd, die het zelfs schandelijk is te noemen, heiligschennisen, ketterijen, godslasteringen, meineden, onderdrukking van onschuldigen, lasterpraat, misleiding, rechtsverdraaiing, valse getuigenissen, onrechtvaardige vonnissen, geweldplegingen, roverijen en al wat er aan dergelijke wandaden mij nu niet invalt, maar dit aardse leven van de mensen blijft teisteren?”² Hoewel scherp geformuleerd kan de stelling dat op alle niveaus van het samenleven het ongemak, de onrust en de onvrede overheersen, met recht worden verdedigd.

Augustinus heeft enkele fundamentele beginselen geformuleerd en onderscheidingen aangebracht die ook voor het bedrijven van christelijke politiek in deze tijd relevant zijn.

Veel mensen piekeren zich kapot en raken in een depressie. Thuis maken gezinnen elkaar het leven bij tijd en wijle onmogelijk. In het publieke domein wordt niet alleen onderling gedreigd met processen, maar blijkt bovendien dat niet alle zaken zorgvuldig worden behandeld. Op wereldniveau kijken we machteloos toe hoe oorlogen, rampen en ziekten grote delen van de wereldbevolking wegvagen. Terecht trekt Augustinus de conclusie dat ieder mens primair op zoek is naar vrede: naar rust in het hoofd, harmonie in het gezin, sociale cohesie in de samenleving en duurzame vrede en veiligheid op mondiaal niveau.

Al deze vormen van vrede vat Augustinus samen onder de noemer ‘aardse vrede’. Kenmerkend voor de aardse vrede is dat deze negatief wordt geformuleerd. Het gaat om de afwezigheid van onderlinge spanningen en uitbarstingen daarvan. De aardse vrede wordt namelijk

Ten diepste is de mens niet in staat in vrede met anderen te leven. Dat maakt de aardse vrede, als die al bereikt wordt, zeer wankel en tijdelijk.

zomaar verstoord. De oorzaak is gelegen in de verkeerde neigingen van de mens – een punt dat Augustinus steeds weer benadrukt. Ten diepste is de mens niet in staat in vrede met anderen te leven. Dat maakt de aardse vrede, als die al bereikt wordt, zeer wankel en tijdelijk. De hemelse vrede is van geheel andere aard. Hiervan kan een positieve typering worden gegeven: de hemelse vrede is eeuwig en onbedreigd. Ze bestaat in de aanschouwing van God ‘van aangezicht tot aangezicht’. Er zijn geen zonden die het genot bederven, geen zondaars die de vrede wreed verstoren.

Eén aardse overheid met één speerpunt

Wat is nu de rol van de politiek? Augustinus acht het de primaire taak van het bestuur van de aardse stad te streven naar aardse vrede. Het is zinvol deze taakstelling nader te ontleden.

Augustinus gaat ervan uit dat ieder mens – goed of slecht, burger van de hemelse of de aardse stad – in vrede

wil leven. Dat is geen vorm van pacifisme. Nadrukkelijk stelt Augustinus dat er soms oorlogen gevoerd moeten worden om een duurzame vrede tot stand te brengen. Wat hij bedoelt is dat samenleven pas mogelijk wordt met een minimale vorm van vrede. Een eerste vereiste is dat mensen elkaar de hersens niet inslaan. Niettemin is een samenleving pas werkelijk leefbaar bij een ruime mate van vrede. Dat is een tolerante samenleving waarin afwijkende opvattingen respectvol worden geduld zolang deze geen afbreuk doen aan diezelfde vrede.

Een belangrijke gevolgtrekking hieruit is dat gelovigen en

Augustinus acht het de primaire taak van het bestuur van de aardse stad te streven naar aardse vrede.

ongelovigen in beginsel samen optrekken om de aardse vrede tot stand te brengen. Beide groepen kunnen vanuit een algemeen menselijke behoefte eendrachtig bijdragen aan een vreedzame samenleving. Toch is er een belangrijk verschil tussen de burgers van de aardse stad en de burgers van de hemelse stad die op aarde leven. Voor burgers van de aardse stad is de aardse vrede een einddoel. Rust en harmonie staan in hun beleving gelijk aan een ongestoord genot van geld en goed. De burgers van de hemelse stad daarentegen gebruiken de aardse vrede als middel. Het streven hiernaar is voor hen een overlevingsstrategie, een pleister op de wonde. De aardse vrede biedt eerder troost dan vreugde. Ze is een steun in de rug voor vreemdelingen op weg naar hun vaderland.

De taakstelling is bewust beperkt tot de aardse vrede, de hemelse vrede valt erbuiten. Dat is niet omdat de hemelse vrede niet wenselijk zou zijn. De reden is allereerst dat het realiseren van de aardse vrede alle aandacht opeist. De aardse vrede is nooit een rustig bezit, altijd moet deze actief worden hersteld en bewaard. Daarom is, als zelfs de aardse vrede al niet blijvend kan worden gerealiseerd, de hemelse vrede helemaal te hoog gegrepen. De beperking is echter niet alleen praktisch. Augustinus zou het stichten van een hemel op aarde ook afkeuren. De hemelse vrede is principieel onverenigbaar met de huidige toestand van de wereld. Volmaaktheid gaat niet samen met verdorvenheid, eeuwigheid is van een andere orde dan tijdelijkheid. Gelovigen mogen daarom alleen hopen op de eeuwige vrede. Die hoop anticipeert op de hemelse vrede en zorgt voor een levendige verwachting. De ervaring van de aardse vrede kan worden tot een voorproefje van de hemelse vrede en levert de benodigde energie om ondanks alles aan het verheven ideaal vast te houden.

Onderscheid in wetten

In het bovenstaande is betoogd dat gelovigen en ongelovigen kunnen samenwerken in het nastreven van de aardse vrede. Dat kan op vele manieren: door het straf-

baar stellen en de daadwerkelijke bestraffing van misdaden, door het waarborgen van een goede opvoeding en goed onderwijs, door het stimuleren van burgerinitiatieven op allerlei gebieden, et cetera. Het gaat er op deze plaats niet om wat het concrete beleid van een overheid zou moeten zijn. Augustinus benadert de materie vanuit een ander gezichtspunt: hij stelt de vraag naar de rechtvaardigheid van de wetten. Zijn onuitgesproken vooronderstelling is dat alleen rechtvaardige wetten kunnen bijdragen aan de aardse vrede.

Om een oordeel te kunnen vellen over de rechtvaardigheid van een wet maakt Augustinus onderscheid tussen tijdelijke wetten en de eeuwige wet. Tijdelijke wetten zijn alle wetten die, meestal volgens een vooraf bepaalde procedure, kunnen worden afgekondigd en afgeschaft. Het zijn tijdelijke wetten in de zin dat ze geen bestaansrecht buiten een rechtsgemeenschap om hebben. Voorbeelden uit het Nederlandse recht zijn het Wetboek van Strafrecht en het Burgerlijk Wetboek.

Voor de eeuwige wet gelden andere kenmerken. De eeuwige wet is niet afhankelijk van het zittende regime of de waan van de dag. Ze kan niet worden afgeschaft of veranderd, maar geldt onverkort en te allen tijde. Ze is de morele wet die aanzet tot goed handelen: "De eeuwige wet schrijft voor dat wij het hartstochtelijk verlangen naar dingen die voorbijgaan opzijzetten en ons hart zuiver en alleen richten op zaken met een eeuwigheidswaarde."³ Zo geformuleerd is de eeuwige wet te beschouwen als de constitutie van de hemelse stad.

Onderscheidingsvermogen van wetgevers

Van belang is de verhouding tussen de eeuwige wet en de tijdelijke wetten. Er is niet alleen een feitelijk verschil in reikwijdte tussen de eeuwige wet en de tijdelijke wetten, de eeuwige wet heeft ook een normerende functie richting de tijdelijke wetten. Ze vormt als het ware het model aan de hand waarvan de tijdelijke wetten moeten worden vormgegeven om het stempel van rechtvaardig te kunnen krijgen. Er zijn drie scenario's denkbaar: de tijdelijke wet is in strijd met de eeuwige wet, de tijdelijke wet is in overeenstemming met de eeuwige wet en de eeuwige wet wordt niet omgezet in een tijdelijk wet.

De hemelse vrede is principieel onverenigbaar met de huidige toestand van de wereld.

Allereerst kan de wetgever van een staat ervoor kiezen de tijdelijke wetten naar eigen inzicht in te richten. Hij stelt niet de gerechtigheid maar de eigen genoegens voorop. Hij streeft niet na ieder het zijne te geven, maar is uit op vergroting van eigen eer en rijkdom. Een dergelijk staatsbestel is volledig in strijd met de eeuwige wet. De

tijdelijke wetten leiden naar de bevrediging van aardse genoegens in plaats van de richting te wijzen naar een moreel hoogstaand leven.

Daarentegen kunnen tijdelijke wetten die voor harmonie en vrede zorgen als rechtvaardig worden beschouwd. Ze zijn in overeenstemming met de gerechtigheid van de eeuwige wet. Dat betekent niet dat de tijdelijke wet alles moet verbieden wat naar maatstaven van de eeuwige wet als afkeurenswaardig moet worden beschouwd. De tijdelijke wetten hebben een beperkter toepassingsgebied dan de eeuwige wet. De eeuwige wet gaat over eeuwig leven en dood, niet over tijdelijk geluk en ongeluk. Het derde scenario betreft situaties waarin geen wetten zijn gesteld. Het gaat hier niet zozeer om de extreme vorm waarin helemaal geen wetten gelden, maar om handelingen waarvoor geen specifieke regels gelden. Een duidelijk voorbeeld hiervan is overspel. In het verleden bestonden er wetten die het plegen van overspel strafbaar stelden. Tegenwoordig wordt overspel niet meer juridisch vervolgd en bestraft. Wat betekent dit voor de verhouding tot de eeuwige wet? Het houdt in elk geval niet in dat overspel geen kwaad meer is. De geldigheid van de eeuwige wet is niet afhankelijk van positivering in tijdelijke wetten. De consequentie is slechts dat in het tijdelijke leven overspel niet meer door de staat wordt bestraft. De eeuwige wet hanteert strengere maatstaven dan de tijdelijke wetten. Dat blijkt ook uit het feit dat de eeuwige wet ook de achterliggende drijfveren beoordeelt. Jezus' onderwijs in de Bergrede is hiervan de beste illustratie: niet alleen overspel is strafbaar maar zelfs het kijken naar en het begeren van de man of vrouw van een ander.

Uit deze scenario's blijkt dat tijdelijke wetten nooit het hoge niveau van gerechtigheid van de eeuwige wet kunnen halen. Het is echter wel de opdracht van de wetgever dit niveau zo veel mogelijk te benaderen. Augustinus formuleert de volgende taakomschrijving van de wetgever: "De maker van aardse wetten raadpleegt, zo hij een goed en wijs man is, die eeuwige wet, over welke te oordelen aan geen ziel gegeven is: volgens haar onveranderlijke regels onderscheidt hij dan, wat op dit ogenblik geboden en wat verboden moet worden."⁴ Een goede wetgever is dus niet zozeer iemand die over specialistische vakkennis beschikt, maar iemand met inzicht in de principes van de eeuwige wet. Inzicht hangt volgens Augustinus samen met vroomheid. Alleen iemand die leeft uit Gods genade kan de kwaliteiten ontwikkelen waarmee de kennis van de eeuwige wet wordt verworven. De staat is daarom het beste af wanneer gelovigen regeren.⁵

Conclusie

De scheiding tussen tijdelijkheid en eeuwigheid blijkt op twee manieren vruchtbaar te zijn voor het denken over politiek. Allereerst ontstaat daardoor een scheiding tussen de aardse en de hemelse stad. Voor de aardse vrede

gelden andere regels dan voor de hemelse vrede. Daarom kunnen gelovigen samen optrekken met ongelovigen om de aardse vrede te bewerkstelligen en te bewaren. Een tweede winstpunt is het onderscheid tussen de eeuwige wet en de tijdelijke wetten. De eeuwige wet bevindt zich hoger in de hiërarchie. Haar principes moeten bij het wetgevingsproces als uitgangspunt dienen. Vanwege hun kennis van die principes zijn gelovigen bij uitstek geschikt om de staat te leiden.

De staat is daarom het beste af wanneer gelovigen regeren.

Deze twee conclusies lijken strijdig met elkaar. Immers, hoe kunnen gelovigen en ongelovigen eendrachtig hetzelfde doel nastreven als ze niet beiden uitgaan van de eeuwige wet? Toch is hier sprake van een schijntegenstelling. Augustinus benadrukt het feit dat alle mensen in vrede willen leven. Die vrede kan op verschillende manieren worden nagestreefd. De eeuwige wet is geen wetboek dat pasklare antwoorden biedt. Steeds moeten haar principes in concrete wetten worden omgezet. Christenen doen dat vanuit een open Bijbel en een vaste overtuiging, waardoor de rechtvaardigheid van de wetten in veel gevallen is gewaarborgd. Niet in alle gevallen, want ook christenen hebben een beperkt inzicht. Niet-christenen streven de vrede na vanuit andere idealen. De uitkomst zal niettemin in veel gevallen hetzelfde zijn. De aardse vrede staat immers niet gelijk aan de hemelse vrede. Zij gaat niet over het behoud van de mens en het eeuwige leven, maar over het harmonieus samenleven in het tijdelijke bestaan. De stelling over de geschiktheid van christenen heeft daarom meer het karakter van een oproep. Met de woorden van Salomo: "Door gebrek aan visie gaat het volk ten onder, een keur van raadgevers brengt het tot bloei." (Spreuken 11,14).

1 Aurelius Augustinus, *De stad van God [De civitate Dei]*, Amsterdam: Ambo 2002 (vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld).

2 Augustinus, *De stad van God*, XXII,22.

3 Augustinus, *Over de vrije wilskeuze [De libero arbitrio]*, Baarn: Ambo 1994 (vertaald en ingeleid door Olav J.L. Albers), I,XV,32.

4 Augustinus, *Over den waren godsdienst [De vera religione]*, Amsterdam: De Spieghel 1937 (vertaald door Gerard Wijdeveld), p. 75.

5 Zie Augustinus, *De stad van God*, V,19: "Als degenen die de ware vroomheid hebben gekregen en daardoor goed leven, de kunst verstaan om volken te besturen, dan bestaat er voor het mensdom geen groter geluk dan dat door Gods barmhartigheid zij de macht in handen hebben."

De WMO-kogel is door de kerk

Door Dick Stellingwerf, ChristenUnie-raadslid in Ede en daarnaast werkzaam bij Beeuwkes Thuiszorg

De kogel is door de kerk: de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) is op 14 februari jongstleden door de Tweede Kamer aangenomen. Uiteindelijk stemde alleen de SP tegen de nieuwe wet. Dat is opvallend omdat het er lange tijd zag naar uitzag dat een meerderheid van de Tweede Kamer de wet zou verwerpen. Dat de Tweede Kamer uiteindelijk toch massaal steun aan de WMO gaf, heeft alles te maken met het feit dat zij het wetsontwerp op een groot aantal punten heeft geamendeerd. In dit artikel blikken we terug op de inhoud van het oorspronkelijke wetsvoorstel, op het wetgevingsproces en op de uitkomsten daarvan. Tenslotte bezien we op welke punten gemeentebesturen de vinger aan de pols kunnen houden.

Inleiding

Mensen zijn geen eilandjes. Zij staan niet op zichzelf. Zij functioneren pas goed sámen met anderen. Dat begint in het gezin, de hoeksteen van de samenleving. Pas in het samen leven en samen werken komen mensen echt tot hun recht. Dat besef is binnen de Nederlandse samenleving gedurende de afgelopen veertig jaar op de achtergrond geraakt. Het is de hoogste tijd om de eenzijdige gerichtheid op het individu in te ruilen voor een visie waarin relaties tussen mensen en tussen bevolkingsgroepen weer centraal komen te staan. De ChristenUnie doet dat vanuit het christelijk geloof, dat ons leert om God lief te hebben boven alles en onze naaste als onszelf. Een samenhangende samenleving wordt gedragen door relaties. Tussen mensen in gezin of buurt, tussen jong en oud, maar ook tussen werkgevers en werknemers, tussen poli-

tici en burgers en tussen zorgverleners en zorgvragers. In veel gemeenten zijn veel burgers actief in verenigingen, wijken en kerken. Dat is belangrijk en moet worden versterkt. Juist door samen actief te zijn en verantwoordelijkheid te nemen vormen we een samenleving. Alleen zo kunnen we aan een echt leefbare gemeente werken. Bij de burgers en de verbanden waarin die leven liggen eerste verantwoordelijkheden. Maar ook de gemeentelijke overheid moet verantwoordelijkheid nemen en de noodzakelijke randvoorwaarden bieden. In ieder geval moeten zowel burgers als overheid zich dienstbaar opstellen.

Deze in veel verkiezingsprogramma's neergelegde ChristenUnie-visie sluit goed aan op het denken achter de WMO. De WMO zal het toekomstige kader gaan vormen voor de maatschappelijke ondersteuning van mensen die zorg nodig hebben. Op dit moment worden verschillende vormen van maatschappelijke ondersteuning nog gebaseerd op verschillende wettelijke regelingen. Met de inwerkingtreding van de WMO zullen de Welzijnswet, de Wet Voorzieningen Gehandicapten (WVG), een deel van de AWBZ en een aantal specifieke subsidieregelingen komen te vervallen. De gemeente krijgt bij de uitvoering van de WMO een regisserende rol op het terrein van zorg, wonen en welzijn. Met deze nieuwe kaderwet hoopt 'de politiek' de samenhang tussen allerlei vormen van ondersteuning te vergroten en de uitvoering goedkoper te maken.

Wat Motiveert Ons

De ChristenUnie beschouwt de zorg voor de gezondheid en het welzijn primair als een verantwoordelijkheid van de mensen zelf en van de verbanden waarin zij leven.

Bij de burgers en de verbanden waarin die leven liggen eerste verantwoordelijkheden.

De christelijke naastenliefde speelt in die visie op zorg een cruciale rol. Binnen de zorg dient de (christelijke) identiteit van de instellingen die op deze gebieden actief

zijn te worden gewaarborgd. Het beleid moet erop zijn gericht dat ouderen en mensen met een beperking zo lang mogelijk zelfstandig en in de eigen woonomgeving (kunnen) blijven functioneren. De samenleving heeft ten opzichte van deze kwetsbaarste groepen morele verplichtingen. Voor veel mensen is de binnen de WMO bepleite 'zelfredzaamheid' immers niet haalbaar.

De zorg moet ook betaalbaar zijn. Vanuit het principe dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dienen te dragen is een eigen bijdrage verdedigbaar. Daarbij moet dan wel de draáigkracht van een huishouden tot uitgangspunt worden genomen. Of prioriteit moet worden gegeven aan individuele of collectieve voorzieningen moet worden bepaald op basis van de gestelde (individuele) indicaties. Immers, als het goed is komt in de gestelde indicatie de noodzakelijke individuele zorg tot uiting. Voor de ChristenUnie geldt bij dit alles dat we beseffen dat geen enkele samenleving optimaal functioneert. We leven immers in een gebroken wereld. Toch moeten onze inspanningen erop zijn gericht negatieve ontwikkelingen waar mogelijk te keren. De Bijbelse visie biedt daarvoor een betrouwbare basis. Daarbinnen is de overheid een schild voor het zwakke en kwetsbare en dragen mensen zorg voor hun naaste.

Maatschappelijke analyse

In de WMO worden enkele belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen gesignaleerd. Doordat gezinnen steeds kleiner zijn geworden en de gezondheidszorg steeds beter, is er sprake van een zogeheten 'dubbele vergrijzing' van de samenleving. Er komen steeds meer ouderen en die ouderen worden ook steeds ouder. Hierdoor zal de zorgvraag de komende jaren toenemen. Dit betekent

tegelijktijd dat de zorgkosten fors zullen groeien. Om deze zorgvraag en deze stijging van zorgkosten beheersbaar te houden, wordt daarom in de WMO meer nadruk gelegd op het dragen van eigen verantwoordelijkheid door mensen. Concreet betekent dit dat zorgvragen weer meer bij de 'directe omgeving' komen te liggen.

Daarnaast wordt binnen de WMO ook aandacht besteed aan de ontwikkeling dat het sociale netwerk van veel mensen kleiner is geworden. Samenlevingsverbanden die vroeger nog vitaal waren, zoals familie, buurt en kerk, zijn door de toenemende individualisering en ontkerkelijking verbrokken. Daardoor leveren die maatschappelijke verbanden ook een steeds kleinere bijdrage aan de samenhang en samenwerking binnen de samenleving. Aan deze ontwikkelingen liggen overigens politieke keuzes ten grondslag. Zo heeft de rijksoverheid het op individualisering gerichte beleid de afgelopen decennia krachtig gestimuleerd.

Vanwege deze ontwikkelingen moet er, aldus de regering, een nieuwe balans in verantwoordelijkheden worden gevonden. Tussen burgers en overheid, maar ook tussen burgers onderling. Daarbij moet het nog aanwezige 'sociale kapitaal' gekoesterd en versterkt worden. Met het 'sociale kapitaal' wordt bedoeld op de onmisbaarheid van mantelzorgers en vrijwilligers in de samenleving. Zonder hen kunnen de problemen waarmee de samenleving kampt niet worden opgelost of beheersbaar gehouden.

De gemeente krijgt bij de uitvoering van de WMO een regisserende rol op het terrein van zorg, wonen en welzijn.

Daarom streeft men, in het kader van de WMO, een sociale structuur na waar zelforganisatie, maatschappelijke binding en eigen verantwoordelijkheid weer een belangrijke plaats innemen. Een dergelijke basisstructuur vervult een belangrijke preventieve functie en deze gaat daarom ook vóór professionele arrangementen van zorg, cultuur, welzijn en ontspanning.

Op basis van deze analyse is de regering tot de conclusie gekomen dat samenhangend beleid nodig is op het gebied van maatschappelijke ondersteuning, wonen, welzijn en aangrenzende terreinen. Tegelijkertijd hoopt men dat in de samenleving een omslag in denken tot stand gebracht kan worden. Omdat de gemeentelijke overheid het dichtst bij de burger staat worden de gemeenten het best in staat geacht de doelstellingen op dit terrein te realiseren.

Uiteenlopende wegen

Bezien vanuit de visie van de ChristenUnie kan ik me goed vinden in de maatschappelijke analyse van de rege-

ring. Wel zet ik vraagtekens bij (1) de consequenties die de regering uit haar eigen maatschappelijke analyse trekt, (2) de zorginhoudelijke conclusies en (3) een aantal van de concrete bestuurlijke keuzes van de regering.

De regering stelt dat zij meer verantwoordelijkheden wil leggen bij sociale verbanden als familie, buurt en geloofsgemeenschap. Die keuze lijkt echter vooral te zijn ingegeven door de mogelijkheid om op de zorgkosten te besparen. Op het brede terrein van de sociaal-economische verhoudingen is het namelijk al veertig jaar 'individualisering' wat de klok slaat. Economische verzelfstandiging waardoor twee partners beiden gedrongen of zelfs gedwongen worden buitenshuis betaald werk te verrichten. Deze drukke tweeverdieners hebben daardoor steeds minder tijd beschikbaar om hun omgeving zorg te bieden. Ook de huidige trend om tot op hogere leeftijd door te moeten werken, draagt niet echt bij aan de versterking van mantelzorg en vrijwilligerswerk. Nu zou de WMO als een eerste stap kunnen worden gezien op de weg naar een noodzakelijke maatschappelijke omslag. De ChristenUnie zou dat toejuichen, maar als het hier gesignaleerde spanningsveld niet wordt opgelost, dan zou de WMO wel eens een bron van nieuwe zorgvragen kunnen worden in plaats dat deze wet bestaande zorgvragen gaat beantwoorden.

Op basis van de analyse van de regering pleit ik ervoor niet de beperkte hoeveelheid geld, maar de inhoudelijke visie op zorg tot uitgangspunt van beleid te blijven nemen. Ik ben het met de regering eens dat de thuiszorg, gezien haar aard, niet thuishoort in de AWBZ. Maar daarmee is niet gezegd dat de huishoudelijke zorg hoe dan ook naar de gemeenten moet worden overgeheveld. De huishoudelijke zorg zou wat mij betreft onlosmakelijk onderdeel van de zorgketen moeten blijven. In de praktijk blijkt immers dat een groot deel van de mensen die beginnen met een paar uur (enkelvoudige) thuiszorg binnen afzienbare termijn zwaardere vormen van zorg nodig hebben.

Op basis van de analyse van de regering pleit ik ervoor niet de beperkte hoeveelheid geld, maar de inhoudelijke visie op zorg tot uitgangspunt van beleid te blijven nemen.

Ik ben bang dat door de overheveling van de huishoudelijke zorg naar de gemeenten de bureaucratie in de thuiszorg zal toenemen. In plaats van de huidige dertig zorgkantoren krijgen zorgaanbieders nu te maken krijgen met zo'n 450 al dan niet samenwerkende gemeenten. Vanuit de visie op zorg spelen preventie en signalering binnen de huishoudelijke zorg een belangrijke rol. Gemeenten zullen goed met dat aspect rekening moeten houden. Wanneer

schoonmaakbedrijven voor de huishoudelijke zorg worden ingezet, dan dreigt mijns inziens verschraving van de zorg. Mijn pleidooi voor het behoud van de huishoudelijke zorg binnen de zorgketen sluit overigens steun voor de WMO niet uit. Het betekent wel dat er in mijn optiek sprake zou kunnen zijn van een smallere WMO.

Tweede Kamer als medewetgever

De Tweede Kamer heeft zich de breed in de samenleving levende kritiek aangetrokken. Tijdens de behandeling van de WMO zijn dertien belangrijke wijzigingen in de WMO aangebracht! Zo wilde de Kamer dat mensen die zorg nodig hebben de zekerheid krijgen dat ze die zorg ook daadwerkelijk krijgen. Daarvoor heeft de Kamer een zogeheten 'compensatieplicht' in de wet opgenomen. Dat betekent dat de gemeente die zorg moet aanbieden op grond waarvan mensen met een beperking een huishouden kunnen voeren en zich in en om het huis kunnen verplaatsen. Ook dient voor deze mensen lokaal vervoer te zijn geregeld. Daarnaast was het gebrek aan keuzevrijheid voor degenen die zorg nodig hebben een doorn in het oog van de Kamer. De gemeenten zijn weliswaar verplicht om mensen de keus te geven of ze zelf hun zorg in willen kopen via een Persoonsgebonden Budget (PGB). Maar ook voor de zorg die door zorgorganisaties wordt geleverd zal keuzevrijheid moeten gelden. Verder is de ondersteuning van de mantelzorg veel nadrukkelijker in de wet opgenomen. Wanneer mantelzorgers tijdelijk verlichting van het zware werk nodig hebben, dan moet die zogeheten respijtzorg ook worden geboden.

Ook werden de wettelijke eisen voor medezeggenschap en cliëntenparticipatie aangescherpt. Mensen en organisaties zullen al in een zeer vroeg stadium bij de beleidsvoorbereiding betrokken moeten worden.

Voorstellen om de gelden op nationale schaal specifiek voor de zorg te bestemmen (oormerken) werden door de coalitie van CDA, VVD en D66 weggestemd. Datzelfde lot ondergingen voorstellen (o.a. van André Rouvoet) om de kortingen op het gemeentelijke budget te beperken. Dat betekent dat ruim tweehonderd gemeenten bij de invoering van de WMO met forse bezuinigingen zullen worden geconfronteerd. Twee moties van Andre Rouvoet werden wel aangenomen: één om lokaal kerken, diaconieën, en dergelijke bij de uitvoering van de WMO te betrekken, de tweede om de vrijwilligersorganisatie 'Stichting Present' in verschillende gemeenten een vrijwilligersnetwerk op te laten zetten. En belangrijke motie van Rouvoet om de keuzevrijheid van zorgvragers concreter vorm te geven werd helaas verworpen. Raadsfracties kunnen proberen dat laatste punt op gemeentelijk niveau alsnog in te brengen en te regelen.

Gemeentelijke keuzes

Dankzij de door de Tweede Kamer aangebrachte wijzigingen is ook aan een groot aantal kritiekpunten van

de ChristenUnie tegemoet gekomen. Natuurlijk kan een gemeentebestuur na invoering van de WMO ook op lokaal vlak nog eigen beleidskeuzes maken.

Zo is bijvoorbeeld nog onduidelijk hoe de 'compensatieplicht' op gemeentelijk niveau zal worden uitgewerkt. Wel is duidelijk dat er sprake zal zijn van de nodige interpretatieruimte.

Daarnaast kan een gemeentebestuur ervoor kiezen de WMO-gelden op gemeentelijk niveau te oormerken. Dat betekent dat de gelden die door het Rijk in het Gemeentefonds worden gestort beschikbaar dienen te blijven voor de uitvoering van de WMO, of nog beperkter, voor de huishoudelijke zorg. Gezien de moeilijke financiële positie waarin veel gemeenten zich bevinden kan daarmee worden voorkomen dat gemeenten WMO-gelden te gemakkelijk aan andere doeleinden uitgeven. Deze oormerking kan een tijdelijk karakter hebben. Natuurlijk laat oormerking onverlet dat de gemeente desgewenst méér geld voor de uitvoering van de WMO beschikbaar stelt.

De indicering van de zorgvraag moet onafhankelijk en objectief zijn. Dat betekent in principe dus geen indicatie door de gemeente en niet door de zorgaanbieders, maar door een onafhankelijke organisatie. Eenvoudige indicaties aan de hand van standaardprotocollen kunnen wel onder verantwoordelijkheid van de gemeente plaatsvinden. De gemeenten kunnen uiteraard ook meer of minder nadruk leggen op de ondersteuning van de mantelzorg en het vrijwilligerswerk.

Het tijdig betrekken van cliënten- en patiëntenorganisaties is in de wet vastgelegd, maar het blijft van groot belang dat daaraan op gemeentelijk niveau ook daadwerkelijk invulling wordt gegeven.

Voorts moet de gemeente de bereidheid hebben om structureel overleg met lokale diaconieën en caritasorganisaties te hebben. Binnen de kerken geldt immers de opdracht om dienstbaar te zijn en als een zoutend zout in deze wereld werkzaam te zijn. De oprichting van een lokaal diaconaal platform is daarvoor onmisbaar. In het kader van preventie, signalering, advisering, verwijzing en toeleiding kan een dergelijk platform een uitstekende rol vervullen.

De keuzevrijheid voor mensen met een zorgvraag is voor de ChristenUnie cruciaal. De indruk bestaat al snel dat de keuzevrijheid met het wettelijk vereiste aanbod van een PGB, wel is geregeld. Dat is echter niet het geval. Hoe goed een aanbod voor een PGB ook is, het aandeel hiervan betreft momenteel misschien maar 20% van de totale zorgvraag. Een groot deel van de zorg zal via zorgorganisaties 'in natura' blijven worden verleend. De ChristenUnie vindt dat ook bij deze zorg 'in natura' sprake moet zijn van keuzevrijheid. Cliënten moeten die zorgaanbieder kunnen kiezen die zij willen, bijvoorbeeld vanwege de levensbeschouwelijke identiteit.

Optimale keuzevrijheid kan volgens de ChristenUnie worden bereikt door bij meerdere zorgaanbieders prijsopgaaf

te vragen voor bepaalde zorgpakketten. Op basis van die prijsinformatie kan de gemeente vervolgens bepalen welke maximumprijzen ze voor die bepaalde zorgpakketten bereid is te betalen. Zorgvragers met een indicatie voor een bepaalde zorgvraag kunnen vervolgens zelf de zorgaanbieder kiezen die men wil hebben. De voordelen van deze aanpak zijn evident. Naast de waarborging van de keuzevrijheid en de prikkel om doelmatig met de beperkte financiële middelen om te gaan, biedt dit systeem ook gelijke kansen voor de zorgaanbieders. Tenslotte kunnen met dit systeem langdurige bureaucratische en dus dure Europese aanbestedingsprocedures worden voorkomen.

De keuzevrijheid voor mensen met een zorgvraag is voor de ChristenUnie cruciaal.

Het gemeentelijke loket dient zowel fysiek, elektronisch als telefonisch bereikbaar te zijn. Het zorgaanbod zoals dat binnen het loket aan cliënten wordt voorgehouden dient neutraal van aard zijn. Er mag geen sturing door of eenzijdige verwijzing naar bepaalde zorgaanbieders plaatsvinden, ook niet binnen de woonzorgzones.

Door middel van kwaliteitseisen kan worden afgedwongen dat de geleverde zorg voldoet aan de wettelijk gestelde voorwaarden. Een gemeentebestuur zou er wel voor kunnen kiezen dat de maatschappelijke ondersteuning die geboden wordt geleverd moet worden door gecertificeerde zorgaanbieders.

Maatschappelijke ondersteuning dient tenslotte zoveel mogelijk op wijkniveau te worden georganiseerd. Dat schaalniveau sluit goed aan op het uitvoeringsniveau van andere beleidsterreinen zoals het wijk- en buurtbeheer, het onderwijs en de ontwikkeling van de woonzorgzones. Op deze manier kan de WMO ook bijdragen aan de verbetering van de leefbaarheid van woonwijken.

Tenslotte

In het voorgaande heb ik duidelijk proberen te maken dat de maatschappelijke analyse waarop de WMO is gebaseerd voor een belangrijk deel kan worden gedeeld. Met betrekking tot de voorgestelde maatregelen is er door de Tweede Kamer een groot aantal verbeteringen binnen de WMO aangebracht. Toch blijven er ook op gemeentelijk niveau nog de nodige keuzes te maken.

Ik hoop dat dit artikel mag bijdragen aan de erkenning dat het op het terrein van de maatschappelijke ondersteuning om belangrijke keuzes gaat. Keuzes waarbij de burger weliswaar zelf een belangrijke rol speelt, maar ook keuzes waarbij het aankomt op zorg 'Voor Elkaar'. Daar dienen vertegenwoordigers van de ChristenUnie zich ook op lokaal niveau sterk voor te maken.

De politieke actualiteit van de raad van Jetro

Door Rein Ferwerda, voorzitter ChristenUnie/SGP-statenfractie Fryslân

In Exodus 18 staat een leerzaam bijbelgedeelte over de goede raad van Jetro, de schoonvader van Mozes. Zoals de trouwe bijbellezer weet, heeft Mozes het volk Israël op Gods bevel weggeleid uit Egypte. Mozes had heel wat te stellen met dit morrende miljoenvolk. Iedereen die een conflict had, legde van 's morgens vroeg tot 's avonds laat beslag op Mozes' kostbare tijd. Jetro zag dit allemaal met stijgende verbazing aan en hij gaf Mozes een verstandige raad. Mozes zou voortaan de grote kaders in wet- en regelgeving van Godswege moeten doorgeven. Daarnaast zou hij naar aard en schaal van de problematiek, integere en daadkrachtige volksvertegenwoordigers moeten aanstellen. En zo gebeurde en het bleek goed te werken. Decentraal bestuur in het oude Israël als best practice voor de huidige ontdemocratisering.

Een korte terugblik op de politieke historie van de Republiek der Verenigde Nederlanden kan eveneens boeiende leermomenten opleveren. In de tijd voor de Franse revolutie waren de zeven provincieën politiek nog redelijk zelfstandig. Aan het hoofd van het bestuur van bijvoorbeeld de provincie Friesland stonden de Staten als soevereinen. De dertig grietenijen en elf steden vaardigden elk tenminste twee volmachten af naar de Staten. De volmachten voor de Staten werden elk jaar opnieuw gekozen. Die verkiezingen in Friesland waren voor die tijd heel democratisch. Er werden in de grietenijen verkiezingen gehouden waaraan stemgerechtigde eigenaren van boerderijen en huizen konden deelnemen. In de dorpen gaf de meerderheid van stemmen de doorslag, in de grietenijen de meerderheid van de dorpen. Provinciale Staten vaardigden speciale gedeputeerden af naar de Staten Generaal van de Republiek. Op 26 februari 1782

was Friesland zelfs het eerste gewest, dat zijn gedeputeerden in de Staten-Generaal opdracht gaf voor erkenning van de Verenigde Staten te pleiten. En zo gebeurde.

Tot na de Franse tijd had Friesland een eigen democratische regeling voor het kiezen van zijn bestuurders. De elf steden wezen afhankelijk van hun inwoneraantal in totaal twee en twintig statenleden aan, de dertig grietenijen kozen elk twee afgevaardigden, één edele en één eigenerfde. En Provinciale Staten mochten de vijf Friese leden van de Tweede Kamer kiezen. Kortom, er bestonden duidelijke democratische lijnen tussen lokaal, provinciaal en landelijk bestuur, al was het staatsbestel tot de nieuwe Grondwet van Thorbecke in 1848 nog erg autoritair. In de jaren daarna werd het elitekarakter van ons staatsbestel door middel van (Gronds)wetswijzigingen geleidelijk meer gedemocratiseerd.

Democratische vernieuwing is na de Bevrijding zelfs een doel op zich geworden. Maar kunnen we Anno Domini 2006 stellen dat de democratische kloof tussen burger en politiek, tussen kiezer en gekozene is overbrugd?

In februari 2006 komen er voorstellen van de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie voor herstel van de democratie op lokaal niveau, onder het motto: geef dorps- en wijkraden een stem. Dit pleidooi is ingegeven door de constatering, dat ook het gemeentebestuur in de loop der geschiedenis te veel op afstand van de burger is komen te staan. De ChristenUnie stelt daarom voor, dat veel meer gemeenten dan tot dusverre wijkraden en dorpsraden instellen, en deze wijk- en dorpsraden ook de status van deelgemeente meegeven. Dan kan de democratie op lokaal niveau een nieuwe impuls krijgen, omdat deelgemeenteraden immers ook democratisch gekozen zullen moeten worden en hun eigen bevoegdheden en budget hebben. De gemeentewet geeft in elk geval aan gemeenteraad en college de bevoegdheid om op het grondgebied van de gemeente een of meer deelgemeenten in te stellen. Want op het niveau van buurt, wijk en dorp krijgt de democratie pas echt een menselijk gezicht. Schaalvergroting zou niet meer zo nodig moeten en er hoeft geen (grond)wetswijziging aan te pas te komen.

Zou het kwijnende vlaspitje van de bestuurlijke vernieuwing dan toch na vijftig jaar door de ChristenUnie van D66 zijn overgenomen? Hoe dan ook, Prediker zei het al: Er is niets nieuws onder de zon.

Het Urk van de wereld

Door Rien Rouw, voorzitter van het Gereformeerd Wetenschappelijk Genootschap (GWG) en senior adviseur bij de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)

Nederland is het Urk van de wereld. In een zee van religie vormt Nederland, en in mindere mate heel West-Europa, een eiland van seculariteit. Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist in deze contreien de vrees en het onbegrip voor dat vreemde geloof hoog opblaait en soms de vorm van paniek aanneemt. Veel Nederlanders begrijpen maar weinig van geloof en de vreemde loyaliteit die dat met zich meebrengt. Bijna nergens is de afstand tussen de waarden en normen van brede lagen van de bevolking en die van de islamitische bevolkingsgroep zo groot als in Nederland, zoals de Amsterdamse socioloog Duyvendak signaleert. Want in tegenstelling tot wat sommigen ons willen doen geloven, bestaat er volgens Duyvendak in ons land een 'prudent progressieve moral majority (ppmm)'. Deze meerderheid is het eens over waarden als gelijkheid tussen man en vrouw, tussen hetero- en homoseksuelen, de zelfbeschikking etc. Wie enquêtegegevens over een langere periode vergelijkt, ziet deze consensus groeien door alle segmenten van de bevolking heen.

Nu wordt deze consensus echter bedreigd. De ppmm kon nog wel leven met wat kleine, in hun ogen obscure, groepen orthodoxe christenen, temeer omdat deze zich conformeerden aan de democratische spelregels. Maar bij de islam ligt dat anders, die wordt gevreesd omdat ze erop uit zou zijn het Westen te beheersen. Er wordt dan nog wel een onderscheid gemaakt tussen gematigde en radicale moslims, maar in de beeldvorming overheersen toch de radicalen. Tegen hen en hun

radicale ideeën worden strenge maatregelen geëist. En van de zogeheten gematigden wordt voortdurend verwacht dat ze zich met woord en daad uitspreken voor en assimileren in de westerse samenleving. Ze moeten worden als wij.

Want dat is wat er schuilgaat achter de felle reacties op de islam, een diep verlangen naar eenheid. Nu er een kloof (of tweedeling) is geconstateerd, en ditmaal geen sociaal-economische maar vooral een sociaal-culturele kloof, wordt de oplossing gezocht in de constructie van het ene volk binnen de ene staat. Dat leidt tot een vergaande bemoeienis van de staat met zowel het gedrag als het gedachteleven van zijn burgers, zoals onder meer blijkt uit verschillende voorstellen ter bestrijding van terrorisme. Vooral het bekende 'apologieverbod', het verbod om terroristische daden te verheerlijken, is hier een voorbeeld van, net als de wens om radicale imams het land uit te zetten. Het zijn illustraties van wat ik noem 'ideeënregulering' of 'beheersing van de wil' (naar de sociologe Talja Blokland), waarmee de staat burgers wil disciplineren.

Daarnaast wordt, zoals zo vaak, een beroep gedaan op het onderwijs om bij te dragen aan de vorming van een gemeenschappelijke, nationale identiteit. In dat licht zijn ook de oproepen te verstaan om het bijzonder onderwijs af te schaffen, ten gunste van dat ene, nationale onderwijsbestel. Binnen het bijzonder onderwijs ontwikkelen kinderen immers identiteiten en loyaliteiten die vreemd zijn aan de Nederlandse eenheidsstaat.

Is deze eenheidsstaat nu het enige antwoord op de al of niet vermeende sociaal-culturele tweedeling? Ik denk het niet. Interessanter vind ik de richting die Kars Veling onlangs formuleerde, samengevat in de slogan 'alle scholen bijzonder'. Veling pleit voor het behoud en de uitbreiding van de vrijheid van onderwijs voor alle scholen. Die vrijheid moet, in zijn woorden, geen uitzondering zijn maar regel. Scholen krijgen de gelegenheid om een eigen, unieke identiteit te formuleren. Ze hoeven zich niet langer te houden aan een landelijk erkende 'richting' om gefinancierd te worden.

Het aardige is dat Veling daarmee in feite kiest voor een 'meerdereiding'. Dat lijkt mij een goede weg om aan 'de tweedeling' te ontsnappen zonder in de valkuil van de eenheidsstaat te stappen. Pluriformiteit en variëteit bieden namelijk de beste bescherming tegen de risico's en uitwassen van een eenheidsstaat. Pluriformiteit en de erkenning daarvan waarborgen gewetensvrijheid.

De organisatie van pluriformiteit of verschil zie ik als de grote opdracht voor de samenleving in de komende tijd. Dat is voor christelijke politici niet vanzelfsprekend. Integendeel, in de christelijke denktraditie staat juist eenheid veel meer centraal (denk aan de ene kerk, het ene geloof). Met gebruik van de metafoer van het begin van deze column: om pluriformiteit te omarmen, zullen ook christelijke politici zich moeten ontworstelen aan hun Urk.

Schaalvergroting in het onderwijs verantwoord?

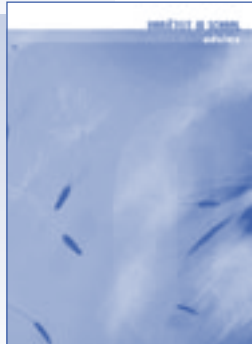
Door Melle de Vries, directeur van Cetus, expertisecentrum voor onderwijsinnovatie van de Hogeschool Utrecht

BOEKGEGEVENS

- *Groot groeien in het onderwijs*
Baarda, R. & Smets, P. (2005),
Den Haag: Onderwijsraad, 94 p.
€ 14,00. ISBN 90-77293-40-X

- *Variëteit in schaal*
Onderwijsraad (2005),
Den Haag: Onderwijsraad, 84 p.
€ 14,00. ISBN 90-77293-43-4

beide rapporten zijn te bestellen en te downloaden via www.onderwijsraad.nl

Schaalvergroting in het onderwijs is een interessant onderwerp, omdat bedrijfsmatige en onderwijskundige belangen tegen elkaar worden afgewogen. Toch heb ik me er nooit écht in verdiept, terwijl ik al weer enige tijd werkzaam ben bij een van de grootste instellingen voor hoger beroepsonderwijs in Nederland. De Hogeschool Utrecht is een product van verschillende fusies c.q. overnames in de afgelopen twintig jaar en telt nu ruim 30.000 studenten en ongeveer 3.000 medewerkers. Eerder in mijn loopbaan was ik werkzaam bij de kleine Gereformeerde School voor MAVO in Zuidhorn (met een paar honderd leerlingen en hooguit 25 medewerkers), die in die periode samen met enkele andere MAVO's uit de regio opging in het grotere Gomarus College in Groningen.

Vanuit deze achtergrond benader ik de rapporten van de Onderwijsraad, een onafhankelijk adviescollege dat gevraagd en ongevraagd adviseert over de hoofdlijnen van beleid en wetgeving op het gebied van onderwijs. In dit geval betreft het een door de Minister van Onderwijs Cultuur & Wetenschap gevraagd advies: noodzaken de schaalvergrotingsprocessen in het onderwijs tot overheidsingrijpen? Dat is een curieuze vraag, omdat deze processen ongeveer twintig jaar geleden door de overheid zelf in gang zijn gezet. In het rapport *Groot groeien in het onderwijs* gaat het om een aantal case studies, van primair tot hoger onderwijs. Het rapport *Variëteit in schaal* bevat het eigenlijke advies van de Onderwijsraad. Daarnaast ben ik in het kader van het studieblad waarin deze bespreking is opgenomen, benieuwd naar eventuele implicaties voor christelijke politiek.

Voor de case studies is onderzoek gedaan in het primair onderwijs (SCO Lucas), het voortgezet onderwijs (Oms Middelbaar Onderwijs), het middelbaar beroepsonderwijs en volwasseneducatie (ROC ASA), het hoger beroepsonderwijs (Hogeschool Inholland) en in het wetenschappelijk onderwijs (de drie Technische Universiteiten). De case studies zijn benaderd vanuit drie deelonderzoeksvragen. Kort gezegd: wat is de motivatie geweest om te fuseren, wat is de ontwikkelingsdynamiek en wat is het effect van de fusieprocessen?

Het veldonderzoek laat een aantal interessante praktijkvoorbeelden zien, niet in de laatste plaats omdat in de meeste gevallen ook de denominatie een belangrijke rol speelde, maar zeker ook omdat de geselecteerde onderwijsinstellingen bijna allemaal tot de grootste in de betreffende sectoren gerekend kunnen worden. De cases zijn goed gestructureerd beschreven, maar bevatten soms onnodige herhaling en zijn zeker niet heel stevig onderbouwd. Per instelling zijn maar enkele stakeholders geïnterviewd. En dat terwijl we ook wel weten: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Het is opvallend dat de eigenlijke doelgroep (leerlingen, studenten, deelnemers) in het geheel niet betrokken is. Mee daarom kan afgevraagd worden hoeveel waarde de uitspraken hebben die op dit vooronderzoek gebaseerd zijn.

Als het gaat om de motivatie, dan blijkt in de cases voor het basis- en voortgezet onderwijs de emancipatie van de katholieke bevolkingsgroep de belangrijkste reden voor de eerste 'fusiegolf' (begin twintigste eeuw). Vanaf

midden jaren tachtig geeft de overheid een impuls om te fuseren, door de vaste voet uit de bekostiging te halen en de opheffingsnorm op te schroeven. Wat betreft de ontwikkelingsdynamiek kan gezegd worden dat fusies op gang gehouden worden door bezuinigingen en het niet willen marginaliseren ten opzichte van collega-instellingen. Intern was men vooral bezig met de bedrijfsvoering en minder met onderwijskundige ambities. Over de effecten zijn de onderzoekers tamelijk positief: de schaal waarop het onderwijs wordt uitgevoerd is nagenoeg constant gebleven; instellingen zijn bedrijfsmatiger gaan werken; de invloed op de politieke omgeving is vergroot; en ook de keuzevrijheid voor leerlingen en de toegankelijkheid lijken vergroot. Minder positief is men over de onderwijskundige meerwaarde en de invloed op besluitvorming en betrokkenheid van ouders, leerlingen en personeel. Over de positieve effecten kunnen we ons verheugen. Wat volgens mij echter onvoldoende belicht wordt in dit rapport, is dat bij schaalvergroting vaak een machtspolitiek opkomt die tamelijk los staat van de onderwijspraktijk. Het is de vraag of het onderwijs daar bij gebaat is.

In het advies dat de Onderwijsraad vervolgens geeft, blijken enkele effecten beduidend minder positief gewaardeerd te worden. Terwijl in de studie een grotere keuzevrijheid werd geconcludeerd, staat in het advies: "De raad constateert dat fusies tussen onderwijsinstellingen de monopolievorming in een bepaald gebied kunnen versterken en daarmee de keuzevrijheid voor de deelnemer belemmeren." Wordt in de studie nog gesproken over mogelijk "verminderde invloed" van ouders, deelnemers en personeel en afnemers, het advies spreekt van een mogelijk "legitimatiedeficit". En terwijl de onderzoekers geen direct verband zagen tussen schaalvergroting en eventueel verminderde sociale cohesie binnen de instelling, wordt dat verband wél gelegd door de Onderwijsraad in zijn advies. De Onderwijsraad is dan ook van mening dat de voordelen van de schaalvergroting zorgvuldiger afgewogen moeten worden tegen de nadelen, bijvoorbeeld door een meldingsplicht en een toetsing door de minister bij een voorgenomen fusie. Andere aanbevelingen betreffen de waarborging van een divers intern aanbod door onder meer het toezicht via de Inspectie, versoepeling van regelgeving van nevenvestigingen, investeren in kleinschaliger huisvesting en het uitbreiden van de kring van belanghebbenden bij scholen- en opleidingsbeslissingen. Ronduit sympathiek klinkt de aanbeveling voor een bestuurs- en managementcultuur van bescheidenheid.

De studie en het advies van de Onderwijsraad zijn op 10 oktober 2005 aangeboden aan de minister. Op 14 februari 2006 reageren de beide bewindslieden voor onderwijs in de Volkskrant met een opiniestuk met als strekking: scholen moeten fusieplan melden¹.

Volgens de berichtgeving in de kranten is de Tweede Kamer het hier mee eens. Het artikel lijkt een beleidsver-

antwoording aan het einde van een kabinetsperiode. Dit kabinet en ook dit ministerie wilde minder regels en meer autonomie voor de onderwijsinstellingen. "De vrijheid en zelfstandigheid mogen niet blijven hangen op het niveau van bestuurders, maar moet juist worden ervaren op de werkvloer." Door middel van een 'bureaucratiemeter' willen de beide bewindslieden de bureaucratie en onnodige overhead terugdringen. Als sleutelwoord hanteren ze het begrip 'maatwerk'. "De mensen op en rond de basisschool, de middelbare school, de hogeschool of de universiteit kennen hun leerlingen en studenten het beste. Zij weten als geen ander hoe ze die jongeren op een prikkelende manier kunnen onderwijzen. Met meer vrijheid in hun werk kunnen zij maatwerk bieden." Maar vrijheid betekent nog geen vrijblijvendheid. "De opdracht aan scholen en kennisinstellingen is verantwoording af te leggen, aan de ouders, aan de samenleving en dus aan de politiek."

Hoe overtuigd het allemaal mag klinken, namelijk dat het primaat ligt bij de werkvloer, het komt toch tamelijk naïef over. Er is in de afgelopen decennia enorm veel op onderwijs bezuinigd en in elk geval in het middelbaar beroeps-onderwijs en hoger onderwijs is men veel bedrijfsmatiger gaan werken. Uiteindelijk draait alles om instroom van studenten en rendementen, verlaging van de docent-studentratio, eerste, tweede en derde geldstroom, imago en slimme allianties. Dat draai je niet zomaar terug met een paar morele kreten. Kun je als onderwijsinstelling je maatschappelijke verantwoordelijkheid wel voldoende vervullen, als je merkt dat de afnemende financiën het belangrijkste sturingsinstrument van de overheid vormen?

En dan ten slotte de vraag naar de implicaties voor christelijke politiek. In lijn met de door Roel Kuiper verwoorde visie op de overheid² en de beschouwing van Arie Slob over de overheidstaak richting het onderwijs³ kan deregulering en meer autonomie voor onderwijsinstellingen toegejuicht worden. Een grote bestuurlijke schaal verhoudt zich echter slecht met de door de ChristenUnie voorgestane vrijheid van onderwijs (artikel 23 van de Grondwet). Een grote bestuurlijke schaal gaat ook niet altijd samen met het standpunt dat ouders de eerste verantwoordelijkheid dragen voor het onderwijs aan kinderen⁴. Bij een eventuele fusietoets zal er dan ook sterk op gelet moeten worden in hoeverre de identiteit van de fusiepartners en ook de invloed van ouders, deelnemers en personeel gewaarborgd kan worden, bijvoorbeeld door de organisatorische schaal klein te houden en relatieve autonomie te bieden.

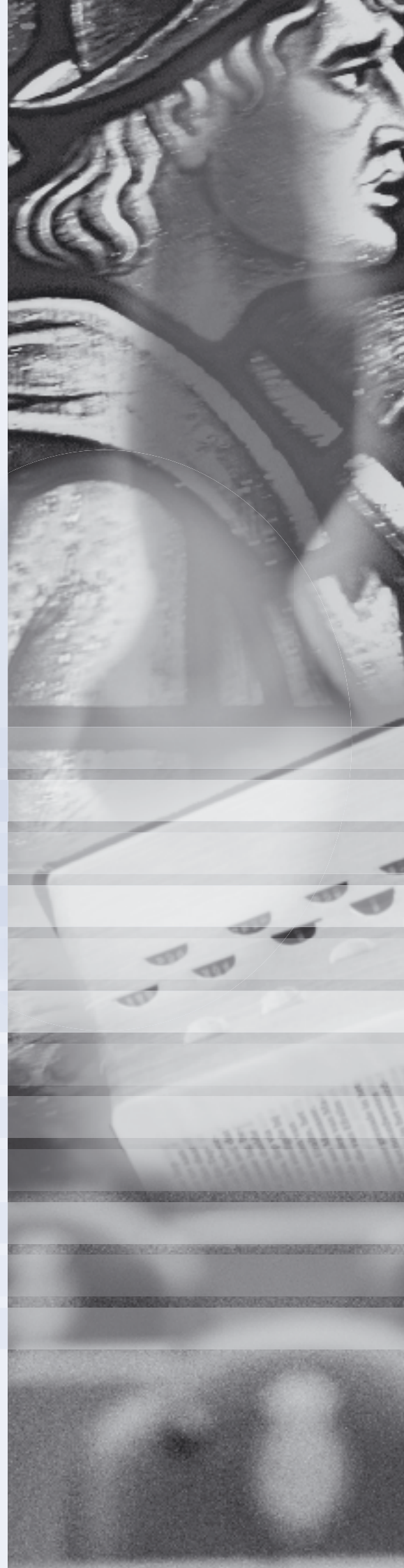
1 M. van der Hoeven en M. Rutte, 'Onderwijs gooit nu deuren open', in: *de Volkskrant*, 14 februari 2006

2 R. Kuiper, *Dienstbare overheid. Christelijk-staatskundige visie op politiek en overheid*, Amersfoort: Mr. G. Groen van Prinsterer stichting, 2003

3 A. Slob, 'Onderwijs: tijd voor verfrissing', in: *R. Rouw e.a., De nieuwe overheid, Kort Commentaar 4*, Amersfoort: Mr. G. Groen van Prinsterer stichting, 2002

4 Uit het kernprogramma van de ChristenUnie

Bijbel, belijdenis en politiek	2 en 3
Thema <i>WegWijzer</i> en Thema <i>Inleiding</i> door Geert Jan Spijker	
Hulp of hindernis bij christelijke politiek?	4
Thema <i>Studie</i> door Gijsbert van den Brink	
De Bijbel als inspiratiebron voor politiek	9
Thema <i>Studie</i> door Cees Stavleu	
Ontspannen jezelf blijven	11
Thema <i>Studie</i> door Ad de Bruijne	
Niet bij Bijbel alleen...	15
Thema <i>Studie</i> door Everard de Jong	
Alleen de Bijbel als richtsnoer voor politiek handelen	17
Thema <i>Studie</i> door Marcel Poorthuis	
“Politiek hoort saai te zijn”	19
Thema <i>Interview</i> met Stefan Paas	
ChristenUnie en belijdenisgeschriften	23
Column <i>AdRem</i> door Jan Post	
Augustinus en de vrede op aarde	24
Extra <i>Studie</i> door Martin Ruiter	
De WMO-kogel is door de kerk	28
Lokale <i>Studie</i> door Dick Stellingwerf	
De politieke actualiteit van de raad van Jetro	32
Column <i>DenkKader</i> door Rein Ferwerda	
Het Urk van de wereld	33
Column <i>Accent</i> door Rien Rouw	
Schaalvergroting in het onderwijs verantwoord?	34
Boeken <i>Wijzer</i> door Melle de Vries	

DenkWijzer

Thema: Voedsel

Vier vormen van voedselethiek

De tijdbom 'overgewicht'

Bescherming van voedselveiligheid

Nanotechnologieën, kun je die eten?

En verder:

Verschil moet er zijn

De toekomst van het middenbestuur

3

JAARGANG 6 | NUMMER 3 | JUNI 2006

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer

studieblad van de ChristenUnie
jaargang 6, nummer 3, juni 2006

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Kosten

- abonnement: € 16,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 11,-).
- donateurschap: minimum donatie is € 28,- per jaar, jongeren € 16,-. U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties, informatie over allerlei activiteiten, gratis toegang tot bijeenkomsten en u kunt deelnemen aan onze KennisNetWerken.
- losse nummers van *DenkWijzer*: € 4,- per stuk (exclusief verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december

**Deadline kopij volgende nummer:
1 september 2006**

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur),
Henk Visser (namens bestuurdersvereniging),
Pieter Grinwis (namens Tweede Kamerfractie),
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

www.wi.christenunie.nl

www.bestuurders.christenunie.nl

Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers.
Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.

Copyright ChristenUnie 2006

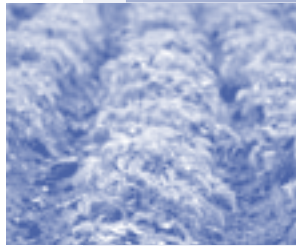
Overname van artikelen en/of illustraties
uitsluitend na toestemming van de redactie.

4

Voeding als brandstof, onbedorven natuur, cultuur en gesprek

Varkens en kippen die nauwelijks kunnen bewegen, grootschalige slachtingen van dieren bij dierziekten: dit zijn maar een paar van de grote ethische problemen die de moderne consumenten bestormen. Michiel Korthals doet een poging de slechts langzaam op gang komende ethische reflectie aan te zwengelen.

8

Voedselethiek vraagt om landbouweethiek

Voedsel lijkt in ons deel van de wereld geen probleem: er is genoeg en er is veel keuze. Maar bij nader inzien doen zich met betrekking tot voedsel en landbouw op een viertal punten vragen voor, namelijk met betrekking tot voedselveiligheid, voedselgezondheid, voedselproductie en voedselzekerheid. Henk Jochemsen gaat op elk daarvan kort in.

12

Gezond eten in Nederland

Heeft etikettering van levensmiddelen een positief effect op het voedingspatroon van consumenten?

Studie door Jantine Voordouw en Judith Cornelisse-Vermaat.

14

Het beheersen van de tijdbom 'overgewicht'

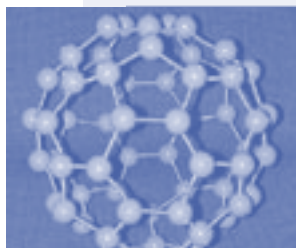
De zogenaamde vervetting van mensen is een groot probleem aan het worden. Dit geldt voor volwassenen, maar vooral ook voor jongeren. In een recent onderzoek is aangetoond dat de helft van de jongeren aan overgewicht lijdt. Dit brengt gigantische kosten met zich mee voor de samenleving. Wat moet wie doen? Een studie van Alex Sytsma en Gerrie de Veer.

16

Waarom en hoe beschermen we de voedselveiligheid?

Als we iets eten of drinken gaan we er vanuit dat het veilig is en gezond. Hoe komt dat? Hoe wordt de voedselveiligheid eigenlijk beschermd? Alex Sytsma en Gerrie de Veer onderzoeken wat we onder 'voedselveiligheid' verstaan en hoe we die beschermen.

18

Nanotechnologieën, kun je die eten?

Als het aan de voedingsindustrie ligt dan hebben we binnen een paar jaar het eerste nanovoedsel op ons bord. Is dergelijk 'technologisch' voedsel echter wel verantwoord? Koos van der Kolk neemt ons mee in de wonderde wereld van de nanotechnologieën.

Voedsel

Door Geert Jan Spijker, eindredacteur

Er zijn weinig thema's alledaagser dan voedsel. Iedereen heeft ermee te maken. Niemand met ook maar enige drang tot leven kan om eten en drinken heen. Genoeg aanleiding dus om dit levensbelangrijke thema eens bij de kop te pakken. Alhoewel, zijn er wel problemen op dit terrein? Wij Nederlanders hebben toch voldoende voedsel? Ons brood ligt dagelijks op ons bordje. En de meesten onder ons hebben er nog lekker beleg op ook...

Dit nummer van DenkWijzer leert dat de zaak niet zo eenvoudig ligt. Voedsel is omgeven met tal van problemen en gevaren. Denk eens aan het thema 'overgewicht': steeds meer mensen, met name ook jongeren, lijden aan enige of ernstige mate van overgewicht. Belangrijkste oorzaak: teveel, te zoet en te vet eten in combinatie met een ernstig tekort aan lichaamsbeweging. Nu kun je je afvragen of dit niet een zaak van ieder persoonlijk is. Is niet ieder mens verantwoordelijk voor zijn eigen eetgedrag en zijn eigen gewicht? De politiek heeft daar toch niets mee te maken? Toch zijn er goede redenen te geven waarom de bestrijding van overgewicht een overheidszaak zou moeten zijn. Denk eens aan de kosten voor de gezondheidszorg die gigantisch zullen oplopen wanneer de huidige trend zich doorzet. Het probleem is een maatschappelijke kwestie geworden waar de politiek niet met een boog omheen kan lopen. Vraag is vervolgens wel waar de praktische en ethische grenzen liggen van overheidsinterventie. 'Dikkerd is betutteling beu', stond niet voor niets onlangs boven een artikel in een krant.

Bij overgewicht gaat het al gauw over een teveel aan (verkeerde) voeding. Maar het kan ook anders. Iedereen die maar een beetje het nieuws volgt, is op de hoogte van het bestaan van voedselbanken. Die bestaan niet voor niets. Voedsel(verdeling) en armoede hebben zo gezien erg met elkaar te maken. Voedselzekerheid is er niet voor iedereen in gelijke mate. Een verwant punt van zorg is dat armoede vaak leidt tot slechtere voeding. Mensen die het niet zo breed hebben, eten doorgaans slechter dan rijke mensen. De gevolgen voor de volksgezondheid laten zich raden... Maar er is meer dan dit. Wat te denken van het thema voedselveiligheid? We hoeven de met BSE besmette runderen maar weer voor de geest te halen en we zien in dat de veiligheid van ons voedsel een groot probleem kan vormen. Of neem de salmonellabacteriën waar onze kippen soms zo vol van zijn. Hoe garanderen we dat voedsel veilig is en wie hebben daar een verantwoordelijkheid voor? Is dat de industrie of de overheid? Of moet de burger zelf maar goed opletten? Kortom, (politieke) problemen in overvloed.

Deze DenkWijzer zal niet voor alles oplossingen bieden. Wel wordt een aantal kanten van de voedselproblematiek belicht. Allereerst krijgt u een inleiding in de voedselethiek voorgeschoteld van de hand van Michiel Korthals. Hij bespreekt verschillende benaderingen en komt zelf uit bij een deliberatieve ethiek. Vervolgens komt Henk Jochemsen met een christelijke insteek op de voedingsproblematiek. Hij laat onder andere het verband zien tussen voedsel, schepping en de mens. Verder gaat hij in op de nauwe relatie tussen voedsel en landbouw. De genoemde thema's voedselveiligheid en overgewicht worden verder uitgewerkt door Alex Sytsma en Gerrie de Veer. Ten slotte gaat WI-medewerker Koos van der Kolk in op de nanotechnologische kant van het verhaal. Voor een groot deel is dit nog futuristisch - en dus erg spannend - maar tegelijk niet minder realistisch. Momenteel bevindt zijn Kort Commentaar over dit thema zich bij de drukker. We verwachten dat het voor de zomer bij u op de mat ligt. Hopelijk biedt dit themanummer tot die tijd voldoende leesvoer omtrent dit gewichtige onderwerp.

De implicaties van voeding voor de filosofie

Voeding als brandstof, cultuur onbedorven natuur en gesprek

Door dr. Michiel Korthals, hoogleraar Toegepaste Filosofie, Wageningen Universiteit

Varkens en kippen die nauwelijks kunnen bewegen, grootschalige slachtingen van dieren bij dierziekten omdat dat goedkoper zou zijn, voortdurend schandalen over gezondheidsbedreigende stoffen zoals dioxine in het eten, en genetische modificatie van planten en dieren: dit zijn maar een paar van de grote ethische problemen die de moderne consumenten bestormen. Hierbij een poging de slechts langzaam op gang komende ethische reflectie aan te zwengelen.

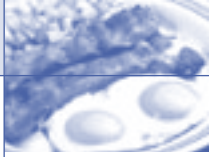
Filosofische blindheid voor voeding

Voeding, eten en landbouw zijn de afgelopen 2500 jaar door de Westerse filosofie veronachtzaamd. In de Griekse oudheid, 2500 jaar geleden, vonden filosofen als Socrates, Plato en Aristoteles eten maar een onbelangrijk en oninteressant onderwerp. Socrates, één van de uitvinders van het woord symposium, letterlijk: drinkgelag, vond het lichaam een kerker, en meende dat mensen naar afsterfing ervan moeten streven. Alleen varkens zouden van eten en drinken genieten. Socrates stelt in Phaidon: "Een filosoof verlost in tegenstelling tot andere mensen zijn ziel zoveel mogelijk van het contact met het lichaam"¹. En verderop in deze dialoog beweert hij: "De filosofie neemt de ziel onder haar hoede en troost zachtjes en probeert te bevrijden van het lichaam door hem er op te wijzen dat het onderzoek via de ogen vol bedrog is, net als dat via de oren en de andere zintuigen"². Maar Socrates is rond-uit hypocriet; want hij doet uitvoerig mee aan drink- en spreekgelagen van zijn vrienden en stond er om bekend dat hij alle anderen onderuit dronk.

Met de moderne tijd raakt die exclusieve gerichtheid op de geest en de verachting van het lichaam op de achtergrond, en zijn eten en landbouw oninteressant vanwege de gerichtheid van de filosofen op het kennen en veroveren van de natuur. Vanaf ongeveer 1600 ligt de nadruk op het veroverende kennen van natuurverschijnselen en het maken van blijvende dingen, zoals machines, huizen en bruggen. Landbouw en voedselproductie leiden tot voedsel dat na het eten verdwijnt. De gerespecteerde filosofische tegenbeweging vanaf Rousseau verheerlijkt de wilde natuur, niet de bewerkte natuur. De drie conceptuele perspectieven tezamen, het veroverende kennen, het duurzame maken en de utopie van de wilde natuur, liggen er aan ten grondslag dat de meeste filosofen geen interesse hebben in zoiets ogenschijnlijk vluchtigs als landbouw en eten, zoiets onduidelijks als bewerkte natuur en zoiets futiels als het verzorgen en onderhouden van lichamen via koken en samen eten.

Dilemma's van voeding

Niettemin, landbouw, voedselproductie en de verzorging van mensen is een complex en moeilijk gebied, met allerlei uiterst urgente problemen, zoals een miljard hongerenden, evenveel mensen met overgewicht, milieuverniëting, en uitbuiting van arme boeren; er wordt in dit gebied vreselijk huisgehouden. De articulatie van dit gebied vereist heel andere denkkaders dan de gebruikelijke in de filosofie en de ethiek. Niet de veroverende en beheersende mens en de wilde natuur staat hierbij voorop, maar de tuinman, die de natuur onderhoudt en wiedt. Uitgangspunt kan niet de eenzame mens zijn, maar de mens die voor anderen en zichzelf kookt. Ethisch uitgangspunt kan moeilijk de individuele autonome mens zijn die eenzaam op de markt zijn levensmiddelen kiest, maar de collectief autonome mens die met anderen ter verbetering van levenskwaliteit natuur en lichamen onderhoudt. De complexiteit van deze nieuwe filosofische en ethische uitgangspunten komt tot uitdrukking in de vele dilemma's van voedselproductie en consumptie die de afgelopen dertig jaar door allerlei maatschappelijke groeperingen ter sprake gebracht zijn gebracht

Een hele serie van dilemma's rond voeding is verbonden met de thematiek van eten en gegeten worden. Opdat we kunnen eten en daarmee blijven voortbestaan, wordt het leven van veel levende wezens (planten en dieren) beëindigd; eten en doden hangen nauw en intrinsiek samen. Een niet eerder gepubliceerd gedicht van de Vlaamse dichter lubré gebaseerd op het veertiende-eeuwse huishoudboek *Tollemache Book of Secrets* geeft dat mooi aan:

Geweld in de keuken

snij de geschoten dieren in stukken
haal die kalkoen uit elkaar
pureer de fijngestampde appel fijn
duw die vis stevig door de gehaktmolen
breek de hertehaas in tweeën
rooster de paprika zwart
hak het achterste van de gans
sla die wilde eend mals
verbrijzel de pepers
snij de graten los van de voorn
verwijder de vleugels van de patrijs
steek het lemmet diep in de ossehaas

Met de eigenlijke productie van voeding hangen allerlei dilemma's samen. Zo worden in verband met milieu- en gezondheidseffecten steeds hogere eisen aan voeding gesteld; daarmee zal voedsel in toenemende mate bewerkt moeten worden, terwijl anderzijds veel consumenten juist natuurlijk en onbewerkt voedsel verlangen. De bewerking van grondstoffen onder meer in verband met eisen van volksgezondheid betekent dat de verstedelijking van landbouw in fabrieken onvermijdelijk is en dat grondgebruik (zoals in de extensieve veehouderij) minder belangrijk wordt. Hierbij is dus een conflict tussen milieu- en volksgezondheidseisen en kwesties van esthetische waardering van het landschap. Vanuit milieuoog-

Uitgangspunt kan niet de eenzame mens zijn, maar de mens die voor anderen en zichzelf kookt.

punt kunnen varkens-, kippen- en koeienflats misschien positief zijn, vanuit het perspectief van landschappelijke schoonheid valt hier wel wat op af te dingen.

Ook rond moderne biotechnologie is er een groot aantal dilemma's. Met behulp van moderne biotechnologie (genetische modificatie) kunnen gewassen en landbouwhuisdieren zo worden veranderd dat het milieu er ten eerste door wordt verbeterd. Bijvoorbeeld koeien en varkens kunnen genetisch zo worden gemodificeerd dat het houden van deze dieren geen of veel minder milieuproblemen oplevert. Tegelijkertijd kunnen deze technieken het welzijn van de betreffende dieren aantasten en zien

velen ze als een bedreiging van de intrinsieke waarde van dieren en planten. Voor al deze dilemma's geldt dat ze knellend zijn, en dat ze een uitdaging vormen voor de voedsel­ethiek om een oplossing te vinden, die nooit definitief zal zijn; er zullen altijd verliezende partijen zijn.

Voeding als brandstof, als onbedorven natuur, als cultuur en als gesprek

In de filosofie en ethiek van voeding zijn ten minste vier centrale benaderingen van deze dilemma's in voedsel­ethiek te onderscheiden, die ieder verschillende ethische problemen signaleren en verantwoordelijkheden toewijzen. Het zijn de liberale ethiek, de natuurethiek, de waardenethiek en de deliberatieve ethiek. Ze kunnen met vier respectievelijke metaforen worden aangegeven. In de eerste metafoor wordt voeding als brandstof gezien, in de tweede wordt voeding als iets natuurlijk opgevat, in de derde als culturele identiteit en in de vierde wordt voeding opgevat als verhaal en gesprek.

1. Voeding als brandstof. In de liberale ethiek wordt voeding gezien als een neutraal, instrumenteel goed, als middel tot leven en de voedsel­productie opgevat als auto- of bouw­industrie. De ethiek van John Rawls is de basis van deze opvatting, Volgens hem is rechtvaardigheid 'fairness', en het moet gelijke kansen garanderen voor iedere conceptie van het goede leven die de principes van rechtvaardigheid respecteert. De basisinstituties en het openbare beleid mogen geen enkele inhoudelijke opvatting van het goede leven ('comprehensive doctrine of life') bevoor­delen³. Primaire goederen behelzen niet een conceptie van het goede leven. Essentieel voor iedere burger van de maatschappij zijn de 'social primary goods' die iedereen nodig heeft, ongeacht de levensbeschouwelijke voorkeuren, zoals politieb­escherming, onderwijs, en gezondheids­zorg. Voeding is net als gezondheid neutraal goed, rechtvaardig te verdelen. Van belang zijn de kwantitatieve aspecten, zoals aantallen calorieën, hoeveelheden vitamines en mineralen. Moderne biotechnologie kan gezond­makende ingrediënten leveren⁴. De culturele verschillen in voeding, zowel wat boeren­stijlen als wat smaak­stijlen betreft, worden onbelangrijk geacht. 'Ik heb honger' betekent zoiets als 'Mijn benzine­meter staat op rood'; het is een constatering van een stand van zaken, een beschrijving van een feit. De ethische kwesties die in dit liberale perspectief ter sprake komen betreffen de rechtvaardige verdeling van voeding en van landbouw­gronden, en of deze verdeling beter via markt of via overheid tot stand gebracht kan worden. Voeding dient in voldoende mate aanwezig te zijn, zodat de bevolking zich aan haar eigenlijke taken, zoals werken, slapen en genieten van vrije tijd, kan wijden. Het honger­probleem is een probleem van te weinig productie of slechte distributie, niet een probleem

van de kwaliteit van de produktie. Deze liberale stijl is de dominante stijl van de Nederlandse overheid. Volgens de brochures van het voedingscentrum moet je tellen en wegen, en wordt over plezier en samen eten niet gerept. Ook in de nieuwere door de voedingsindustrie op gang gezette beweging van gezondheidsvoeding en functionele voeding staan de waarde 'gezondheid' en het tellen en wegen centraal^{5 6}. Fastfood is het type voedsel dat hierbij het beste past.

2. Voeding als onbedorven natuur. Zoals al aangegeven, is het heersende paradigma van kennen en beheersen van de natuur niet onaangevochten gebleken. Vanaf Rousseau⁷ (circa 1750) is er in de filosofie een sterke onderstroom van verering van de natuur, van nadruk op de tekorten van de menselijke rede en van respect voor in de natuur zich afspelende processen. De natuur wordt in deze opvatting als goed en gezond gezien, en mensen moeten er vooral voor zorgen dat de natuur haar gang kan gaan⁸. In de natuur- en milieuethiek is dit paradigma aangevuld met de opvatting van de mens als deelnemer aan de natuur in plaats van als heerser over de natuur. Biotechnologie en andere moderne inno-

De deliberatieve opvatting vertrekt bij het bestaan van onverzoenlijke opvattingen van wat goede voeding is en probeert van daaruit vreedzame coëxistentie te bewerkstelligen

vaties zijn even zovele rampen⁹. Deze stroming grijpt ook vaak terug op Nietzsche, die in zijn cultuurkritiek de Dionysische natuurverheerlijking stelt tegenover de Apollinische natuuronderdrukking¹⁰. Ethisch gezien ligt hierbij veel nadruk op individualistische waarden en het stileren van een natuurlijke individuele levensstijl. 'Ik heb honger' betekent dat jouw natuur zich laat horen: 'je eet wat je bent'. Deze benadering komt men vaak tegen in de advertenties van de voedingsindustrie waarin 'natuurlijk' als gezond wordt aangeprezen. Biologische en biologisch-dynamische voeding staat het dichtst bij deze benadering.

3. Voeding als culturele identiteit. In deze benadering is voeding een essentieel cultureel goed, afhankelijk van de betreffende gemeenschap. De eigen culturele waarden, die terugverwijzen naar complexe historische processen, worden als enig juiste gezien. In veel culturen is deze benadering dominant. Rijst wordt bijvoorbeeld in Japan nog steeds zwaar gesubsidieerd, want het behoort tot de nationale identiteit, hoewel Japan allang niet meer een belangrijke rijstproducent is¹¹. De Franse en Italiaanse voedingsculturen hebben eveneens belangrijke elementen van deze benadering. De nadruk op traditie impliceert dat rekening wordt gehouden met de historisch verworven vaardigheden van boeren en hun kennis en inschatting van de mogelijkheden van de door hen

bewerkte grond. 'Ik heb honger' betekent 'we moeten samen eten', er geldt: 'je bent wat wij eten' en wat je eet is afhankelijk van cultuur waarin je bent opgegroeid. De visie op het Goede Leven die in de gemeenschap heerst is dominant, en eventuele rechtvaardigheidsoverwegingen zijn daar aan ondergeschikt. Deze positie is dus het spiegelbeeld van de opvatting van John Rawls. Niet de rechtvaardige verdeling van het voedsel staat voorop, maar de kwaliteit: het goede voedsel, gedefinieerd door het cultureel bepaalde goede leven. Bij deze benadering past de kritiek op de druk van organisaties als World Trade Organisation ten gunste van bulkgewassen zoals maïs, graan en sojabonen, waardoor de historisch gegroeide teelt van plaatselijke gewassen wordt weggedrukt. Slowfood is een organisatie die zich wereldwijd inzet voor lokale productie.

4. Voeding als gesprek. Volgens de vierde, deliberatieve opvatting hebben alle voorafgaande benaderingen wel iets relevants te zeggen en dat is precies het probleem, want het maakt duidelijk dat voeding een betwist, multi-interpretabel goed is, dat door verschillende groepen boeren, producenten en consumenten afhankelijk van hun leefstijl volgens verschillende boeren- en voedingsstijlen wordt vormgegeven. De deliberatieve opvatting vertrekt bij het bestaan van verschillende onverzoenlijke opvattingen van wat goede voeding is, en probeert van daaruit vreedzame coëxistentie te bewerkstelligen¹². Deze benadering probeert recht te doen aan het idee van rechtvaardigheid uit de voeding-als-brandstof-benadering, ziet minder natuurlijke voeding of bewerkte voeding en technologie niet bij voorbaat als slechter dan de natuur (voeding als natuur), en houdt rekening met de verdringing van belangrijke lokale gewassen door de wereldmarkt (voeding als cultuur). De coëxistentie van voedingsstijlen dient zich af te spelen binnen een dynamisch raamwerk van standaards voor dierenwelzijn, fair trade, duurzaamheid, gezondheid, en toegankelijkheid¹³. De coëxistentie wordt teweeggebracht door deliberaties die kunnen gaan over meer technische kwesties tot politieke en kunstzinnige benaderingen. Van belang is het driedelige onderscheid tussen input, proces en output van een deliberatie. In de *input* gaat het om vragen als 'Wordt iedereen gehoord?' (Recht op voice¹⁴), 'Wie bepaalt de agenda?'. Bij het *proces* gaat het om vragen als 'Gaat het er eerlijk aan toe?', 'Is het proces transparant?' en 'Is de relevante informatie toegankelijk?'. Bij de *output* gelden vragen als: 'Wordt het resultaat van de deliberatie inderdaad gebruikt door de partijen of bleef het een dode letter?'

In de deliberatieve opvatting betekent: 'Ik heb honger', of 'Ik heb zin in x', niet een beschrijving van een stand van zaken in de werkelijkheid. Deze zin heeft een andere structuur dan: 'Deze auto heeft geen benzine' of 'Deze auto heeft diesel nodig'. Uiting geven aan honger, of aan-

geven dat men trek in x heeft, is niet het constateren van een defect, maar een toeschrijving van een toestand aan jezelf op basis van gekozen waarden en normen¹⁵. Respect voor de voedselkeuze van iemand is de onmiddellijke implicatie van respect voor de betreffende persoon en impliceert zelf weer respect voor de betreffende voeding en boeren/produktiestijlen.

Het impliceert dat honger niet dient te worden bestreden door puur en alleen produktieverhoging en distributieverbetering; de oorzaak van honger in de wereld is niet alleen de ongelijke verdeling, maar het feit dat door de bulkgewassen de lokale, beproefde gewassen worden verdreven. Honger is te wijten aan zowel agronomische als sociale en culturele factoren.

Conclusie

De drie ethische benaderingen, voeding als brandstof, als onbedorven natuur, en als cultuur hebben ieder een belangrijk punt, en daarom wil de vierde benadering, voeding als gesprek, daar constructief en kritisch op ingaan. Iedereen heeft belang bij veilig en gezond voedsel dat op een fatsoenlijke manier is geproduceerd, met respect voor plant, dier en mens. Dat is het gelijk van de eerste benadering, van voeding als brandstof en de liberale ethiek van Rawls. Maar de andere benaderingen vragen terecht aandacht voor de kwaliteit van voeding en de risico's van bewerking. Geen van deze benaderingen richten zich expliciet op de mogelijkheden en onmogelijkheden van coëxistentie van leefstijlen. In dit essay heb ik daarom ten slotte een pleidooi gehouden voor een deliberatieve ethiek en politiek die de kwalitatief verschillende opvattingen over voedingsstijlen in vruchtbare dialoog bij elkaar brengt. Deze deliberatieve benadering heeft ook verreikende implicaties voor de ethiek en de filosofie in het algemeen, want de exclusieve nadruk op het denken, kennen en veroveren van de natuur is ontoereikend gebleken. Verzorging van lichamen door plezierig samen drinken en eten is evenzeer een grondtrek van het menselijk bestaan.

De geschetste deliberatieve benadering biedt een vruchtbaar perspectief om het voedingsbeleid van de meeste Europese naties van de afgelopen decades kritisch te beschouwen. De algemene consensus over voeding uit de jaren vijftig over voeding als brandstof, die de huidige regels rond veiligheid en gezondheid bepaalt, blijkt immers zo langzamerhand slechts één opvatting te zijn, die andere opvattingen naast zich moet dulden, hoewel ze nog steeds dominant is in de voedingssector (overheid-, bedrijfsleven en consumentenorganisaties). Zeker, de Nederlandse overheid is in toenemende mate bezig haar voedselbeleid te wijzigen, en wil meer aandacht besteden aan andere vormen van landbouw en voedingsproductie. Mijns inziens zou ze onpartijdig dienen te zijn

ten opzichte van bepaalde opvattingen rond voeding. Onpartijdigheid betekent hier iedere enigszins uitgekristalliseerde voedingsstijl gelegenheid geven tot toegang tot de markt, mits die zich houdt aan de wettelijk overeengekomen regels van veiligheid, gezondheid en aan morele waarden zoals dierenwelzijn, fair trade en milieu. Bovendien, als blijkt, dat bepaalde voedingsgewoonten

Honger dient niet bestreden te worden door puur en alleen produktieverhoging.

en -stijlen nog niet zijn doorgedrongen in het voedingsstelsel, maar wel kunnen rekenen op aanzienlijker aanhang dan gerepresenteerd in het voedselsysteem, dan is hier een achterstand (op basis van het recht op toegang), die met bepaalde voorkeursmaatregelen ongedaan kan worden gemaakt. Dit betekent niet een inbreuk op het gelijkheidsbeginsel, want er zijn antidiscriminerende maatregelen mogelijk die de toegang tot markten van dergelijke voedingsstijlen vergemakkelijken en die bekendheid en afname regelen. Dit zijn maatregelen die juist dienen om gelijkheid tussen subculturen te bevorderen, in dit geval met betrekking tot het recht op entree op markten.

Internationaal gezien impliceert deze opvatting dat honger niet bestreden dient te worden door puur en alleen produktieverhoging. De sterke nadruk op hogere opbrengsten houdt in, dat alleen kwantitatieve overwegingen tellen, en culturele, sociale en ecologische factoren buiten beschouwing blijven. Indien voeding en landbouw inderdaad niet-neutrale, cultureel en sociaal betwiste goederen zijn, dan dient wereldhonger niet te worden bestreden door produktieverhoging, maar door een breed palet van zowel agronomische als sociale en culturele factoren, die zorgdragen voor versterking van de capaciteiten van lokale bevolkingsgroepen.

- 1 Plato (2003), *Sokrates' leven en dood*, Salamander, p. 196
- 2 Idem, op. cit, p. 229
- 3 Rawls, J. (1972). *A Theory of Justice*, Cambridge (Mass), Harvard University Press, p. 194
- 4 Miller, H., 1999, The Real Curse of Frankenfood, *Nature Biology*, vol. 17, Feb. 1999, p. 113
- 5 Roberfroid, M. B. (2002), Functional Foods, *British Journal of Nutrition*, 87, 2, 139-143
- 6 Mepham, B. a.o. (1999). *Novel Foods*, London: Ethical Council
- 7 Rousseau, J.J. (1959). *Oeuvres Completes*, Paris: Gallimard/Pléiade
- 8 Curtin, Deane W. en Lisa M. Heldke (Eds.) (1992). *Cooking, Eating, Thinking: Transformative Philosophies of Food*, Bloomington: Indiana University Press
- 9 Kneen, B. (1999). *Farmageddon. Food and the Culture of Biotechnology*. Gabriola: New Society
- 10 F. Nietzsche, Die Geburt der Tragödie, idem, *Werke*, 1973, Bd 1, Darmstadt, p. 24
- 11 Ohnuki-Tierney, E. (1993). *Rice as Self*, Princeton University Press
- 12 Habermas, J. (1992). *Faktizität and Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts and des demokratischen Rechtsstaats*, Frankfurt AM: Suhrkamp
- 13 Korthals, M. (2006), *Voor het eten*, Meppel: Boom
- 14 Hirschman, A.E. (1970). *Exit, voice and loyalty. Responses to decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- 15 Korthals, M., 1993, *Filosofie en intersubjectiviteit*, Samson

Voedselethiek vraagt om landbouwethiek¹

Door dr. ir. Henk Jochemsen, directeur van het Prof.dr. G.A. Lindeboom Instituut

Aandacht voor een bepaald thema in de samenleving betekent meestal dat op dat punt een probleem ervaren wordt. Op het eerste gezicht lijkt het dan ook opmerkelijk dat de laatste jaren veel over voedsel geschreven en gedebatteerd wordt, en er zelfs een nieuwe specialisatie van ethiek is opgekomen, de voedselethiek. Voedsel is in ons deel van de wereld immers geen probleem? Er is genoeg en er is veel keuze. Maar bij nader inzien doen zich met betrekking tot voedsel en landbouw op een viertal punten vragen voor, namelijk met betrekking tot voedselveiligheid, voedselgezondheid, voedselproductie en voedselzekerheid. Ik ga op elk ervan kort in.

In de eerste plaats zijn er in de landbouw problemen geweest waarbij voedselveiligheid nadrukkelijk aan de orde was. We kunnen denken aan vlees van BSE-besmette runderen dat voor mensen gevaarlijk zou kunnen zijn (Creuzfeldt Jacob) en aan gevallen waar in het diervoedsel gevaarlijke stoffen werden gevonden die een potentiële bedreiging vormden voor de volksgezondheid. Verder de steeds terugkerende berichten over salmonella besmetting.

In de tweede plaats wordt steeds duidelijker dat voor de rijke landen niet een voedseltekort maar een teveel aan bepaalde soorten voedsel een bedreiging vormt voor de volksgezondheid. Obesitas met in het kielzog ondermeer diabetes en hart- en vaatziekten dreigt epidemische vormen aan te nemen.

Een van de manieren waarop de mens in zijn bestaan direct met de stoffelijke schepping is verbonden, is het gebruik van voedsel

In de derde plaats is er meer aandacht gekomen voor de wijze waarop wij ons voedsel produceren. De 'ruimingen' van de afgelopen jaren van runderen, varkens en kippen wegens ziekten, en de enorme media-aandacht daarvoor, zullen daaraan hebben bijgedragen. Maar ook de discussies over genetische manipulatie van planten en dieren en over genetisch gemodificeerd voedsel. Kortom, in deze derde vorm van aandacht voor voedselkwaliteit

staan bepaalde waarden centraal die in de productie van het voedsel gehonoreerd worden, of juist niet. Waarden als rentmeesterschap, ambachtelijkheid, duurzaamheid, dier- en boervriendelijkheid etc. En hiermee hebben we het over de landbouw.² Overigens staat de landbouw ook niet los van de andere twee vormen van voedselkwaliteit, te weten voedselveiligheid en voedsel en levensstijl. Het vierde probleem ten aanzien van voedsel en landbouw is de voedselzekerheid; dit is de keerzijde van de kans dat voedseltekorten optreden door rampen als droogte en plagen als insecten en ziekten van gewassen. Ook dit is een aspect van duurzame landbouw.

Er is dus alle reden om in een bezinning op voedsel en voedselkwaliteit ook aandacht te geven aan de kwaliteit van de landbouw. Daarbij zal in deze bijdrage de aandacht vooral uitgaan naar het derde probleem, de waarden die in de voedselproductie gestalte krijgen. (Dit heeft relaties met de drie andere problemen, maar de ruimte ontbreekt daarop nader in te gaan).

Maar eerst zal ik kort ingaan op de plaats en de betekenis van voedsel voor de mens.

Mens en schepping

De betekenis van voedsel voor de mens hangt nauw samen met de speciale positie van de mens in het geheel van de schepping. Terwijl alle andere (biologisch) levende wezens zijn geschapen naar hun aard heeft God de mens geschapen naar Zijn beeld. Dit houdt onder meer in dat

de mens een speciale verantwoordelijkheid heeft in het bebouwen en bewaren van de schepping (Gen 2:15).³ In tegenstelling tot aan de ene kant de dieren en aan de andere de engelen, is de mens het enige wezen dat in zijn eigen bestaan behoort tot de stoffelijke zowel als de geestelijke wereld. Doordat de mens –geschapen als man en vrouw- deel heeft aan beide werelden, is hij in beginsel op unieke wijze in staat gesteld de stoffelijke wereld te verbinden met de geestelijke en zo de schepselen tot hun bestemming te brengen. Dit komt naar voren in het geven van namen aan de dieren (Gen 2:18-20).

Voedsel

Een van de manieren waarop de mens, ook al in het paradijs, in zijn bestaan direct met de stoffelijke schepping is verbonden, is het gebruik van voedsel. Wij zijn gewend om over voeding te denken als een geheel van voedingsstoffen als eiwitten, koolhydraten, vetten en verder vitaminen en mineralen e.d. In elk geval bevat voedsel stoffen die ons lichaam nodig heeft voor energie en groei. Dit is op zichzelf juist, maar zegt niet alles. Een christelijk verstaan van de werkelijkheid is minder eenzijdig stoffelijk en chemisch. De werkelijkheid wordt in stand gehouden door God als de Schepper en Onderhouder. Hij draagt alle dingen, Hij schenkt het leven (vgl. Ps. 104). De materiële wereld staat niet op zichzelf, maar is verbonden met en ontvangt haar bestaan vanuit de geestelijke werkelijkheid (Hebr. 1:2). Dit geldt ook voor het voedsel dat is afgeleid van de levende natuur. Het bevat als het ware nog de levenskracht die God als Schepper in de levende wezens heeft gelegd. Eten betekent in de bijbel zich verbinden met, in zich opnemen. Het wordt ook in symbolische zin gebruikt voor iets geestelijk tot zich nemen. Paulus duidt het eten van manna en het drinken uit de rots door het volk Israël in de woestijn als een geestelijke verbondenheid met de Christus (1 Cor. 10:1-5). Denk verder aan het boekje dat Johannes opat (Openbaring 10:8-11), en aan het Avondmaal waarin een letterlijk tot zich nemen van brood en wijn verbonden wordt met het geestelijk 'eten en drinken' van het vlees en bloed van de Here Jezus (Joh. 6:32-59). En bij dit alles gaat het mijns inziens om meer dan alleen maar 'bij wijze van spreken' (vgl. ook 1 Cor. 10:14-22). In dit verstaan van mens en schepping geeft voedsel de mens niet alleen bepaalde moleculen op zichzelf, maar daarin tevens een verbondenheid met de schepping inclusief de geestelijke kant daarvan. Zo is eten ook verbinding met die dragende geestelijke werkelijkheid. Kortom, eten is meer dan moleculen tot zich nemen, het is omgang met de geschapen – en gevallen - werkelijkheid zoals God die onderhoudt en draagt. Misschien is dit voor sommigen een wat vreemde benadering. Om misverstanden te voorkomen, voeg ik eraan toe dat ik bepaald niet terug wil naar een soort van

magische interpretatie van de werkelijkheid, waarin de mens probeert de geestelijke wereld ten eigen bate te manipuleren. Ik probeer een geestelijk verstaan van de werkelijkheid te verwoorden waarvan het magische een pervertering is die op negatieve wijze naar dat geestelijke verstaan verwijst (die is er namelijk de vooronderstelling van).

Voedsel en landbouw

In het licht van deze opvatting van leven en voedsel zal duidelijk zijn dat het niet om het even is hoe we dat voedsel produceren. De Schrift laat zien dat het ingaan tegen Gods normen niet alleen ongerechtigheid is voor God, maar altijd ook kwalijke gevolgen heeft voor het menselijke leven en samenleven. Het ligt daarom voor de hand dat voedsel dat geproduceerd wordt op een wijze die geen recht doet aan Gods normen voor de schepping ook aan kwaliteit inboet, en dit ook in heel concrete zin van gezondheid voor mensen.

Eten is meer dan moleculen tot zich nemen, het is omgang met de werkelijkheid zoals God die onderhoudt

Tegen deze achtergrond wil ik nu proberen iets naar voren te brengen van die normen van God voor voedselproductie in de landbouw. En dan niet als 'losse' normen maar als een visie op de landbouw als praktijk. Daarbij ga ik uit van de gedachte dat niet alleen voor de fysieke wereld maar ook voor de sociale werkelijkheid bepaalde normen gelden. De sociale werkelijkheid is maar niet een volledig willekeurig historisch gegroeid, sociaal geconstrueerd geheel van verbanden, organisaties en instituties. Daarin manifesteert zich op enigerlei wijze een geheel van normen (normativiteit) die voor die werkelijkheid geldt, omdat God die werkelijkheid op een bepaalde manier, volgens een bepaalde ordening gemaakt heeft.⁴ Op positieve wijze toont zich dat waar het leven opbloeit omdat men die normen honoreert, bijvoorbeeld in huwelijk en gezin. Op negatieve wijze blijkt dat waar mensen die normen juist overtreden, bijvoorbeeld in de verstoringen die optreden als een bedrijf financiële winst als enig doel en norm hanteert. Hier zij overigens aan toegevoegd dat die normativiteit die voor een bepaald sociaal verband geldt niet zomaar is af te lezen, noch uit de bijbel (al geeft die wel onmisbare aanwijzingen), noch uit de sociale werkelijkheid. Dit vereist persoonlijke en gemeenschappelijke studie, bezinning en Geestelijke leiding en het resultaat blijft feilbaar mensenwerk. Wat ik nu in het vervolg van deze bijdrage wil doen, is de normativiteit van de landbouw op het spoor komen.

Hoe het niet moet

We zagen dat normen zich op negatieve wijze tonen in de problemen die opduiken als mensen zich daar niet aan houden. Ook bestudering van de problemen van de huidige reguliere landbouw kan dus helpen om de normativiteit die voor de landbouw geldt in het vizier te krijgen. Wat zijn die problemen en wat zijn de achterliggende normatieve keuzes?⁵

Kenmerken van de moderne reguliere landbouw zijn mechanisatie, rationalisatie, schaalvergroting, intensivering en specialisatie. Gevolgen zijn: een sterke verlaging van de prijzen van landbouwproducten (in termen van koopkracht), zowel voor de boer als voor de consument, overproductie in sommige delen van de wereld, milieu-problematiek (vermesting, verspreiding gifstoffen door bestrijding van plagen) en verlies van maatschappelijk draagvlak voor bepaalde dieronvriendelijke productiemethoden (als legbatterijen en kistkalveren) en afwenteling van kosten op boer, milieu en ontwikkelingslanden. Overigens wordt al vele jaren gewerkt aan het tegengaan van deze problemen, deels ook met succes. Toch blijven er geweldige spanningen bestaan tussen rendabel boeren en ethisch verantwoord boeren.

Welke opvatting over de werkelijkheid en welke ethische waarden vormen de achtergrond van deze ontwikkeling?⁶ Het is een opvatting waarin de werkelijkheid vooral gezien wordt als een geheel van grondstoffen en energieën, die we kunnen gebruiken naar ons inzicht en voor ons nut. Dus een nuttigheidsdenken waarin de dingen geen waarde en betekenis hebben afgezien van hun nut voor ons als mensen en van de waarde die wij als mensen, die de samenleving, eraan wil toekennen. Hiermee samen hangt een materialistische opvatting van levende organismen als ingewikkelde machines die wij via ingrepen

voedsel dat geproduceerd wordt op een wijze die geen recht doet aan Gods normen boet aan kwaliteit in en dit heeft ook gevolgen voor de gezondheid van mensen

'beter' kunnen laten functioneren, dit wil zeggen, meer van gewenste producten kunnen laten voortbrengen. Terzijde zij opgemerkt dat de genetische manipulatie van gewassen en dieren in feite op dit waardepatroon voortborduurde. Dit betekent mijns inziens dat die techniek mogelijk wel bepaalde nadelige consequenties van de huidige landbouw kan verminderen, maar dat die op zichzelf geen werkelijk ethisch-verantwoorde en duurzame landbouw zal brengen.⁷

Een cultuurhistorische en ethische wortel van de problemen in de landbouw wordt dus gevormd door een werkelijkheidsopvatting waarin de bruikbaarheid en het nut voor de mens het dominante perspectief is. Dit wijst erop

dat in een ethisch verantwoorde landbouw ook meer oog dient te bestaan voor de eigenheid van de schepselen en de begrensde draagkracht van de natuurlijke omgeving. In een genormeerde landbouw zal daarvoor duidelijk wel plaats zijn. Van een dergelijk genormeerde landbouw geef ik nu een schets zonder, vanwege het bestek van dit artikel, ieder element hiervan expliciet te verantwoorden.

Primair proces

Het agrarisch bedrijf kan worden gezien als een vervlechting van een primair proces en een institutioneel kader. Het primaire proces in het agrarische bedrijf is landbouw

ethisch verantwoorde landbouw dient oog te hebben voor de eigenheid van de schepselen en de begrensde draagkracht van de natuurlijke omgeving

in engere zin. Dit betreft de omgang met de levende natuur, gericht op het voortbrengen, zoals de Engelsen dat dan kort zeggen 'food and fiber': voor de mens essentiële levensvoorwaarden. 'Fiber' heeft dan betrekking op materialen als katoen, wol, vlas en zijde die belangrijke grondstoffen zijn voor kleding en andere toepassingen. (Aan de agrarische productie van biomassa ten behoeve van brandstof voor verbrandingsmotoren ga ik nu voorbij. Dat zou qua product verder afstaan van de mens dan 'food and fiber', maar niet qua gebruik van de levende natuur als productiemiddel). Tegelijk met dat agrarisch productieproces is de boer ook bezig met het beheer en de inrichting van 'de groene ruimte'. Deze kan naast of in de plaats van die agrarische productie ook andere doeleinden dienen bijvoorbeeld recreatie, instandhouding van een bepaald natuurlijk milieu een bepaalde biodiversiteit. Omdat het hierbij gaat om de natuurlijke leefomgeving van mensen is het niet om het even hoe die 'groene ruimte' wordt beheerd.

Vanwege deze karakteristieken van het primaire proces van de landbouw dient mijns inziens 'zorg' als de centrale ethische waarde ervan gezien worden. Onder 'zorg' versta ik in dit verband die ethische overtuiging dat het schepsel ook een eigen, van menselijk nut onafhankelijke waarde heeft, waaraan recht gedaan dient te worden. Dit sluit gebruik van het schepsel allerminst uit, maar vraagt wel een genormeed gebruik.

Technieken die in dit primaire proces gebruikt worden, moeten dan ook niet alleen, of eenzijdig productiegestuurd, maar ook zorggestuurd ingezet worden. In termen van de deugdenethiek kunnen we ook zeggen dat zich in dat primaire proces met name deugden als respect (voor het schepsel), geduld, volharding, aandachtigheid, inventiviteit en gevoel voor timing, gestalte dienen te krijgen.

Institutioneel kader

Het primaire proces (het voortbrengen van 'food and fiber') is vervlochten met een institutioneel kader. Dit betreft de juridische en bedrijfsmatige kant van de agrarische praktijk. Dan gaat het over eigendom en leningen, pacht, prijzen voor producten, over quota en vergunningen, over concurrentie en internationale regelingen en verhoudingen, over het feit dat het bedrijf ook een inkomen moet opleveren voor de boer en zijn gezin. Dan hebben we het ook over de wettelijke vereisten voor omgang met dier en gewas en over de economische eis van rentabiliteit. En dat is warempel geen eenvoudige zaak voor de boeren van vandaag. Zoals gezegd: een deel van de kosten van onze goedkope agrarische producten wordt afgewenteld op de boerenstand en op de natuur. Daarin manifesteert zich een ethische spanning van onze hedendaagse landbouw. Maar dit institutionele kader heeft in de agrarische praktijk een legitieme plaats. Belangrijke deugden in dit verband zijn rechtvaardigheid (typisch ook een deugd en een waarde voor het publieke bestuur), zorgvuldigheid, doelmatigheid en ondernemingschap.

Van groot belang is nu de verhouding tussen het primaire proces van de landbouw en dit institutionele kader. Mijns inziens moet uitgegaan worden van het primaire proces

het institutionele kader dient het primaire proces te faciliteren en niet te exploiteren.

en dient het institutionele kader dat primaire proces met zijn eigen normativiteit waarin 'zorg' centraal staat, te faciliteren en niet te exploiteren. Een manier om de ontwikkelingen in de landbouw van de laatste decennia te beschrijven is dat het primaire proces meer en meer is geëxploiteerd, door de waarden die in het institutionele kader centraal staan, prioriteit te geven. Hier ligt natuurlijk ook een belangrijke taak voor de overheden op allerlei niveaus, zeker ook op Europees niveau.

Zorgethisch-verantwoorde landbouw

Wat betekent een dergelijke 'zorgethische' benadering van de landbouw nu voor een normatieve visie op het agrarisch bedrijf waarmee het landbouwbeleid zou moeten rekenen? Ik formuleer slechts kort enkele hoofdkenmerken.⁸

- Het agrarisch bedrijf wordt gezien als een samenhangend systeem, met gewas en bodem als subsystemen, met een natuurlijke, begrensde 'draagkracht';
- Voor de bevordering van groei en bestrijding van plagen wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van biologische en agronomische methoden (gemengde teelt, wisselteelt, symbiosen, biologische bestrijding etc.).

- In het beleid en de bedrijfsvoering wordt optimaal rekening gehouden met lokale agronomische omstandigheden; dit in tegenstelling tot de 'industriële' landbouw die juist standaardisering van dieren, gewassen en bedrijfsvoering vraagt;
- De boer met zijn kennis van de lokale situatie en zijn bedrijf vormt het uitgangspunt van het beleid;
- De agrarische sector handhaaft dan wel bevordert de biodiversiteit en bodemkwaliteit;
- Het (internationale) beleid geeft prioriteit aan regionale (soms nationale grenzen overschrijdend) voedselproductie, boven grootschalige verbouw voor export.

Deze kenmerken vereisen natuurlijk nadere uitwerking voordat ze in beleid vertaald kunnen worden. Zonder daarbij te vervallen in blauwdrukken die aan de diversiteit van situaties en praktijken geen recht kan doen. In de genoemde literatuur worden daartoe goede aanzetten gegeven. Doel van deze bijdrage was duidelijk te maken dat een bezinning op voedselethiek niet heen kan om een bezinning op de voedselproductie en dat ethische normen hiervoor niet een willekeurig lijstje zijn van al dan niet politiek correcte wenselijkheden, maar samenhangen met elkaar en met de aard van het agrarische bedrijf. In een dergelijke bedrijfsvoering zullen naar mijn overtuiging ook de andere, in het begin genoemde problemen met betrekking tot voedselproductie, hanteerbaar worden.

- Dit artikel past in het project 'Biotechnologie in de landbouw', een samenwerkingsproject van het Instituut voor CultuurEthiek, de wetenschappelijke instituten van het CDA, de SGP en de ChristenUnie, en het Christelijk Ecologisch Netwerk, dat financiële steun ontving van de Noaber foundation.
- Aan de eveneens belangrijke tak van de visserij waar vergelijkbare problemen spelen, ga ik nu voorbij.
- Zie ook: H. Jochemsen. Scheppingsbeheer als eredienst. In: R.M.M. Berns (red.) *Om het beheer van de schepping*. Marnix van St Aldegonde St., 1990, p.35-56.
- Zie hierover bijvoorbeeld A.M. Wolters. *Schepping zonder grens*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, 1988.
- Hier slechts een korte schets; voor uitvoeriger bespreking zie C. van Bruchem. *Landbouw van vooruitgangsstreven naar gerechtigheid*. Marnix van St Aldegonde St., 1991; C. van Bruchem, C. Visser (red.) *Boeren voor morgen. Landbouwbeleid en christelijke politiek*. Mr. Groen van Prinsterer Stichting, 2004; zie ook G.C. van den Berg (eindred.) *De boer als rentmeester. Gangbare, geïntegreerde en biologische landbouwmethoden in bijbels licht bezien*. Groen, 1998.
- Zie hierover E. Schuurman. *Geloven in wetenschap en techniek – hoop voor de toekomst*. Reeks verantwoording dl. 15. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 1998.
- Zie hierover uitvoerig H. Jochemsen (red.) *Toetsen en begrenzen*. Groen van Prinsterer Stichting, 2000.
- Zie noot 3 en ook: D.J. Evans, R.J. Vos, K.P. Wright (Eds.) *Biblical holism and agriculture. Cultivating our roots*. Pasadena (Ca): William Carey Library, 2003, voor waardevolle inzichten in de normen die de landbouwsector zou moeten honoreren.

Heeft etikettering van levensmiddelen een positief effect op het voedingspatroon van consumenten?

Gezond eten in Nederland

Door ir. Jantine Voordouw en dr.ir. Judith Cornelisse-Vermaat, onderzoekers aan Wageningen universiteit, departement Maatschappijwetenschappen, marketing en consumentengedrag¹

Als we het hebben over een gezond voedingspatroon, komt vaak overgewicht ter sprake. Overgewicht en obesitas zijn nog steeds een groot probleem in Nederland. In 2004 had 46,5% van de Nederlandse bevolking overgewicht en 10,9% had obesitas (extreem overgewicht) (CBS).

De cijfers voor 2005 geven een lichte daling aan, namelijk 44,9% overgewicht en 10,7% obesitas (CBS). Overgewicht heeft grote gevolgen voor de gezondheid. De kans op chronische ziekten neemt toe, bijvoorbeeld hart- en vaatziekten, diabetes type II en verschillende vormen van kanker. Daarom is het erg belangrijk dat de consument gestimuleerd wordt om verantwoorde voedingskeuzes te maken.

Alhoewel overgewicht een probleem is, is een gezond voedingspatroon voor iedereen van belang. In dit artikel wordt besproken hoe de huidige etikettering van levensmiddelen in Nederland wordt ervaren door consumenten en hoe deze etikettering een gezond voedingspatroon kan beïnvloeden.

Gezond eten

Het Voedingscentrum in Den Haag geeft duidelijke richtlijnen over verantwoord voedingsgedrag². De 'schijf van vijf' is een instrument dat de consument kan helpen om een gezond consumptiepatroon te volgen. De 'schijf van vijf' geeft vijf verschillende productgroepen aan waaruit elke dag iets uit geconsumeerd dient te worden. De schijf van vijf bestaat uit de volgende productgroepen: 1. graanproducten (bijvoorbeeld brood en pasta), aardappelen, peulvruchten, rijst, 2. groente en fruit, 3. zuivel, vlees(waren), vis, ei en vleesvervangers, 4. vetten en olie, 5. dranken. Elke groep heeft specifieke voedingsstoffen waardoor ze gekenmerkt worden. Groep 1 is een bron van koolhydraten, vezels, eiwitten, B-vitamines en mineralen. Groente en fruit wordt vooral gekenmerkt doordat dit rijk is aan vitamines en mineralen. Groep 3 bevat voornamelijk eiwitten, mineralen zoals ijzer en calcium, visvetzuren en B-vitamines. Vetten en oliën zijn belangrijk, omdat deze vetoplosbare vitamines bevatten, namelijk vitamine A, D en E en essentiële vetzuren (linolzuur en linoleenzuur). En natuurlijk mag een ruime hoeveelheid vocht niet gemist worden in een gezond voedingspatroon. Voor elke groep geldt dat er voorkeursproducten zijn en producten die met mate gegeten dienen te worden, bijvoorbeeld magere melkproducten versus volle melkproducten. In het algemeen geldt dat ongeraffineerde producten en

magere producten de voorkeur hebben. Het is belangrijk dat men gevarieerd eet, vooral niet te veel, matig is met vet (met name verzadigde vetten) en matig is met zout, suiker en alcohol. Verder moet men voldoende brood, groente en fruit eten. Daarnaast is het van belang dat men veilig omgaat met het voedsel. Voedingsmiddelen kunnen door de hygiëne thuis alsnog besmet worden met bacteriën waardoor men ziek kan worden (voedselinfectie of -vergiftiging).

Etikettering van voedingsmiddelen

Etikettering speelt een belangrijke rol bij de informatievoorziening aan de consument. De vraag is echter of de consument deze informatie wel leest en als dit gelezen wordt men het ook begrijpt. Is de consument in staat om met deze informatie een verantwoorde voedingskeuze te maken? Deze vragen staan centraal bij het ontwikkelen van goede doeltreffende etikettering voor de consument.

Het ministerie van VWS heeft onderzoek gedaan naar etikettering. Uit onderzoek bleek dat slecht 15% van de Nederlanders het etiket vaak of altijd leest³. Slechts 33% van de consumenten geeft aan voldoende kennis te hebben om de informatie op de etiketten goed te kunnen begrijpen⁴. Hoewel er op veel producten een voedingswaardetabel staat vermeld, zijn maar weinig consumenten in staat om de informatie in deze tabel juist te interpreteren. Om aan te geven hoe de kennis van de consument is, heeft het Voedingscentrum gevraagd of men weet wat de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid calorieën is. Het blijkt dat slechts 10% van de consumenten dit weet⁵.

Het grootste probleem dat door de consument genoemd wordtomtrent het etiket is dat de terminologie die gebruikt wordt op het etiket vaak te moeilijk is voor de consument om te begrijpen. Daarnaast is het lettertype dat gebruikt wordt vaak erg klein en moeilijk te lezen. Bovendien is het door de grote hoeveelheid aan verschillende talen op het etiket het lastig voor de consument om de Nederlandse informatie te vinden. Al deze onderwerpen demotiveren de consument om het etiket te lezen. De onderzoeken die tot nu toe hierover

beschreven zijn, betreft consumenten die 'gezond' zijn, maar voor mensen met een voedselallergie is het etiket van groot belang en soms zelfs van levensbelang.

Voedselallergie

De prevalentie van voedselallergie wordt geschat rond de 5-8% bij kinderen en 1-2% bij volwassenen^{6,7}. Hoewel dit een relatief kleine groep mensen is, wordt een veel grotere groep mensen geconfronteerd met voedselallergie, zoals de volledige sociale omgeving van patiënten met een voedselallergie. De groep mensen die direct of indirect te maken heeft met een voedselallergie wordt geschat rond de 25-30% van de totale bevolking.

Sinds november 2005 is er vanuit de Europese Unie (EU) nieuwe regelgeving van kracht welke de producenten verplicht stelt de twaalf grootste allergenen te vermelden op de verpakking. Ondanks deze wetgeving is de voedselallergische consument nog steeds niet zeker van de veiligheid van de producten. De redenen van deze onzekerheid kunnen gezocht worden in de angst voor kruisbesmetting met allergenen, ongeëtiketteerde producten (zoals los verkochte producten), de voorzorgswaarschuwingen op het etiket (bijvoorbeeld "kan sporen bevatten van X") en doordat de op het etiket gebruikte terminologie vaak te moeilijk is voor mensen om het volledig te begrijpen.

Voorkeuren van consumenten met een voedselallergie Momenteel is er vanuit de EU een voedselallergieproject bezig, EuroPrevall, waarin diverse onderzoeken worden gedaan naar voedselallergie (medische, sociale en economische aspecten). Onlangs is binnen dit project een etnografische studie uitgevoerd in Nederland om te achterhalen wat de preferenties zijn van de voedselallergische consument ten aanzien van etikettering⁸.

Enkele resultaten uit dit onderzoek zijn dat de voedselallergische consument het etiket zeer nauwkeurig leest, voordat de consument het product overweegt te kopen. Vooral patiënten die zeer hevig kunnen reageren op allergenen lezen het etiket zeer grondig. Over het algemeen is de voedselallergische consument ontevreden over het etiket. De voedselallergische consument wil een zo volledig mogelijke ingrediëntenlijst, maar vindt aan de andere kant de huidige labels te veel informatie bevatten. Alhoewel dit tegenstrijdig lijkt, is dit het niet, want de informatie die nu op het etiket staat is niet de informatie die de voedselallergische consument zoekt.

Symbolen op verpakkingen van voedingsmiddelen

Een aantal producenten plaatst naast de geschreven allergeneninformatie ook symbolen op de verpakking. Over het algemeen waren de voedselallergische consumenten hier positief over, maar wilden daarnaast de allergeneninformatie ook uitgeschreven hebben. De allergeneninformatie en symbolen werden voornamelijk gebruikt als exclusie-criterium, dat wil zeggen dat allergeneninformatie werd gebuikt om te zien of het product onveilig is voor hen, maar wanneer uit de allergeneninformatie blijkt dat het product veilig zou

moeten zijn, leest de voedselallergische consument alsnog het hele etiket om volledig zeker te zijn. De voedselallergische consument heeft nog geen volledig vertrouwen in de allergeneninformatie.

Niet alleen bij allergeneninformatie wordt gebruik gemaakt van symbolen. Op steeds meer producten worden de gezondheidssymbolen vermeld. Deze symbolen zijn bedoeld om de consument te helpen in het maken van gezonde voedingskeuzes. De symbolen categoriseren de producten op basis van bepaalde bestanddelen, met name (verzadigde) vetten, suiker, zout en voedingsvezels spelen hierbij een rol. Door het gebruik van symbolen kan de consument in een oogopslag zien of het product past in een gezond voedingspatroon. Symbolen lijken erg belangrijk bij de informatievoorziening van de consument, omdat de terminologie op het etiket vaak niet volledig wordt begrepen.

Conclusie

Het zou onmogelijk zijn om een etiket te ontwerpen dat rekening houdt met allerlei diëten, zoals diabetes, voedselallergie, coeliakie. Het is daarom logisch om de oplossingen te zoeken in ICT-technologieën. Het plaatsen van computerzuiden in winkels zou een mogelijke ICT-oplossing kunnen zijn. Bij deze zuil kan de consument een product scannen en via een programma de informatie op kunnen vragen die deze nodig heeft. De traceerbaarheid van voedingsmiddelen zou hierbij een rol kunnen spelen om de informatie nauwkeurig te verschaffen⁹.

Goede en volledige etikettering is dus van groot belang voor elke consument om in staat te zijn gezonde keuzes te maken. Het is echter van nog groter belang voor mensen die leven met een dieet, zoals consumenten met een voedselallergie. Door aandacht te hebben voor deze speciale groepen in de samenleving en er zorg voor te dragen dat de etiketteringsregels worden nageleefd, zou de ChristenUnie zich kunnen inzetten voor veilig voedsel voor iedereen.

- 1 De auteurs danken prof. Lynn Frewer voor haar bijdrage aan dit artikel. Door haar talrijke initiatieven zijn zij in staat onderzoek te verrichten om de rol van de consument een verdiende plaats te geven in het onderzoek naar voedselveiligheid.
- 2 Voedingscentrum. Consument moet vertrouwen in voedsel terugkrijgen. Voedingscentrum 9 november 2004.
- 3 Hanning, C. en Van Der Veen, G. (1999). *Effectiviteit van levensmiddelenetiketen volgens consumenten*. SWOKA.
- 4 Drichoutis, A.C. Et al. Nutrition knowledge and consumer use of nutritional food labels. *European review of agricultural economics*, 32(1), 93-188.
- 5 Voedingscentrum. Consument moet vertrouwen in voedsel terugkrijgen. Voedingscentrum 9 november 2004.
- 6 Buttriss, J. and Schenker, S. (2002). Introduction and definitions. in: *Adverse reactions to food. The report of a British Nutrition Foundation Task Force*. Buttriss, J. (ed.). Blackwell Science Ltd. Great Britain.
- 7 Sicherer, S.H., Noone, S.A. and Munoz-Furlong, A. (2001). *The impact of childhood food allergy on quality of life. Annals of Asthma, Allergy and Immunology*, 87, 461-464.
- 8 Voordouw, J., Cornelisse-Vermaat, J.R. and Frewer, L.J. (2006). *The main problems of food allergic consumers concerning food labeling: an ethnographic study*. Paper presented at the 98th European Association of Agricultural Economists. Marketing Dynamics within the Global Trading System: New Perspectives. Chania, Greece.
- 9 Van Rijswijk, W., J. Cornelisse-Vermaat and L. Frewer (2006). *Can traceability improve consumers' confidence in food quality and safety?: The importance of matching information with consumer needs*. Paper presented at the 7th International Conference on Management in Agrifood Chains and Networks. Ede, The Netherlands.

Het beheersen van de tijdbom 'overgewicht'

Door Alex Sytsma, Senior coach voedselveiligheid (Ede) en Gerrie de Veer, Senior coach voedselveiligheid van VAK=KenniS (Nuland)

Iedereen heeft in de media kunnen lezen en horen dat aan de zogenaamde vervetting van mensen iets gedaan moet worden. Dit geldt niet alleen voor de volwassenen, maar zeker ook voor de jongeren, aangezien in een recent onderzoek is aangetoond dat 3 van de 10 jongeren serieus overgewicht hebben en 2 van de 10 enig overgewicht. Hierbij kunnen we denken aan diabetes, hart- en vaatziekten, gewrichtsaandoeningen, mobiliteit etc. De met zich meebrengende meerkosten zijn daarbij gigantisch en maken de kosten aan gezondheidszorg onbetaalbaar. Er moet dus wat aan gedaan worden.

Is zien eten doen eten?

Is lijnen voldoende als oplossing? Zeker niet. Het is bekend vanuit de gegevens van volwassenen dat het effect van lijnen niet bijster groot is. Slechts 10 % heeft hier langere tijd baat bij. Anderen houden het zogenaamde jojo effect; ze komen aan, vallen af, etc. Dit betekent dat als men al op jonge leeftijd overgewicht heeft, deze op latere leeftijd moeilijk te verminderen is. Het is daarom van groot belang om zo vroeg mogelijk ervoor te zorgen dat overgewicht wordt voorkomen. Gezien de huidige situatie is dit absoluut noodzakelijk.

De helft van de jongeren bevindt zich in een gebied waar op langere termijn grote gezondheidsproblemen zullen ontstaan.

Een bijkomend probleem is dat voedsel in de huidige vorm in overvloedige mate aanwezig is op elk tijdstip van de dag. Denk maar eens aan de automaten, kantines, snackbars, en supermarkten. Door deze dagelijkse confrontatie eten we ook meer. "Zien eten doet eten." Daarnaast zitten in het zogenaamde kant en klare voedsel en de snacks nog veel verborgen calorieën, zoals vet-

ten en suikers (koolhydraten). Deze stoffen zijn wel nodig, maar niet in die hoeveelheden zoals we die nu eten. Daarbij komt nog eens het feit dat men minder is gaan bewegen - men neemt sneller de auto, de trein of de bus - en dat men veelal geen zwaar beroep meer uitvoert. Hierdoor verbranden mensen minder. Al met al is onze intake aan energie groter dan onze verbranding. Hierdoor slaat ons lichaam deze zogenaamde kostbare energie op als vet (als reserve). We gebruiken die reserve echter niet meer.

Convenant

Door de wereldvoedselorganisaties en overheden is de noodklok geluid om deze vervetting (de opslag van extra energie) te beteugelen. Des te gênanter is het dat wij als inwoners van een rijk land wat aan onze vervetting (onze reserve) moeten gaan doen, terwijl anderen in de wereld sterven door een tekort aan deze reserve. Het wordt gezien als een tijdbom die tikt. Onze overheid heeft aangegeven dat het probleem van vervetting op een breed vlak aangepakt moet worden. Niet alleen voor het minder (laten) eten, maar ook het meer (laten) bewegen van de burger. Ook de productie en samenstelling van ons voedsel moet een bijdrage leveren om dit probleem te kunnen beheersen. De overheid betreft daarbij ook de industrie met het bedenken van oplossingen (innovaties). Hiervoor is recentelijk een convenant getekend tussen de overheid (VWS en OCW), de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Fabrikanten (FNLI), de cateraars, de Horeca, het Centraal bureau levensmiddelen, de zorgverzekeraars (NZ), de werkgeversorganisaties (NCO-NCW en MKB) en de Nederlandse Sport Federatie (NOC-NSF). De heer Paul Rosenmöller is de voorzitter van dit platform.

Workshop vanuit overheid en industrie

Op 4 oktober 2005 vond een eerste workshop plaats in dit kader. Zowel de overheid als de betrokken industriële deelnemers hebben tezamen gebrainstormd hoe de industrie haar innovatieve bijdrage zou kunnen leveren om de vervetting tegen te gaan. Daarbij is een aantal concrete vragen en onderwerpen geformuleerd en besproken:

- In hoeverre is het relevant om een *light*-variant te ontwikkelen?

- Wat moet een bedrijf doen als hun producten al “verantwoord” zijn?
- Zijn kleinere porties van belang of juist mindere porties in een verpakking?
- Is het geven van betere informatie de oplossing?

Discussie tussen verschillende werkvelden

Tijdens de verschillende presentaties ontstonden soms hevige discussies. De industrie bekeek de zaak veelal van de eigen kant (“er moet ook geld verdient worden”) en de overheid veelal vanuit haar taak als beschermer van oneerlijkheid en veiligheid.

Het is gênant dat wij als inwoners van een rijk land wat aan onze vervetting (onze reserve) moeten gaan doen, terwijl anderen in de wereld sterven door een tekort aan deze reserve

De grondgedachte onderschrijft iedereen, maar wat sterk opviel, was dat men nog veelal vanuit de eigen (beperkte) gedachtegang de zaken bekeek. Men zat vast in de eigen standpunten en had geen geïntegreerd verhaal. In een aantal gevallen werd ook door de industrie aangehaald dat zogenaamd gezonde producten maar moeilijk door de overheid werd goedgekeurd (en daarmee verkoopbaar als zodanig voor de consument). Men kan pas een zogenaamd gezond product verkopen als het wetenschappelijk is beschreven, getest en beoordeeld. Daarmee is het maken en verkoopbaar maken van een gezond product een moeilijk en langdurig proces, waarbij de overheid veel bureaucratische drempels opwerpt. Ze zou dit meer moeten stimuleren.

Light als oplossing?

Uit de presentaties en gesprekken in de workshop bleek vaak dat men te vaak denkt aan volledig nieuwe producten en niet zo zeer aan aangepaste of verbeterde producten. *Light*-producten zijn hier een voorbeeld. Nadeel aan deze producten is dat hiermee niet direct iets wordt gezegd hoe hiermee bijvoorbeeld vervetting voorkomen kan worden. *Light* kan bijvoorbeeld in het ene geval op minder suikers (koolhydraten) duiden en in het andere geval op minder vet. *Light* is dus geen waterdichte en gewaarborgde term waarvoor mensen kunnen kiezen. Elke producent kan het op zijn eigen manier ongelimiteerd gebruiken. De term is te vergelijken met de term ‘dermatologische getest’; ze zegt niet zoveel. De industrie zal daarom samen met de overheid aan de eenduidigheid en waarborg moeten werken, van waaruit de consument een verantwoorde keuze kan maken. En niet onbelangrijk zal dit ook in gezamenlijkheid op consistente en eenduidige manier gecommuniceerd moeten worden aan de consument. Hoe helderder, duidelijker en beter

gewaarborgd het is, hoe beter, sneller en duidelijker het ten uitvoering gebracht kan worden. Dit komt de kiezende consument ten goede.

De taak van de overheid

Wat duidelijk naar voren is gekomen, is dat de overheden veel actiever betrokken moeten worden bij de innovatie van producten en in het stellen van criteria voor de informatie en de doelgroep. Afgesproken is dat deze vorm van ontwikkeling beter zal gebeuren, waarbij transparantie en samenwerking een vereiste zijn. De overheid zal daarbij samen met het platform de “helicopter view” functie moeten vormen om zo verschillende initiatieven aan elkaar te koppelen en in samenwerking verder te ontwikkelen. Gezien de terugtrekkende en handhavend optredende overheid zal er zeker een extra inspanning moeten worden verricht door de overheid. Immers, handhaven en terugtrekken hebben niet de beloofde noodzakelijke en gewaarborgde bescherming gebracht voor de consument, zoals eerder door de overheid is aangegeven. De initiatieven moeten nu ook komen van een terugkerende, doch niet belerende, overheid, die initiërend en sturend moet optreden om het probleem van de vervetting in samenwerking met anderen aan te pakken.

Tevens was men tijdens de workshop duidelijk van mening dat veranderingen in eten en eetpatronen alleen niet voldoende zijn: een afgestemde portie aan beweging is even essentieel. Velen die op de workshop aanwezig waren, gaven aan dat de structuur van gym(nastiek) op scholen een goede bijdrage kan leveren, evenals het door de overheid stimuleren van de zogenaamd bedrijfsgymnastiek en de sportbeoefening als hobby. De overheid moet dit stimuleren. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt dus niet alleen bij de consument, maar ook bij de overheid en de andere partijen. De tijdbom is alleen maar onschadelijk te maken door inzet van alle partijen: consumenten, producenten, scholen en overheden.

Een vorm van subsidiering kan hierop een positief effect hebben. Door nu te investeren kunnen we in de toekomst enorme winsten behalen in de vorm van gezonde, gemotiveerde en dynamische mensen, lagere gezondheidsklachten en een dynamische maatschappij en niet op de laatste plaats een betere beheersing (besparing) van de uitgaven in de gezondheidszorg en uitval door ziekte bij bedrijven.

Open slot

Dit soort bijeenkomsten leveren een goede basis voor ieders verantwoordelijkheid voor het beheersbaar (kunnen) maken van de vervetting. Er is echter nog een lange weg te gaan. Wel hebben we een stap in de goede richting gezet. Het vertrouwen is er. De discussie gaat verder... gericht op de toekomst van de huidige generatie en de komende.

De bescherming van de voedselveiligheid

Door Alex Sytsma, Senior coach voedselveiligheid (Ede) en Gerrie de Veer, Senior coach voedselveiligheid van VAK=Kennis (Nuland)

Onder 'voedselveiligheid' verstaan we onderwerpen die te maken hebben met ongezonde stoffen, zoals toxines, allergenen of ziekteverwekkers in het voedsel. Dergelijke onderwerpen hebben betrekking op de consument. Dat zien we bij thema's als hygiëne en de bereiding van voedsel. In dit artikel staan we stil bij de vraag waarom en hoe we eigenlijk ons voedsel moeten beschermen.

Waarom beschermen we ons voedsel?

We lezen het regelmatig in de krant of zien en horen het op de televisie: voedselvergiftiging komt overal voor. Er zijn regelmatig affaires die aangeven dat het fout kan gaan en waarbij de effecten steeds grootschaliger worden. Effecten niet alleen op het aantal mensen dat ziek wordt (en eventueel overlijdt), maar ook op maatschappelijk terrein, zoals de kosten van ziek-zijn en de onrust in de samenleving. Voedselaffaires geven de consument het idee dat voedsel eten niet veilig is. De media spelen daarbij ook een grote rol. Na een groot voedselveiligheidsprobleem zie je dat de consument zich afkeert van het betreffende probleem. Denk maar eens aan de varkenspest of de vogelgriep.

Naar schatting 2,25 miljoen mensen worden in Nederland getroffen door een voedselinfectie of -vergiftiging.

De grootste boosdoener – met 315.000 meldingen per jaar – is de *Campylobacter* bacterie, welke onder meer voorkomt in kipproducten, varkensvlees en rauwe melk. *Salmonella* is een andere grote boosdoener (ruim 112.000 meldingen per jaar). Deze komt voor in onder meer vlees, vis, gevogelte en eieren.

De meeste uitbraken van voedselinfecties komen voor bij bereiding van maaltijden in de professionele keuken, zoals restaurants, snackbars, kantines en instellingskeukens. Wanneer we kijken naar het aantal patiënten, dan vinden we via de professionele keuken de meeste patiënten (namelijk 70%) tegen 30% via de eigen keuken. Dit

kan gemakkelijk worden verklaard. Als het namelijk misgaat in een professionele keuken, dan hebben meerdere consumenten last van de problemen dan als zoiets thuis gebeurt.

Dat er regelmatig problemen ontstaan bij het produceren van producten blijkt wel uit de krant. Dit leidt niet alleen tot maatschappelijke problemen, maar ook tot financiële problemen. Denk hierbij onder meer aan de productaansprakelijkheid. Klassieke voorbeelden in dit verband zijn:

- Iglo Ola : nitriet in de maaltijden
- Nutricia : Halamid in Olvarit
- Perrier : desinfectiemiddel in bronwater
- Heineken : glas in bierflesjes

Dat dit zeer ernstige gevolgen kan hebben, blijkt onder meer uit de jaarverslagen van de keuringsdienst van Waren. Naast het menselijk leed kosten deze ziekteverwekkers de maatschappij ongeveer 328 miljoen euro per jaar.

De gegevens over het aantal voedselinfecties en -vergiftigingen rechtvaardigen grote inspanningen om de veiligheid van voedingsmiddelen grondiger aan te pakken dan nu het geval is.

Hoe beschermen we ons voedsel?

Microbiologisch onderzoek en het verrichten van hygiëne-inspectie heeft geen garantie voor de (microbiologische) veiligheid van ons voedsel gegeven.

Een van de doelstellingen van de Europese regelgeving was het aantal ziektegevallen veroorzaakt door het nuttigen van ondeugdelijke voedingsmiddelen terug te dringen. Dit kan gerealiseerd worden door algemene hygiënevoorschriften op te stellen voor bij productieverwerking, -bereiding, en voor opslag en transport van voedingsmiddelen.

De FAO en WHO hebben hiervoor een zevental principes opgesteld, waaraan elke organisatie moet werken om de voedselveiligheid enigszins veilig te maken. De term die zij daarvoor gebruiken is HACCP (spreek uit als 'Hessup'). Dit staat voor: Hazard (risico, voedselbesmetting), Analysis (identificeren), Critical (kritische), Control (beheers-), Points (punten). HACCP wordt als het "systeem" gezien dat op een structurele en consequente manier de voed-

selveiligheid kan beheersen. Beheersen omdat 100% uitsluiten van onveiligheid van voedsel uiteraard niet kan. Met het van kracht worden van de Warenwetregeling Hygiëne van Levensmiddelen sinds 1995, moeten levensmiddelenbedrijven kunnen aantonen dat al het mogelijke wordt gedaan om de risico's met betrekking tot de productveiligheid te beheersen. Met een systeem waarin de principes van HACCP zijn opgenomen, wordt hieraan voldaan. Dit betekent voor het bedrijf dat het een voedselveiligheidssysteem moet opzetten.

Geschiedenis van de HACCP

HACCP vindt haar oorsprong in Amerika. In de jaren '60 wilde de NASA dat de leverancier van astronautenvoeding een absoluut veilig astronautendieet kon garanderen. Een buikloopje in de ruimte kon men zich immers niet permitteren... In navolging van Amerika werd in 1974 in Engeland een HACCP-systeem voor de conservenindustrie toegepast. Begin jaren '90 heeft de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO) en de Voedsel Landbouworganisatie (FAO) het HACCP-systeem aanbevolen als een doelgericht systeem om voedselvergiftiging tegen te gaan.

De Europese Unie nam de HACCP-aanbeveling over en streefde naar de invoer van de denkwijze in de wetgeving van de lidstaten. Op 14 juni 1993 verscheen er een algemene richtlijn. Deze gaat over hygiëne van Levensmiddelen (nr. 93/94/EEG). De algemene richtlijn is vertaald naar de Nederlandse wetgeving door middel van de warenwetregeling Hygiëne van Levensmiddelen.

De wetgeving verandert regelmatig door verordeningen die vanuit Brussel gesteld worden. Sinds 2005 is de General Food Law van kracht. Deze fungeert als paraplu met daaronder hangend onder andere de EG-Verordeningen 852/853/854 en 855/2004. De verordeningen zijn vanaf 1 januari 2006 van kracht geworden. Sindsdien is de Warenwet allen nog voor non-food producten.

De wetgeving rond voedsel is nu geheel volgens de Europese richtlijnen. Hierdoor behoort elk land voedselveiligheid op dezelfde eenduidige manier te beheersen. Bovendien gaan de verordeningen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de General Food Law, veel concreter in op voorschriften waar bedrijven rechtstreeks aan moeten voldoen. De stand van zaken anno 2006 is dat we naast de warenwet ook de General Food Law en verschillende hygiëne verordeningen hebben.

Controle door de overheid (de VWA)

Eén van de taken van de Voedsel en Waren Autoriteit (VWA) is het uitoefenen van toezicht op de naleving van wet- en regelgeving voor wat betreft de veiligheid van voedsel en waren. De wet moet burgers immers behoe-

den voor onveilig voedsel. Door de overheid is gesteld dat de bedrijven zelf de voedselveiligheid moeten beheersen en dat de inspectie komt controleren of zij dit ook goed doen. De bewijslast en verantwoordelijkheid met betrekking tot de beheersing en inrichting van de voedselveiligheid ligt bij de bedrijven zelf.

Indien bedrijven regelgeving niet nakomen, kunnen sancties worden opgelegd. Hierbij kunnen we denken aan een waarschuwing, het openbaar maken van geconstateerde overtredingen, het opleggen van boetes en/of het intrekken van de EG-erkenning. Er wordt zelfs over gedacht regelmatige en hardnekkige overtreders publiekelijk bekend te maken.

Invloed op voedselveiligheid door de consument zelf

Als consumenten hebben we zelf ook voor een deel invloed op de veiligheid van voedingsmiddelen. Plantarige gifstoffen zitten bijvoorbeeld van nature in bepaalde groenten. Door de bereidingsadviezen te volgen, kunnen we de negatieve gevolgen ervan voorkomen. Als voorbeeld valt te denken aan hoe we ons voedsel bewaren. En hoe bereiden we ons voedsel thuis? Te denken valt aan het bereiden van bijvoorbeeld kipperechten in verband met Campylobacter- en Salmonellabesmetting en vandaar uit de kans op een eventuele voedselvergiftiging. Het lastige is dat niet altijd te voorkomen is dat in levensmiddelen een kleine hoeveelheid van een schadelijke stof voorkomt. De veiligheidsnormen moeten in dat geval garanderen dat de gezondheid daar niet door wordt geschaad. Verder hebben we invloed op de hoeveelheid schadelijke stoffen waaraan we worden blootgesteld door de keuze die we maken uit het grote aanbod van voedingsmiddelen. Door bijvoorbeeld te kiezen voor magere zuivelproducten of magere vleessoorten, krijgen we minder dioxines binnen.

Conclusie

Consumenten hadden in 2004 in het algemeen een hoog vertrouwen in de veiligheid van voedsel. Uitzonderingen zijn, net als in 2003, producten als kip, kant-en-klaarmaaltijden en vitaminepreparaten. Consumenten achten voornamelijk de overheid en de fabrikanten verantwoordelijk voor het op de markt brengen van veilige producten. Zij willen dat er garanties worden geboden zonder dat zij zich zelf met de details bezig hoeven houden. De overheid heeft binnen het kader van de zogenoemde hygiëneverordeningen een rol voor de Voedsel en Waren Autoriteit. Deze neemt een centrale rol in als toezichthouder. Over onze voedselveiligheid, zowel in productie, als bijvoorbeeld tijdens de komende braderieën in de zomer.

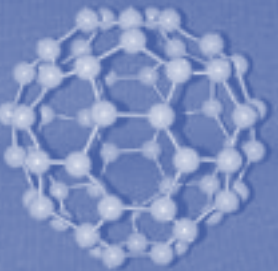

Nanotechnologieën, kun je die eten?

Door Koos van der Kolk, die momenteel onderzoek doet naar nanotechnologieën in de landbouw en voedsel voor het wetenschappelijk instituut.

Noem het woord 'nanotechnologie' en de kans is groot dat je gesprekspartner je verbaasd aankijkt.

Nanotechnologie? Kun je dat eten? Als het aan de industrie ligt in ieder geval wel: binnen een paar jaar kunnen we het eerste nanovoedsel op ons bord verwachten. Hoog tijd om even uit ons dagelijkse leven te stappen en te duiken in de wondere wereld van de nanotechnologieën.

Figuur 1. De verhouding tussen een voetbal en een buckeyball is gelijk aan de verhouding tussen de aarde en een pingpongbal.

	
Voetbal: 22,5 centimeter	Aarde: 12.756 kilometer
	
C ₆₀ Buckeyball: 0,7 nanometer	Pingpongbal: 4 centimeter

Moleculen, atomen, hoe zat het ook alweer?

De hele stoffelijke werkelijkheid bestaat uit piepkleine deeltjes: moleculen. Deze moleculen bestaan op hun beurt weer uit individuele atomen en atomen uit protonen, neutronen en elektronen. De buckeyball uit figuur 1 bestaat uit zestig koolstofatomen en is dus een C₆₀-molecuul.

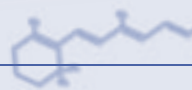
De opbouw van dit artikel is als volgt. In de eerste paragraaf leg ik uit wat nanotechnologieën zijn. Vervolgens geef ik een overzicht van de nano-ontwikkelingen in ons voedsel en sluit ik af met enkele opmerkingen over het te verschijnen Kort Commentaar over deze materie.

Wat zijn nanotechnologieën?

'Nano' komt van het Griekse woord voor 'dwerg', en wordt binnen de exacte wetenschappen gebruikt om een lengtemaat aan te duiden. Van groot naar klein: een millimeter is een duizendste meter, een micrometer een miljoenste meter en een nanometer een miljardste meter. Een miljardste meter, hoe klein is dat wel niet? Stel we nemen een voetbal en een molecuul van ongeveer 1 nanometer groot: een buckeyball. Blazen we de voetbal nu op tot de grootte van de aarde, dan wordt de buckeyball ongeveer zo groot als een pingpongballetje. Ander voorbeeld: de punt aan het einde van deze zin is altijd nog een slordige 500.000 nanometer breed.

Wetenschappers krijgen processen en objecten op nanoschaal (ruwweg: van één tot honderd nanometer) steeds beter onder de knie. Dit 'onder de knie hebben' duiden we aan met de term 'nanotechnologieën'. Voor nanotechnologen zijn moleculen net kleine LEGO-blokjes, waarvan je van alles kunt maken.

Nanotechnologieën lijken nieuw en grensverleggend. Toch is dit slechts ten dele waar: iedere moderne huiskamer barst nu al van de nanotechnologieën. Onze computers, televisies en radio's, allemaal bevatten ze nanocomponenten. Onderzoekers van IBM tekenden al in 1989 het logo van dat bedrijf met individuele atomen. Het nieuwe is dat er momenteel wereldwijd miljarden euro's worden gespenseerd aan de ontwikkeling van nanotechnologieën. Deze technologieën hebben dan ook grote beloften:

betere behandeling van ziekten, geheel nieuwe producten, meer welvaart, enzovoort.

Nanotechnologieën in ons voedsel

Ook de voedingsindustrie heeft zich massaal op de nanotechnologieën gestort. Er valt dan ook veel geld te verdienen: de wereldwijde markt voor nanotechnologieën wordt geschat op 2,6 miljard dollar in 2006, tot ruim 20 miljard in 2010. De belangrijkste ontwikkelingen zijn: 1. het beter kunnen volgen van voedingsmiddelen gedurende de productie, 2. slimme verpakkingen, 3. geheel nieuwe producten en 4. de gerichte bezorging van voedingsstoffen. Een aantal toepassingen zullen overigens pas op de middellange termijn - over vijf tot twintig jaar - in de schappen komen te liggen.

1. Big brother in voedselland

Voedsel gaat door vele handen voor het op ons bord beland. Over de hele wereld wordt er met ingrediënten, halffabrikaten en producten gesleept². Voor de voedselindustrie is dit een probleem, want zorg er maar eens voor dat al die duizenden producten vers zijn (en blijven!) en aan alle veiligheidsvoorschriften voldoen. Bovendien verplicht Europa bedrijven sinds januari 2005 om de levensgeschiedenis van voedingsmiddelen bij te houden. Deze informatie is namelijk erg handig bij het uitbreken van ziekten of voedselvergiftigingen.

Om het volgen van voedingsmiddelen - in jargon: *tracking and tracing* - mogelijk te maken, zijn in de loop van jaren tal van systemen ontwikkeld. Eén van die systemen is *Radio Frequency Identification* (RFID). Een RFID-tag is een kleine computerchip met daaromheen een antenne. De gegevens op de chip kunnen met een RFID-scanner op afstand uitgelezen, en in een computer opgeslagen worden.

iedere moderne huiskamer barst nu al van de nanotechnologieën.

Tracking and tracing is zeker geen nieuw concept in de voedingsector. De voortgaande ontwikkeling van kleinere, betere en goedkopere (nano)systemen maakt het echter mogelijk om in de toekomst ieder individueel product te volgen. Bepaalde informatie van het product kan bovendien ook op een 'slimme verpakking' weergegeven worden, zodat de consument precies weet wat hij koopt.

2. Slimme verpakkingen

Bij een gemiddeld gezin verdwijnt ieder jaar zo'n 135 kilo voedsel in de afvalbak³. Ook door de detailhandel worden jaarlijks tonnen voedsel weggegooid. Een belangrijke oorzaak hiervan is de uiterste houdbaarheidsdatum van levensmiddelen. Als deze verstreken is, mag het product namelijk niet meer verkocht worden en rest een gang naar de vuilniscontainer. Op deze houdbaarheidsdatum

zit echter een marge. Yoghurt van een paar dagen over de datum kun je bijvoorbeeld nog prima eten. Daarnaast zegt die datum eigenlijk niet zoveel over de versheid van het product. Het maakt namelijk nog al uit of diezelfde yoghurt een middag in een warme auto ligt of niet. Biosensoren vormen een belangrijk onderzoeksthema binnen de nanotechnologieën. Dergelijke sensoren kunnen niet alleen meer stoffen detecteren dan de huidige, ze zijn ook veel gevoeliger. Vooral dat laatste aspect is handig voor het detecteren van voedselbederf. Bij het bederven van voedsel komt namelijk een heel boeket van chemische stoffen vrij. Biosensoren aan de binnenkant van de verpakking kunnen deze stoffen in een vroeg

ieder ingrediënt kan vervolgens geïsoleerd, veranderd, vervangen, kortom: ontworpen worden

stadium detecteren en - bijvoorbeeld door een kleurverandering op het etiket - doorgeven aan de consument 'help, ik bederf!'⁴ Koppel dergelijke sensoren aan de RFID-chips uit de vorige paragraaf en de op afstand uitleesbare slimme verpakking is geboren. De beste jongetjes uit de klas van slimme verpakkingen zijn echter de zogenaamde 'actieve verpakkingen'. In deze verpakkingen zitten namelijk stoffen die actief bederf tegengaan. Een voorbeeld hiervan vormen de '*oxygen scavengers*', chemische stoffen die zich binden aan zuurstof zodat bepaalde bacteriën, die ook zuurstof nodig hebben, niet meer kunnen delen.

3. Eerst kijken, dan koken

In de ambachtelijke productiewijze van voedsel zijn de eigenschappen van een product pas echt bekend zodra het product geproduceerd is. Gericht wetenschappelijk onderzoek maakt het echter mogelijk om de uiteindelijke producteigenschappen te voorspellen en dus te manipuleren. Voedsel wordt hierbij gezien als een som van delen: melk is een oplossing van eiwitten, vetten en zouten in water, brood een matrix van eiwitten, gluten, suikers enzovoort. Ieder ingrediënt kan vervolgens geïsoleerd, veranderd, vervangen, kortom: ontworpen worden. Zuivelbedrijf Friesland Coberco Dairy Foods is op deze manier bezig om de textuur (het gevoel wat voedsel in de mond geeft) van zuivelproducten te verbeteren. Een ander voorbeeld zijn de zogenaamde '*light vetten*'. Deze vetten bestaan uit zeer kleine druppeltjes water met een laagje vet eromheen. Het voordeel van deze 'vetten' is dat ze dezelfde smaak en textuur hebben als gewone vetten, maar slechts een fractie van de calorieën.

4. Gerichte bezorging van voedingsstoffen

Westerlingen leven steeds ongezonder. We eten te veel, te vet, te zoet en bewegen te weinig. Desondanks neemt de gemiddelde leeftijd in onze samenleving toe. Deze combinatie van factoren zorgt voor een flinke stijging in het

aantal gevallen van kanker, diabetes en hart- en vaatziekten. Voedsel kan een actieve rol spelen bij het voorkomen van deze kwalen, zo is de opvatting.

Voedsel blijft in ons lichaam maar weinig bespaard: vermaling, een zuurbad, diverse aanvallen van verterende enzymen, gal. En gelukkig maar: zonder deze 'behandelingen' zou ons lichaam nauwelijks voedingsstoffen op kunnen nemen. Toch kleven er ook nadelen aan de hardhandigheid van onze spijsvertering. Sommige voedingsstoffen worden namelijk al afgebroken voor ze goed en wel opgenomen kunnen worden door het lichaam.

nanotechnologieën blijken een ware goudmijn voor de voedselindustrie

Hetzelfde gebeurt ook bij bepaalde medicijnen, die daarom in een beschermende capsule worden gestopt. Deze capsule beschermt het medicijn gedurende de ruige tocht door de maag en geeft zijn inhoud pas vrij op de plek waar dat nodig is: in de darmen. Dit principe willen nanotechnologen nu ook toe gaan passen in ons voedsel, zij het met capsules van slechts 30 nanometer groot. Deze nanocapsules kunnen bovendien zondanig afgericht worden dat ze hun inhoud pas vrijgeven wanneer ze – via het bloed – aankomen bij het orgaan of weefsel waarvoor ze bestemd zijn.

Het Kort Commentaar

Nanotechnologieën blijken een ware goudmijn voor de voedselindustrie. Zaak dus, om onze oren te spitsen en onze blik te scherpen. Goudmijnen trekken immers naast eerlijke goudzoekers ook lieden van minder allooi aan. Daarnaast is het de vraag of er niet een hele andere onderzoeksagenda te bedenken is dan de hierboven geschetste.

In juli hoopt het Kabinet haar visie te geven op het hele spectrum van nanotechnologieën. Om hier – in ieder geval deels – op een adequate manier op te kunnen reageren, hebben Henk Jochemsen en ik een Kort Commentaar (KC) geschreven over nanotechnologieën in landbouw en voedsel. In dat KC leveren we kritiek op wat wij een verlichte technologieontwikkeling noemen: een technologieontwikkeling waarin de werkelijkheid er primair is voor de mens en waarbij de economie een ongezond dikke vinger in de pap heeft. Hierdoor komt de schepping, of erger nog: het leven ernstig in de knel. Deze technologieontwikkeling is in onze cultuur zeer dominant, getuige de milieuproblematiek en de verschillende crises rondom BSE ('de gekke koeienziekte') en MKZ (mond- en klauwzeer). Als alternatief stellen we een verantwoorde technologieontwikkeling voor⁵, waarin bijbelse principes als betrouwbaarheid, rentmeester-schap, rechtvaardigheid en openheid centraal staan. In deze technologieontwikkeling is er – naast de nodige veiligheidsissues⁶ – ook aandacht voor vragen als 'hebben we de nieuwe technologie nodig?', 'zijn er alternatieven?', 'wat zijn de gevolgen voor de Derde Wereld?', 'hoe kunnen we deze technologieën inzetten om het leed in de wereld te verzachten?' en 'willen we deze technologie eigenlijk wel?'. Vooral die laatste vraag is interessant als we spreken over voedsel. Er is immers weinig zo dagelijks als ons brood. Gaat er niet veel verloren als dat brood steeds minder bij de bakker, en steeds meer uit het laboratorium lijkt te komen? Willen we nanotechnologieën eigenlijk wel eten?

Gaat er niet veel verloren als brood steeds minder bij de bakker, en steeds meer uit het laboratorium komt?

In de praktijk blijkt het lastig om aan verantwoorde technologieontwikkeling te doen. Onze Nederlandse economie is namelijk met handen en voeten gebonden aan de wereldeconomie. Bepaalde ethische keuzes zouden de economische groei kunnen vertragen, wat in de discussie koren op de molen is van het bedrijfsleven. Daarnaast bestaan de meeste nanotechnologieën alleen nog maar op papier, wat het vellen van harde oordelen bemoeilijkt. Toch zijn we overtuigd van het belang om zo vroeg mogelijk een christelijk geluid te laten horen, nu de kaarten nog geschud worden. Het Kort Commentaar is hiertoe een aanzet.

Het Kort Commentaar over nanotechnologieën in landbouw en voedsel komt eind juni uit.

1 Juister geformuleerd: "nanotechnologieën zijn het complex van kennis, vaardigheden en apparatuur dat nodig is om gericht objecten te maken op nanoschaal". De gangbare enkelvoudsvorm 'nanotechnologie' is ietwat misleidend: er zijn meerdere technologieën die op nanoschaal opereren. Naar: Kampers, F.W.H. (2004) Potentiële Risico's van Bio-Nanotechnologie voor Mens en Milieu, Oriëntatierapport in opdracht van de COGEM

2 Zo berekende het Provinciaal Instituut voor Milieueducatie in België dat een tomatensoep met balletjes uit blik in totaal 32.000 kilometer aflegt voor het op het bord van de consument terecht komt. Agriholland website, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=64832> (01-05-2006)

3 Agro Keten Kennis (2005) Energietransitie ketenefficiëntie beperken derving in versketens, <http://www.akk.nl/pdf/Beperkenderving.pdf> (27-4-2005)

4 Tijdens het rijpingsproces van fruit worden ook stoffen afgescheiden. De firma Ripesense heeft deze eigenschap geëxploiteerd en verpakkingen op de markt gebracht die met een kleurcode aangeven hoe rijp het fruit in de verpakking is. Zie <http://www.ripesense.com>. Op <http://www.exn.ca/dailyplanet/view.asp?date=2/2/2006> staat een kort filmpje over deze vinding onder het kopje 'Juicy idea'.

5 Op basis van eerder werk van prof. dr. ir. E. Schuurman en de publicatie 'Toetsen en begrenzen' over biotechnologie

6 Met name de piepkleine nanodeeltjes blijken een mogelijk probleem. Deze deeltjes dringen namelijk overal in door en kunnen veel schade aanrichten in het (menselijk) lichaam en in de natuur.

Laat de regels maar komen

Door Jan Post, hoofdredacteur

“Staatsecretaris Wijn verder met strijd tegen overbodige regels”, “Staatssecretaris van Economische Zaken Karien van Gennip (CDA) wil een reeks vergunningen schrappen....” en “Kabinet wil sneller af van regels”. Zomaar wat koppen uit de krant. De antiregeldrift van het huidige kabinet lijkt geen grenzen te kennen.

Maar elk incident roept om haar eigen regels: nieuw of aangescherpt. Ik weet bijna zeker dat er dagen zijn waarin kamerleden op één en dezelfde dag debatteren over het afschaffen van regels en, op basis van een incident, minstens even heftig het kabinet oproepen tot het stellen van meer en betere regels.

Die regels betreffen ook onze voeding. Sytsma geeft in een helder artikel aan dat onzorgvuldige voedselbereiding onze samenleving 328 miljoen euro per jaar kost. Nog los van het menselijke leed. Hij stelt dat consumenten de overheid en fabrikanten verantwoordelijk achten voor het op de markt brengen van veilige producten. De ontwikkeling van nieuwe technologieën met enorme kansen maar ook bedreigingen horen daarbij. Of de import en het eerlijk betrekken van voedsel en grondstoffen van producten ver weg en wat niet meer. En daar zijn nu eenmaal regels voor nodig. En controle.

Ik herinner mij nog goed een college bestuurskunde (bijna twintig jaar geleden) waarin de hoogleraar het onderwerp deregulering vergeleek met een kerstboom. We tuigen de kerstboom op. In januari zijn we hem spuugzat en zijn we blij dat-ie de deur uit kan. Maar in december tuigen we weer met net zoveel enthousiasme een nieuwe op. De overheid

tuigt op en tuigt af. Zo is het in onze moderne samenleving altijd gegaan en zo zal het altijd blijven gaan. De opdracht aan de politiek is dan ook om niet alleen een megaproject Vermindering administratieve lasten in het leven te roepen (de zoveelste dus) maar een permanente campagne.

Een project is per definitie eindig. En de narigheid in de politiek is dat politici tegen het einde van een project altijd zenuwachtig worden. Het project móet succesvol zijn. Resultaten worden zo ingekleurd dat de verantwoordelijke bestuurders er zo goed mogelijk uitspringen. Wat natuurlijk nog niets zegt over het uiteindelijke effect van het project op onze samenleving. In een bestuurskundige en keurig engelse term: de outcome.

Regels komen en regels gaan. Daar kunnen we zeker van zijn. De regels die komen zijn niet zelden resultaten van compromissen en dus niet altijd even logisch. Ook blijken regels in de praktijk anders uit te pakken dan bedoeld. Regels strijden ook nogal eens met elkaar. Regels moeten dus ook gaan. En eventueel vervangen worden door nieuwe regels.

In een permanente campagne worden regels voortdurend tegen het

licht gehouden. Dat moet ook nog op een slimme manier gebeuren. Niet vanuit de logica van de (eventueel onderling tegenstrijdige) regelgevers (departement, gemeente, provincie) maar vanuit de logica van de burger.

In een slimme permanente campagne wordt vanuit concrete situaties gekeken hoe regels uitpakken voor concrete burgers, bedrijven en instellingen. Vertrek vanuit de producent van snackproducten en bekijk vanuit die situatie of de geldende regels zinvol zijn of niet. Of dat bepaalde regels juist ontbreken en nieuwe gesteld moeten worden. Of ga praten met een tuinder en vertrek van deze concrete situatie op zoek naar overbodige, niet werkbare of ontbrekende regelgeving. Pak de bakker en de producten van pindakaas. De marktkoopman of het restaurant op de hoek. Alleen zo weten we zeker dat we niet over de hoofden heen aan het regelen en de-regelen zijn.

Persoonlijk lees ik nooit etiketten en verdiep ik me ook niet in de precieze herkomst van de producten die op tafel komen. Ik houd, evenals de meeste van mijn collega-consumenten, de overheid verantwoordelijk voor een goede ordening. Of dit nu de veiligheid van het voedsel betreft, eerlijke import of verpakking. Laat de regels maar komen.

Verskil moet er zijn

Door Eimert van Middelkoop, lid van de Eerste Kamer voor de ChristenUnie en tevens lid van het curatorium van het WI

In de Grondwet van 1972 (artikel 4) was een fundamenteel beginsel van recht en bestuur geformuleerd, namelijk dat alle mensen gelijke aanspraak hebben op bescherming van persoon en goederen. Dat was een duidelijke opdracht aan de overheid. Burgers zijn voor de wet gelijk, maar de overheid kan zich geroepen weten zwakke burgers extra te helpen, zodat hun ongelijkheid in vergelijking met anderen wordt verzacht. Het was en is een constitutionele opvatting, die zich zeer wel verdraagt met de christelijke politieke moraliteit waarin de overheid een schild voor de zwakken moet zijn.

Doorgesloten gelijkheidsdenken

Met de algehele grondwetsherziening van 1983 heeft het gelijkheidsbeginsel een veel meer doctrinaire formulering gekregen. Het befaamde en beruchte artikel 1 poneert nu dat burgers in gelijke gevallen gelijk worden behandeld en dat discriminatie op een aantal gronden (godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook) niet is toegestaan. Het eerste lid, gelijke behandeling in gelijke gevallen, trapt een open deur in zonder aan te geven welke criteria mogen gelden om vast te stellen wat gelijkheid in concreto is.

Lastig was ook dat de regering destijds geen definitie kon geven van het begrip 'discriminatie' uit het tweede lid. In de politieke werkelijkheid van de jaren daarna kwam het er in feite op neer dat de inhoud van het discriminatiebegrip werd bepaald door wat een maatschappelijke meerderheid ervan vond en nog vaker wat een zich emanciperende en luid klagende minderheid ervan vond. De felle discussies in de jaren '70 over de reikwijdte van artikel 1 Grondwet mondde uit in de Algemene wet gelijke behandeling (AWGB), waarin een gelijkheidsethos aan de samenleving werd voorgehouden of op straffe van verlies aan subsidie werd opgelegd. Het was geen aangename discussie, zeker niet voor de christelijke politieke en maatschappelijke actie, die voortdurend werd gecon-

fronteerd met de vraag of het wel geoorloofd mocht zijn dat – karikaturaal – een homoseksuele onderwijzer op de School met den Bijbel op grond van zijn praxis mocht worden ontslagen. In dat debat kwamen verschillende zaken samen. Allereerst het gelijkheidsbeginsel, maar vervolgens ook de agressie van feministen en homogroepen, die hun gewenste normaliteit van de daken schreeuwden en tenslotte een toen nog venijnig secularisatieproces. De AWGB werd ook nog eens opgesierd met een Commissie Gelijke Behandeling, “een one issue-organisatie met monomane trekken”.

Verskil moet er zijn

Deze formulering ontleen ik aan een nogal opzienbarend rapport van de Raad voor het Openbaar Bestuur, de adviesraad van de regering voor vraagstukken van openbaar bestuur en de democratische rechtsstaat, getiteld Verskil moet er zijn. Er is onmiskenbaar enige moed voor nodig om kritiek uit te oefenen op de vorm waarin het gelijkheidsbeginsel is gegoten. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat ook hier Pim Fortuyn enig pionierswerk heeft verricht met zijn radicale pleidooi artikel 1 Grondwet af te schaffen, maar dat kostte hem toen nog wel de kop als lijsttrekker van Leefbaar Nederland.

God heeft de mensen geschapen met ongelijke talenten en de diversiteit van het samenleven is gebaat met het erkennen van die ongelijkheid en het benutten ervan.

Hoewel het jammer is dat de ROB zich niet heeft gewaagd aan een voorstel tot herschrijving van artikel 1 Grondwet verdient het waardering dat de Raad om ruimte vraagt voor regelgeving en bestuur om minder onder het juk van de gelijkheid door te gaan. Dat verdient steun. In onze politieke filosofie heeft het gelijkheidsbeginsel zijn legitieme plaats als medevormgevend aan een rechtvaardige maatschappij. Maar het behoort evenzeer tot de christelijke levensbeschouwing dat de vrijheid in en van de maatschappij een hoog goed is en daar ging de AWGB bepaald aan voorbij. Een grondovertuiging is ook dat God de mensen heeft geschapen met ongelijke talenten en dat de diversiteit van het samenleven gebaat is met het erkennen van die ongelijkheid en het benutten ervan. Een overheid mag dat niet geforceerd nivelleren al heeft zij wel als taak ongelijkheden, die ertoe leiden dat burgers maatschappelijk worden gemarginaliseerd of zelfs uitge-

sloten, tegen te gaan.

Door de ChristenUnie kan dit ROB-advies dan ook met welwillendheid worden begroet. Al moet worden erkend dat de AWGB, ondanks haar libertijnse doctrinaire uitgangspunten, in de praktijk van de laatste twintig jaar opmerkelijk vaak en soms onverwacht juist weer bescherming bood aan opvattingen en gedragingen van de orthodox-christelijke minderheid.

Decentraliseren is differentiëren

De ROB is natuurlijk minder geïnteresseerd in een discussie over doctrines, maar meer in de effecten van het gelijkheidsdenken op de praktijk van regelgeving en bestuur. Zo noemt hij dat denken “welhaast obsessief” waar het een rol speelt in de bestuurlijke verhouding tussen rijksoverheid en gemeenten. Hij kapittelt de praktijk waarin de beleidsuitvoering, het voorzieningsniveau en de lastendruk in gemeenten overal hetzelfde moet zijn. Decentraliseren is differentiëren, zo merkt de Raad snedig op. Met die tik op onze bestuurlijke vingers kan ik best instemmen, maar uit eigen parlementaire ervaring weet ik hoe lastig het kan zijn een gewenste beleidsvrijheid en dus de acceptatie van vormen van ongelijkheid overeind te houden tegen de zeer Hollandse kritiek dat ongelijkheid toch al gauw onrechtvaardig is. In ons rechtvaardigheidsgevoel zit de overtuiging van ‘gelijke monniken, gelijke kappen’ goed ingebakken en dat is bepaald geen gebrek aan sociale beschaving. Het voorbeeld, de ROB noemt het ook, was en is de Wet voorzieningen gehandicapten, waarbij de wetgever een forse beleidsvrijheid had gedecentraliseerd naar gemeenten. Op dat moment gaat, wat ik zou willen noemen ‘de wet van de naijver’, werken: aan gemeenten waar men slecht met de wet omgaat wordt de goede praktijk van andere gemeenten voorgehouden en wordt vervolgens aan de wetgever gevraagd in te grijpen. Het gevolg is dan natuurlijk een vorm van wettelijke recentralisatie. Exit de vrijheid van de gemeentelijke overheden! Iets daarvan zagen we onlangs ook in de wijze waarop de Tweede Kamer, kennelijk evenzeer beducht voor een teveel aan vrijheid die zou kunnen leiden tot vormen van ongelijkheid, de Wet Maatschappelijke Ondersteuning amendeerde.

De Rotterdamse aanpak

Een overconcentratie op het beginsel van de gelijkheid kan ook betekenen dat de uitvoerende macht wordt gehinderd in het doelgericht aanpakken van sociale problemen. Het voorbeeld daarvan is de wens van het Rotterdamse gemeentebestuur enkele jaren geleden om de bevoegdheid te krijgen tijdelijk de instroom van nieuwe bewoners met een sociaal-economisch zwakke positie in probleemwijken tegen te houden. In feite gaat het

dan om een (tijdelijk) verbod van vestiging van sommige burgers, vermoedelijk veelal van allochtone herkomst, en dus om een evident geval van ongelijke behandeling. Met Rotterdam vond het kabinet, met onder meer de steun van de fracties van de ChristenUnie in beide Kamers, dat een dergelijke ongelijkheid gerechtvaardigd kan zijn met het oog op het hogere doel van het verbeteren van het leefklimaat in deze wijken. Het was een onsympathieke maatregel, die evenwel noodzakelijk en gerechtvaardigd was. Zelfs de PvdA-fracties in beide Kamers kwamen tot dat oordeel! Met deze nieuwe wet, de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek, was als het ware de ban gebroken en kan de ROB daar nu op voortborduren. Ik vind

Het was een onsympathieke maatregel, die evenwel noodzakelijk en gerechtvaardigd was

dat winst. Het is immers geen goede zaak om bestuurlijk te sterven in de schoonheid van het gekoesterde gelijkheidsbeginsel met gelijktijdige onmacht iets te doen, hoe onconventioneel ook, aan de reële problemen waarmee bestuurders worden geconfronteerd. Tenminste, zolang maar het besef levend blijft dat men halt moet houden wanneer een ongelijke behandeling krenkend voor categorieën burgers wordt. Dat dit bij de Rotterdamse aanpak niet geheel is uit te sluiten valt moeilijk te ontkennen. De wetgever moet daarom via een tijdige evaluatie de vinger aan de pols houden.

Een Zwolse aanpak

Een ander fraai voorbeeld van het minder obsessief, maar meer doelgericht en effectief omgaan met het gelijkheidsbeginsel zijn de regels voor woningtoewijzing van de gemeente Zwolle, waarbij aan ambtenaren vergaande discretionaire bevoegdheden zijn gegeven om te bepalen of iemand voor een woning in aanmerking kan komen. Beslismacht ter zake is gegeven aan een team van een wijkagent, een opbouwwerker en een medewerker van een woningcorporatie, dat zelfs het recht heeft te bepalen dat “de zonen van mevrouw A. een eigen woning kregen op voorwaarde dat zij niet meer dan één liter bier per dag zouden drinken”. De ROB concludeert: “Niet de regels, maar de problemen van de wijk(bewoners) stonden centraal”. Het is een voorbeeld dat enerzijds de doelgerichtheid van deze nieuwe benadering laat zien, maar tevens de schaduwzijden in termen van ambtelijke bemoeiing en verlies van privacy. Maar het accentueert ook de toegenomen verantwoordelijkheid van lokale bestuurders. Daarvoor is enige durf nodig, maar ook het vertrouwen in die bestuurders. Het komt mij voor dat wij dat in ons land wel aankunnen. Met dank aan de steunverlening van de ROB.

Supervisie voor politieke bestuurders

Door drs. Dineke Sinke-van Kooten, supervisor/coach

Politieke bestuurders lopen in de uitoefening van hun vak tegen grenzen aan en doen ook negatieve ervaringen op. Supervisie is een instrument om met de valkuilen en grenzen van het 'bestuurder-zijn' om te gaan. Door supervisie wordt er gewerkt aan andere manieren van kijken naar het zelf en zijn omgeving. Uiteindelijk kunnen hierdoor verbeteringen in en van het handelen zichtbaar worden.

Casus

E-mail 1: "In de voorbereidingen op de gemeenteraadsverkiezingen ben ik enthousiast geworden. Belangstelling om een rol in de actieve politiek te hebben was er altijd wel, maar de tijd ontbrak me tot nu toe. Ineens was er de gelegenheid en was daar de vraag opnieuw. Met veel inzet en met steeds meer plezier, wist ik het een en ander voor elkaar te krijgen. Debat- en informatieavonden werden goed bezocht. Tijdens de verkiezingen werd onze inzet beloond met een extra zetel. (Al hadden we gehoopt op twee zetels extra.) Het gejuich klinkt nog na in mijn oren. En dan bij het eerste overleg voor de coalitiebesprekingen wordt me gelijk duidelijk gemaakt dat we niet mee mogen doen. Weken van wachten en informeren in de wandelgangen volgen. Ik voel me nutteloos. In mijn hart hoop ik dat de onderhandelingen nergens op uitlopen en we toch gevraagd worden voor de nieuwe coalitie. Helaas.

Al snel blijkt dan tijdens de gemeenteraadsvergaderingen dat we hier ook niet mee tellen en dat we er eigenlijk voor spek en bonen bij zitten. We worden overruled door de grote partijen. Ik voel me teleurgesteld en daardoor ook verlamd. Kun je me helpen om toch waar te maken wat ik heb beloofd tijdens de verkiezingen? Hoe kom ik uit deze negatieve spiraal?"

E-mail 2: "Ik heb zo mijn best gedaan om het beleid van mijn partij onder de aandacht te brengen. Het item wat ik heb aangekaart is praktijkgericht. De noodzaak ligt

zelfs voor de hand. Mijn argumenten zijn positief en opbouwend. Juridisch is de zaak aan alle kanten uitgezocht. De uitvoering zal voor veel burgers voordelen opleveren. Uren van werk om het plan tot in de finesses uit te werken, zitten er in. Met velen heb ik gedebatteerd om op alles voorbereid te zijn. Kortom, een prachtig onderwerp. De fractie is trots op mij. Hier kunnen we punten mee verdienen. Dit item geeft mij het gevoel: "Ja, hier doe ik het voor!"

En dan de plenaire bespreking: een regeringspartij heeft één alinea in mijn rapport gevonden die hen niet aanspreekt. Ze buigen mijn idee om, zodat het in hun vaarwater past. Kortom: mijn voorstel komt in de prullenbak en de ander gaat met de politieke winst aan de haal. Ik ben er zo door geraakt dat ik er 's nachts niet van kan slapen. Ik doe of het me niet aangaat, maar ik merk toch aan mezelf dat het aan me vreet.

Wilt u met mij kijken wat er hier toch met mij gebeurt? Heeft u oplossingen?"

Zomaar twee voorbeelden die ik in mijn praktijk "Emmaüs Supervisie, Coaching en Intervisie" tegenkom. Wat kan ik als supervisor daar nu aan doen? Wat heeft een politiek bestuurder aan supervisie? In dit artikel wil ik u laten zien welk prachtig instrument supervisie is om politieke bestuurders (zoals kamerleden, gedeputeerden of gemeenteraadsleden, maar ook partijbestuurders) te helpen bij het nog beter uitvoeren van hun taak.

Begeleiding

Supervisie en coaching zijn begeleidingsmethoden die tot doel hebben de eigen positie binnen de werksituatie te onderzoeken. Coaching richt zich op het resultaat van een item op korte termijn (bijvoorbeeld spreken in het openbaar, zichzelf leren profileren). Supervisie richt zich vooral op de persoonlijke ontwikkeling in het werk, maar ook op de verhouding privé en werk. Wat mij aanspreekt in supervisie en elke keer weer verrast, is het anders kijken naar een vaak moeilijke situatie. Anders kijken zorgt voor nieuwe handelingsmogelijkheden (alternatieve patronen) en geeft daardoor een enorme (vaak onverwachte) vrijheid aan de supervisant.

Coaching en supervisie zijn een ondersteuning voor de professional die zichzelf vragen stelt als het gaat om

ouders en leerkrachten), maar ook om de sociale groeperingen waartoe iemand behoorde (zoals de middenklasse- of arbeidersklasse; Marokkaan of Nederlander). Als je altijd gehoord hebt: "Doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg", dan zul je niet snel iets anders aanpakken. Wanneer iemand in zijn jeugd hoorde zeggen: "Wie voor een dubbeltje geboren is, zal nooit een kwartje worden", blijkt in de praktijk vaak een belemmering te hebben om meer te presteren dan hij zou kunnen. Verder wordt er in supervisie veelal gekeken naar de kwaliteiten en valkuilen van de supervisant, maar ook naar zijn allergieën. (Bij welke mensen en in welke situaties gaan bijvoorbeeld de haren in je nek rechtovereind staan?) Kortom, in supervisie is aandacht voor beleving, ervaring en handelen van de politieke bestuurder.

Resultaat

Het kamerlid en het gemeenteraadslid uit het begin hebben allebei een supervisietraject gevolgd. Dit traject bestaat uit een supervisiebijeenkomst van 1,5 uur om de 14 dagen en dat in totaal 15 keer. Supervisie wordt ook in groepen gegeven. De extra dimensie en het aanvullende leeraspect is daarin de groep. Zoals het er in de groep aan toegaat, gaat het ook vaak in de fractie. De supervisant krijgt daardoor een spiegel voorgehouden, maar kan ook in een veilige omgeving oefenen om zich anders te presenteren. Voor wie de supervisie niet betaald krijgt door zijn werkgever, kunnen de consultkosten afhankelijk worden gemaakt van het inkomen. Deze kosten zijn voor de belasting aftrekbaar als scholingskosten.

Het gemeenteraadslid kwam uit zijn negatieve spiraal en vond nieuwe handelingsmogelijkheden om zich toch te profileren, maar ook genoeg te nemen met zijn oppositie. De parlementariër zag zijn plaats als rader in het geheel en hoefde zijn zelfwaardering niet meer uit het resultaat te halen, maar kon ook enthousiast worden van zijn bijdrage aan het geheel.

Supervisie is een prachtig instrument voor politieke bestuurders. Iemand krijgt inzicht in zichzelf, maar ook een ander perspectief van handelen. Daardoor ontluiken nieuwe mogelijkheden, die ertoe kunnen leiden dat het plezier in het werk vergroot wordt. Verder helpt supervisie bij het efficiënter indelen van de tijd, maar ook om makkelijker met collega's, oppositie en coalities om te gaan. Waardoor men ook flexibeler met partijleden kan omgaan en er ruimte is om creatiever naar oplossingen te zoeken.

Voor meer informatie zie: www.emmauspastoraal.nl of www.emmaussupervisie.nl

Voor meer informatie over supervisors: www.lvsb.nl

Voor meer informatie over coaches: www.nobco.nl

zijn¹ persoonlijke houding in zijn beroep. Het effect is merkbaar, doordat de gecoachte en de supervisant met meer plezier en vrijheid zijn werk weer doet. Of zoals sommigen zeggen: "Ik ben me ervan bewust geworden dat ik een bepaald patroon van handelen heb ontwikkeld. Ik herken dit nu en kan er adequaat iets aan doen". Maar ook: "Ik ben me nu meer bewust welke reacties mijn handelen oproept". En: "Ik heb meer zelfvertrouwen gekregen." Of: "Ik ken mijn valkuilen en uitdagingen, waardoor ik meer bewust doe wat ik zeg."

Verskillende kanten bekijken

De supervisor kijkt met de supervisant bijvoorbeeld naar zijn waarden en normen. Iemand voor wie rechtvaardigheid belangrijker is dan winnen, zal het moeilijk hebben in de politiek, waarin het voor anderen belangrijker is te winnen dan rechtvaardig te zijn. De supervisor kijkt naar zijn ervaringen in het verleden, die hem hebben geleerd te reageren zoals hij reageert. Iemand die op de middelbare school tijdens een spreekbeurt is stilgevallen, zal zijn maag nog regelmatig voelen omdraaien als hij voor een groep mensen komt te staan. Ook de socialisatie - waarin de biografie belangrijk is - wordt met de supervisant bekeken. Hierbij gaat het niet alleen om de individuele eigenaardigheden van de volwassenen die de verantwoordelijkheid voor het kind droegen (zoals

¹ In dit artikel wordt "zijn" gebruikt. Daarin wordt zowel de man als de vrouw bedoeld.

Om de toekomst van het middenbestuur

Door Joop Evertse, voorzitter van de SGP/ChristenUnie-statenfractie in Zuid-Holland

De afgelopen dertig jaar verschenen op gezette tijden plannen om de bestuurlijke organisatie van ons vaderland eens flink aan te pakken. Deze drang tot bestuurlijke reorganisatie kent zelfs een zekere cyclus. Met enthousiasme worden elke keer weer nieuwe vondsten aangedragen, die vervolgens met een zelfde regelmaat weer sneuvelen. Het lemmingenvolk zou er van watertanden. Maar toch, het bestuurlijk tornadoseizoen blijkt weer te zijn aangebroken.

Dit keer is de aanstichter het parlement, met in zijn kielzog de minister van BZK. Het motto is "De toekomst van het Middenbestuur". Bij de behandeling van de WGR-plus constructie - u weet wel, de voormalige grootstedelijke kaderwetgebieden - toonde het parlement zich namelijk ontevreden. Er moest wel wat gebeuren, dus vooruit maar, maar dit was toch ook niet echt iets met toekomstwaarde. Nu is het niet buitengewoon ongebruikelijk dat het parlement moppert, maar een minister is natuurlijk gehouden daar oor voor te hebben. De minister toonde zich dan ook bereid het voortouw te nemen en de discussie te starten over de toekomst van het middenbestuur. Daaronder vallen te begrijpen de provincies, de regio's en misschien nog wat aanpalend goed met gerichte taken.

Het circus gaat weer op tournee en er staat heel wat op het programma. Natuurlijk zijn er wetenschappelijk onderbouwde rapporten en commissies van wijze mannen. Uiteraard is er overleg en inspraak en noem maar op. Maar er zijn ook nog gastoptredens, ondermeer van de acrobatengroep die zich tooit met de naam Holland Acht en het dressuurnummer van het Inter Provinciaal Overleg.

Waar leidt dit alles heen? Het motto "De toekomst van het middenbestuur" is niet direct inspirerend. Het heeft een zekere mufheid in zich. Aangezien dit politici er echter nooit van heeft weerhouden om zich met een zekere gretigheid op dit soort interne discussies te storten, zullen er ook nu wel weer liefhebbers zijn. De bedoeling is de voorstellenreeks voor de Kamerverkiezingen van 2007 af te ronden. De resultaten kunnen dan worden ingebracht bij het

opstellen van het nieuwe regeerakkoord. Want natuurlijk gaat het niet om de discussie op zich, maar om de conclusies. De grote vraag is of die conclusies zodanig breed zullen worden gedragen dat er dit keer wel echt iets gaat gebeuren. Of de bestuurlijke organisatie, in tegenstelling tot alle vorige pogingen, nu wel ingrijpend zal veranderen. Het verleden heeft echter bewezen dat we een land zijn zonder veel staatkundige revolutionairen. De naam van Schimmelpenninck, die in de patriotentijd een goede poging deed, is slechts nog verbonden aan een al uit de handel verdwenen sigarenmerk. De naam van Troelstra zal over een enkel jaar wellicht nog gekend worden als de man van de vrouw die schreef.

Toch gaan we een poging doen, want we doen als Zuid-Hollandse fractie natuurlijk mee. Met name in de Randstad moet in onze ogen namelijk zeker wat gebeuren. Het gewemel van allerlei bestuurs- en overlegorganen is in onze provincie en de aanpalende gewesten wel erg groot geworden. Zo groot zelfs, dat het gaat hinderen en dat kan natuurlijk nooit de bedoeling zijn. De komende tijd gaat u hierover nog heel wat meer horen.

We kunnen niet in de toekomst kijken om te weten te komen hoe het zal gaan met ons misschien wat saaie en bij velen vrij onbekende middenbestuur. Simon and Garfunkel hadden eens een tophit met als tekstdeel: "... and the words of the prophets are written on the subway wall". Als ik de komende tijd in de metro zit zal ik eens opletten of in het graffiti soms ook het woord "middenbestuur" is te ontwaren.

Marktdenken helpt christelijk onderwijs om zeep

Door dr. Kees Boele, voorzitter College van Bestuur van de Christelijke Hogeschool Ede

Alom in de maatschappij zien we een klimaat van richtingloosheid. "Homo zappiens" lijdt aan mentaalmoehed, misschien wel als gevolg van de intensieve menshouderij van de moderne markteconomie. Christien Brinkgreve beschrijft in Vroeg maandag, laat volwassen hoe het cultureel gebod tot zelfsturing leidt tot desoriëntatie bij jongeren; velen experimenteren met werk en relaties tot na hun dertigste.

Juist in dit klimaat is christelijk hoger onderwijs broodnodig: we hebben studenten niet alleen goed op te leiden voor de arbeidsmarkt, maar we moeten hen ook toerusten, vormen en dat kun je alleen maar doen vanuit een visie op de zin van het leven. Juist dat laatste is helemaal verdwenen uit de politiek-bestuurlijke agenda.

Hoe komt dat? Omdat de overheid op tal van publieke terreinen het marktmechanisme als ordeningsprincipe invoert. En dan verdwijnt de zingeving vanzelf. Een eenvoudig voorbeeld om dit duidelijk te maken. U betaalt een relatief laag bedrag per jaar, waarvoor men onbeperkt mag lenen in de bibliotheek. Dit tarief is niet kostendekkend, want de overheid vindt het belangrijk dat er gelezen wordt, en betaalt daarom fors mee. Nu wil zij echter de bibliotheek 'vraaggestuurd', 'marktconform' organiseren. Degene die vaak leent, betaalt meer dan degene die minder nodig heeft (profijtbeginsel): eerlijk is eerlijk. De bibliothecaris wordt "afgerkend" en stemt de collectie af op de smaak van het grote publiek, omdat dit geld in het laatje brengt voor de aandeelhouders. Met andere woorden: waardevolle literaire, culturele boeken, die minder frequent over de toonbank gaan, kosten geld en verdwijnen uit de collectie. Kortom, het marktmechanisme zorgt voor uitholling van culturele, morele kwaliteit. Opportunistische, financiële normen van ondernemers komen in de plaats van ethische en maatschappelijke beginselen, die vroeger voor sociale samenhang zorgden. Instituties, zoals hogescholen en universiteiten, worden organisaties.

In het onderwijs zien we het voor onze ogen gebeuren. De vocabulaire verandert zienderogen in het hoger onderwijs. Dominante begrippen zijn momenteel: rendement, marktaandeel, prestatie-indicatoren, doorstroom, doelmatigheidstoetsing, lump-sum-bekostiging, lokale autonomie, governance, accountantscontrole, productiviteit, audits, productiviteit. Deze taal representeert inmiddels ook een werkelijkheid. Outputbekostiging sinds begin jaren negentig leidde tot nadruk op rendement en "studeerbaarheid", met als gevolg steeds minder docenten per student. Menig bestuurder ziet het onderwijs meer als markt dan als roeping.

Liberaal bewindslieden als Hermans en Rutte benadrukken de autonomie van hogescholen en universiteiten. Maar zonder regulering ontstaat monopolie en machtsmisbruik van zeer grote instellingen, waarbij kleine of zorg- en welzijn-opleidingen ten onder gaan in de concurrentieslag tussen ondernemende hogescholen. Rutte klaagt over het feit dat slechts 30% van de afgestudeerden een eigen bedrijf start. Echter, maatschappelijk werkers bijvoorbeeld moeten helemaal geen bedrijf oprichten, maar al die ondernemers opvangen die sociaal-emotioneel het spoor bijster geraakt zijn en hen coachen en begeleiden bij de opvoeding van hun kinderen. De CHE kan geen nieuwe opleidingen starten omdat identiteit en kwaliteit geen criteria zijn in de "doelmatigheidstoetsing" van OCW. En volgens het *Liberaal Manifest* van de VVD is het onderwijs zelf een neutrale zaak, een seculier goed dat gebaseerd is op een objectieve waarneming van zaken. Maar seculier en neutraal zijn twee heel verschillende dingen. Neutraal onderwijs is intellectuele, onderwijskundige en filosofische waanzin. Elk onderwijs heeft een mensbeeld, een idee over wat het leven is of zou moeten zijn.

Zo holt het marktdenken het onderwijs uit. Politiek-bestuurlijk Nederland is helemaal vergeten dat de economische wetenschap, die het marktdenken heeft voortgebracht, tot 1800 onderdeel was van de moraalfilosofie. En Socrates wist al dat het bij onderwijs niet primair gaat om het 'arbeidsperspectief', maar dat wij jonge mensen in staat moeten stellen om het ware doel van hun leven te bereiken: wie ben je, waartoe leef je? Goede voorbeelden zijn daarbij essentieel, in kleinschalige verbanden waarin studenten zich kunnen identificeren met een gemeenschap. Onderwijzen is ook wijzen, en dat is meer dan vraaggestuurd faciliteren. Waar de *civil society* uiteenvalt (zie bijvoorbeeld R. Putnam, *Bowling Alone*), waar de religie privatiseert en individualiseert, wordt juist de hogeschool een belangrijke gemeenschapsvormende institutie. Zij dient "community leaders" op te leiden (J. Kennedy). Dat zijn jonge mensen, die vrijwilligers ondersteunen in kerk en samenleving, die bijdragen aan gemeenschapsvorming, die geschoold zijn in de doordenking van ethische vraagstukken, getraind zijn in het voeren of begeleiden van interreligieuze gesprekken.

Analyses na de gemeenteraadsverkiezingen

Winst en verantwoordelijkheid

Door Erik van Dijk, adviseur / onderzoeker lokaal bestuur

Op 7 maart j.l. deed de ChristenUnie in 197 van de 458 gemeenten in Nederland¹ mee aan de verkiezingen. De verrassing over de winst die we daarbij boekten was buiten de ChristenUnie misschien nog wel groter dan daarbinnen. Vervolgens deed de ChristenUnie het ook erg goed bij de college-onderhandelingen. Dat viel nóg meer op. Kranten en actualiteitenprogramma's besteedden er aandacht aan. De toon was opvallend positief.

De ChristenUnie kon zich bij de gemeenteraadsverkiezingen verheugen in een groei van 12% in zetels.² Met deze groei in ChristenUnie-zetels zijn we qua lokale grootte GroenLinks voorbij gegaan. Van de partijen die ook in de Tweede Kamer zitten zijn we nu de vierde partij, achter CDA, PvdA en VVD.³

Colleges

In de weken na de verkiezingen werd het alleen nog maar mooier, want de lokale fracties wisten bij de college-onderhandelingen de zetelwinst ruimschoots te verzilveren. Aan het eind van de periode 2002-2006 had de ChristenUnie 58 wethouders. Op dit moment heeft de ChristenUnie 71 wethouders. Een groei van ruim 22%.⁴ Fantastisch om als ChristenUnie weer meer mensen in raden en colleges te hebben die kunnen laten zien dat de ChristenUnie betrokken en betrouwbaar is en bestuurlijke kwaliteit levert⁵. Meer mensen die in woord en daad kunnen laten zien dat de ChristenUnie het welzijn van de hele samenleving op het oog heeft en dat Gods Woord daarvoor ijzersterke uitgangspunten biedt. Onze lokale bestuurders zijn de meest zichtbare en herkenbare ambassadeurs van de ChristenUnie. Voor de ChristenUnie is dat extra belangrijk in de aanloop naar de verkiezingen voor de Provinciale Staten⁶ en Tweede Kamer in maart respectievelijk mei 2007.

Het aantal colleges waar de ChristenUnie op één of andere manier aan meedoet is 86.⁷ Dat betekent dat we in 42% van de gemeenten waar we deelnamen aan de ver-

kiezingen nu ook meedoen aan het college (was in vorige periode ongeveer 33%).⁸

In 40 colleges zaten we tot voor kort niet en nu wel (ik zeg niet 'voor het eerst', want soms zaten we er in een eerdere periode wel in). Sommige van die gemeenten zijn heel opvallend: Leiden, Utrecht en Delfzijl. Maar er zijn ook minder opvallende gemeenten, waar het toch bijzonder of misschien wel een klein wonder is dat we nu in het college mogen zitten (eigenlijk geldt dit voor alle gemeenten, maar ik noem toch even Zeewolde en Barneveld). Het grote aantal plaatsen waar we voor het eerst aan een college deelnemen plus het normale, natuurlijke verloop maken dat ongeveer de helft van onze wethouders nieuw is. Overigens is ook meer dan 40% van onze raadsleden nieuw. Zowel vanuit de lokale als de landelijke ChristenUnie zullen we in deze nieuwe bestuurders moeten investeren. Laten we ook voor ze bidden.⁹

Dat we in meer colleges zitting hebben schept al een grotere verantwoordelijkheid. Alleen al daardoor hebben we de verantwoordelijkheid over meer mensen. Echter, omdat we ook nog eens in meer grotere gemeenten meedoen, is het totale aantal inwoners waarvoor ChristenUnie-wethouders bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen voorbij de 3 miljoen gegaan (van 2,5 miljoen naar 3,3 miljoen).

Partners

In het overzicht van de college-deelnames op de website staat niet alleen waar we wethouders leveren en wie dat dan zijn, maar ook met welke partijen wij samen een coalitie vormen en welke portefeuilles de ChristenUnie toebedeeld heeft gekregen.

Terwijl GroenLinks en SP bijna alleen maar aan centrum-linkse en linkse colleges meedoen en VVD en SGP veel aan centrum-rechtse of rechtse colleges meedoen, is de ChristenUnie in heel veel verschillende college-samenstellingen te vinden. Net als PvdA en CDA zitten we wellicht meer in een middenpositie. Dat kan wel kloppen, want niet voor niets hanteert de ChristenUnie de leus 'niet links, niet rechts, maar christelijk-sociaal'.

De meest voorkomende coalitie is PvdA-CDA-ChristenUnie (18 keer). Diezelfde centrum-linkse combinatie, maar dan aangevuld met één of meer andere partijen¹⁰ komt zelfs 30 keer voor.

Een meer centrum-rechts college, dus zónder PvdA, maar mét VVD en CDA en eventueel andere partijen komt slechts 10 keer voor.

De PvdA is de meest voorkomende coalitiepartner. Combinaties met de PvdA komen 60 keer voor (was in vorige periode 39 keer). Afgezet tegen de groei van 68 naar 86 colleges is dat een sprong van 57% naar 70% van de colleges. Combinaties met het CDA komen nu 58 keer voor (was 59 keer). Dat lijkt weinig verschil, maar afgezet tegen de groei van het aantal colleges waaraan de ChristenUnie deelneemt, is dat relatief een daling 87% naar 67%¹¹. In de vorige periode zaten we maar 8 keer zonder het CDA in een college, nu maar liefst 24 keer. Dit opvallende gegeven wordt deels veroorzaakt door het verlies dat het CDA bij de laatste verkiezingen in de meeste gemeenten leed, maar wellicht ook door het volwassen worden van de ChristenUnie. Ons eigen, zelfstandige, christelijk-sociale profiel wordt steeds duidelijker. We hebben het hierboven over de PvdA en het CDA als college-partner gehad, maar het is ook nog interessant om te zien in hoeveel procent van de colleges de andere partijen coalitiepartner zijn:

SGP: 31% (was 35%)

VVD: 29 (was 43%)

GroenLinks: 17% (was 7%)

SP: 2% (was 0%)

Lokale partijen met het woord 'belang' in hun naam: 11% (was 19%)

Met D66 zaten we in de vorige periode nog 4 keer in een college. Nu nergens meer.

SGP

Richting de verkiezingen van 2002 en 2006 heeft de ChristenUnie de lijstverbinding met de SGP in veertien respectievelijk acht gemeenten verbroken.¹² Het is en blijft de verantwoordelijkheid van de lokale verenigingen om al dan niet met de SGP samen te gaan. Er bestaat aan de andere kant wel een landelijke richtlijn, die de besturen van ChristenUnie en SGP in goed overleg met elkaar vastgesteld hebben: zelfstandig waar dat kan, samenwerken waar nodig. De uitslagen van de recente verkiezingen laten grofweg zien dat de ChristenUnie vooral stemmen en zetels heeft gewonnen waar we zelfstandig de verkiezingen in gingen. Dat is een bevestiging van het landelijke advies, maar mag geen argument zijn om breuken te forceren.

Na allerlei uitspraken over het positieve effect van 'breken met de SGP' is het daarbij goed om even te laten zien dat een gezamenlijke fractie ook een positief effect kan hebben. In 41 gemeenten plus 5 Rotterdamse deelgemeenten deden ChristenUnie en SGP met een gezamenlijke lijst aan de verkiezingen mee. In 42 van die 46 gemeenten haalden we minstens één zetel. En nu komt het: in 20 van die 42 gemeenten doen we nu mee aan een college. Dat is een score van 48% en dat is hoger dan bij zelfstandige

ChristenUnie-fracties.¹³ Ook opvallend: in zowel de vorige als deze periode leverden de ChristenUnie-SGP-fracties die een wethouder mochten leveren in ongeveer drie-kwart van de gevallen iemand van SGP-huize en slechts in een kwart iemand van ChristenUnie-huize. Een verklaring kan zijn dit juist de fracties zijn waarin de SGP een groter aandeel heeft dan de ChristenUnie.

Vrouwen

Het aandeel vrouwelijke raadsleden is door de verkiezingsuitslag gestegen van 14% naar 18% (in zelfstandige ChristenUnie-fracties van 16% naar 19%, in samenwerkingsfracties van 2% naar 10%!). Deze ontwikkeling is te danken aan de verhoudingen binnen de groep nieuwe raadsleden; daarvan is 24% vrouw!

Het aandeel vrouwelijke wethouders is nauwelijks gestegen. De groei van 5 naar 7 vrouwelijke wethouders bij een groei van het totaal van 58 naar 71 is een procentuele stijging van 8,6 naar 9,9%.

Grote steden

Er zijn heel veel aanwijzingen dat de ChristenUnie steeds meer voet aan de grond krijgt in grotere steden:

- In plaatsen als Amstelveen, Alkmaar en Eindhoven lukte het om voor het eerst een zetel te bemachtigen;
- In Leeuwarden, Heerenveen, Utrecht, Leiden en enkele andere grote plaatsen groeiden we van 1 naar 2 zetels;
- Juist in grotere plaatsen als Utrecht, Ede, Amsterdam, Amersfoort en Arnhem haalden we grote stemmenwinst;
- In grotere plaatsen als Delfzijl, Utrecht, Leiden, Assen en Apeldoorn lukte het om voor het eerst in het college te komen;
- De gemiddelde gemeentegrootte waarvoor de ChristenUnie collegeverantwoordelijkheid draagt groeide van ruim 37.000 inwoners naar bijna 39.000 inwoners;
- Bij een analyse van de trends in de verkiezingsuitslagen 1998 -> 2002 -> 2006 zien we dat de groeicurve van het percentage stemmen op de ChristenUnie het sterkst stijgt in de gemeenten met een inwonersaantal tussen de 100.000 en 300.000.

Grotere verantwoordelijkheid

Wat doet de landelijke organisatie eraan om de groei in raadszetels en wethouders tot een succes te maken?

Ik noem een paar dingen:

- opzet van een kaderschool met een evenwichtig aanbod van trainingen en cursussen op het gebied van hoofd (kennis), hart (motivatie) en handen (vaardigheden);
- meer regionale ontmoeting stimuleren en organiseren (hier is ook een belangrijke rol weggelegd voor de provinciale unies!);
- faciliteren van een netwerk van onderlinge ondersteuning tussen ervaren en onervaren raadsleden en wethouders;

- aanbieden van coaching in lastige persoonlijke of politieke situaties;
- meer informatie- en meninguitwisseling via de nieuwe website (wordt vóór het nieuwe seizoen gerealiseerd);
- gedragscode voor politici en lokale besturen.

Wat kunnen raadsleden en wethouders zelf doen?

- “niet anders dan recht te doen en getrouwheid lief te hebben, en ootmoedig te wandelen met uw God” (Micha 6:8). Vrij vertaald: gewoon biddend, in afhankelijkheid van God hun uiterste best doen;
- niet aarzelen om advies te vragen bij de landelijke organisatie of bij ervaren collega's in de eigen gemeente of regio;
- strategische keuzes maken om op zorgvuldig gekozen speerpunten te bouwen aan een duidelijk, christelijk profiel (zonder een one-issue-partij te worden);
- bouwen aan een goede samenwerking met bestuur en leden van de lokale ChristenUnie (zorgen voor een goed fractiereglement¹⁴, bestuur en leden betrekken bij het fractiewerk, gezamenlijk één of meer modules van de training “Iedereen van de Partij” volgen¹⁵ e.d.)

De groei in zetels en wethouders is een zegen, maar schiept ook verwachtingen en verplichtingen. De ChristenUnie moet niet naast haar schoenen gaan lopen, maar de gekregen grotere verantwoordelijkheid waar gaan maken.

- 1 Plus nog zes deelgemeenten in Rotterdam en Amsterdam
- 2 10% groei bij het gezamenlijke aantal zetels van alle zelfstandige en samenwerkingsfracties (met SGP), 11% groei in raadszetels die bezet worden door ChristenUnie-mensen in zowel zelfstandige ChristenUnie-fracties als in ChristenUnie-SGP-fracties (42 zetels netto winst) en 12% groei bij de zelfstandige ChristenUnie-fracties. Voor meer cijfers m.b.t. de gemeenteraadsverkiezingen, zie het aprilnummer van HandSchrift (ook te vinden op www.christenunie.nl -> Documenten -> Magazines).
- 3 ChristenUnie en SGP bij elkaar opgeteld hebben nu 645 zetels. Voor zover ik kon nagaan hadden 'de drie kleine christelijke partijen' in 1990 de 500-grens doorbroken. Nu dus de 600-grens.
- 4 Deze groei in wethouders is des te mooier, omdat we vier jaar geleden ook al spectaculair gegroeid waren: na de verkiezingen van 1998 hadden de fusiepartners van de ChristenUnie bij elkaar opgeteld 34 wethouders (22 van de RPF en 12 van het GPV). In 2002 was de groei dus in absolute aantallen 24 wethouders en procentueel 71%!
- 5 Betrokken, betrouwbaar en bestuurlijke kwaliteit waren de drie termen die op het congres van ChristenUnie-bestuurders in 2003 werden uitgekozen als kenmerkend voor onze stijl.
- 6 Daarmee indirect ook voor de Eerste Kamer.
- 7 Voor een overzicht van de college-deelnames zie www.christenunie.nl
- 8 Qua college-deelname blijft de ChristenUnie daarbij nog wel achter GroenLinks. GroenLinks heeft het bij de recente college-onderhandelingen ook erg goed gedaan. Zij zijn gestegen van 70 naar 93 wethouders.
- 9 Laten we ook niet vergeten dat er een aantal gemeenten zijn met teleurstellende verkiezingsresultaten en/of onderhandelingsresultaten. Ook zij verdienen onze steun en ons gebed.
- 10 Exclusief VVD en zelfstandige SGP, maar wel inclusief samenwerkingen van ChristenUnie met SGP.
- 11 Lees: tegenwoordig zitten we in 67% van de colleges samen met het CDA.
- 12 Ik zeg bewust 'lijstverbinding verbreken', omdat dat wat anders is als 'samenwerking verbreken'. Zelfstandige fracties kunnen immers prima samenwerken.
- 13 Volgens mijn gegevens deden we in de vorige periode in 15 van de 48 gemeenten waar we met een gezamenlijke lijst/fractie zaten mee aan een college. Dat is 31%.
- 14 aan de hand van het landelijke model (<http://www.christenunie.nl/page/7116>)
- 15 zie <http://www.christenunie.nl/page/6256>

Een rehabilitatie

Door Arnold Poelman, werkzaam bij ministerie van Binnenlandse Zaken en Gemeenteraadslid Krimpen aan den IJssel

BOEKGEGEVENEN

Pluralisme, democratie en politieke kennis: ontwikkelingen in de moderne tijd. Een rehabilitatie van de politiek. Hans Blokland.

Koninklijke Van Gorcum Assen 2005.

ISBN: 90-232-4092-8

Zoals elke wetenschap heeft ook de politieke wetenschap haar eigen coryfeeën. Wie politieke wetenschappen studeert of heeft gestudeerd komt zonder enige twijfel in aanraking met de werken van Dahl, Michels, Lindblom, Schumpeter, Easton om maar enkele grote namen te noemen. In het boek van Blokland passeren al deze grootheden de revue, de een wat meer uitgesproken dan de ander. Leidmotiv in het boek van Blokland is een zeer actueel thema wat mijns inziens ook steeds pregnanter wordt in de moderne samenleving. Wat Blokland wil onderzoeken en in kaart brengen zijn de gevolgen van de modernisering voor de mogelijkheid en het vermogen van burgers om gezamenlijk inhoud en richting te geven aan hun samenleving.

Eén vertegenwoordiger krijgt in de zoektocht veel aandacht: de Amerikaan Robert Dahl. Dahl is vooral beroemd geworden met zijn boek 'Who Governs. Democracy and power in an American City'. In dit boek deed Dahl verslag van zijn onderzoek naar de verdeling en uitoefening van macht in de Amerikaanse stad New Haven aan het begin van de jaren zestig. Dahl is de uitvinder van het pluralisme, een politologische stroming die de stabiliteit van de westerse democratie verklaart vanuit de hypothese dat in een stabiele democratie rivaliserende groepen toegang tot de besluitvorming hebben en elkaar daarbij ook regelmatig afwisselen. Gebeurt dat niet meer, dan is het ook met de democratie gedaan.

Het boek van Blokland is vooral een overzicht van de voornaamste politologische stromingen sinds de Tweede Wereldoorlog. Dat varieert van het behaviorisme dat analoog aan de natuurwetenschappen een objectieve waardenvrije politologie wilde introduceren tot het incrementalisme ('het democratisch proces is een stapsgewijs gebeuren') van Charles Lindblom.

Tussen de politologische discussies vindt in het boek van Blokland nog een andere meer fundamentele discussie

van de politiek?

sie plaats over de vraag in hoeverre het mogelijk en ook gewenst is een waardenvrije politicologie na te streven. In hoeverre zijn politieke wetenschappers er mede verantwoordelijk voor dat waarden in het politieke debat zo'n geringe rol lijken te spelen door hun functionalistische benadering? Biedt dit technocratisch functionalisme waarbij de politiek als een managementproces wordt opgevat eigenlijk wel de broodnodige oplossingen in een tijd waarin normatieve politieke theorieën meer dan ooit gewenst zijn? Dahl was aanvankelijk sterk overtuigd van de mogelijkheid van waardenvrije en rationele oplossingen, maar in een latere fase komt hij daar weer op terug. In zijn beschrijving van alle varianten van de politicologie biedt dit boek overigens een goede gids alhoewel het soms wat taaie kost is, ook door de gehanteerde terminologie en het jargon. Des te opvallender en vooral leerzamer zijn de kleine uitstapjes in het boek naar andere concrete onderwerpen zoals de *civil society* van Tsjechië na het ineensstorten van het IJzeren Gordijn. Het blijkt helemaal niet zo eenvoudig om in Tsjechië een samenleving tot stand te brengen waarin de klassieke normatieve en sociologische onderdelen van een stabiele democratie aanwezig zijn. Democratie vergt onderhoud en vooral een democratische gezindheid en mentaliteit. Even instructief is de excursie naar het netwerk van vader en zoon Bush in de Verenigde Staten en hun banden met de olie-industrie. In dat opzicht is de Verenigde Staten absoluut

niet de modeldemocratie die het pretendeert te zijn. Het grote manco in het boek is echter de afwezigheid van Blokland zelf. Het lijkt alsof hij aan de zijlijn staat en als een geïnteresseerd toeschouwer kijkt naar al degene die getracht hebben de westerse democratie en haar mechanismen te verklaren.

Zoals ik al in het begin opmerkte is het Leidmotiv van de studie mede onderzoek te doen naar mogelijkheden van burgers om hun eigen omgeving nog gestalte te kunnen geven: een rehabilitatie van de politiek. In een tijdperk van globalisering een alleszins relevante vraag. Illustreert de gang van zaken rond Nedcar immers niet heel treffend dat kwesties als werkgelegenheid niet meer tot het domein van de nationale overheid behoren maar dat deze aangelegenheden elders worden besloten? Wat rest er nog aan invloed van nationale overheden op sociaal-economische ontwikkelingen?

Blokland citeert in het laatste hoofdstuk wel Robert Lane ('The loss of happiness in market democracies') die dezelfde onderdompeling in materiële welvaart onderkent als een wezenlijke tekortkoming van hedendaagse democratieën. Marktdemocratieën missen volgens Lane het vermogen hun eigen hedonistische tekortkomingen te repareren. Mede als gevolg hiervan blijft het vertrouwen van burgers in nationale overheden dalen en lijkt het einde hiervan nog niet in zicht. Uiteraard is dat een zorgwekkende ontwikkeling waar zeker niet luchthartig over kan worden gedaan. En zijn de marktdemocratieën met hun fixatie op materiële groei niet doorgeschoten in consumentistisch hedonisme? Lane verwacht het echter weer van kunstenaars en andere 'freischwebende Intelligenz' die ons een andere koers zullen bieden. Dat overtuigt echter allerminst en bovendien is zoiets al eens geprobeerd in de jaren zestig.

Het blijven vooral ook oplossingen van anderen die Blokland presenteert zonder daarbij zelf positie te kiezen. Je blijft dan ook na lezing van het boek met het gevoel zitten dat de westerse democratie er niet best voorstaat en dat Blokland zelf ook geen antwoord weet te geven op het Leidmotiv van zijn eigen studie. Ook hij erkent dat in een marktdemocratie de schapen tegen de wolven beschermd moeten worden maar daar blijft het dan bij.

Daarmee onderstreept hij impliciet de behoefte aan een blijvende christelijke normatieve bezinning op het non-interventiedrag dat tegenwoordig zo kenmerkend is voor overheden in westerse democratieën.

En plein publique

Door Hans Freije

BOEKGEGEVENS

En plein publique

De samenleving van morgen en de kerk van nu

Govert Buijs en Tymen van der Ploeg (red.)

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer, 2005, EUR 11,90, 166p.

ISBN 90 239 1065 6 NUR 740

kerkzijn". Of: "de kerken zijn vaak verstrikt in een web van zelfgenoegzaamheid en tradities". De vervolgvraag is of de kerk werkelijk wat te zoeken heeft in het maatschappelijk veld.

Welke ontwikkelingen in de samenleving?

De ontwikkelingen in de samenleving worden als somber ervaren. Het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) heeft geconstateerd dat het vertrouwen in politieke en maatschappelijke instituties na 1999 daalt. Verder is er een sterke tendens tot individualisering; "het probleem van deze tijd is dat in de samenleving de horizontale banden verdwijnen". Onderzoeken van het SCP geven aan dat religie vooral een betekenis heeft in de privé-sfeer en daarnaast bij collectieve gebeurtenissen en vragen rond moraliteit.

Anderzijds stelt het SCP vast dat veel mensen een samenleving wensen met gevoel voor gemeenschapszin, dus tegen globalisering en doelmatigheid. De bevolking, zowel kerkelijk als onkerkelijk is zeer gehecht aan bescherming en geborgenheid. Van de maatschappijbeelden is de prestatie maatschappij het minst populair. Gabriël van den Brink constateert een fundamentele spanning tussen de morele of spirituele traditie van het christendom en de wijze waarop het moderne leven vorm krijgt. Het moderne leven staat voor weinig samenhang of eenheid, en "het goddelijke" saneert de verdeeldheid. Volgens Van den Brink verkeert de West-Europese samenleving in een crisis: veel nationalisme en matige omgangsvormen. Maar ook op individueel niveau is er een spanning: de vraagstukken van dood en leven hebben weinig aandacht, ons geloof in het zelfstandig handelen schiet dan zeer te kort. Van den Brink pleit voor een opwaardering van het burgerschap, maar zonder een gemeenschap met dezelfde idealen. Wel moet er een besef zijn van gedragingen die normaal zijn. Voor hem

In november 2005 verscheen het boek 'En plein publique', een uitgave van het ICS. Het ICS, een forum dat zich toelegt op bezinning van de verhouding christelijk geloof, (vak)wetenschap en samenleving, vierde in oktober 2005 zijn 35-jarig bestaan en vierde ter gelegenheid daarvan een symposium aan het thema 'samenleving en kerk'.

Waarom dit onderwerp? Tymen van der Ploeg: "het leek ons goed in deze enigszins verwarrende tijden de vraag naar de plaats van de kerken in de toekomst aan de orde te stellen". De toekomst ligt in het heden en de redactie heeft vanuit verschillende disciplines vertegenwoordigers de gelegenheid gegeven om over dit onderwerp hun visie te geven. Zo komen theologie (Bas Plaisier, Arnold van Heusden), filosofie (Gabriël Van den Brink), economie (Bob Goudzwaard, Johan Graafland) en sociologie (Joep de Hart, Paul Dekker) over dit onderwerp aan bod. De relatie tussen kerk en een tweetal toepassingsgebieden, namelijk de zorg en het onderwijs, wordt ook besproken. De probleemschets wordt in grote lijnen gedeeld: "het gesprek tussen kerk en samenleving hapert; de kerk lijkt haar ogen in de samenleving kwijt te zijn". En: "de kerk heeft zich als het ware teruggetrokken tot de kern van

betekent dat onder andere een vermindering van de verharding van het publieke leven. Maar dit is een grote opgave wanneer “autonoom de regie voeren over je leven zozeer de standaard is geworden”.

Goudzwaard gaat in op de negatieve economische ontwikkelingen voor ontwikkelingslanden bij een voortgaande globalisering. Geconstateerd wordt dat arme landen steeds armer worden en rijke landen steeds rijker. Elders stelt hij dat “in toenemende mate het grote geld de heersende macht is in de moderne samenleving; de commercie heeft op steeds meer cultuuruitingen invloed”. Van de zorg beschrijft Annelies van Heijst enkele ernstige tekortkomingen. Zij stelt dat de zorg “kapot wordt georganiseerd” en vraagt zich af de huidige zorg nog “menswaardig en menslievend” is. Van Heijst: “In de afgelopen decennia zijn neoliberale waarden, economische beginselen en de erbij horende managementlogica in de gezondheidszorg en hulpverlening de boventoon gaan voeren; nadruk is gelegd op autonomie, keuze en recht; een ontoereikend waardepatroon; professionals hebben het idee dat ze de verwachte zorgzaamheid niet meer kunnen bieden”.

Welke rol voor de kerk?

De ICS-uitgave bevat behartenswaardige woorden over de rol van de kerk. Plaisier geeft aan dat wat hem betreft het gaat om “het vormgeven van een verbondenheid met die God die we ontmoeten in de Bijbel”. “In West-Europa is er een grotere openheid voor het godsdienstige, die overigens niet gelijkgesteld kan worden aan een grotere openheid voor de woorden van bevrijding en verzoening van Jezus Christus”, aldus Plaisier.

De kerk wordt in zijn algemeenheid als hulpverlenende instantie beschouwd. In het boek komt ter sprake dat ambtenaren van het Ministerie van VWS dachten dat de kerken een belangrijke rol zouden kunnen spelen bij de uitvoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning omdat kerken allerlei vrijwilligers herbergen.

Van den Brink is het hiermee eens: “De kerken hebben niet zozeer een taak ten dienste van de samenleving als wel om mensen te helpen heel te maken wat gebroken is”. Of Ineke Bakker (Raad van Kerken): “Kerken kunnen aangeven dat verdraagzaamheid nodig is in een multiculturele samenleving. Verder kunnen ze ingaan op het menselijk tekort dat juist bij onveiligheid, rampen, etc. aan de orde is”. Ze baseert dit mede op het feit dat de christelijke traditie ‘indrukwekkend’ is. Volgens Ton Senf kan de kerk een *outreach*-rol vervullen, maar dat is niet te verwachten van elke kerk.

Anderen vinden dat de kerk een meer maatschappelijk geïntendeerde rol moet vervullen: “In Nederland is vanwege een grotendeels verdwenen humuslaag van betrokkenheid het van belang dat er een sterkere relatie wordt

ontwikkeld tussen kerken en christelijke organisaties, om zo ook het missionaire aspect van kerkzijn inhoud te geven”, aldus Plaisier. Concreet kan de kerk pleiten voor meer ruimte en waardering voor professionals in bijvoorbeeld de zorg, en wijzen op de noodzaak van een andere beroepsethiek (Van den Brink). Van Heijst geeft wel aan dat dit niet exclusief de taak is van kerken. Goudzwaard daarentegen ziet graag in sommige gevallen de kerk visonair bezig en het voortouw nemen.

Rol overheid blijft belangrijk

Onmiskenbaar is dat de overheid een belangrijke rol heeft. In de scenario’s van René van de Kieft speelt de overheid een belangrijke rol. Goudzwaard maakt het concreet: “de staat leent zich instrumenteel in toenemende mate voor economische belangen; de invloed van de staat is niet zozeer teruggedrongen, maar omgebogen in de richting van een grotere dienstbaarheid aan de expansie van de ‘vrije’ markteconomie”.

Oproep

De bijdragen van de verschillende auteurs getuigen van zelfrealisme en zelfonderzoek op tal van maatschappelijke ontwikkelingen. Dat alleen al maakt dat dit boek het lezen en overdenken waard is. Er is geen sprake van een ‘koekoek-éénzang’. Zo onderscheiden de bijdragen zich door een meer of minder mensgericht-zijn, het benoemen van de relatie met God, en de kijk op de kerk van binnenuit of van enige afstand. Door alles heen klinkt een duidelijke oproep die vraagt om verdere doordenking. Hierover tenslotte nog twee auteurs.

Plaisier onderstreept de directe verbondenheid aan de Bijbel: “De Bijbel is niet een verzameling waarheden die al dan niet onderschreven dienen te worden. De Bijbel gaat over God als levend persoon, die een relatie aangaat met mensen. Die relatie leidt uiteraard tot een bepaalde levensstijl en levert dus een patroon op van waarden en normen. De waarden en normen zijn een gevolg en niet de oorsprong”. Volgens Plaisier is een verdiept geloof, verharding en concentratie op “het ene nodige” van belang. De relatie tussen geloof en maatschappelijk handelen wordt in deze uitgave van beslissende waarde gevonden. Govert Buijs: “Indien geloofservaring en inhoud niet meer los van maatschappelijke betrokkenheid gezien wordt, zal deze aan ernstige bloedarmoede gaan lijden. Andersom als het verticale op zichzelf blijft staan en niet verder komt, dan is het gevaar groot dat men daar in verdrinkt”. Buijs pleit voor een nieuw besef dat de kerk niet verbonden is aan een specifieke cultuur, maar mede handelt naar de mogelijkheden die de betreffende cultuur biedt. De schrijvers leggen daarmee weer de bal bij de lezer: wat doet de kerk, wat doen wij met de kansen die worden geboden? Daarnaast vraagt de schets van onderwijs en zorg om een vervolg, waarbij ik hoop dat na het ICS anderen dit verder oppakken.

Publieke verantwoording

Door drs. Wim Pelt, medewerker Toekomstvisie bij het Ministerie van Defensie

BOEKGEGEVENS

Publieke verantwoording:

Regimes van inzicht en rekenschap bij de uitvoering van publieke taken

Wieger Bakker en Kutsal Yesilkagit (red),

(Boom: Amsterdam 2005) 266 pg, 20 cm, ill, literatuuropgaven.

ISBN 90-8506-044-3.

Tevens Jaarboek 2004/2005 van Beleid en Maatschappij, ISSN 1389-0107.

voorzichtig, om zo niet door een scherpe definitie waardevolle informatie te hoeven buitensluiten. De enige beperking die zij aanbrengen, is dat het moet gaan om verantwoording over publieke taken in enigermate van openbaarheid. Op pagina 31 komen ze tot de omschrijving: Er is sprake van verantwoording wanneer er een relatie is tussen een actor en een forum, waarbij de actor zich verplicht voelt, om informatie en uitleg te verschaffen over zijn eigen optreden, waarbij het forum nadere vragen kan stellen, een oordeel uitspreken en sancties opleggen.

Publieke verantwoording en de Engelse termen *public accountability* en (*good*) *governance* zijn hoera-woorden, zoals in deze bundel terecht wordt opgemerkt. Het zijn zaken waar, naar het schijnt, niemand op tegen kan zijn. En als we niet uitkijken, worden ze de schijnbare oplossing voor alle problemen. Misschien wordt de brede bijval veroorzaakt door de onduidelijkheid wat met deze termen wordt bedoeld. Publieke verantwoording kan namelijk minstens de volgende betekenissen hebben:

- verantwoording in het openbaar
- verantwoording tegenover een publiek, breed of beperkt
- verantwoording over publieke taken, al dan niet in het openbaar
- verantwoording in publiekrechtelijke organisaties
- verantwoording volgens publiekrechtelijke regels.

Deze betekenissen lopen in elkaar over, maar dekken elkaar beslist niet helemaal. Een voorbeeld: heeft de Vereniging van Nederlandse Gemeenten publieke verantwoording afgelegd als zij haar jaarverslag deponereert bij de Kamer van Koophandel?

Goed bestuurskundig onderzoek naar deze materie is schaars – bij een trend die pas kort heeft bewezen meer dan een hype te zijn niet vreemd. De auteurs zijn daarom

De tien hoofdstukken van de bundel worden gegroepeerd in vier delen. De eerste twee schetsen het kader, in een inleiding en een theoretisch raamwerk voor analyse. Dan volgt een groep getiteld 'trends', die ik liever 'aspecten' zou hebben genoemd. Achtereenvolgens passeren de volgende trends de revue: de invloed van moderne ICT, de opkomst en teruggang van zelfstandige bestuursorganen, de positie van de Europese bestuurslaag en de rol van de media, lees: televisie en krant. Daarna volgen casestudies over sociale zekerheid, onderwijs en gezondheidszorg. Het boek sluit af met een beschouwing waar positieve en negatieve kanten van de medaille worden afgewogen.

De invloeden van de besproken trends worden alle gerelativeerd. ICT bijvoorbeeld laat meer gedetailleerde regelgeving toe, zodat bijvoorbeeld over studietoelagen kan worden beslist zonder beoordelingsvrijheid. Anderzijds geeft ICT de burger echter kansen zich tijdiger en vollediger te informeren over openbare zaken. Hier dreigt wel weer het gevaar dat men verdrinkt in de overvloed.

Verzelfstandiging van overheidsdelen is - naast oprecht streven naar verbetering van verouderde arrangementen - voortgekomen uit de gedachte dat tucht van de markt publieke controle overbodig zou maken. Hierbij is soms

over het hoofd gezien dat markten alleen maximaal efficiënt werken bij volledige informatie bij kopers en aanbieders, ontbreken van transactiekosten en voldoende groot aantal aanbieders, en dat voor veel overheidstaken aan deze voorwaarden niet kan worden voldaan. Ook bleek voor sommige taken dat efficiency niet de enige norm was die we eigenlijk wilden hanteren, zodat andere wegen nodig waren om tot aanvaardbare instellingen te komen. Europa - in de zin van de Europese Unie - wordt vaak als excuus gebruikt door bestuurders die verantwoording willen ontlopen. Dat blijkt minder terecht dan uit formele regels zou volgen: al staan de regels in veel gevallen beslissing bij meerderheid toe zodat Nederland overstemd kan worden, in de praktijk wordt tot het uiterste gestreefd naar consensus. Wel moet Nederland natuurlijk tijdig zijn bezwaren en zijn argumenten naar voren brengen. Aan dat laatste schort het nog wel eens.

Het probleem is hier dat besluitvorming op Europees niveau nauwelijks wordt gevolgd door de nationaal georganiseerde televisie en kranten. In het volgende hoofdstuk blijkt echter, dat de agenda van de publiciteit wordt opgesteld door politici en media in onderlinge wisselwerking. De sociale verantwoordelijkheid van de pers blijkt voor zover dit niet het geval is, voornamelijk verantwoordelijkheid voor kijkcijfers en oplage. De conclusie dringt zich ook op, dat enerzijds veel bestuurders in hun handelen misschien minder negatief staan tegenover de Brusselse achterkamers dan ze graag zouden toegeven, maar anderzijds kiezers in hun hoedanigheid van lezers en kijkers ook niet echt te hoop lopen voor Brussel Vandaag.

De casestudies passen enkele van deze thema's toe op drie onderwerpen die zowel voor landelijke als gemeentelijke politiek van belang zijn: sociale zekerheid, onderwijs en gezondheidszorg. Het hoofdstuk over gezondheidszorg roept bij mij de meeste tegenspraak op.

In de eerste plaats willen de auteurs aan stakeholders een belangrijke stem geven bij het bepalen van taken en doelstellingen van een instelling van gezondheidszorg. In het behandelde voorbeeld van een instelling voor verslavingszorg is dat goed mogelijk omdat stakeholders daar relatief goed te identificeren, goed geïnformeerd en goed georganiseerd zijn. Maar geldt dat ook voor een algemeen ziekenhuis?

In de tweede plaats staan de auteurs wel erg positief tegen het afschaffen van aanbodcontroles en hebben ze wel erg veel vertrouwen in marktwerking. Maar is er wel een markt voor ziekenhuisdiensten? Het bestaan van goede en goedkope kappers in Sjanghai zal de prijzen en kwaliteit van de kappers in Amersfoort niet veel beïnvloeden. En het is vaak niet de patiënt maar diens verzekering die bepaald welke hulpverlener in aanmerking komt, en voor mij spreekt niet vanzelf dat beider belangen steeds gelijklopen. Dat professionals gevoelig zijn voor hun reputatie is natuurlijk waar, maar dat dit preventief toezicht overbodig

maakt lijkt wel erg veel op het argument tegen de warenwet dat keuringen wel erg duur zijn en dat door testen de kwaliteit van een product niet toeneemt. En waarom zou op een markt met concurrentie van gezondheidsdiensten de professional meer vrijheid krijgen dat zijn tegenvoeter in de industrie, wiens ruimte voor vakmanschap voor een belangrijk deel wordt bepaald door economische overwegingen? De auteurs zien evenwel in – ik heb de indruk: met spijt – dat een systeem waarbij inspectie alleen mag ingrijpen na herhaaldelijk falen niet op brede steun kan rekenen. Trouwens, als de inspectie niet meer in goed functionerende ziekenhuizen mag komen, hoe kan zij dan niet goed functionerende van advies dienen?

Bij bundels is vaak een verzuchting dat de bijdragen zo uiteenlopen in kwaliteit. Dat is hier niet het geval. Alle hoofdstukken van dit boek zijn rijk aan informatie, goed geschreven en gericht op hetzelfde publiek: niet alleen politicologen, maar ook politiek geïnteresseerden die bereid zijn de tijd te nemen om een compacte tekst te lezen. Het boek zal veel gebruikt worden bij kaderscursussen, waarvoor ik eigenlijk alleen Het boek is ook geschikt voor zelfstudie. Voor wie dieper wil graven, geeft de literatuurlijst die aan elk hoofdstuk is toegevoegd ingangen naar artikelen en rapporten, waarvan er veel volledig op internet zijn te vinden. Hieronder geef ik de belangrijkste websites.

Om echter geen overtrokken verwachtingen te wekken is het goed op te merken wat het boek wel is en wat niet. Het is een bestuurskundige kijk op verschillende aspecten van een belangrijk vraagstuk van binnenlands bestuur. Dat is veel, maar natuurlijk niet alles wat hierover te zeggen is. Het geeft een algemene visie op verantwoording, en er wordt meer opgesomd en beschreven dan verbanden gelegd.

Voor een christenpoliticus of christenambtenaar komt daar nog bij, dat de publieke taak ook verweven is met noties als rentmeesterschap en dienst aan de naaste. Dit aspect wordt in hoofdstuk 2 even aangeduid waar de vraag wordt opgeworpen of verantwoording moet worden afgelegd op grond van beginselen of als vorm van kwaliteitsverbetering. Meteen wordt echter gezegd dat deze vragen niet uitvoerig aan de orde kunnen komen, net als de normen die (moeten) worden gehanteerd bij verantwoording. Deze keus kan ik voor een boek als dit goed begrijpen. Misschien iets voor het Wetenschappelijk Instituut om hierover te publiceren?

http://www.rfv.nl/website/Frames/Rob/Rob_framestart.html

<http://www.adviesorgaan-rmo.nl/>

<http://www.wrr.nl/>

<http://www.rekenkamer.nl/cgi-bin/as.cgi/o282000/c/start/file=/9282300/modules/govjiao8>

Inhoudsopgave

Voedsel	2 en 3
Thema <i>WegWijzer</i> en Thema <i>Inleiding</i> door Geert Jan Spijker	
Voeding als brandstof, onbedorven natuur, cultuur en gesprek	4
Thema <i>Studie</i> door Michiel Korthals	
Voedselethiek vraagt om landbouweethiek	8
Thema <i>Studie</i> door Henk Jochemsen	
Gezond eten in Nederland	12
Thema <i>Studie</i> door Jantine Voordouw en Judith Cornelisse-Vermaat	
Het beheersen van de tijdbom 'overgewicht'	14
Thema <i>Studie</i> door Alex Sytsma en Gerrie de Veer	
Waarom en hoe beschermen we de voedselveiligheid?	16
Thema <i>Studie</i> door Alex Sytsma en Gerrie de Veer	
Nanotechnologieën, kun je die eten?	18
Thema <i>Studie</i> door Koos van der Kolk	
Laat de regels maar komen	21
Column <i>AdRem</i> door Jan Post	
Verschil moet er zijn	22
Extra <i>Studie</i> door Eimert van Middelkoop	
Supervisie voor politieke bestuurders	24
Extra <i>Studie</i> door Dineke Sinke	
Om de toekomst van het middenbestuur	26
Column <i>DenkKader</i> door Joop Evertse	
Martkdenken helpt christelijk onderwijs om zeep	27
Column <i>Accent</i> door Kees Boele	
Winst en verantwoordelijkheid	28
Lokale <i>Studie</i> door Erik van Dijk	
Pluralisme, democratie en politieke kennis	30
Boeken <i>Wijzer</i> door Arnold Poelman	
En Plein Publique	32
Boeken <i>Wijzer</i> door Hans Freije	
Publieke verantwoording	34
Boeken <i>Wijzer</i> door Wim Pelt	

DenkWijzer

Thema: Islam en rechtsstaat

André Rouvoet over moskee en staat

De sharia een gevaar?

De Rotterdamse aanpak

Ervaringen uit Egypte

4

JAARGANG 6 | NUMMER 4 | OKTOBER 2006

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer

studieblad van de ChristenUnie
jaargang 6, nummer 4, oktober 2006

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Kosten

- abonnement: € 16,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 11,-).
- donateurschap: minimum donatie is € 28,- per jaar, jongeren € 16,-. U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties, informatie over allerlei activiteiten, gratis toegang tot bijeenkomsten en u kunt deelnemen aan onze KennisNetWerken.
- losse nummers van *DenkWijzer*: € 4,- per stuk (exclusief verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december

**Deadline kopij volgende nummer:
1 november 2006**

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur),
Henk Visser (namens bestuurdersvereniging),
Pieter Grinwis (namens Tweede Kamerfractie),
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

<http://wi.christenunie.nl>

<http://bestuurders.christenunie.nl>

Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers.
Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.

Copyright ChristenUnie 2006

Overname van artikelen en/of illustraties
uitsluitend na toestemming van de redactie.

4

Christian politics and Islam

Dit artikel is een bewerking van een lezing die André Rouvoet hield op een ECPM-congres. In deze Engelstalige lezing wordt een christenpolitieke benadering van het thema islam besproken. Hiervoor is een goed begrip van de verhouding tussen kerk en staat onmisbaar.

8

Sharia: wat en waartoe het oproept

De sharia is iedereen wel bekend, maar niet wat dit begrip inhoudt. Herman Takken onderzoekt de plek van de sharia in de islam en hij gaat na of deze tot geweld aanzet dan wel te combineren is met onze democratische rechtsstaat.

12

Praten om de lieve vrede wil

Gert-Jan Segers onderscheidt drie niveaus in het gesprek met moslims. Besef van deze driedeling is nodig wil een vruchtbaar gesprek met moslims kunnen ontstaan. Segers roept de ChristenUnie op het voortouw te nemen in het gesprek met moslims.

16

Het nieuwe islamitische geweld

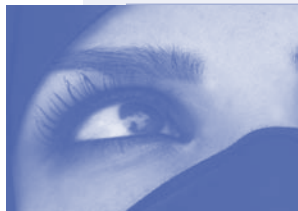
Er bestaat met name in het westen de neiging om de hedendaagse jihad te vereenzelvigen met alle vormen van modern 'islamitisch geweld'. Maurits Berger betoogt dat dit beeld nuancering verdient.

20

Indonesië: strijd om de ziel van de natie

Reinier Koppelaar beschrijft als ervaringsdeskundige de situatie in Indonesië en laat zien dat de vraag of het verbond tussen democratie en islam kan slagen geen louter theoretische exercitie is, maar een dagelijkse strijd.

25

Radicalisme binnen de islam

Het radicaal islamitisch denken gaat tot ver terug in de geschiedenis van de islam. Bram Robbertsen beschrijft de belangrijke bewegingen en personen die tot op de dag van vandaag een inspiratiebron zijn voor fundamentalistische moslims. Kennis van de geschiedenis van dit gedachtegoed is nodig om het huidige radicalisme te kunnen verstaan.

29

Islamitisch onderwijs: bijzonder en gewoon

Islamitisch onderwijs is toegestaan in Nederland, maar is het ook goed voor de integratie? Ondermijnt het niet onze democratische rechtsstaat? Volgens Remmelt de Boer valt het wel mee met de negatieve gevolgen van islamitisch onderwijs.

Islam en rechtsstaat

Door Geert Jan Spijker, eindredacteur

De islam leek geen verkiezingsissue te worden. Het politieke debat spitste zich vooral toe op sociaal-economische thema's rondom de vergrijzing, kinderopvang en hypotheekrenteaftrek. Totdat daar voormalig minister Donner met een minder gelukkige uitspraak over de sharia op de proppen kwam. Volgens hem zou de sharia toegestaan moeten worden als de meerderheid dat wil. Plotseling leek de stilte rondom islam en integratie bedrieglijk te zijn geweest. Het thema is nog lang niet uitbediscussieerd.

Democratische rechtsstaat

Is de sharia een optie voor Nederland? Piet Hein Donner betoogde dat de essentie van een democratie is dat de meerderheid beslist. André Rouvoet bracht daar echter terecht tegenin dat dat de essentie is van een democratische besluitvormingsprocedure. De essentie van een democratie is dat ook minderheden worden beschermd. Er gaat een norm uit boven wat de willekeurige meerderheid op een bepaald moment vindt. Gelukkig maar. De meerderheid heeft het immers niet altijd bij het rechte eind. Daarom zijn in een democratische rechtsstaat waarborgen, *checks and balances*, ingebouwd om bescherming te bieden tegen de macht van de meerderheid. Om enige helderheid in het debat aan te brengen zou onderscheid aangebracht kunnen worden tussen een formele en een materiële democratieopvatting. Donner had de eerste op het oog, Rouvoet de tweede. Democratie is niet louter het tellen van stemmen waarbij de helft (of tweederde) plus een gelijk heeft. Dat zou een formele opvatting zijn. In een reformatorische staatsvisie echter wordt uitgegaan van een materiële, normatieve definitie van democratie. J.P.A. Mekkes formuleerde het zo in zijn standaardwerk *Ontwikkeling der humanistische rechtsstaatstheorieën* (p.36): "De materiële rechtsstaat naar christelijke

opvatting is alleen de staat, die zijne innerlijke competentiegrenzen kent en in acht neemt (...)." Er is dus een vast criterium dat de democratie en de macht beperkt.

Sharia en Nederland

In dit verband is de spannende vraag hoe de islam zich tot de democratische rechtsstaat verhoudt. In de islam staat de sharia centraal. Deze wet geldt voor zowel het religieuze als het seculiere leven. Is het daarmee wel te verenigen met het recht zoals dat in de westerse wereld is gegroeid?

Maurits Berger, een van de auteurs in dit nummer, onderscheidt drie vormen van sharia (*Nederlands Dagblad* 16-09-06). De eerste en meest voorkomende vorm is een slogan: 'Wij willen sharia' betekent eigenlijk 'Wij willen rechtvaardigheid'. Een tweede variant van de sharia is het enorme corpus van commentaren en geschriften omtrent regels en interpretatiemogelijkheden zoals die in de islamitische rechtswetenschap zijn neergelegd. Deze commentaren laten weinig eenstemmigheid zien: ze gaan van vrijzinnig tot rechtzinnig. De derde vorm is de sharia zoals die in bepaalde landen momenteel concreet vorm heeft gekregen. Veel moslims vinden echter een staat als Iran – waar de sharia is ingevoerd – geen goed voorbeeld van een islamitische staat.

Al met al is de werkelijkheid dus complexer dan ze lijkt.

Onwetendheid

Helaas is er in de westerse wereld veel onwetendheid en weinig nuance omtrent sharia en islam. Mede daardoor zijn de angst en paniek soms groot. Dit nummer van DenkWijzer beoogt mede enige kennis van de islam bij te brengen en zo de meningsvorming over dit gevoelige onderwerp te stimuleren en te verdiepen. Centraal staat de vraag of islam en democratische rechtsstaat zijn te verenigen. Volgens de een is de islam naar haar aard gewelddadig en vijandig ten opzichte van andersdenkenden. De ander is optimistischer en vermoedt dat een lang proces ervoor zal zorgen dat islam en rechtsstaat goed samen kunnen gaan. Heeft de Westerse wereld niet ook een lang historisch proces moeten doormaken voordat minderheden konden worden geaccepteerd?

We starten dit nummer met een bewerking van een Engelstalige lezing van André Rouvoet. Het artikel is niet vertaald, maar de redactie vond het belangrijk genoeg om het te plaatsen, zeker in verband met de komende verkiezingen. Overigens is er wel een Nederlandse samenvatting toegevoegd aan het artikel.

Christian Politics and Islam¹

By André Rouvoet, ChristenUnie MP and leader of this party

The subject of this conference is 'Ethnic and religious diversity in Europe'. In this lecture I would like to focus on two main issues. First, the present situation of Islam in the Netherlands and the recent developments that brought unto the surface some rather problematic aspects. And secondly, a Christian approach to Islam, related to the issue of the separation of Church and State, or – in general – the issue of religious diversity in a democratic society based on the rule of law.

Islam in the Netherlands

Let me start by giving you some facts and figures. Worldwide there are estimated 1.3 billion Muslims. In 56 countries Islam is the majority religion; only two of them have a democratic system. In the Netherlands there are estimated 1,000,000 Muslims; this number might be overestimated: unlike Christian churches and denominations, mosques don't have the custom of registered membership. It is important to notice that there is an enormous diversity within the Muslim community: Turkish, Moroccan, Arab and others. 'The Muslim' is as clarifying on the position and convictions of any individual Muslim as 'The Christian'!

One of the major issues related to Islam is the problematic integration process we face in the Netherlands and other European countries. Along with it goes the realistic threat of subcultures, of citizens of foreign origin living apart from and maybe even growing apart from Dutch society and having their own problems like the language problem, unemployment and the reality of new generations 'living between two cultures'. It turns out that this

The biggest problem we face in our days is not 'Islamisation', but secularisation!

context gives fundamentalist imams the opportunity to have a growing influence on young (often highly educated) Muslims. So we see how an extremist version of Islam steadily spreads, especially via the Internet. Incidentally this leads to extremism, violence, young Muslims portraying 'the West' (especially the United

States of America: 'the Great Satan') as decadent, hostile to Islamic values and lifestyle, and sometimes even to the call for 'jihad' in the really violent meaning. After '9/11' (New York) and '3/11' (Madrid), we in the Netherlands envisioned two political murders: on Pim Fortuyn and on Theo van Gogh. Both were very outspoken in their criticism on Islam, which they viewed as 'a backward religion'. The first was murdered by an animal rights activist. The latter was a religiously motivated assassination, performed as a ritual slaughtering, and brought about in our society a broad sense of fear, uneasiness and alienation from (distrust towards) both the Muslims and the political elite, that had no answers to these acts of violence. At the same time, as a result of these developments, many members of religious, cultural and/or ethnic minorities feel out of place in our country, where they have lived for years or even decades; they feel unaccepted, distrusted, treated with hostility. Many Turkish or Moroccan fellow citizens feel being considered as potential terrorists. Recently, there was great national distress when a train passenger alarmed the police by mobile phone, because two Arab-looking men acted rather suspiciously in going to the lavatory one by one, carrying mysterious bags. The train stopped, all train traffic in a wide region was derailed, Special Forces entered the train... and found out these two men were just two simple train passengers with no plans for any terrorist action. Alls well that ends well, we could say. But in the following days many internet sites and chat boxes boiled with indignation about the scandalous treatment of these two 'brothers'. Many spoke in terms of war and revenge!

A Christian Approach?

How do Christians respond to the rise of a new religion in the Netherlands and in Europe? How about the uniqueness of Christianity, of the faith in Jesus Christ? What about the concept of theocracy? Isn't that a Biblical concept? Is this compatible with the separation of Church and State and freedom of religion? Does the Bible teach a Christian understanding of tolerance?

First of all, let me say that I myself, as a Christian, see with pain in my heart the rise of Islam in my country and in Europe. In some cases, unused churches have been taken into use by Muslims as Mosques. But instead of blaming Islam for using these former houses of Christian prayer and worship, we should blame ourselves for leaving these churches empty! The biggest problem we face in our days is not 'Islamisation', but secularisation! The coming of Islam to our part of the world poses a huge challenge for the Church to preach the Gospel and proclaim the Kingdom of Jesus Christ to all people!

But our issue today is not what the Church must do, but what the State must do. Therefore, we must consider closely the character of the relationship between State and Church (or: religious communities).

Church and State

The history of Christian politics tells us that there has been continuous attention for the issue of Church and State. How do they relate to each other? To what extent are they able to influence one another, directly or indirectly? Is the Church on a higher or rather on a lower plane than the State? Till this present day these matters have kept Christians separated in church life as well as in political life.

In the light of a Christian view of Society, the relationship between Church and State should first and foremost be defined by their distinctive nature and responsibilities. The Church is the congregation of Christ and is to be characterised as a religious community, whereas the State is a public legal community of government and citizens. With Groen van Prinsterer and other Christian political thinkers I contend that with the New Testament as our guide we can and must vindicate a separation of Church and State, in the sense of *discrimination*.

The State's concern is public justice, whereas the Church's is justice through faith! So here we have distinctive offices, from the basis of which we must conclude that the State cannot be reduced to the Church or *vice versa*. They do not relate to each other in terms of super ordination and subordination, but in terms of co-ordination. In the exertion of their respective offices they are basically independent. They do not derive their competence from one another, but directly from God.

By the way: strictly speaking, whenever we speak of 'the Church', we imply nothing beside the Christian church. Indeed, the word 'church' derives from the *kurios*, Lord, by

which the Bible refers to Jesus Christ. However, whenever we speak of the church as a societal sphere, the extent of reference increases, encompassing all religious communities without exception.

Key-role of the Church

Given the basic idea of Church and State being co-ordinate to each other, as are all societal spheres, we must make an additional observation. For this basic idea could be an invitation to believe that the church is 'just' a sphere like any other and is therefore levelled with the spheres of company, school, or marriage.

As for the Church, we should note that being a community of *faith by nature*, it holds a special position in society. We could say that the Church holds the key-role in society. This central position of the Church follows from the fact that the Church has been entrusted with the Word of God, whereas the authority of the Word of God is not confined to the Church. God's revelation bears decisive relevance to all domains of life and so to all spheres. It is the Church nurturing the believer through the preaching of the gospel, and preparing the believer to his office in the various spheres that he belongs to: as a father or son, as a member of the congregation or an elder, as an employer or an employee, as a citizen or a politician.

Theocracy

When we focus on the concept of theocracy, we must notice that this concept has different meanings. One meaning is derived from the literal translation, *i.e.* divine government. But theocracy is also seen as a legitimate for engaging the worldly powers to fight idolatry and false religion.

Christian politics cannot accept this concept of theocracy. The sword that Paul speaks of in Romans 13 was not given to the State to arbitrate in spiritual matters. Faith cannot be instilled by the sword: "Not by might, nor by power, but by my spirit" (*Zechariah 4:6*).

Faith cannot be instilled by the sword.

Whoever judges otherwise, believing that the government, being the servant of God, should 'hence' use its derived competence - including the power of the sword - in spiritual matters, overcharges government, because it overlooks its vocation to serve public justice. Indeed this would require the government to resist not only all non-Christian religions, but also liberal preaching in the Christian Churches!

Let me state very clearly that a Christian is a theocrat by definition. He is so by virtue of his positive acknowledgement of God's reign over all aspects of life. When we read the *Psalms*, we find innumerable pas-

sages making this divine government the object of praise (for example Psalms 24, 33, 47, 96, 97, 99). From this perspective, the recognition of God's reign should be reflected in all aspects of the Christian's life: in his family, in church, in his work and in politics. Indeed, what we are dealing with here is sanctification of life! This *theocratic inclination* is also characteristic of the Christian politician in his daily duties; that is in performing his responsibilities in his office as a servant of the government. Theocracy does not imply an alternative form of state or government to some other form of government, such as democracy. Nor does it imply a calling or responsibility for the government to resist and eliminate false religion. In this limited, non-ideological sense we can agree with characterizing the State as 'neutral': it gives all religions equal protection. So within the public domain there is room for everyone to act according to personal judgement and responsibility.

Freedom of Religion

An essential element in Christian political thinking has always been that government should be prevented from putting restraints on the conscience at all times. Of all institutions, a government realising from whom its authority descends will have to guarantee the freedom of thought and conviction of all citizens. In other words: a Christian State and freedom of conviction for everyone must be associated by definition. Safeguarding freedom of thought and freedom of religion is part and parcel of the responsibility to serve public justice.

But then: what exactly do we understand by 'freedom of religion'? What does it imply in political practice, how far does this freedom range? We feel that the word 'public'

In this sense the State is 'neutral': it gives all religions equal protection.

provides us with a helpful and major support for establishing our position. It designates a key characteristic for government performance. The safeguarding role of the freedom of religion can only apply to the outward aspects, to the outside of the various denominations and denominational institutions. It is the government's responsibility to create public infrastructure enabling the citizens to perform their religious activities. Constitutional freedom of religion is to be considered an aspect of infrastructure.

This prevailing interpretation of freedom of religion would require the government to realise this freedom (equally for the various religions) on the one hand, and to refrain as much as possible from interfering with how these denominations use this freedom on the other. It is crucial to point out that religious communities themselves decide what makes up the contents of their confession. This does not suggest that there are no limits. Not anything goes as long as it is tagged 'freedom of religion'. Such limits may have been stipulated in the legal order (particularly in the penal code, e.g. the ban on polygamy and the restrictions on ritual slaughtering of cattle). However, limits may also have been set in order to maintain public order (e.g. rules concerning church bell ringing and summons to prayer, the ban on processions, clauses regarding licences for outreach campaigns, etc.).

Christian Politics and Islam

What are the consequences of all this for the issue of Christian politics and Islam? As said: we accept and tolerate the presence of a growing number of Muslims in our society and we defend their fundamental rights. But after what I have said about the relationship between Church and State, freedom of religion, you will understand it is crucial to realize that this is not just a matter of 'being practical', but of principle. We do so as a consequence of Christian political thinking: not by concession, but by confession! That is what I meant by 'a Christian understanding of tolerance'. No mistake: real tolerance does not imply indifference about the truth. But it does mean accepting that others have different convictions about it and for that reason think, believe and behave differently. Indeed, real tolerance hurts. If not, it is probably indifference. At the same time, the rule of law includes the obligation for Muslim citizens to act in accordance with the law, to abstain from violence, discrimination and acts of hatred. Freedom of religion is exercised within the framework of the Constitution and the national laws. In the present situation of growing extremism, violent fundamentalism and the promotion of a certain kind of violent *jihad*, it is not unnecessary to underline this. We must not be

naive! Such excesses must be fought. Misuse or abuse of fundamental rights cannot be tolerated. But in a State based on the rule of law, the answer to some extremists perverting their religion and abusing their rights is not to deny those rights to all Muslims.

Separation of Faith and Politics?

As a result of the feeling of uneasiness in society, connected with the relatively new phenomenon of a foreign and growing religion, a vehement debate on the – thus far generally accepted – principal of the separation of Church and State has been launched in Dutch politics. The trouble is that in this debate some libertarian, anti-clerical parliamentarians as well as populist newcomers are eager in playing the Islamic card and in doing so endangering long-time cherished fundamental rights like the freedom of religion and the freedom of speech and opinion. To my astonishment I hear self-proclaimed democrats and liberals plead for limiting the fundamental rights of specific groups of citizens. Freedom of religion is still acknowledged, but more and more religion-based convictions and opinions that do not fit in mainstream, secular thinking, are considered to clash with the separation of Church and State.

And as a result of this, we see a tendency towards an interpretation of the principal of separation of Church and State as the separation of faith and politics, which is – of course – something completely different. In my opinion, this tendency is a result of the fact that the original humanism of the first stage of the Enlightenment (which was relatively moderate in its appearance, not in the least because many leading humanists had a Christian background and still considered themselves as Christians), gradually developed into an outspoken and – especially in our times – even aggressive secular humanism.

Let's look as an example at the issue of the Pre-ambule of the European Constitution: in the Draft-version the Enlightenment and the importance of humanistic values were outlined, but reference to the Judeo-Christian roots of European civilisation was intently left out! The European Union was to be humanist and secular or it was not to be at all.

This tendency of banning faith from the public domain must be strongly opposed. Let me say this from a personal experience: it is simply impossible to do my political job while leaving my Christian life- and worldview and my biblical convictions back home!

Beside that: I wouldn't know why this form of voluntary schizophrenia would be asked only of Christians or – generally speaking – religious people. What kind of a democracy would that be, where all kinds of life- and worldviews, including humanist, secularist, atheist belief systems, are valid and acceptable as source of political

choices, except religions?!

Conclusion

In conclusion: the separation of Church and State follows from a Christian understanding of tolerance and with that is to be considered part and parcel of Christian political thinking, while the separation of faith and politics is an impossibility and nothing more than an attempt of secular humanism to ban God and religion from the public domain. We cannot allow that to happen!

Samenvatting

Twee thema's staan centraal in dit artikel: (1) de huidige situatie van de islam in Nederland, en (2) een christenpolitieke visie op de islam.

(1) Een belangrijk aan de islam gerelateerd thema is integratie. Moeiten met integratie in de Nederlandse samenleving leiden incidenteel tot extremisme. Zie bijvoorbeeld de moord op Theo van Gogh. Die moord was mede de aanleiding voor veel beroering in de samenleving en tevens voor wantrouwen en vijandigheid jegens islamitische medeburgers.

(2) Voor christenen doet het pijn dat het aantal moskeeën in Nederland toeneemt, terwijl het aantal kerken afneemt. We moeten echter allereerst naar onszelf kijken, voor we iemand anders daarvan de schuld geven. Het grootste probleem vandaag de dag is niet islamisering, maar secularisering.

Kerk en staat zijn principieel onderscheiden. De staat moet zich bekommeren om publieke gerechtigheid, de kerk om rechtvaardigheid door geloof. Kerk en staat zijn twee nevenschikende kringen met onderscheiden ambten. Ze staan in een coördinerende relatie tot elkaar en ontvangen hun bevoegdheden direct van God. De kerk vervult wel een sleutelrol in de samenleving, omdat haar het Woord van God is toevertrouwd. Dit Woord heeft relevantie voor de hele samenleving, inclusief de sfeer van de staat. De christenpoliticus accepteert Gods heerschappij over het hele leven, inclusief zijn politieke bezigheden. Een scheiding van geloof en politiek is dan ook onmogelijk. Theocratische visies die menen dat geloof kan worden afgedwongen en bestreden door het zwaard overschatten de roeping van de overheid en miskennen wat christelijke tolerantie is. De staat mag geen onderscheid maken tussen religies. Ze verdienen gelijke behandeling. Een christelijke staat gaat per definitie samen met vrijheid van godsdienst. De grenzen van de godsdienstvrijheid worden bereikt als uitingen van religies ingaan tegen de rechtsorde of de openbare orde wordt verstoord. Christelijke politiek tolereert dus principieel de aanwezigheid van de islam in Nederland. Tegelijk behoren moslims net als alle Nederlanders zich aan de eisen van de rechtsstaat te houden. Tegen extremistische excessen moet worden opgetreden.

¹ Dit artikel is een enigszins ingekorte versie van de lezing 'Islam and Christian politics', zoals gepubliceerd in *Ethnic and Religious Diversity in Europe - A Collection of Texts from the 1st ECPM Congress, 30 November – 2 December 2005, Leuven (Belgium)*.

Sharia: wat en waartoe het oproept

Door Herman Takken, Stafwerker stichting Evangelie & Moslims te Amersfoort

Kenmerkend voor de islam is het doen van voorschriften: een wet (de sharia) staat centraal. Tegelijk is niet duidelijk wat die wet precies inhoudt en zijn er voortdurend discussies over. Door alle aandacht in de media krijg je als buitenstaander de indruk dat de sharia de bron van alle geweld in naam van de islam is. Dat is echter te simpel geredeneerd.

Fatwa's, madrassa's, jihad, sharia: het zijn woorden die ondertussen 'ingeburgerd' zijn geraakt in onze taal¹. De reden is de decennialange aanwezigheid van grote groepen moslims in onze samenleving en meer nog de geweldadige ontwikkelingen sinds de 11e september van 2001. De woorden roepen bij velen een schrikbeeld op van een ons bedreigende islam. De richting waarin de islam zich ontwikkelt, vindt men gevaarlijk. 'Niet alle moslims zijn terroristen, maar wel bijna alle terroristen zijn moslims'. Moefties geven fatwa's waar de honden geen brood van lusten. De islam manifesteert zich met een term als 'jihad',

Het woord 'sharia' komt in de koran slechts eenmaal voor.

het voeren van een heilige oorlog. De term 'sharia' roept een doemscenario op met barbaarse wetten zoals steniging of stokslagen voor overspel, zware gevangenisstraffen voor blasfemie, het geselen van overtreeders van kuisheidswetten en het afkappen van de handen van dieven. Maar wat betekenen deze termen nu echt? Wat hebben ze als achtergrond en wat roepen ze op?

De sharia in de koran

Wie naar het woord sharia in de koran zoekt, vindt niet veel. Het komt er slechts eenmaal in voor, soera 45:18. 'Daarna hebben Wij voor jou een normatieve richting (*sjarie'a*) van de ordening bepaald. Volg die dus en volg niet de grillen van hen die geen kennis hebben.' In dit vers heeft het nog niet de betekenis die het later in de islam zou krijgen. In het woord voor 'ordering' zit ook de betekenis van bevel, opdracht, dus ongeveer: de weg van wat je geboden wordt. In soera 5:48 staat een andere vorm van hetzelfde werkwoord: 'Voor een ieder van jullie hebben Wij

een norm (*sjar'an*) en een weg bepaald.' Het staat hier dus parallel met het woord weg. Oorspronkelijk betekent sharia de weg² of preciezer 'het uitgesleten pad naar de bron'. Vanwege schaarste aan water in de woestijn was het natuurlijk van levensbelang de weg naar de bron te weten. Zo belangrijk is het voor een toegewijde moslim om de juiste gedragsweg te kennen.

Men verwacht natuurlijk dat, ook al komt het woord 'sharia' nauwelijks voor in de koran, de zaak er inhoudelijk wel uitvoerig in behandeld wordt. De koran is immers vooral een wetboek. Maar ook dat beeld klopt niet. Er staan weliswaar voorschriften in voor de net ontstane en zich ontwikkelende moslimgemeenschap. Maar het gaat om zo'n 80 van de in totaal 6536 koranverzen die concreet geformuleerde rechtsregels bevatten. Ze komen vooral uit de late, Medinische periode van Mohammeds leven. In de koran treffen we verder uitvoerig profetenverhalen, lofprijzingen en bezweringsformules aan.

Vragen over 'wat wel en niet mag'

Ook al is de koran geen wetboek en geeft ze weinig wetsregelingen, de islam is wel een wetsgodsdienst in die zin dat een wet centraal staat. Islam is - naar de betekenis van het woord - onderwerping aan God op actieve wijze, concrete gehoorzaamheid aan Gods geboden. Vandaar voortdurend discussies over vragen als: *Heeft een moslim het recht zijn vrouw te slaan? Mag een moslimvrouw een man een hand geven? Mogen mijn kinderen Smarties³ eten? Mag een man gouden tanden hebben? Is paardenvlees geoorloofd (halaal)? Wat zeg ik als iemand niest? Mogen mijn kinderen Sinterklaas vieren? Mogen ze naar het kamp? Mag er een kerstboom in huis? Kan ik wel naar het Paasfeest op de christelijke school van mijn kinderen?* Deze en dergelijke vragen houden moslims lokaal en

internationaal intens bezig. We treffen ze aan in een rubriek in een Egyptische krant waarin lezers vragen kunnen voorleggen aan een moefiti, een kenner van de islamitische wet. We lezen erover in onze kranten in Nederland. We vinden ze in de discussies die moslimse jongeren met elkaar voeren via websites. Ze maken duidelijk dat het leven volgens de voorschriften van de islam van groot belang is.

De koran biedt niet voldoende

Wanneer moslims antwoord proberen te vinden op deze vragen, raadpleegt men allereerst de belangrijkste bron voor leer en leven, de koran. Maar omdat er zoveel zaken zijn waarover de koran geen informatie of uitsluitel geeft, gaat men daarna al gauw terug op de traditie van Mohammed. Vandaar dat de tweede rechtsbron het voorbeeld van Mohammed is. Wat was zijn gewoonte (soenna) en wat zei hij over allerlei zaken, ook de meest alledaagse? Men raadpleegt hiervoor de hadith, verzamelingen boeken met uitspraken en gewoonten van Mohammed. Als deze nog niet de vereiste antwoorden leveren, gaat men oude regels toepassen op de nieuwe situatie. Komt men er dan nog niet uit, dan vraagt men zich af wat de moslim gemeenschap ervan vindt (consensus). Moslims hebben onderling steeds verschillende accenten gelegd op deze vier rechtsbronnen. Er ontstonden wetscholen met verschillende visies op het gezag van de

verschillende bronnen. De school die men volgt in Saoedi-Arabië (Hanbalitische) staat bekend als conservatief en staat afwijzend tegenover allerlei nieuwigheden. De Turken hangen de Hanafitische school aan die sterk de nadruk legt op de derde rechtsbron (nieuwe regels afleiden van oude). Marokkanen hangen de Malikitische school aan die sterk het accent legt op de traditie van Mohammed (de soenna).

Een veelheid aan interpretaties

Hoe moeten we ons de sharia nu eigenlijk voorstellen? Is het een boek, zoals de koran, maar dan met allemaal wetsregels? Als er in de krant staat 'Afghanistan handhaaft de sharia', wat wordt daar dan mee bedoeld? Er zouden niet zoveel vragen en discussies zijn als de sharia één gezaghebbend boek was met duidelijke antwoorden op alle mogelijke vragen, maar dat is ze niet. Er is geen centraal leergezag en geen religieuze hiërarchie. Zelfs de beroemde en invloedrijke Al-Azhar⁴ is niet het gezaghebbende islamitische instituut dat bindende uitspraken kan doen. Fatwa's

De islam is een wetsgodsdienst.

(juridische uitspraken van moefties) blijven menselijk en zijn niet onveranderbaar. In principe kan elke daarvoor gediplomeerde schriftgeleerde zijn oordeel over een kwestie uitspreken, zonder dat daardoor eventueel tegengestelde

meningen van andere deskundigen komen te vervallen. Het gaat dus om een veelheid aan interpretaties en meningen waarover steeds veel discussie gaande is. Als we lezen dat 'Afghanistan de sharia handhaaft', betekent dat een lokale interpretatie van islamitische wetsregelingen. Marokkaanse jongeren in Nederland zullen zich lang niet altijd laten gezeggen door wat een strenge, oude imam uit Marokko hen voorschrijft. Een hodja die is overgekomen uit Turkije om geestelijke leiding te geven aan Turkse jongeren hier in Nederland, kent nauwelijks hun leefwereld en kan slechts beperkt zijn gezag laten gelden. De verschillen tussen imams of islamitische geestelijke leiders zijn groot. Denk aan de orthodoxe imam Al Moumni en de verlichte moslim Mohammed Ajouraou,

'Afghanistan handhaaft de sharia' betekent een lokale interpretatie van islamitische wetsregelingen

schrijver van 'De moslim die ik ben, notities over een rekkelijk geloof' (maart 2006). Jongeren kunnen voor de beantwoording van hun vragen ook hun toevlucht nemen tot cyber-imams via islamitische websites. De sharia is een concept, niet een boek, ook al zijn er talloze wetten opgeslagen in zogenaamde *fiqh*-boeken. *Fiqh* is de wetenschap van de toepassing van de sharia, kennis die is vastgelegd in uitvoerige en zeer gedetailleerde boeken.

Van geboden tot verboden

Wie er deze boeken op naslaat, krijgt een lijst met vijf categorieën voorgeschoteld waaronder alle handelingen van de mens ondergebracht kunnen worden.

1. *Fard* (verplicht). Bestrafing voor het nalaten; beloning voor het nakomen (bijv. 5 zuilen).
2. *Mandoeb* of *soenna* (aanbevelenswaardig). Beloning voor het nakomen. Geen bestraffing voor het nalaten (bijv. dhikr = Gods naam herinneren, 's nachts gebeden zeggen, trouwen).
3. *Moebaach* (indifferent). Er is geen beloning of bestraffing (bijv. de kleur van je kleren).
4. *Makroech* (afkeurenswaardig). Beloning voor het nalaten, maar geen bestraffing voor het doen (bijv. echtscheiding).
5. *Haraam* (verboden). Toch doen wordt bestraft; nalaten wordt beloond (bijv. eten van varkensvlees).

De sharia bestrijkt niet alleen het religieuze maar ook het seculiere leven. Wetboeken geven de volgende deelgebieden aan: kledingvoorschriften, huwelijksrecht, erfrecht, strafrecht, oorlog en vrede, religieuze minderheden en afvalligheid, belastingen, spijswetten, het verbod op *riba* (woekerrente), etc. Een betrekkelijk klein maar niet onbelangrijk deel van de sharia gaat dus over het strafrecht met zijn *hoedoed* wetten⁵. Wat we bij deze *hoedoed* wetten aantreffen is vaak het eerste wat de sharia bij niet-moslims oproept: straffen op overtredingen die op een

modern mens zo schokkend overkomen dat ze de journalisten halen. Mede hierdoor stuit elke gedachte aan een implementatie van islamitische wetten in onze samenleving op torenhoog verzet.

Jihad

Wat geldt voor de sharia geldt ook voor dat andere 'enge' woord: jihad. In eerste instantie betekent het 'geloofsijver, je inspannen (voor de zaak van de islam), je plichten zo getrouw mogelijk volbrengen', de betekenis die het nog steeds vooral bij moslims zelf oproept. Jihad kan ook gewapende strijd betekenen. *Jihad* en *qital* (strijden, doden) komen vaak gezamenlijk voor in Medinische soera's waar het gaat over de strijd die Mohammed moest voeren om de prille moslimgemeenschap te doen zegevieren. Volgens sommigen is er al een ontwikkeling in de betekenis van het woord ten tijde van Mohammed. 'Het accent van "zich inspannen voor Gods zaak" verschuift steeds meer naar de op den duur verplichte strijd tegen de ongelovige Mekkaanse afgodendienaars'⁶. Na Mohammeds dood krijgt jihad nog sterker de lading van fysiek geweld. De hadiethverzameling van Boechari bevat een hoofdstuk 'Vechten (jihad) voor de zaak van Allah' waaruit blijkt dat jihad gericht is op de expansie van het islamitische gebied.

Islam en rechtsstaat

De laatste jaren is er veel gediscussieerd over vragen als: 'Kunnen islam en democratie samengaan? Is de ware islam een militante islam? Is geweld verankerd in de koran, hadieth en sharia?' Van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) verscheen een rapport⁷, waar op deze materie wordt ingegaan. In de strijd tegen 'terrorisme in naam van de islam' wilde men die vragen - en vooral ook de antwoorden daarop - helder krijgen. Volgens Maurits Berger, die meewerkte aan het rapport, kunnen islam en democratie wel samengaan. De feitelijke situatie van een aantal landen toont ook aan dat het kan. Indonesië en Turkije, behorend tot de landen met de meeste moslims, hebben democratieën, ondanks grote problemen met de eerlijkheid bij verkiezingen. Ook Mali, een van de armste landen ter wereld met een 99% moslimbevolking, heeft vrije en eerlijke verkiezingen. Het zijn vooral Arabische landen die er grote problemen mee hebben.

De antwoorden van het rapport zijn geruststellender dan menigeen lief is. In *Trouw* stonden herhaaldelijk artikelen over de gevaren en gewelddadigheden van de islam onder andere van Piet Winnubst (schuilnaam) en ds. Sam Janse. Mevrouw Anne-Marie Delcambre (*Trouw* 19-8-06) ging zover te stellen dat de gematigde islam niet bestaat. Of, zoals iemand mij eens zei: een gematigde moslim is een *contradictio in terminis*. Een hardere klap in het gezicht van moslims is nauwelijks denkbaar.

Wat is de ware islam?

De vragen van hierboven dienen mijn inziens eerst en vooral door moslims zelf beantwoord te worden. We dienen hen ruimte te geven een eigen interpretatie van hun geloof, de kans te bieden op een eigen wijze met de bronnen van hun geloof om te gaan. Iedere moslim die zijn gewelddadige, terroristische daden rechtvaardigt met een beroep op de koran en hadieth, zal *daar* op aangepakt moeten worden. De opvatting dat de *islam* naar haar aard gewelddadig is, deel ik niet. Het zou moeten leiden tot het bestrijden van de islam met alle consequenties van dien. Al is dan nog verre van duidelijk hoe de islam bestreden zou moeten worden. Zou de verkoop van de koran verboden moeten worden? Moet er voor moslims een soort dhimmi-status⁸ komen, inperkende maatregelen om hun geloof publiekelijk te uiten...?

We dienen moslims, die inspiratie halen uit de islam en haar bronnen voor het werken aan vrede in de samenleving, serieus te nemen. Tariq Ramadan neemt publiekelijk afstand van uitspraken en handelingen die geweld legitimeren. En niet alleen hij, Ramadan is de vertolker van de stem van veel moslimjongeren.

De koran maar ook de bijbel

In discussies wordt herhaaldelijk naar voren gebracht dat de koran in dit opzicht vergeleken kan worden met de bijbel. Daar komen immers ook veel wetsregelingen voor - zelfs meer dan in de koran - en staan dezelfde verschrikkelijke straffen als die we lezen in de koran. Ook in Deut. 25 gaat het over straffen als stokslagen en het afkappen van de hand... In Num. 21:3 lezen we dat de HEER Israël te hulp kwam bij het uitleveren van de Kanaänieten die allen gedood werden. Deut. 7:2 meldt dat de HEER de overwinning schenkt op de volken in Kanaän. Er mag hun geen genade verleend worden.

Voor dergelijke geweldsteksten hebben christenen allerlei oplossingen gevonden, interpretaties die er voor zorgen dat geen enkele christen ze ziet als een letterlijke, goddelijke opdracht in de wereld van nu⁹. Ook is het van belang te weten dat nergens in de bijbel oorlogen voorkomen om het geloof in God te verbreiden. Ze zijn er wel om het volk te verdedigen of te bevrijden opdat het God in vrijheid kan dienen.

Slot: voorkeur voor Mekkaanse versie

Ook al is hun aantal nog gering, er zijn moslims die omgaan met geweldsteksten in de koran zoals christenen met de bijbel. Eén van de interpretatiesleutels die zij gebruiken is het letten op de historische en locale context van de verzen en zich er voor hoeden deze klakkeloos over te zetten naar de wereld van nu. Een andere sleutel heeft te maken met de term abrogatie (naskh), de kwestie van 'opheffende en opgeheven teksten' (*Al Naasikh wa'l Mansoekh*) in de koran. Waar verzen elkaar tegenspreken geldt dat latere verzen eerdere verzen opheffen. Dat

betekent feitelijk dat in die verzen de Mekkaanse islam wordt opgeheven door de Medinische waarin geweld wordt gepredikt.

In het voorjaar van 2005 heeft de Anglicaanse bisschop en islamkenner Kenneth Cragg op een studiedag te Amersfoort gesproken over de vraag naar de toepasbaarheid van de koran in het heden. Daarbij suggereerde hij, op basis van een nieuwe manier van lezen bij islamitische theologen¹⁰, 'een omgekeerde abrogatie'. De Mekkaanse versie van een zichzelf uitleggend, predikend geloof krijgt hierbij voorrang boven de Medinische versie van een in slagorde opgesteld vechtend geloof. Het pleidooi voor 'een omgekeerde abrogatie' verwerpt niet wat 'ooit' definitief was voor een bepaalde

De sharia bestrijkt niet alleen het religieuze maar ook het seculiere leven.

tijd. Het ontkent niet wat *toen* heerschappij voerde. Maar de relevantie en toepasbaarheid ervan is in een wereld vol geweld en verdeeldheid die snakt naar verzoening en vrede op de achtergrond gekomen. Deze tijd en wereld vraagt naar een geloof dat wil overtuigen door het woord zonder dwang. Cragg wees erop dat naar zijn ervaring de meerderheid van de moslims die in de diaspora verblijven (25 procent) in hun minderheidspositie de voorkeur geeft aan de Mekkaanse versie. Wie de islam typeert als een in wezen gewelddadige godsdienst met de sharia als de kwalijske bron van het geweld, loopt hen die de islam als vrede-lievend interpreteren en beleven voor de voeten en roept negatieve tegenkrachten op waar niemand mee gediend is.

- 1 Een aantal Arabisch islamitische termen, zoals 'koran' en 'moskee', zijn al geruime tijd geleden vernederlandst. De laatste tijd komen daar vanwege het veelvuldige gebruik steeds meer termen bij. We geven sharia en jihad in dit artikel niet weer met de regels van een nauwkeurige Nederlandse transcriptie (*sjarie'a, djihaad*), maar als het ingeburgerde Nederlands woord 'sharia' en 'jihad' (Nederlandse taalunie spelling 2005).
- 2 In het hedendaagse Arabisch gebruikt men het woord *sjari'a* voor een 'weg', dus met verlenging van de klinker in de eerste lettergreep in plaats van de tweede.
- 3 In Smarties zitten kleurstoffen waarin varkensvetten verwerkt zijn.
- 4 's Werelds oudste universiteit. De theologische faculteit, verbonden aan de Al-Azhar moskee, is een invloedrijke school voor de studie van de islam.
- 5 *Hoedoe* is het meervoud van *hadd*, letterlijk grens of begrenzing. Het betreft het strafstelsel van een islamitische staat met rechtbanken, principes als onschuldig tot het tegendeel is bewezen, maatstaven voor bewijs, etc.
- 6 Uit het artikel 'De djihaad in de vroege islam' van Fred Leemhuis in *Heilige oorlogen* (red. Gosman en Bakker, 1991, pag. 52)
- 7 WRR, *Dynamiek in islamitisch activisme. Aanknopingspunten voor democratisering en mensenrechten*, Amsterdam, 2006.
- 8 De discriminerende positie van joden en christenen in de wereld van de islam. Zij mochten hun geloof binnenskamers bewaren maar moesten de superioriteit van de islam erkennen en een speciale belasting (dijzya) betalen.
- 9 In een boekje uit 1985 van Ed Noort (*Geweld in het Oude Testament*) worden acht mogelijke antwoorden gegeven op de vraag naar de geldigheid van geweldsteksten.
- 10 Abdullahi An-Na'im is een van hen. Hij schreef *Toward an Islamic Reformation*.

Praten om de lieve vrede wil¹

Onderscheiden waar het in het gesprek met moslims op aankomt

Door drs. Gert-Jan Segers, voormalig beleidsmedewerker bij de RPF Tweede Kamerfractie (1994-1999). Sinds oktober 2000 is hij uitgezonden door de GZB naar Cairo, alwaar hij werkt aan een christelijk studie- en toerustingcentrum.

Zolang ik in het Midden-Oosten woon, is het hommeles. Voorzover ik kan nagaan komt dat niet door mijn aanwezigheid, maar ondertussen bepaalt het mijn verblijf hier wel. En als ik kijk naar de brokstukken van het vredesproces, het mislukkende democratiseringsproces en de groeiende kloof tussen de islamitische wereld en het Westen, dan vraag ik me vooral af hoe we de dialoog met onze moslimnaasten nog aan kunnen gaan. Wat is een christelijk antwoord op de crisis in het gesprek met onze moslimnaaste?

Het lijkt een en al ellende de afgelopen zes jaar. Het begon met de tweede Intifada in 2000, werd gevolgd door Palestijnse zelfmoordaanslagen, 9/11, Pim Fortuyn en zijn Koude Oorlog met de islam, de oorlog in Afghanistan in 2001, de oorlog tegen Irak in 2003, de moord op Theo van Gogh in 2004, bloedige aanslagen in Madrid en Londen in 2005, cartoonrellen en ophef over een belegen citaat van de Paus, dit jaar. Het is dat ik christen ben, maar anders zou ik er moedeloos van worden. Want van de krantenkoppen word je niet vrolijk.

Tijd en wijze weten

Omdat ik God vertrouw dat Hij zijn wereld in de hand houdt, geef ik de moed niet op. Geïnspireerd door wat Paulus schrijft aan de Filippenzen (1:9, 10), denk ik dat liefde, inzicht en fijnzinnigheid ons leren om te onderscheiden waar het op aankomt in onze dialoog met moslims. Preciezer gezegd, het is onze taak om te onderscheiden *wanneer* het *waar* op aankomt en *wanneer* ik wat zeg. Wat wij moeten leren, is om tijd en wijze te weten. Het is mijn ervaring dat ik alles wat ik op mijn hart heb tegen moslims kan zeggen, ook mijn heftigste kritiek op de islam. Ik heb gemerkt dat de meeste moslims tegen een stootje kunnen, maar wel als we tijd en wijze weten, als er respect en vertrouwen is. Als we een appeltje met de islam te schillen hebben – en als je je verdiept in de islam is dat onvermijdelijk – zal de liefde ons leren wanneer we moeten spreken.

Ik denk dat het cruciaal is om in het gesprek met moslims drie niveaus te onderscheiden: de politieke dialoog (over de samenleving), de theologische dialoog (over het kennen van God, ethiek, omgang met de Schriften) en de persoonlijke ontmoeting. De meeste problemen ontstaan als we de drie dialogen verwarren, als we goede dingen op het verkeerde moment zeggen. Als we bijvoorbeeld onze theologische bezwaren tegen de islam inbrengen in een politieke discussie, of als we van onze persoonlijke afkeer van een hoofddoek een politiek punt maken.

Uitglijdende in politieke debat

Als je geen rekening houdt met de eigen aard van het politieke debat², loopt het snel uit de hand. Als Ayaan Hirsi Ali in de krant zegt dat Mohammed naar de huidige maatstaven een perverse man was omdat hij met een zesjarig meisje trouwde (*Trouw*, 25 januari 2003), dan is dat een voorbeeld van iemand die niet weet te onderscheiden wanneer het waar op aankomt. Je duwt als (toenmalige) politica zo alle moslims van je af, kwetst ze en bereikt er geen enkel politiek doel mee. Het seksuele gedrag van een Arabier uit de zevende eeuw is politiek niet relevant, tenzij zijn volgelingen pleitbezorgers van pedofilie zijn. Maar dat is niet het geval. Daarom lijkt het mij heilzaam dat een politicus in het publieke gesprek

zich niet tot in detail uitlaat over de profeten en heiligen van andere religies.

Maar in een persoonlijk gesprek, of zelfs in een theologische discussie, kunnen moeilijk verteerbare aspecten van Mohammed's leven worden gedeeld. Ik denk dat het legitiem is om moslims te vragen naar *hun* kijk op bepaalde gebeurtenissen uit Mohammed's leven, zoals het feit dat Mohammed alle mannen van een joodse stam heeft laten ombrengen (Banu Qurayza).³ Het is wat mij betreft een voorbeeld aan de hand waarvan ik kan uitleggen dat Jezus en Mohammed voor mij twee onverenigbare grootheden zijn. Ik heb daarna nog nooit doodsb bedreigingen gehad, nooit ruzie gekregen zelfs.

Ik heb gemerkt dat de meeste moslims tegen een stootje kunnen, maar wel als we tijd en wijze weten.

Maar als je zoals Geert Wilders niet nalaat om 'de islam' als *het* grote politieke probleem te benoemen, dan veroordeel je ook de gematigde en tolerante moslims tot het onzure gezelschap van haatpredikers en extremisten die altijd al hebben beweerd dat 'het Westen' het op 'de islam' heeft gemunt. Dan wordt je angst vanzelf een *self-fulfilling prophecy*.

Uitglijdende in het theologische debat

Andersom kan het ook gebeuren dat een politiek correct standpunt het theologische debat op een oneigenlijke manier beïnvloedt. Zo wordt het verlangen naar het vreedzaam samenleven van moslims en christenen nogal eens onderbouwd met de stelling dat moslims toch ook in God geloven. Alsof je alleen maar vreedzaam kunt samenleven wanneer je een vorm van godsgeloof deelt. Alsof je alleen een theologische dialoog kunt aangaan als je een soort inclusieve, allesomvattende en dus vage waarheid deelt. Er is bijvoorbeeld een *Stichting voor interreligieuze dialoog*, die het gesprek tussen joden, moslims en christenen wil bevorderen. Dat is natuurlijk een mooi streven, want zolang er gepraat wordt, vallen er geen doden. Alleen, op de website van deze stichting staan niet slechts theologische ontmoetingen aangekondigd, maar ook interreligieuze vieringen. Alsof je alleen met elkaar kunt praten als je van alle overtuigingen een vaag soort potpourri maakt en een gezamenlijk 'respect voor het Hogere' overhoudt. Waar het interreligieuze gesprek overgaat in een interreligieuze viering, daar ontstaat een nieuwe religie die volgens mij weinig met Jezus Christus te maken heeft.

Er zijn ook islamitische versies van hetzelfde misverstand dat je alleen maar samen verder kunt als je een gezamenlijke geestelijke noemer hebt. Abdelwahab Meddeb, een Parijse wetenschapper van Tunesische afkomst, schreef het essay *Islam and its Discontents*. Hij beschrijft hoe de

islam vanaf ongeveer de dertiende eeuw is veranderd van een creatieve en verlichtende beschaving die 'ja' zegt, in een beschaving die alleen maar 'nee' zegt, die weigert, reactionair is en voornamelijk haat opkropt en wacht tot het moment waarop ze sterk genoeg is om zich te kunnen wreken. Meddeb beschrijft het geestelijke gezwel dat in de dertiende eeuw in de islam is geplant door Ibn Taymiyya uit Syrië en via Abd El-Wahhab in de achttiende eeuw en de latere Saoedische Wahabieten nu een groot deel van de islam heeft aangetast. Hij noemt Osama Bin Laden ook geen toevallige extremist, geen islamitisch ongelukje, maar het logische product van een zieke theologie die vanuit Saoedi-Arabië de hele islamitische wereld beïnvloedt. Op iedere pagina van zijn essay lees je zijn verdriet over deze ontwikkeling en lees je zijn hoop dat de islam ooit weer verder kan waar het in de twaalfde eeuw is gebleven.

Ware tolerantie verdraagt ook de leugen

Meddeb hoopt opnieuw op een islam die openstaat voor de antieke filosofie, christendom, jodendom en zelfs voor vormen van Hindoeïsme. Meddeb hoopt dan dat 'het universele zal schijnen in de verschillende uitdrukkingen ervan'. Dat zou ertoe moeten leiden dat christenen ook Mohammed erkennen als een heilige persoon. Kortom, het komt goed als de verschillende religies elkaar respecteren als heilige, goddelijke religies die alleen maar samen en met elkaar de universele waarheid reflecteren.

Tolerantie

Het is dezelfde vreemde voorwaarde voor tolerantie, voor een vreedzame samenleving, namelijk dat je eerst een vorm van geestelijke en theologische eenheid moeten hebben bereikt, voordat je met de ander kunt samenleven en andermans geloof kunt tolereren. Dat lijkt mij een misvatting. Ware tolerantie verdraagt namelijk ook de leugen, tenzij die leugen natuurlijk levensbedreigend wordt. Jezus leert dat God het kruid en het onkruid samen laat opgroeien en dat het laatste oordeel God toekomt. Er moet in de samenleving ruimte zijn voor kruid en onkruid.⁴ Je hoeft de waarheid niet eerst te verdraaien voordat je de leugen kunt tolereren, maar je laat ze juist naast elkaar staan en spreekt af dat je elkaar de hersens niet inslaat.

Kortom: als we het politieke gesprek, het theologische gesprek en het persoonlijke geloofsgesprek door elkaar halen, maken we brokken. De politieke discussie raakt vergiftigd, de theologie raakt verduisterd en zelfs het persoonlijke gesprek verstomt. Want als zowel christendom als islam goddelijke religies zijn, dan valt er weinig meer te bespreken als je bij elkaar over de vloer bent. Dan valt het persoonlijke gesprek stil en blijven er hoogstens nog interreligieuze vieringen over. Maar ondertussen wordt een eenheid gesuggereerd die er niet is, een eenheid waar de islam weinig ruimte voor geeft en een eenheid die afbreuk doet aan de uniciteit van Jezus Christus' lijden, sterven en opstanding.

Als we daarentegen weten waar het in de politiek, in de theologische ontmoeting en in onze persoonlijke ontmoeting met moslims op aankomt, dan komen we werkelijk verder. Alleen zo kunnen we in de samenleving de boel bij elkaar houden en recht doen aan het evangelie.

Politieke agenda

De islam zal in toenemende mate onze politieke, theologische en missionaire agenda bepalen. In dit verband laat ik de theologische dialoog even voor wat die is. Maar als het om de politieke agenda gaat, is de islam een belangrijk punt. De verhouding tussen de islam en de westerse

*Laat de ChristenUnie hierin
maar het voortouw nemen*

democratie zal van cruciaal belang zijn voor onze toekomst. En de positie van moslims in onze samenleving zal steeds belangrijker worden in ons gesprek over de inrichting van de samenleving.

Het is de grote vraag in hoeverre de islam en de westerse democratie kunnen samengaan. Islam heeft een oude

traditie van ongelijke behandeling van minderheden. In een westerse islam kan daar geen sprake van zijn. Vrijheid van meningsuiting en de vrijheid om je tot een ander geloof te bekeren zijn fundamentele vrijheden in het Westen. Als er geen westerse islam ontstaat, dan zal ofwel de islam uit het Westen verdwijnen, ofwel de westerse vrijheid. Het zou zeer op zijn plaats zijn als christenpolitici samen met islamitische politici en maatschappelijke vertegenwoordigers om de tafel zouden gaan zitten om elkaar op deze onderwerpen te bevragen.

Taak ChristenUnie

Laat de ChristenUnie hierin maar het voortouw nemen. Je kunt met zo'n gesprek laten zien dat je je nieuwe landgenoten volstrekt serieus neemt, maar tegelijk ook dat de onderwerpen je ernst zijn. Het zal geen vrijblijvend gesprekje bij een kopje thee zijn. Maar het zal erom gaan dat ook de Europese islam godsdienstvrijheid omarmt, niet als een middel om een eigen plaats te bevechten, maar als een fundamenteel mensenrecht voor alle mensen in alle landen.

Daarmee komt vanzelfsprekend ook het gebrek aan vrijheden in de islamitische landen aan de orde. In ons gesprek over vrijheden, over islam en democratie, kunnen we er niet omheen dat christenen en andere minderheden in islamitische landen in meer of mindere mate verdrukt worden. Het is de taak van de christelijke politiek om onvermoeibaar voor onze christenbroeders en -zusters op te komen. Want zonder de betrokkenheid van christenpolitici zal er niet veel van terecht komen.

Geldstroom

Daarnaast is er vanuit landen als Saoedi-Arabië, Koeweit en andere Golfstaten een constante stroom van geld naar het Westen, waarmee moskeeën worden gebouwd en islamitische stichtingen worden opgericht. Wat mij betreft is dat een uiterst ongewenste situatie. Als we weten dat al die landen ondemocratische staten zijn, waarin minderheden en vrouwen bijna rechteloos zijn en er geen godsdienstvrijheid is, dan graven we ons eigen graf door alle ruimte te geven om vanuit die landen een onvrije ideologie te laten importeren. Dat lijkt me een goed voorbeeld van een heet hangijzer dat we volledig politiek kunnen houden en waar we geen belediging bij nodig hebben. We hoeven geen enkele moslim op het hart te trappen als we zeggen dat godsdienstvrijheid en andere mensenrechten ons ernst zijn en wanneer we geldstromen vanuit het buitenland daarop controleren. Onvrijheid is een politiek probleem. Ongelijke rechten van meerderheden en minderheden zijn een politiek probleem. Ongelijke rechten tussen mannen en vrouwen zijn een politiek probleem. Zolang we het politiek houden, kunnen politici zonder gevaar voor eigen leven zich sterk maken voor vrijheid.

Persoonlijke ontmoeting

In mijn Egyptische jaren heb ik er inmiddels heel wat politieke discussies op zitten. Over 11 september, over Israël, over Irak, Bush, Zarqawi en Osama Bin Laden, over godsdienstvrijheid. Meestal ging het goed, maar soms eindigde het ook in gehakketak. Ik heb ook heel wat theologische discussies gevoerd met taxichauffeurs. Als zij mij vertelden dat ik in drie goden geloof en dat Mohammed al in de Bijbel is aangekondigd, dan was ik natuurlijk geroepen om dat recht te zetten. Maar de beste herinneringen bewaar ik aan de gesprekken van hart tot hart. Dan lieten we Bin Laden, Bush, Sharon en de mogelijke vervalsing van de Bijbel er buiten.

Ik reed een keer mee met een taxichauffeur met een dikke baard, een serieuze moslim dus. We spraken over de Drie-eenheid en de menswording van God. Toen we bij ons huis waren, zette hij zijn auto stil en de motor af. Hij wilde weten hoe het zat. Hij keek me recht aan en vroeg me hoe dat dan toch kon, een Almachtige God aan een kruis. Ik heb hem proberen uit te leggen dat Gods komst vanuit de hemel naar de aarde Hem alleen maar groter maakte. En dat het kruis, Gods vrijwillige lijden, geen onmacht was, maar juist het zichtbare bewijs dat God van ons houdt. Hij vroeg me voor hem te bidden en dat heb ik gedaan. God weet wat dat uitgewerkt heeft. Dat soort ontmoetingen zijn de beste.

Ook ChristenUnie-vertegenwoordigers kunnen eigenlijk alleen maar het politieke gesprek op het scherp van de snede aangaan als ze niet ook persoonlijke contact met moslims hebben. Ik kan alleen maar hopen dat CU'ers (nog) meer uit hun comfort zone willen kruipen. Nog meer het contact zoeken met de Achmeds om hen heen. Om werkelijk samen te leven, om te streven naar vrede in ons land, om kennis te maken met de wereld van de islam, om moslims uit te dagen en om zelf uitgedaagd te worden.

Dat allemaal in het geloof dat God ook Achmed zo lief heeft dat Hij zijn enige Zoon heeft gegeven, opdat Achmed niet verloren gaat, maar eeuwig leven heeft.

1 Dit artikel is een verkorte versie van een lezing die Gert-Jan Segers 7 april jl. hield voor Sensor. De lezing is in druk verschenen onder de titel *Achmed en ik, hoe werkt de dialoog tussen christenen en moslims?*

2 Naar mijn opvatting gaat het politieke gesprek naar 'de eigen aard' meer over publieke gerechtigheid dan over private geloofsopvattingen waar je al dan niet in kunt geloven. Zie bijvoorbeeld: A. Rouvoet, *Reformatievisie*, 1992.

3 Maxime Rodinson, *Muhammad*, 2002, p. 213

4 Vgl. *Matteüs* 13,30

Het nieuwe islamitische geweld¹

Door dr mr Maurits S. Berger, senior research fellow Instituut Clingendael

Er bestaat met name in het westen de neiging om de hedendaagse djihad te vereenzelvigen met alle vormen van modern 'islamitisch geweld'. Dat verdient nuancering.

Ten eerste is er een verschil tussen geweld gepleegd door moslims, en geweld dat wordt gepleegd in naam van de islam. De meeste Palestijnen die in de zestiger en zeventiger jaren terroristische acties uitvoerden tegen Israël waren moslim, maar hun strijd werd gevoerd in naam van nationaal verzet. Religie, en islam in het bijzonder, speelde in deze strijd geen rol. Dat blijkt ook uit het feit dat een van de meest gezochte Palestijnse terroristen, George Habbash, een christen was. Ook revoluties, zoals die van Egypte (1952), Irak (1958) en Syrië (1963) werden gepleegd door moslims, maar in naam van nationalisme en socialisme.

Het is pas sinds de tachtiger jaren dat de islam als een motivator en rechtvaardiging wordt gebruikt voor gewelddadige acties als verzet en revolutie. Dat deze omslag in deze periode is gekomen is niet zo verwonderlijk: juist het einde van de zeventiger jaren en het begin van de tachtiger is het moment geweest dat islamitisch activisme aan populariteit won en van invloed werd op alle maatschappelijke en politieke terreinen. Ook het geweld werd voorzien van een islamitische ideologie. Dit wordt vaak gemakshalve samengevat onder de noemer 'islamitisch terrorisme', maar daar past de tweede en belangrijkste nuancering. Door islamitisch militante groeperingen worden namelijk verschillende soorten doelen nagestreefd. De twee belangrijkste daarvan zijn de omverwerping van het eigen regime, en verzet tegen een buitenlandse bezetter. Inmiddels is daar ook een ander doel bijgekomen dat we zouden kunnen samenvatten als de verdediging van de islam. Dat verschilt met de eerste twee doordat het veel minder concreet is, en bovendien een verontrustend internationale dimensie heeft gekregen. In dit artikel zullen de kenmerken van deze drie uitingen van islamitisch geweld besproken worden.

1. Omverwerping van eigen overheid

Het omverwerpen van het eigen regime gebeurt door een coup of een revolutie. Militaire coups met een islamiti-

sche ideologie zijn gepleegd in Pakistan (1977) en Sudan (1983). Een 'islamitische' revolutie heeft alleen plaatsgevonden in Iran (1979). Afghanistan onder de Taliban (1994-2001) en de huidige gebeurtenissen in Somalië zijn van weer een andere orde: daar was noch sprake van een militaire coup, noch van een revolutie, maar eerder van een tussenstand in een al jarenlang voortslepende burgeroorlog.

De Iraanse revolutie verdient nadere aandacht, al was het maar omdat zij de inspiratie is geweest voor vele islamitische bewegingen. De vergelijking met de andere twee grote revoluties, de Franse en de Russische, dringt zich hierbij op. Ook daar was een krachtige ideologie nodig om de breed gedragen onvrede over een despotisch regime gecombineerd met een algehele politieke, economische en sociale crisis, te bundelen. In Iran bleek de islam het beste bindmiddel te vormen voor de revolutionaire krachten, ofschoon niet alle revolutionairen de denkbeelden van Khomeini deelden. Maar Khomeini appelleerde wel aan de grote massa door te hameren op de typisch shi'itische beleving van de islam die zich verzet tegen onderdrukkers en ontfermt over de armen en misdeelden. Dit, en allerlei andere omstandigheden, maakte de situatie in Iran uniek. En ofschoon de regimes van veel omliggende moslimlanden lange tijd bevreesd zijn geweest dat de revolutie naar hun landen zou overslaan, is het zeer de vraag of de omstandigheden bij hen voldoende voedingsbodem leverden voor een volksoptocht zoals deze in Iran heeft plaatsgevonden.

Wel hebben enkele van deze landen, zoals Egypte of Algerije, en later ook Saudi-Arabië, te maken gekregen met kleine groeperingen die door aanslagen trachten de regimes van die landen te destabiliseren. De ideologie en omstandigheden van deze groepen zijn echter anders dan die van Iran. De islamitisch-terroristische organisaties richten zich niet alleen tegen het regime, maar tegen de maatschappij als geheel die in hun ogen alleen door geweld teruggevoerd kan worden naar de islam. Zij

ontberen daardoor het brede draagvlak zoals de revolutionaire beweging in Iran die had, al was het maar omdat zij hun aanslagen ook richtten tegen mede-burgers en mede-moslims. Ook hun ideologie is anders dan die van Khomeini. Khomeini's slogans als 'de Islam komt voort uit de massa's en niet de rijken', en 'de Profeet waardeert het zweet van de arbeider meer dan het bloed van de martelaar' maakte de islam in Iran tot een ideologie waarin klassenstrijd een belangrijke rol speelde.

2. Nationaal verzet

De meest voorkomende vorm van islamitisch geweld is de militante islam tegen een buitenlandse bezettingsmacht. Het bekende voorbeeld is dat van de mudjahideen (letterlijk 'dijhad-voerders', maar in de jaren '80 en '90 in het westen bekend als vrijheidstrijders) in Afghanistan die vanaf de Sovjetinval in 1979 tot de terugtrekking in 1989 tegen de Sovjettroepen hebben gevochten. De islam was ook de bron van inspiratie voor de Hizbollah in Libanon, dat vanaf 1983 tot 2000 tegen de Israëlische bezettingsmacht in Zuid-Libanon vocht, en Hamas, dat vanaf 1989 de verzetsrol tegen Israël overnam van de PLO. Inmiddels hebben ook guerrillabewegingen in landen als Rusland

(Tjetjenië) en India en Pakistan (Kashmir) de islamitische mantel omgeslagen.

Overigens staan zij niet altijd alleen in hun strijd tegen de buitenlandse bezetter - andere organisaties met afwijkende ideologieën voeren dezelfde strijd vaak al veel langer. De ideologie van islamitisch verzet won echter enorm aan populariteit door zijn succes: de Sovjet-Unie trok zich in 1989 terug uit Afghanistan, en Israël in 2000 uit

Het is pas sinds de tachtiger jaren dat de islam als een motivator en rechtvaardiging wordt gebruikt voor gewelddadige acties als verzet en revolutie

Libanon. Of dit werkelijk het gevolg is van deze verzetsbewegingen doet op zichzelf niet ter zake. Van belang is dat zij dat zelf zo ervaren, wat een euforisch gevoel teweeg bracht van de David die Goliath kan verslaan - mits hij maar in naam van de islam vecht. Hetzelfde geloof geeft de islamitische militanten het vertrouwen dat zij ook de andere militaire supermacht, Amerika, uit Irak zullen verjagen.

Met dat uitgangspunt worden met terugwerkende kracht de eerdere verliezen van Arabische landen verklaard, met name het traumatische en onverwachte verlies van de gezamenlijke Arabische strijdkrachten van Egypte, Jordanië en Syrië tegen Israël in de Zesdaagse Oorlog van 1967. In de optiek van de militante moslims was dit verlies het rechtstreekse gevolg van het onislamitische karakter van de Arabische staten die slechts gedreven werden door de perverse ideologie van socialisme en nationalisme. De overwinning van het piepkleine staatje Israël, daarentegen, was volgens deze moslims het logische uitvloeisel van het religieuze karakter van Israël.

De nationale verzetsorganisaties die uit deze ideologie zijn voortgekomen hebben twee kenmerken. Ten eerste zijn hun doelen gebonden aan nationale grenzen: het gaat hun om de bevrijding van 'hun' land, niet om allerlei wereldwijde of abstract-ideologische aspiraties. Ten tweede zijn zij naast een militaire organisatie vooral ook een civiele organisatie: het welzijn van hun eigen volk staat voorop, en zij zijn vaak degenen die zorg dragen voor allerlei basisvoorzieningen, zoals gezondheidszorg, scholing, pensioenen en ziekteuitkeringen, welke door de bezetting zijn komen weg te vallen. Dit geeft deze organisaties bij de bevolking niet alleen populariteit, maar vooral ook een enorme legitimiteit.

3. Verdediging van de islam

Heel anders dan de nationaal-georiënteerde islamitische militante bewegingen zijn de groeperingen die de verdediging van de islam als centrale doelstelling hebben. Dit hangt samen met de ideologie die met name door Al Qaeda bekendheid heeft gekregen. Diens leider, de Saudiër Osama ben Laden, verzorgde lange tijd de opleiding van de Arabische recruten die samen met tienduizenden andere jonge internationale mudjahideen naar Afghanistan trokken om mee te doen aan de djihaad. Geleidelijk ontwikkelde hij zich ook als ideoloog voor een nieuwe vorm van djihaad, waarbij hij wordt gedreven door zijn verwijt aan de moslimwereld – en hij lijkt zich dan vooral tot de Arabische wereld te richten – dat zij on-islamitisch is. Hij voert daarvoor twee redenen aan: de regimes van deze landen voldoen niet aan de islamitische eisen van goed bestuur, en zij laten zich gebruiken als stromannen voor de imperialistische politiek van het westen (met name de Verenigde Staten) in de regio.

Ofschoon Ben Ladens terroristische methoden door de meeste moslims worden afgekeurd, delen zij wel zijn kritiek op de Arabische regimes. Als men namelijk de recente geschiedenis van westerse politieke en militaire interven-

ties van de afgelopen eeuw in het Midden-Oosten op een rijtje zet, ontstaat makkelijk het beeld van een agressief en cynisch westers schaakspel in de regio, dat er in de optiek van veel Arabieren als volgt uitziet: nagenoeg alle Arabische landen zijn in de negentiende en twintigste eeuw bezet geweest door het westen, dat na zijn terugtrekking halverwege de twintigste eeuw niet alleen een eigen enclave heeft achtergelaten in de vorm van Israël (dat zelf de agressieve koloniale uitbreidingspolitiek voortzet), maar herhaaldelijk militaire interventies heeft uitgevoerd. In de ogen van Ben Laden en veel moslims zijn de Amerikaanse troepen die zijn achtergebleven in Saudi-Arabië na de Golfoorlog van 1991, en de Amerikaanse invallen in Afghanistan in 2001 en in Irak in 2003, duidelijke aanwijzingen van een westerse veroveringstocht van moslimgebied. Ook de beslissing om een westerse (want VN) militaire interventie te laten plaatsvinden in Darfur, het westelijk gebied van Sudan, wordt in dat licht gezien. Gemakshalve wordt er dan wel aan voorbij gegaan dat de oorzaak voor dergelijk militair optreden juist het Arabisch of islamitisch despotisme zou kunnen zijn.

De meest voorkomende vorm van islamitisch geweld is de militante islam tegen een buitenlandse bezettingsmacht

De feiten over westerse gedragingen mogen op zichzelf juist zijn, maar worden vaak in een eenzijdig perspectief gezet waarbij alle schuld bij het westen komt te liggen. Veel moslims, en met name Arabieren, voelen zich een speelbal van westerse krachten, en beschouwen zichzelf als machteloze slachtoffers die al het slechte dat hen overkomt toeschrijven aan het grote kwaad dat buiten hen ligt. Dit nu is het doelwit van Ben Ladens djihaad tegen het westen. Daarbij lijkt hij vooral door wraak

gedreven te worden: 'Waarom zou angst, dood, verderf, verdrijving, verwezing en weduwschap alleen ons lot zijn, terwijl veiligheid, stabiliteit en geluk jullie lot is? Dat is niet eerlijk. Het wordt tijd dat dit gelijk wordt getrokken. Jullie zullen gedood worden net zoals jullie doden, en jullie zullen gebombardeerd worden net zoals jullie bombardeerden', verklaarde hij in november 2002. Deze wraak is niet uitsluitend tegen het westen gericht, maar ook tegen alle moslims die zich op een of andere wijze met het westen inlaten. Dit blijkt vooral in Irak, waar Osama heeft verklaard dat alle moslims die de Amerikanen op een of andere wijze helpen, 'afvalligen zijn en zich daarmee buiten de gemeenschap der moslims plaatsen; het is [volgens de islam] toegestaan om hun bloed te laten vloeien en hun bezittingen af te nemen'.

Samenloop van islamitisch geweld: Irak als illustratie

Hoe de hiervoor beschreven vormen van islamitisch geweld kunnen samenlopen blijkt uit de situatie in Irak. Daar is namelijk zowel het nationale Irakese verzet actief als de internationale djihad. Het nationale Irakese verzet richt zich tegen de buitenlandse bezetter, Amerika en Engeland. Enkele groeperingen zijn bovendien bezig om het land te destabiliseren om zo de Irakese overheid uit te schakelen en de weg te bereiden voor een theocratisch systeem (waarvan overigens volstrekt onduidelijk is hoe dat er uit zou moeten zien).

De derde groep, de internationale mudjahideen komen, net als in de tijd van Afghanistan, uit alle delen van de wereld naar Irak om te vechten tegen de Amerikanen. Zij vechten echter niet voor Irak, maar voor de islam. Het verschil met het nationaal verzet blijkt ook al uit het enkele feit dat de nationaliteit van de mudjahideen niet relevant is: zij zijn moslims, hun enige relatie is met God en hun medemoslims, en hun enige doel is de islam te verdedigen en als een martelaar te sterven *fi sabil Allah*, 'voor de zaak van God'. In de woorden van Ben Laden tot zijn strijders: 'U moet uw goede intenties laten zien. Dat betekent dat u alleen voor de zaak van God vecht, en niet voor die van etnische groeperingen, of on-islamitische regeringen van Arabische landen, inclusief Irak zelf'.

De strijd in Irak is in de visie van de internationale djihad de strijd van ware moslims tegen het kwaad, en iedereen die zich met het kwaad inlaat. De Amerikanen vertegenwoordigen het kwaad – niet omdat zij Amerikaan zijn, maar omdat zij de bezetter zijn. En dat geldt volgens deze militante visie ook voor iedere moslim of Irakese, militair of burger, die zich op een of andere wijze met de Amerikanen inlaat. De internationale mudjahideen

hebben daarom minder moeite dan het Irakese nationale verzet met grootschalig geweld dat ook levens van onschuldige Irakese kan kosten: hadden zij maar niet in de buurt van de Amerikanen moeten komen.

Tot slot

Vanuit deze optiek gezien is de strijd ter verdediging van de islam een internationale strijd, want zij vindt overal ter wereld plaats waar de militante moslim vindt dat de

Veel moslims, en met name Arabieren, voelen zich een speelbal van westerse krachten.

islam bedreigd wordt. De interpretatie daarvan wordt overigens steeds meer opgerekt, en daardoor ongrijpbaar. De vermeende bedreiging hoeft bijvoorbeeld niet alleen militaire vormen aan te nemen. De belediging van de islam door de Nederlandse filmmaker en columnist van Gogh was reden voor een Nederlandse moslim om hem te vermoorden. Moordaanslagen met soortgelijke motieven hadden ook al plaatsgevonden op schrijvers in Egypte. En ook wordt de kring van degenen die verantwoordelijk worden gehouden voor de dreiging steeds ruimer uitgelegd. Aanslagen worden bijvoorbeeld niet alleen gepleegd tegen westerse militairen in Irak, maar ook tegen burgers in Madrid en Londen omdat hun regeringen deze militairen hebben gestuurd. Bij de aanslagen op de Amerikaanse ambassades in Kenia en Tanzania en de aanslag van 11 september moesten Amerikaanse burgers (en veel niet-Amerikanen) boeten voor het buitenlandbeleid van hun regering. Soms is niet geheel duidelijk waar de terroristen zich nu tegen richten. Zijn de aanslagen op toeristen in Egypte en Indonesië tegen de aanwezigheid van de toeristen zelf gericht, of dienden zij slechts als een macaber signaal naar de eigen regering dat zij zich niet zoveel moeten inlaten met het westen? Juist deze schimmigheid als het gaat om doelwitten en doelstellingen onderscheidt het nationale islamitisch geweld van zijn internationale evenknie.

- 1 Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit het recent verschenen boek van Maurits Berger, *Sharia. Islam tussen recht en politiek* (Boom Uitgeverij, 2006).
- 2 Na zes jaar van een gespannen vrede tussen Israël en Hizbollah, trachtte Israël in de zomer van 2006 met hevige bombardementen een eind te maken aan de militaire aanwezigheid van Hizbollah in Libanon. Een staakt-het-vuren kwam slechts tot stand toen partijen zich hadden geëngaat aan een Resolutie van de VN Veiligheidsraad waarin onder meer werd gesproken over een sterke internationale troepenmacht aan de Israëlisch-Libanese grens, en de ontwapening van Hizbollah.

Indonesië: strijd om de ziel van de natie

Door drs. Reinier Koppelaar, ontwikkelingswerker voor De Verre Naasten in Indonesië

De vraag of het verbond tussen democratie en islam kan slagen is in Indonesië geen theoretische exercitie, maar een dagelijkse strijd.

Een strijd die nog volop gaande is.

De grootste islamitische democratie

Het is niet zo lang geleden dat naar Indonesië werd gewezen als het bewijs dat islam en democratie goed kunnen samengaan, en daarmee ten voorbeeld werd gesteld aan de rest van de moslimwereld. In de opmaat naar de val van dictator Soeharto in 1998 speelden moslimgroeperingen namelijk een belangrijke rol. Het opmerkelijke was dat deze groepen democratische gezindheid combineerden met rechtlijnige interpretaties van de islam. En dat was niet zonder betekenis, gezien het feit dat Indonesië het grootste moslimland ter wereld

Nergens ter wereld is onder moslimgeleerden zo'n belangstelling voor democratie aan de dag gelegd als in Indonesië.

is: er wonen 220 miljoen mensen, waarvan zo'n 90% de islam aanhangt. Met dit bevolkingsaantal is Indonesië na de Verenigde Staten en India tevens de grootste democratie ter wereld. De meerderheid van de Indonesische varianten van de islam – er bestaan ook hier vele stromingen – staat nog steeds bekend als gematigd, tolerant en open voor democratische hervormingen. Nergens ter wereld is onder moslimgeleerden zo'n belangstelling voor democratie aan de dag gelegd als hier.

Deuk in imago

Recent heeft het imago van de Indonesische islam als tolerant en democratisch gezind echter een deuk opgelopen. Met geweldsuitbarstingen, zoals de bomaanslagen in Jakarta en Bali, en hevige botsingen tussen moslims en christenen op de Molukken en Sulawesi, kreeg de islam in Indonesië een dreigender gezicht. Behalve terreur trokken binnenlandse politieke ontwikkelingen internationaal de aandacht: de bescherming van godsdienstige minderheden kwam in het gedrang door gedwongen sluiting van christelijke kerken en geweld tegen liberale islamitische

organisaties. Momenteel woedt een nationale discussie over de zogenaamde anti-pornowet: de oorspronkelijke versie verbood niet alleen al te blote culturele uitingen, maar ook het kussen in het openbaar en teveel bloot vel op het strand. En in bepaalde delen van het uitgestrekte eilandenrijk, zoals het gepacificeerde Atjeh, zijn onderdelen van de sharia ingevoerd. Lokale bestuurders maken zo gebruik van de ingezette decentralisatiepolitiek om plaatselijk een islamitisch regime in te voeren, compleet met het verplicht dragen van hoofddoekjes in het openbare leven. En internationaal speelde Indonesië recent een bedenkelijk spel door op het moment dat de hele wereld druk uitoefent op Iran om zijn nucleaire programma te staken, een overeenkomst over samenwerking op het gebied van kerntechnologie te sluiten met dat land!

Strijd om de ziel

Vandaag de dag is een strijd om de ziel van de natie gaande in Indonesië. In grote lijnen is dat een strijd tussen nationalisten en islamisten. De nationalisten – onder wie heel veel gematigde moslims – willen dat de Indonesische republiek de multi-religieuze staat blijft die het sinds de oprichting in 1945 is geworden. De huidige grondwet en staatsideologie (de Pancasila) garanderen de vrijheid van godsdienst, al is die beperkt tot zes officieel erkende godsdiensten die de Enige God¹ erkennen. De islamisten daarentegen willen dat Indonesië een islamstaat wordt, waarin de islam de enige grondslag voor de staat vormt. Deze strijd om de ziel van de natie heeft al gewoed vanaf de oprichting van de republiek, maar ging onder het bewind van Soeharto ondergronds. De aanhangers van een islamstaat (voorheen verenigd in de Masjumi-partij) verloren hun politieke invloed en fundamentalistische gewelddadige splinterbewegingen werden hardhandig onderdrukt. Hun aanhangers trokken zich terug uit de politiek, maar begonnen een missionaire campagne voor de verbreiding van de strikte interpretatie van de islam onder het volk. Eén van de vehikels van deze beweging, de DDII² schrok er daarbij niet voor terug om het geloofsvuur onder de laagopgeleide stedelijke onderklassen op te stoken door te waarschuwen voor de Amerikaans-Zionistisch-Chinees³-seculier-liberaal geïnspireerde samenzwering om Indonesië te 'christianiseren' (kristenisasi). Sinds de jaren tachtig kreeg deze beweging weer meer

politieke invloed, onder meer doordat Soeharto in die tijd op zoek was naar uitbreiding van zijn politieke steun. Ook binnen het leger, een machtige factor in het Indonesische politieke leven, bleek een vleugel te bestaan van legerleiders die een grotere invloed van de islam op de staat wensten na te streven.

Toenemende invloed islamisten

Na de val van Soeharto in 1998 overheersten echter de nationalistische en democratisch gezinde krachten het politieke toneel. Daarbij voerden de twee grootste moslimbewegingen van het land de boventoon: dat zijn Nahdlatul Ulama (NU), die onder leiding staat van Abdurahman Wahid (die ook heel even president werd) en de Muhammadiyah, lang onder leiding van Amien Rais. Vanwege de grote invloed van deze gematigde organisaties lijkt de kans dat Indonesië alsnog veranderd van een democratie in een islamitische staat niet groot. Toch lijkt het er vandaag de dag op dat in het schimmenspel, dat het Indonesische openbare leven kenmerkt, de invloed van de islamisten in kracht is toegenomen. Opvallend is bijvoorbeeld het uitblijven van een krachtige reactie van de autoriteiten op het optreden van de FPI⁴, een radicale islamitische groep die straatgeweld niet schuwt en verantwoordelijk is voor de meeste kerksluitingen op Java. Ook manipuleert de groep rechtszaken tegen christenen door massaal op de tribune de rechter te intimideren. Al is hun optreden in flagrante strijd met de rechtsstaat, een adequaat antwoord van autoriteiten blijft uit. Teleurstellend was ook de recente strafvermindering voor de veroordeelden van de Bali-bombing, alsmede de vrijlating van Abu Bakar Ba'ashi, aangemerkt als brein achter de aanslagen. Het lijkt erop dat lokale en nationale politici afwachten tot duidelijk wordt welke

kant de wind uitwaait: wordt het Indonesië van na de Reformasi een vrije democratie waar religieuze minderheden beschermd worden, of één waar in feite één gods-

Het lijkt er op dat in het schimmenspel, dat het Indonesische openbare leven kenmerkt, de invloed van de islamisten is toegenomen.

dienst in het openbare leven de dienst uitmaakt? Ook de rechtstreeks, dus democratisch, gekozen president Susilo Bambang Yudhoyono, hult zich in stilzwijgen omtrent deze kwestie. Vermoedelijk doet hij dat omdat hij de kwetsbare eenheid van de natie wil bewaren. Tegelijk is het bekend dat hij op de nationalistische lijn zit, en een gematigde islam voorstaat. Het valt te hopen dat hij tijdig leiderschap zal tonen, zodat Indonesië inderdaad een lichtend voorbeeld voor de moslimwereld kan worden.

Conclusie

De kans dat de republiek Indonesië, 61 jaar na haar stichting, verandert in een islamstaat is niet groot. Maar of Indonesië inderdaad het voorbeeld wordt van een geslaagde combinatie van democratie en islam, is nog een open vraag.

- 1 Dat met dit monotheïstisch beginsel flexibel wordt omgegaan blijkt wel uit het feit dat behalve islam, katholicisme en protestantisme ook het hindoeïsme, boeddhisme en het confucianisme zijn toegestaan.
- 2 Dewan Dakwah Islamiyah Indonesia = Indonesische islamitische raad voor geloofsverbreding
- 3 De Chinezen domineren als ethnische minderheid feitelijk het economisch leven. Bovendien zijn velen van hen Katholiek. Vandaar het op één hoop gooien van Chinezen, Amerikanen en christenen. En Joden zijn in de ogen van fanatieke islamieten de natuurlijke vijand vanwege de 'bezetting' van Palestina.
- 4 Fron Pembela Islam = Verdedigingsfront voor de islam

Dynamiek in islamitisch activisme

Door mr. Geert Jan Spijker MA, redacteur van DenkWijzer en medewerker van het WI

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) haalt de laatste jaren flink de publiciteit. Eerst met rapporten over waarden en normen en recent met publicaties over de islam. Met name over Dynamiek in islamitisch activisme was veel te doen. Dat rapport zoekt naar ‘aanknopingspunten voor democratisering en verbetering van mensenrechten’.

Drie niveaus van onderzoek

De achtergrond van het rapport is het toenemende islamitisch activisme de laatste decennia. Hiermee bedoelt de WRR de groeiende betekenis van de islam als *politieke* factor. Niet zelden heeft dit activisme geleid tot geweld, zoals we weten. Is er echter meer te vertellen over dit islamitisch activisme dan de gewelddadige tendensen? Zijn er misschien mogelijkheden om de islam te verenigen met de westerse democratische rechtsstaat? Met deze vraagstelling kiest de Raad voor een constructieve aanpak. De nadruk ligt op de kansen die er zijn. Dat verdient lof. We zijn meer gebaat met een rapport dat de mogelijkheden onder ogen ziet dan een waarin alleen bedreigingen worden geconstateerd en waarin verschillen worden uitvergroot.

De verhouding tussen islamitisch activisme en democratie en mensenrechten is onderzocht op drie niveaus: denken, bewegingen en recht.

1. Het islamitisch-politieke denken

Veel islamitische denkers verzetten zich tegen principes die essentieel zijn voor de democratische rechtsstaat. Het gaat dan om principes als de scheiding van kerk en staat, de godsdienstvrijheid en de democratie. Toch zijn er naast deze beeldbepalende opvattingen ook andere geluiden te horen. Steeds meer moslimgeleerden keren zich tegen het letterlijk interpreteren van de aloude islamitische bronnen. Deze vernieuwende denkers – met “grote *potentiële* relevantie” – gaan op zoek naar de geest van die bronnen. Theoretisch gezien is het dus niet onmogelijk islam en democratie in een rechtsorde te combineren. “Het vóórkomen van denkers die juist een positieve relatie leggen tussen islam, democratie en mensenrechten weerlegt die vermeende principiële onverenigbaarheid.” (p.54) *Beleid in westerse landen*

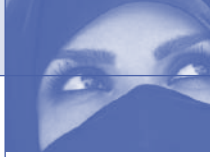
zou zich erop moeten richten dit te stimuleren. Hiermee is echter zeker niet gezegd dat er al op korte termijn beleidssuccessen geboekt zullen worden...

2. Islamitisch-politieke bewegingen

Ook op het meer praktische niveau van islamitisch-politieke bewegingen valt een grote verscheidenheid en dynamiek te zien. De bestaande terroristische groeperingen zijn uiteraard een bedreiging voor democratie en mensenrechten. Maar zij zijn niet de enige bewegingen (al halen zij wel het meest de media). Er zijn talloze maatschappelijke organisaties in moslimlanden die op andere manieren invloed proberen uit te oefenen en politieke stelsels proberen te veranderen. Zeker als deze bewegingen zich gaan oriënteren op het politieke domein valt er een tendens tot matiging en politiek pragmatisme waar te nemen. Ook hier liggen dus kansen.

3. Islamitisch recht

De sharia komt regelmatig in het nieuws. Maar wat er met ‘de sharia’ bedoeld wordt, is nogal onduidelijk. Dat blijkt uit andere artikelen in deze DenkWijzer, maar ook uit de WRR-publicatie. Er zijn per land grote verschillen in de op de sharia gebaseerde regels en ook in de toepassing ervan. Er staan soms erg zware straffen op bijvoorbeeld geloofsafval, geloofsverklaringen door niet-moslims en onzedelijke gedragingen. Ook kan er van een effectieve rechtsstaat vaak niet gesproken worden. Veel islamitische staten hebben plurale rechtssystemen waardoor de rechtszekerheid klein is. Toch is het rapport ook hier hoopvol. Het signaleert bijvoorbeeld een ontwikkeling in de richting van ‘islamitische mensenrechten’. Deze zijn niet ‘universeel’, zoals de westerse mensenrechten. Wel vindt een geleidelijke toenadering tussen beide soorten plaats. In Marokko bijvoorbeeld is de positie van de vrouw een

stuk verbeterd onder de vlag van de sharia. Het westen zou meer oog moeten krijgen voor dit soort ontwikkelingen. Dat zou westerse vijandigheid wellicht verminderen ten opzichte van de islamitische wet in het bijzonder en de islamitische religie in het algemeen.

Verscheidenheid en voorzichtigheid

Wat uit het rapport telkens weer naar voren komt, is de diversiteit van de islam. De islam bestaat niet, de sharia bestaat niet, etc. Uit die verscheidenheid probeert de Raad de lichtpuntjes en kansen aan te grijpen. Het is immers zinvoller om na te gaan onder welke omstandigheden en op welke plaatsen islamitisch activisme kansen creëert. Op een heel voorzichtige manier – met veel formuleringen als ‘er zijn nog veel onzekerheden’ en ‘op korte termijn moeten we nog niet te veel verwachten’ – wijst ze Europese staten op de kansen die benut moeten worden. De WRR pleit nadrukkelijk voor een actieve en vooral een constructieve opstelling van Nederland en de EU-lidstaten. Zij moeten bijvoorbeeld islamitische bewegingen in moslimlanden (zoals Hamas) niet langer op voorhand uitsluiten als mogelijke gesprekspartners. Het westen moet de islam ook onderkennen als potentieel constructieve factor voor de ontwikkeling van moslimlanden: verandering van democratie en recht moet primair van binnenuit komen en het westen kan bepaalde ontwikkelingen ondersteunen.

Daarnaast moet het westen aansluiten bij processen in moslimlanden zelf. De westerse wereld moet dus niet de ‘definitiemacht’ aan zichzelf toekennen waar het gaat om democratie en mensenrechten. Dat werkt contraproductief. Serieuze hervormingen verdienen steun, ook als ze plaatsvinden in termen van het islamitisch vertoog en in de context van de sharia (zie het eerdere voorbeeld over Marokko).

De WRR kiest dus de weg van de hoop. Is die weg realistisch of eerder naïef? De auteurs van het rapport zijn zich er wel degelijk van bewust dat het ook negatief kan uitpakken. Tegelijk willen ze wel bekijken of er mogelijkheden tot verbetering zijn. Maar van “politieke *windows of opportunity* voor het oplossen van de grote conflicten is vooralsnog geen sprake.” (p.161)

Commentaar

De WRR heeft een interessant en onmiskenbaar constructief rapport gepubliceerd. Wel zijn er vragen te stellen. Het rapport juicht bijvoorbeeld een ondogmatische islam toe. Een islam waarin op niet-letterlijke wijze met koran en andere bronnen wordt omgegaan verdient volgens het rapport de voorkeur. Dit is ergens begrijpelijk, maar

noopt ook tot voorzichtigheid. Mag een nationale overheid zich bemoeien met het ‘verlichten’ van religie? Hoe hard mag een overheid meewerken aan een Europese islam? Het gevaar bestaat dat daarin bijvoorbeeld op liberale wijze wordt gehamerd op religie als privé-zaak. De prominente islamitische denker Tariq Ramadan heeft dat goed begrepen (p.184). Volgens hem moet de islam juist in de Europese *publieke* ruimte tot wasdom komen. Daar moeten moslims leren omgaan met pluraliteit en dialoog. Moslims moeten daarnaast hun zelfdefinitie als minderheid verlaten. Als ze dat doen, dan verlaten ze ook de buitensluiting van de omringende samenleving. Moslims moeten het Westen niet zien als vijand, maar als thuis.

Daarnaast is het voor niet-moslims van belang dat ze proberen te ontkomen aan het vormen en bekritisieren van een versimpelde pamflet-islam. Tegen de tendens tot sjabloondenken levert het WRR-rapport een mooie bijdrage. Mede door de kennisbasis in de samenleving te verbreden en ook de positieve aspecten van de islam te zien kunnen we een mogelijk negatieve spiraalwerking doorbreken.

Dit is echter geen gemakkelijke weg. Zeker nu onder niet-moslims een bijna net zo grote verscheidenheid bestaat in opvattingen over de islam als onder moslims zelf. Niet iedereen stond te juichen toen het WRR-rapport verscheen. Afshin Ellian bijvoorbeeld vond het rapport een politiek pamflet (‘Politieke charlatanerie’, *NRC Handelsblad* 16 april 2006). Ook anderen betwijfelen of we hoopvol moeten zijn. De islam kent geen scheiding tussen wereldlijk en seculier recht, geen godsdienstvrijheid, etc. De meerderheid van de moslims in Nederland steunt dan nu wel de democratische rechtsorde, maar is die steun niet slechts voorwaardelijk? Wordt de sharia straks ingevoerd als moslims ooit in de meerderheid zijn in Nederland? Dan komt volgens hen misschien de ware aard van de islam naar voren en komt de bescherming van minderheden op de tocht te staan.

Slot

Het probleem blijft inderdaad staan dat de islam geen lange traditie heeft in het doordenken van de verhouding van de islam tot een seculiere omgeving. Maar alleen door er op deze manier aan te werken, komen we echt verder. Het is duidelijk dat we nog een lange weg te gaan hebben, maar de WRR heeft hiervoor een zinvolle bijdrage geleverd.

Islam en integratie in het verkiezingsprogramma

Integratie

Nieuwkomers dienen zich in het land van herkomst voor te bereiden op de migratie naar Nederland. Ze hebben baat bij inzicht in de Nederlandse samenleving en beheersing van de Nederlandse taal. Alleen zo kunnen ze snel participeren in de maatschappij en worden ze zelfredzaam. Integratie in onze samenleving staat het behoud van de eigen culturele identiteit niet in de weg. Het is wel van groot belang dat in het onderwijs en in inburgeringstrajecten voldoende aandacht is voor het Nederlandse gemeenschappelijk cultureel, religieus en historisch erfgoed.

Een succesvolle integratie komt van twee kanten. Voor herstel van de sociale samenhang is expliciete aandacht nodig. Moslimjongeren die zich deel voelen van onze maatschappij en zich voluit opgenomen weten in onze samenleving zullen meer weerbaar zijn tegen radicalisering en rekrutering voor de jihad. Een goede integratie vraagt inspanningen van iedereen, zowel van de oud- en nieuwkomers in ons land, als van de Nederlanders van huis uit.

Het verschil tussen respectvol integreren en gedwongen assimileren

- **Bevordering van succesvolle arbeidsparticipatie.** Migranten zijn gebaat bij forse uitbreiding van het aantal werkervaringsplaatsen c.q. stageplaatsen in het bedrijfsleven, bij de overheid en in de non-profitsector.
- **Aandacht voor botsende opvattingen.** Besteedt in het inburgeringprogramma én in het reguliere onderwijs aandacht aan culturele gedragingen en opvattingen die, hoewel niet onwettig, botsen met de in Nederland heersende culturele opvattingen.
- **Acceptatie van religieuze kleding of tekens.** Het gaat hier om godsdienstvrijheid. Er kunnen echter eisen worden gesteld die, gelet op de veiligheid, de functionaliteit en de neutraliteit, bij geüniformeerde overheidsberoepen, maar ook in de zorg, het onderwijs of het bedrijfsleven, noodzakelijk zijn.

- **Werk aan een effectief spreidingsbeleid.** Dit voorkomt het ontstaan van achterstandswijken.
- **Geef als overheid het voorbeeld.** Een voorbeeldfunctie van de overheid in het eigen personeelsbeleid bij het aantrekken van mensen uit bevolkingsgroepen die in een achterstandspositie verkeren.
- **Werk.** Een banenoffensief om migranten aan het werk te helpen.
- **Afschaffen van de dubbele nationaliteit.** Dat dient de integratie. Hierop wordt slechts een uitzondering gemaakt indien dit onevenredig zware gevolgen heeft voor betrokkenen, waarbij onder meer te denken is aan de omstandigheid dat het land van herkomst het opgeven van de oorspronkelijke nationaliteit niet erkent.

Verschillen in godsdienst en levensovertuiging

De aanwezigheid van meer dan 900.000 moslims in Nederland en een wereldwijd debat over toenemend religieus extremisme en 'botsende beschavingen', plaatsen de Islam voor uitdagingen. De ChristenUnie wil niets liever dan vreedzaam samenleven en waar nodig bruggenbouwer zijn. Juist in een tijd waarin de publieke implicaties van religie nogal eens miskend worden, erkent de ChristenUnie zonder terughoudendheid de rechten en de vrijheden van deze relatief nieuwe minderheid. Tegelijk zijn er grote vraagstukken. Islamitisch geïnspireerd terrorisme moet keihard worden bestreden, maar om te voorkomen dat jongeren daartoe komen, moeten we vooral samen met islamitische maatschappelijke organisaties, moslimleiders en individuele moslims werken aan een duurzame integratie van moslims in de Westerse samenleving. Religieuze minderheden, waaronder in het bijzonder moslims, genieten grondwettelijke vrijheden als de godsdienstvrijheid en moeten daarom op hun beurt ruimte en respect opbrengen voor mensen met een andere godsdienst of levensovertuiging. Ook in het private domein zijn sancties op geloofsafval niet geoorloofd.

Standpunten

Islamitische scholen worden net als andere scholen door de Onderwijsinspectie beoordeeld op de kwaliteit van het onderwijs. Nederlands is er voertaal. Tot die kwaliteitseisen behoort dat het islamitisch onderwijs met respect over joden, christenen en andere gelovigen spreekt en leerlingen voorbereidt op actief burgerschap.

Met een groeiend aantal imamopleidingen in Nederland krijgen imams vanuit het buitenland alleen een verblijfs- en werkvergunning als er een aantoonbaar tekort is aan in Nederland opgeleide imams.

De overheid is zeer terughoudend in het beoordelen van de inhoud van preken en godsdienstsamenkomsten. Als echter blijkt dat imams tot (jihadistisch) geweld of antisemitisme oproepen of dit rechtvaardigen, is er reden om strafrechtelijk in te grijpen. Imams met een buitenlandse nationaliteit worden in dit geval uitgewezen.

In Nederland gevestigde instellingen en organisaties, zoals moskeeën, scholen, stichtingen, verenigingen, etc. mogen ter bevordering van een vreedzame integratie alleen geld uit het buitenland aanvaarden als dit geld afkomstig is uit een land met democratische vrijheden. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken stelt een lijst op van landen die deze vrijheden niet respecteren.

Misbruik van grondwettelijke vrijheden is niet geoorloofd. Het oprichten van een politieke partij die beoogt de democratische rechtsstaat omver te werpen, wordt een strafbaar feit.

Intensiever gebruik van de ongewenstverklaring is een van de middelen die moeten voorkomen dat criminele vreemdelingen of vreemdelingen die banden hebben met terreurorganisaties een verblijfsstatus ontvangen.

Radicalisme binnen de islam

Een nieuw fenomeen met oude papieren

Door Bram Robbertsen, student theologie aan de Universiteit Utrecht met als specialisatie Islam en Interreligieuze dialoog

In dit artikel geef ik in vogelvlucht een overzicht van radicaal islamitisch denken in de geschiedenis van de islam. Een beschrijving volgt van enkele belangrijke bewegingen en personen die tot op de dag van vandaag een inspiratiebron zijn voor fundamentalistische moslims. Kennis van de geschiedenis van dit gedachtegoed is nodig om het huidige radicalisme te kunnen verstaan.

1. Dodelijke doeltreffendheid

Over enkele minuten zie ik hem in levende lijve, de moordenaar van Theo van Gogh! Het is donderdag 2 februari 2005 en ik bezoek het zwaarbeveiligde gerechtsgebouw 'De Bunker' in Amsterdam-Osdorp om het pleidooi bij te wonen van Mohammed B..

Na enkele controles door de beveiliging mag ik plaatsnemen op de publieke tribune in afwachting van het proces dat komen gaat. Vanaf de publieke tribune heb ik goed zicht op de rechtszaal. Met spanning wacht ik zijn binnenkomst af. Ik ben immers één van de weinige Nederlanders die hem te zien krijgt. Na enkele minuten wachten komt Mohammed B. vergezeld van bewakers de rechtszaal binnenlopen. Voordat hij plaatsneemt draait hij zich om richting de publieke tribune. Hij kijkt ons triomfantelijk aan en ik denk zelfs even dat er een kleine glimlach op zijn gezicht verschijnt. Vervolgens gaat hij zitten en wordt het proces in gang gezet.

"Is dit nu die jongeman die op koelbloedige wijze Theo van Gogh vermoordde?" denk ik bij mijzelf. Mohammed B. heeft niet bepaald een indrukwekkend voorkomen, hij ziet er haast grappig uit. De opgeknoopte rode doek om zijn bebaarde hoofd in combinatie met zijn djellaba en sportschoenen maken hem tot een komische verschijning. Op hetzelfde moment besef ik dat deze jongeman alles behalve grappig is. Integendeel, hij is een levensgevaarlijk persoon die een bedreiging vormt voor onze open samenleving. Zijn geloof inspireert hem op gruwelijke wijze een einde te maken aan het leven van een van de meest omstreden cineasten in Nederland. De

grappen en grollen, grove opmerkingen en spot van Theo van Gogh over de islam kan hij niet langer dulden. De enige begaanbare weg is voor Mohammed B. jihad. Een jihad met een dodelijke doeltreffendheid.

Na de moord op Theo van Gogh staat Nederland op zijn kop. De toenemende polarisatie tussen moslims en niet-moslims in de Nederlandse samenleving komt door deze gebeurtenis in een stroomversnelling. In de media buitelen de verschillende meningen over de islam over elkaar heen. Volgens de een is Mohammed B. geen moslim, omdat de islam een vredelievende religie is. Een ander benadrukt echter dat de islam een gewelddadige en oorlogszuchtige godsdienst is.

De geschiedenis van de islam laat zien dat de radicaal islamitische theologie teruggaat tot in de begintijd van de islam.

Vervolgens verschijnen allerhande publicaties en artikelen over de islam die opvallend genoeg weinig aandacht besteden aan de ontwikkeling van het radicaal islamitische denken in de geschiedenis van de islam. De radicale islam zoals iedereen die kent sinds de aanslagen op 11 september 2001 staat immers niet op zichzelf. De geschiedenis van de islam laat zien dat de radicaal islamitische theologie teruggaat tot in de begintijd van de islam: de zevende eeuw van onze jaartelling. Sterker nog, de radicaal islamitische denkers van nu halen dikwijls hun inspiratie uit theologische werken van eeuwen geleden.

2. Vroege geschiedenis van een vlijmscherpe theologie

Takfir-theologie

Na de dood van de profeet Mohammed in het jaar 632 van onze jaartelling breekt de periode van de 'rechtgeleide kaliefen' aan. In het jaar 656 wordt Ali de vierde opvolger (kalief) van de profeet. Tijdens het kalifaat van Ali vindt de slag bij Siffin plaats. Na deze slag scheiden de kharidjieten zich af. De kharidjieten stammen af van de Arabische woestijnstammen die in de zevende eeuw tot de islam overgaan. In de verstedelijkte legerkampen raken zij ontworteld en vinden hun identiteit in een radicalisering van het geloof. Wie behoort tot hun gemeenschap deelt in het heil, wie zich niet bij hun groep aansluit is op weg naar de hel.

De kharidjieten ontwikkelen een zogeheten *takfir*-theologie.¹ Met behulp van deze theologie kan een moslim eenvoudig van ongeloof worden beschuldigd. Hij is dan een afvallige en daarvoor geldt de doodstraf in de

Het 'moderne' salafisme kenmerkt zich door de rechtlijnige en compromisloze interpretatie van islamitische bronnen.

islam. Deze stroming meent dat zij als enige de zuivere islam praktiseren. Ze trekken tegen andere moslims ten strijde en velen van hen worden beroofd en vermoord.

Shaykh al-Islam

De theoloog Ibn Taymiyya (1263-1328), ook wel "Shaykh al-Islam" genoemd, werkt eeuwen later elementen uit de *takfir*-theologie verder uit.³ Hij stelt zijn kennis in dienst van de oorlog van de Mamlukken tegen de Mongolen. De Mongolenvorst Mahmud Ghazan bekeert zich in 1295 tot de islam, maar volgens Ibn Taymiyya is hij daar korte tijd later weer van afgefallen. Hij ontleent immers zijn gezag aan de afstamming van een heidens vorst en hij voert de *shari'a* niet in. Daarom moet Ghazan gedood worden. Ibn Taymiyya baseert dat op koranhoofdstuk (*sura*) 5:44 waar staat: "en wie niet oordeel vellen volgens wat God heeft neergezonden, dat zijn de ongelovigen."⁴

Ibn 'Abd al-Wahhab

Ruim vier eeuwen later wordt Mohammed ibn 'Abd al-Wahhab (1703-1791) geboren op het Arabisch Schiereiland, het huidige Saudi-Arabië. Tijdens zijn studie maakt hij kennis met de *takfir*-theologie van Ibn Taymiyya en doet daaruit inspiratie op. Hij radicaliseert het denken van Ibn Taymiyya: het gaat hem niet alleen om het tot ongelovige bestempelen van de heerser, maar van alle mensen die niet als moslim leven. Voor hem zijn dat alle moslims

die niet met zijn ideeën over de islam overeenstemmen. Ibn 'Abd al-Wahhab streeft naar een 'zuivere' islam. Hij beschouwt veel islamitische praktijken als verwerpelijke vernieuwingen. Hij legt een grote nadruk op Gods eenheid, de afwijzing van veel traditionele 'polytheïstische' moslimpraktijken en hij geeft bovendien bovengemiddeld veel aandacht aan het begrip *jihad* in zijn preken.⁵ In 1744 sluit hij een verbond met een plaatselijke heerser, Muhammad ibn Saud, een verre voorvader van de huidige Saudische koninklijke familie. Ze gaan samen op *jihad* en veroveren grote delen van het Arabisch Schiereiland. Veel 'afvalligen' (sunnitische moslims!) worden gedood.⁶ Ibn 'Abd al-Wahhab sterft in 1791. Sinds zijn verbondssluiting met Saud in 1745, is de nauwe samenwerking tussen de wahhabieten en de Saudische dynastie gehandhaafd. De familie Saud rekent zich nog altijd tot de wahhabitische stroming van de islam. De verbinding tussen de Saudische dynastie en het wahhabisme realiseert het ideaal van een islamitische staat.

3. Vanaf 1800 tot heden: wahhabisme en salafisme

Het zwarte goud

Na de dood van Ibn Abd al-Wahhab verbreidt het naar hem genoemde wahhabisme zich snel. Van Aleppo tot aan de Perzische Golf en tot aan de Indische Oceaan laat het een spoor van vernieling na. Aan het begin van de negentiende eeuw lijden de wahhabieten enkele gevoelige nederlagen en dringt het Egyptische leger hen terug. In de tweede helft van de negentiende eeuw herstellen ze zich weer. In samenwerking met de Saudische dynastie worden Mekka en Medina (opnieuw) veroverd. In 1932 is het koninkrijk Saudi-Arabië een feit.⁷ Korte tijd na de oprichting van het koninkrijk vinden ze olie in de grond, een goudmijn voor het Saudische regime. Door de olie krijgen ze een grote invloed op de wereldeconomie. Amerika en andere Westerse landen worden afhankelijk van de olie en dat is gunstig voor Saudi-Arabië. Nog altijd geloven Saudische moslims dat het hun taak is de 'zuivere' islam over de gehele wereld te verspreiden, als dankbetuiging voor de goddelijke zegen in de vorm van olie. Mogelijk zou zonder olie en zonder Amerika al lange tijd niets meer zijn vernomen van het wahhabisme en het Saudische koningshuis.

Toenadering

In de tweede helft van de negentiende eeuw ontstaat het salafisme als een intellectuele beweging in Cairo, onder leiding van Jamal al-Din al-Afghani (1839-1897), Muhammad 'Abdu (1849-1905) en Rashid Rida (1865-1935).⁸ De naam van de beweging is afgeleid van het

woord *salaaf*, dat 'voorouders' betekent. De stroming kent een 'klassieke' en 'moderne' periode. In de klassieke periode uit de begintijd staat de beweging een terugkeer naar de vroege islam voor en probeert ze islam en moderniteit met elkaar te verzoenen. Hiermee denkt ze een oplossing te bieden voor de crisis in de islamitische wereld die geconfronteerd wordt met het kolonialisme.⁹ Het gematigde klassieke salafisme ontwikkelt zich in de jaren zestig van de vorige eeuw echter tot het moderne salafisme zoals dat nu nog steeds bekend is. Door de politieke omstandigheden, de olie en de oprichting van de *Muslim World League* in 1962, groeien het wahhabisme en salafisme naar elkaar toe. Vooral de oprichting van zojuist genoemde organisatie speelt daarin een belangrijke rol, omdat dit orgaan zich ten doel stelt alle andere supranationale islamitische organisaties te *overrulen*. In dit orgaan participeren wahhabieten uit Saudi-Arabië en salafisten uit onder meer Egypte, waaronder al-Banna en de broer van Sayyid Qutb.¹⁰ De *Muslim World League* richt over de gehele wereld afdelingen op, met het doel niet-islamitische ontwikkelingen te bestrijden.

Het wahhabisme gaat uiteindelijk grotendeels op in het internationale salafisme.¹¹ Nu is het 'moderne' salafisme een verzamelnaam voor diverse islamitische bewegingen die nadruk leggen op de absolute eenheid van God en vernieuwingen, het andere dingen gelijkstellen aan God en afbeeldingen verbieden.¹² Verder kenmerken ze zich door de rechtlijnige en compromisloze interpretatie van islamitische bronnen, de *takfir*-theologie waarin alle andere moslims afvalligen zijn en de bestrijding van nationale culturen en lokale islamitische uitingen. Bovendien identificeren ze zich niet met de gemeenschap van een stam, volk, stroming, etnische groep of politieke partij. Actieve participatie in de samenleving is dus uitgesloten.

Tenslotte maken we nog een belangrijk onderscheid tussen salafisten die het gezag van het Saudische koningshuis erkennen en geweld afwijzen en anderen die niet het gezag van het Saudische koningshuis erkennen en tot *jihād* oproepen tegen Arabische regimes en het Westen.¹³ Beide streven echter naar islamisering van de samenleving en invoering van de *shari'a*. Men gelooft dat de oprichting van een islamitische staat het gevolg dient te zijn van de re-islamisering van de islamitische gemeenschap (*umma*).¹⁴

Wereldwijde invloed

Het salafisme oefent dankzij allerlei organisaties, waaronder charitatieve en humanitaire instellingen, een wereldwijde invloed uit. Landen die decennia lang geleden hebben onder oorlogen, etnische spanningen en het communisme zijn bijzonder gevoelig voor deze stroming.

Ook de Taliban en Al Qaeda halen hun inspiratie bij hen vandaan.¹⁵

De wereldwijde invloed van deze ideologie gaat ook Nederland niet voorbij. Het (Saudisch) salafisme probeert in Nederland haar geluid te versterken. Vooral onder moslimjongeren neemt hun invloed toe. Het biedt ogenschijnlijk eenvoudige oplossingen voor de identiteitsproblematiek waar jonge moslims mee worstelen. Ook legt deze stroming sterke nadruk op de religieuze identiteit van jongeren, waardoor andere aspecten van hun bestaan naar de achtergrond verschuiven.¹⁶

4. Voedingsbodem voor salafistische islam in Nederland

Een aantal ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving creëert bij moslimjongeren een goede voedingsbodem voor het salafisme. Allereerst ontmoeten moslimjongeren elkaar op het internet waar zij met elkaar over de islam discussiëren. Voor hen speelt iemands achtergrond nauwelijks een rol. Deze jongeren hechten vooral waarde aan hoe een moslim zijn geloof in praktijk brengt. Het geloof en het handelen van het individu staan centraal. Bovendien beheert het salafisme veel sites waar jongeren informatie vandaan halen en voor geloofszaken advies vragen.

In de tweede plaats stimuleert de voortschrijdende globalisering en veramerikanisering van de wereld mede de ontwikkeling van een transnationale islam. Moslims voelen zich in hun voortbestaan bedreigd, omdat in hun ogen de alles beïnvloedende macht van Amerika zich steeds verder uitstrekt over de islamitische wereld. Een transnationale islam is daarop een reactie. Ze schept een *umma* waarin etnische- en culturele verschillen er niet meer toe doen. De islam is immers universeel en allesomvattend en niet gebonden aan een sociale context. Moslims vormen zo één massief blok.

Het salafisme oefent dankzij allerlei organisaties een wereldwijde invloed uit.

In de derde plaats schept het huidige wij-zij-denken in de Nederlandse samenleving de randvoorwaarden voor de ontwikkeling van een salafistische islam. Dit wij-zij-denken richt zich vooral op de religieuze identiteit van moslims. Het gaat om maar twee groepen in de maatschappij: moslims en niet-moslims. Voor een niet-moslim is het nauwelijks relevant te weten tot welke islamitische stroming of organisatie een moslim behoort. In zijn ogen vormt die per definitie een potentiële bedreiging. Door deze nadruk op de religieuze identiteit, zijn moslims de

onderlinge verschillen minder belangrijk gaan vinden. Zij voelen zich immers allemaal in hun vrijheid bedreigd.¹⁷

Deze ontwikkelingen sluiten goed aan bij het gedachtegoed van het salafisme waarin individualisme, het verwerpen van culturele uitingen en de nadruk op de religieuze identiteit een belangrijke rol spelen. Wanneer geen verandering optreedt, zal de invloed van het salafisme onder Nederlandse moslimjongeren waarschijnlijk toenemen.

5. Uitdaging voor de ChristenUnie

De ChristenUnie zal naast terrorismebestrijding moeten pleiten voor meer onderzoek naar de ontwikkelingen onder moslimjongeren in Nederland. Een kleine, maar groeiende groep radicaliseert. Wat zijn daarvan de oorzaken? En belangrijker: hoe komt het dat een groot deel van de moslimjongeren niet radicaliseert? Niet alleen de AIVD moet zich primair richten op onderzoek naar (radicalisering onder) moslimjongeren, hoe waardevol en noodzakelijk dat ook is. Het moet breder worden opgepakt. Hoe veelkleuriger de benadering, des te objectiever zullen de onderzoeksresultaten zijn.

Ook is het belangrijk dat de ChristenUnie beseft dat het huidige radicalisme onder sommige moslims in Nederland geen barbaars middeleeuws verschijnsel is. Alsof bij deze moslims de moderniteit nog niet is doorgedrongen. Integendeel, het islamitisch radicalisme is een vrucht van de moderne samenleving. We constateerden immers dat de nadruk op het gelovige individu, de ontwikkeling van een transnationale islam en het relativeren van iemands culturele achtergrond voortkomen uit en een reactie zijn op veranderingen in de moderne samenleving(en). We kunnen het moslimradicalisme alleen aanpakken, wanneer we beseffen dat het een uiterst modern fenomeen is. Eén Mohammed B. is immers meer dan genoeg.

Tenslotte kan de ChristenUnie zich profileren in buitenlandpolitiek door zich meer te richten op de discriminatie van allerhande minderheden in moslimlanden waar het radicalisme domineert. De partij heeft onvoldoende oog voor niet-christelijke minderheden in deze landen. Wat te denken van homo's, sjiïeten en andere religieuze groeperingen in Saudi-Arabië? Deze mensen worden niet minder vervolgd dan christenen. Wat doen we met Arabische moslimminderheden in Iran die stelselmatig gediscrimineerd en vervolgd worden? En niet te vergeten: de hindoegemeenschap in Afghanistan. Juist een christelijke partij als de ChristenUnie heeft de opdracht op te komen voor alle mensen die onderdrukt worden, ongeacht ras, religie of identiteit. Het gaat God immers om de gehele schepping.

- 1 *Takfir* is afgeleid van het werkwoord *kaffara* en heeft in deze context de betekenis van '(iemand) voor heiden houden'.
- 2 Jansen 1998: 113-117.
- 3 Ibn Taymiyya distantieert zich in een aantal opzichten van de kharidjieten. Volgens hem is de beweging het spoor bijster geraakt, omdat onder de eerste kharidjieten geen enkele metgezel van de profeet was.
- 4 Leemhuis 1998: 82.
- 5 Trevor 2005.
- 6 Vanwege de afkeer en de strijd van het wahhabisme tegen onder meer sunnitische moslims kunnen we mijns inziens het wahhabisme niet tot de sunnitische islam rekenen. Zij sluit andere moslims uit en daarom kunnen we beter spreken van een sektarische islamitische stroming.
- 7 Hassan & Callewaert 2003.
- 8 Trevor 2005.
- 9 Rida werd een belangrijke inspiratiebron voor de fundamentalistische *Moslim Broederschap* in Egypte in de twintigste eeuw.
- 10 Sayyid Qutb is de belangrijkste ideoloog en inspiratiebron van het moderne islamitische fundamentalisme. Hasan al-Banna is de oprichter van de fundamentalistische *Moslim Broederschap*.
- 11 Islamdeskundigen maken soms nog een duidelijk onderscheid tussen wahhabisme en salafisme. Anderen gebruiken een overkoepelend begrip als 'neofundamentalisme' (Roy) waaronder ze alle radicaal-islamitische bewegingen samenbrengen. Wat dat betreft bestaat er verwarring en onduidelijkheid over het gebruik van namen en begrippen voor het benoemen van radicaal-islamitische bewegingen.
- 12 Roy 2005: 243-245.
- 13 Trevor 2005; sommige salafisten vinden het Saudische regime vanwege de volgende redenen corrupt: het gedraagt zich niet in overeenstemming met de islamitische leer, voorziet Amerika van olie en geld, verbergt CIA-agenten, staat bol van de corruptie en omkooppraktijken en het stelt halfhartige religieuze geleerden aan.
- 14 De ruimte ontbreekt om in te gaan op het islamisme dat gelooft in een 'maakbare' islamitische samenleving en daarvoor het gebruik van seculiere middelen wel geoorloofd vindt (onder andere politieke partijen).
- 15 Algar 2002: 54-59.
- 16 AIVD-rapport 2004.
- 17 Robbertsen 2006.

Literatuur

- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 'Saoedische invloeden in Nederland. Verbanden tussen Salafitische missie, radicaliseringsprocessen en islamitisch terrorisme', Den Haag 2004 (internet)
- Algar, H., *Wahhabism: A Critical Essay*, New York 2002 (Islamic Publications International)
- Hassan, M. & Callewaert, C., 'Saoedi-Arabië en het wahhabisme', *Marxistische Studies*, nr. 61 januari-maart 2003 (IMAST)
- Jansen, J.J.G., *nieuwe inleiding tot de islam*, Bussum 1998 (Coutinho b.v.)
- Leemhuis, F., *de koran*, 9e druk, Houten 1998 (Fibula)
- Robbertsen, A., 'Milli Görü_. Een Turks-islamitische organisatie schrijft geschiedenis in Turkije en Nederland', in: *Begrip Moslims Christenen*, 2006, jaargang 32 nr. 1, Utrecht (Bureau voor ontmoeting met moslims)
- Roy, O., *Globalized Islam, The Search for a New Ummah*, Londen 2004 (Hurst & Company)
- Roy, O., 'Euro-islam. De jihad van binnenuit?', in: *Justitiële verkenningen*, jrg. 31, nr. 2, Den Haag 2005 (Boom Juridische uitgevers)
- Trevor, S., 'Understanding the Origins of Wahhabism and Salafism', Washington DC 2005 (The Jamestown Foundation) (internet)

Islamitisch onderwijs: bijzonder en gewoon

Door drs. Remmelt de Boer, oud-wethouder gemeente Kampen
en daarvoor o.a. voorzitter van de centrale directie van een hogeschool en lid van de Onderwijsraad

Islamitisch onderwijs is juridisch toegestaan in Nederland. Maar is het wel zo goed voor integratie?

En ondermijnt het niet de democratische rechtsstaat? Onderzoek wijst uit dat het wel meevalt met de negatieve gevolgen van islamitisch onderwijs.

Inleiding

Islamitische scholen staan de laatste tijd voortdurend in de aandacht. Dat geldt ook voor activiteiten die met dat onderwijs te maken hebben. Zo hebben recent, dat wil zeggen in juni 2006, de kamerleden Wilders (groep Wilders) en Lambrechts (D66) schriftelijke vragen gesteld aan onderwijsminister Van der Hoeven over reizen die islamitische scholen organiseerden naar Mekka. Uit de antwoorden van de minister blijkt dat deze reizen door ouders buiten de schooltijden zijn georganiseerd en vooral een religieuze insteek hebben. Van der Hoeven stelt daarbij onder andere terecht, dat het ouders vrij staat reizen voor hun kinderen te organiseren.¹ Gezien de insteek die dikwijls gekozen wordt, namelijk of islamitisch onderwijs wel de integratie van kinderen in de Nederlandse samenleving bevordert, is het zinvol na te gaan of dat onderwijs een reguliere plaats in het Nederlandse schoolstelsel toekomt. Deze vraag is overigens gemakkelijk uit te breiden naar bijvoorbeeld Joodse, gereformeerde, reformatorische en ook openbare scholen

Geschiedenis

Wat zijn Islamitische scholen eigenlijk? Allereerst willen we opmerken, dat islamitisch onderwijs niet van zeer recente datum is. Al in 1971 werd in Amsterdam de Bouschraschool geopend. Deze school werd in 1981 gesubsidieerd door de rijksoverheid. Aan het eind van de jaren '80 van de vorige eeuw nam het aantal islamitische scholen echter toe en gingen de scholen zich samen organiseren. In een aantal gemeenten stond het gemeentebestuur niet te trappelen om mee te werken aan de stichting van Islamitische scholen. In 1989 adviseerde de Onderwijsraad aan de toenmalige staatssecretaris, mevrouw Ginjaar-Maas, over de stichting van islamitische basisscholen en ook over hindoe-scholen. De Onderwijsraad gaf aan, dat voor- en tegenstanders van dit onderwijs wijzen op de onderwijskundige en maatschappelijke gevolgen van deze scholen. "Vrijwel steeds staat echter één ding vast: artikel 23 van de Grondwet biedt de ruimte voor de stichting van de meer genoemde scholen. Mits en voor zover aan de eisen van

de Wet op het basisonderwijs wordt voldaan, komen dergelijke scholen ook voor bekostiging in aanmerking.” De Onderwijsraad deelt dit standpunt, dat vervolgens ook door de staatssecretaris wordt overgenomen. De staatssecretaris sluit overigens niet uit, dat “op termijn aanzienlijke aantallen leerlingen scholen van deze sig-

Van het islamitische volksdeel in ons land stuurt nog steeds maar een gering aantal ouders hun kind naar een islamitische school.

naturen zullen bezoeken”.² Op dit moment zijn er in ons land volgens opgave van de ISBO, de Islamitische Besturenorganisatie, 47 Islamitische scholen, namelijk 2 scholen voor voortgezet onderwijs en 45 scholen voor basisonderwijs. De scholen samen worden door plusminus 10.000 leerlingen bezocht.³

Uit onderzoek blijkt dat er overigens nog een flinke groep ouders is die overweegt hun kinderen naar Islamitische scholen te sturen. Toch kan gesteld worden, dat van het islamitische volksdeel in ons land nog steeds een gering aantal ouders hun kind naar een islamitische school stuurt.

Artikel 23 van de Grondwet

Bij de beoordeling van het recht op islamitisch onderwijs speelt artikel 23 van de Grondwet een centrale rol. Dat geldt trouwens voor heel het bijzonder onderwijs. Artikel 23 regelt de vrijheid van onderwijs. Als voldaan wordt aan de wettelijke regels hebben ouders de vrijheid om scholen te stichten en de inrichting ervan te bepalen. We hebben het over een recht van burgers tegenover de overheid. De vrijheid van onderwijs is te plaatsen in een rijtje met de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van vergadering, het kiesrecht en nog meerdere vrijheden die burgers in onze democratie bezitten. Daarbij heeft artikel 23 een bijzondere structuur. De Onderwijsraad formuleert dat in 2002 als volgt: ‘Het onderwijsartikel is door zijn wordingsgeschiedenis en zijn uitvoerigheid een complexe bepaling. Maar ook door zijn juridische structuur valt dit artikel op. Het bevat zowel *sociale grondrechten* (aanspraken van de burger op overheidsactiviteiten) als *klassieke grondrechten* (vrijheids- of afweerrechten van de burger tegenover de overheid). Een dergelijke combinatie van legitieme verwachtingen over “overheidshanden uit de mouwen” en “overheidshanden thuis” vindt men in deze pregnante en uitgewerkte vorm niet bij de andere grondrechten.’⁴ Zeker nu de vrijheid van onderwijs in programma’s van sommige politieke partijen onder druk komt te staan is het goed voor de ChristenUnie deze vrijheid als een van de centrale grondrechten van de burger te verdedigen, ook al worden er inhoudelijke bezwaren ingebracht tegen islamitisch onderwijs.

Bezwaren tegen islamitische scholen

Naast de beperkingen die zowel artikel 23 van de Grondwet als de onderwijswetten aanbrengen (denk bijvoorbeeld aan het verplichte toezicht van de inspectie en de eisen die gesteld worden aan leerkrachten en aan het voldoen aan de kerndoelen) is de vrees aanwezig dat de groei van het aantal islamitische scholen een negatief effect zal hebben op met name de sociale cohesie en de integratie van de kinderen die deze scholen bezoeken. Toen enkele jaren geleden de Binnenlandse Veiligheidsdienst (de huidige AIVD) met een rapport kwam, waarin gesproken werd over buitenlandse inmenging en tendensen die de integratie tegengaan bij een aantal islamitische scholen, werd daar terecht veel politieke aandacht aan besteed. Het kan immers niet zo zijn, dat met artikel 23 van de Grondwet in de hand schoolbesturen een verregaande vrijheid zouden hebben om activiteiten te ontplooiën die gezagsondermijnd en antidemocratisch zijn.⁵ Natuurlijk mogen scholen geen voedingsplaatsen zijn voor terrorisme of aanzetten tot geweld tegen onze maatschappij. CDA-fractieleider Verhagen stelde in 2005 dan ook terecht, dat moskeeën en islamitische scholen de waarden voor de rechtsstaat moeten erkennen. De overheid moet erop toezien dat religieuze instellingen zich aan de rechtsstaat “committeren”.⁶ De vraag is natuurlijk of dat op islamitische scholen niet ook het geval is.

Bevindingen van de Inspectie van het Onderwijs

De Inspectie van het Onderwijs onderzoekt regelmatig de stand van zaken bij de diverse scholen in ons land. De laatste jaren zijn de islamitische scholen in opdracht van minister Van der Hoeven nauwlettend gevolgd. Diverse rapporten zijn gepubliceerd. Het rapport *Islamitische scholen nader onderzocht* bevat een vervolgonderzoek, waarbij de inspectie zich met name richtte op de leergebieden, waarin mens- en wereldbeelden een rol spelen. Te denken is aan godsdienstonderwijs en wereldoriëntatie. De inspectie heeft lessen bezocht, methoden beoordeeld, bibliotheken bekeken en geanalyseerd. De conclusie is dat

De ChristenUnie moet de vrijheid van onderwijs als een van de centrale grondrechten van de burger blijven verdedigen.

de islamitische scholen in meer of mindere mate de integratie van hun leerlingen bevorderen. De onderwijskansen van deze leerlingen zijn niet anders, soms zelfs beter, dan op scholen met een vergelijkbare leerlingenpopulatie. Er blijven verbeterpunten over, zoals het professionaliseren van de besturen en verbetering van de didactiek van het godsdienstonderwijs.

Een andere belangrijke conclusie van de inspectie is de volgende: het onderwijs op islamitische scholen is nergens in strijd met de beginselen van de democratie.⁷ Deze conclusie komt overeen met die van de Onderwijsraad. Deze stelt immers onder andere dat de vrees dat op islamitische scholen structureel gezagsondermijnd of fundamentalistisch onderwijs zou worden gegeven door BVD-onderzoek is ontkracht. Bovendien, aldus de raad, is de vrijheid van onderwijs, dus ook de vrijheid van richting, niet onbegrensd maar onderworpen aan de principes van de democratische rechtsstaat en algemene strafrechtelijke en burgerrechtelijke normen.⁸

Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat islamitische scholen integratie van de leerlingen in de Nederlandse samenleving niet in de weg staan. De vrijheid die artikel 23 van de Grondwet als grondrecht biedt, maakt het terecht mogelijk dat er scholen van Islamitische signatuur kunnen worden opgericht. Deze scholen zullen moeten voldoen aan alle eisen die ook aan andere door de overheid bekostigde scholen worden gesteld. Dat geldt zowel voor de kwaliteit van de onderwijsgevenden, als voor de inhoud van het onderwijs. Daarvoor is het instrument van de Inspectie van het Onderwijs het geëigende middel. Dat de integratie van kinderen in de Nederlandse samenleving een belangrijk opvoedingsdoel is, mag duidelijk zijn. Overigens niet alleen bij islamitische scholen, maar bij alle door de overheid bekostigde scholen. Mocht het wel nodig zijn dat er aanvullende wet- en regelgeving komt om de cohesiebevorderende taak van het onderwijs te bevorderen, dan zal dat moeten gelden voor het totale basis- en voortgezet onderwijs in ons land. Juist op deze manier kan de gewaarborgde vrijheid van onderwijs het best tot zijn recht komen.

De ChristenUnie over onderwijs:

Onderwijs is van groot belang in de opvoeding en in het overdragen van waarden en normen. Vrijheid van onderwijs betekent dat de identiteit van scholen is gewaarborgd. Dan kunnen de kinderen op school leren wat thuis ook belangrijk wordt gevonden. Jonge kinderen moeten zoveel mogelijk in een vertrouwde omgeving les krijgen. Dus moeten basisscholen in kleine dorpen zo mogelijk openblijven. Het onderwijs wordt momenteel uitgedaagd door een aantal grote ontwikkelingen. Vanuit maatschappij en overheid wordt steeds meer gevraagd van het onderwijs. De school, met name het primair en voortgezet onderwijs moeten steeds meer oplossingen formuleren voor maatschappelijke problemen. Daar komt bij dat vanuit de overheid ook steeds meer taken worden overgeheveld naar het onderwijs. Daardoor krijgen scholen te maken met steeds grotere financiële risico's. Alles bij elkaar genomen neemt de druk op scholen steeds verder toe. Voor de ChristenUnie reden om de overheid op te roepen in de eerste plaats werk te maken van opvoedingsondersteuning en tegelijkertijd realistisch te zijn in wat men van schoolbesturen vraagt. De betrokkenheid van ouders is cruciaal om de maatschappelijke problemen die op het bordje van de scholen worden gelegd aan te pakken. Scholen moeten vrij gelaten worden in de manier waarop zij ouders bij het onderwijsproces betrekken, maar dat het gebeurt is erg belangrijk. Alleen de school kan de maatschappelijke problemen niet oplossen.

Bron: <http://www.christenunie.nl/standpunten>

- 1 Brief van Minister M.J.A. van der Hoeven aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, met als onderwerp Vragen van het lid Wilders en Lambrechts, Den Haag 12 juni 2006.
- 2 Brief van de Staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Zoetermeer 25 april 1989.
- 3 Voor verder informatie zie: www.deisbo.nl. Een interessante site is ook die van de Stichting Primair Onderwijs op Islamitische Grondslag in Midden- en Oost-Nederland: www.simonsscholen.nl. Ter vergelijking: het totaal aantal leerlingen op het (vrijgemaakt) gereformeerd basis- en voortgezet onderwijs, een kleine erkende richting binnen het Nederlandse onderwijsbestel, is te stellen op afgerond 30.000.
- 4 Onderwijsraad, *Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet*, Den Haag, juni 2002, pag. 16.
- 5 Uitgebreider: Onderwijsraad, a.w., par. 5.4.
- 6 Aldus Verhagen in zijn bijdrage aan het boek *Hoe nu verder*, waarin tientallen schrijvers, politici en wetenschappers hun visie geven op de toekomst van Nederland na de moord op Theo van Gogh.
- 7 Inspectie van het Onderwijs, *Islamitische scholen nader onderzocht*, oktober 2003.
- 8 Onderwijsraad, a.w., pag. 97 en 98.

Islam in Rotterdam

Door Remco Oosterhoff, fractievoorzitter van de ChristenUnie-SGP in de gemeenteraad van Rotterdam

Na vier jaar Leefbaar Rotterdam aan de macht is het hoog tijd voor een terugblik. Welke rol speelde de islam in de afgelopen periode en met welke toon zal het nieuwe college dit debat de komende periode voeren? En welke positie neemt een christenpoliticus in dit debat in?

In 2002 “denderde” Leefbaar Rotterdam onder leiding van Pim Fortuyn de Rotterdamse politiek binnen. Vanuit het niets werd de partij met 17 zetels de grootste in de gemeenteraad. Met de binnenkomst van Leefbaar Rotterdam kwam het thema Islam definitief op de politieke agenda in de Maasstad. Net als in de rest van het land. Na 9/11 buitelden deskundigen, politici, geleerden en columnisten over elkaar heen in discussies over het dragen van hoofddoekjes in het openbaar, haatzaaiende imams, integratie van moslims, de bouw van de grootste moskee van Nederland in Rotterdam en vele andere onderwerpen.

De discussies werden ook in de politiek soms heftig gevoerd. Het leidde tot het opstappen van fractieleden van Leefbaar Rotterdam omdat standpunten van de partij te ver (raadslid Nico Kok) of juist niet ver genoeg gingen (raadslid Michiel Smit). Marco Pastors moest als wethouder zelfs opstappen na uitlatingen over moslims en een Rooms-katholiek nieuwsblad.

Ook bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen speelde het thema Islam, met daaraan gekoppeld integratie, een belangrijke rol. Het werd voor de kiezer de keuze tussen het voortzetten van het beleid van Leefbaar Rotterdam,

met het duidelijke “ik zeg wat ik denk, en doe wat ik zeg”. Of de keuze voor de PvdA die de kloof tussen bevolkingsgroepen zou dichten en het debat op een andere toon zou gaan voeren.

De Rotterdammer heeft massaal gekozen voor de PvdA die met 18 zetels in de gemeenteraad nu de grootste partij is in Rotterdam. Ondertussen is er een college van PvdA, CDA, VVD en GroenLinks benoemd en dat presenteerde op 18 september jongstleden haar collegeprogramma. Tijd voor een

terugblik op het Leefbaarcollege van de afgelopen 4 jaar en een vooruitblik op de komende 4 jaar. Welke rol speelde de Islam in de afgelopen periode met Leefbaar aan de macht? Met welke andere toon zal het nieuwe college dit debat de komende periode voeren? En welke rol speelt de christelijke politiek in dit debat?

Terugblik

In september 2002 presenteerde het toenmalige college haar programma “Het nieuwe elan van Rotterdam.... En zo gaan we het doen”. Een van de actiepunten uit dat programma was het voeren van de dialoog tussen de verschillende bevolkingsgroep. Een belangrijke bevolkingsgroep hierbij waren de moslims. Maar de dialoog is helaas nooit echt goed tot stand gekomen. Voor het voeren van een eerlijke dialoog is het nodig dat gesprekspartners respect voor elkaar hebben en gelijkwaardig zijn ten opzichte van elkaar. Aan deze twee voorwaarden ontbrak het.

*Het college had een houding van
“Gij zult emanciperen en integreren”*

De islam speelde een belangrijke rol in de dialoog en werd steeds gekoppeld aan de onderwerpen integratie en emancipatie. Een voorbeeld van deze koppeling is de debattenreeks “Islam en integratie” die door het college georganiseerd werd. Door de Islam steeds zo nadrukkelijk te koppelen aan integratie en emancipatie suggereerde het college dat moslims niet geïntegreerd en geëmancipeerd waren en dat daar nodig de dialoog over gevoerd moest worden.

Moslims stonden daardoor per definitie op achterstand en die achterstand had maar één oorzaak: hun geloof. Tegenover hen stond het college met een houding van “Gij zult emanciperen en integreren” en het liefst net zo worden als wij. Drie voorbeelden laten dat zien.

Het hoofddoekjesdebat

Die houding – bij met name Leefbaar Rotterdam - kwam sterk tot uiting in het hoofddoekjesdebat. Het dragen van hoofddoekjes in het openbaar moest verboden worden om een aantal redenen.

Een hoofddoek is een teken van onderdrukking van de vrouw. Een geloof dat vrouwen verplicht een hoofddoek te dragen ondermijnt de keuzevrijheid van de vrouw en onderdrukt haar eigen wil. Dit zorgt ervoor dat moslimvrouwen niet kunnen emanciperen omdat zij zelf niet mogen kiezen. Daarnaast is een hoofddoek een uiting van religie. Religie hoort niet thuis in de openbare ruimte die neutraal zou moeten zijn.

Het is lastig discussiëren met politici die aanhanger zijn van het 'Verlichtingsfundamentalisme' en niet kunnen snappen dat de keuze voor religie een vrije keuze kan zijn. En dat je vervolgens vanuit je geloof bepaalde dingen doet of juist nalaat. Geloven bepaalt je dagelijkse handelen, ook op je werk en in de samenleving. Je kunt je geloof niet thuislaten op het moment dat je 's ochtends de voordeur uitstapt. Daarom zal een neutrale openbare ruimte nooit bestaan.

Leefbaar Rotterdam vond het nodig tijd worden dat de islam een verlichtingsgolf zou meemaken en zich meer zou aanpassen aan de westerse normen en waarden, wat deze ook precies mogen zijn.

De Rotterdamcode

Ook met de Rotterdamcode (of de Burgerschapscode) probeerde het college andersdenkenden te bekeren

tot hun liberale gedachtegoed. Een citaat uit de code: *“Tegenwoordig overleggen en onderhandelen ouders meer met hun kinderen. Deze manier van opvoeden past bij de moderne samenleving, waarin vrijheid van het individu en de eigen verantwoordelijkheid voorop staan.”* Vervolgens stelde het college: *“Deze moderne opvoedingsstijl is niet overal gangbaar.”* Het is lastig een andere uitleg te bedenken dan dat het college vond dat moslims hun kinderen maar ouderwets opvoeden.

Het college wilde dit veranderen door iedere Rotterdam de volgende regel op te leggen: *“Rotterdamse ouders steunen hun kinderen bij het (leren) maken van hun eigen keuzes - ook ten aanzien van geloof, levensbeschouwing en seksualiteit.”*

Hoe moet je dat in de praktijk zien? Dat je als moslim je kind helpt kiezen voor een ander geloof? En hoe leer je je kind een eigen keuze te maken op het gebied van seksualiteit? Leg je aan je kind uit dat er een verschil is tussen heteroseksuele en homoseksuele geaardheid en dat het vervolgens een kwestie van kiezen is?

Hoewel het natuurlijk goed is om af te spreken dat iedereen Nederlands spreekt, was ook de Rotterdamcode doorspekt met regels die met name voor moslims bleken te gelden.

Moskeebouw

De bouw van een moskee tenslotte was aanleiding voor politici om te eisen dat mannen en vrouwen gezamenlijk zouden bidden, dat zou de emancipatie van moslimvrouwen ten goede komen. Hoezo scheiding tussen

kerk en staat? Daarnaast was de bouw van een moskee aanleiding voor het college om een gebedshuizennota te maken, waarin de hoogte van minaretten en kerktorens gemaximeerd werd. Stel je voor dat die hoger dan 50 meter zou worden in een stad waar woon- en kantoortorens van 150 meter en hoger staan. Dat zou niet passen in een modern westers straatbeeld...

De afgelopen vier jaar heeft de Islam een belangrijke rol gespeeld in de politiek en het maatschappelijke debat. Maar wel een rol die steeds in de negatieve hoek zat. De islam zat in de hoek van niet-geïntegreerde en ongeëmancipeerde mensen. Een belangrijke oorzaak hiervan is dat religie in dat debat een rol speelt. En met religie wist het college zich de afgelopen periode niet zo goed raad. Thuis achter de voordeur mocht je geloven wat je wilde, maar op straat en in het publieke leven géén religie. Dat past niet in een moderne wereld waarin mensen in zichzelf geloven en zelf wel bepalen wat goed en slecht is.

Het nieuwe college

Het was niet verwonderlijk dat de verkiezingscampagne voor de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen zich toespitste op de “kloof” tussen de Rotterdammers. Die kloof was door de houding van het vorige college niet gedicht maar eerder groter geworden.

De kiezer koos voor de PvdA, die een andere toon beloofde tijdens de campagne. De PvdA zou de Rotterdammers weer bij elkaar brengen. Geen discussies meer over islam en integratie, maar participatie wordt de nieuwe insteek. In het nieuwe college is er zelfs een wethouder met participatie in zijn portefeuille. Wethouder Kaya van GroenLinks, die als raadslid in de vorige periode de grootste tegenstander was van het college in de islam- en integratiedebatten. Hooggespannen verwachtingen dus bij de presentatie van het collegeprogramma op 18 september jongstleden.

Het nieuwe collegeprogramma bevat niets over de rol van religie in de samenleving. Dat is een tegenvaller.

Het programma heet “De stad van aanpakken – Voor een Rotterdams resultaat”. Het programma kent 4 pijlers van beleid: Sociaal, Veilig, Wonen en Economie. Geen aparte pijler Participatie om de kloof tussen de Rotterdammers, die tijdens de verkiezingscampagne nog zo groot was, weer te dichten.

Het belangrijke verkiezingsitem wat voldoende was voor een wethouderspost blijkt in het collegeprogramma echter tussen de regels verdwenen te zijn. Het enige dat overgebleven is, is een paragraaf over “binding” in de pijler Sociaal. Hierbij wordt met binding bedoeld dat iedereen meetelt en meedoet. In de *targets* van het nieuwe college

vertaald, betekent dit dat er over vier jaar meer mensen deelnemen aan sportactiviteiten en culturele activiteiten.

Er is niets te vinden over verschillen tussen bevolkingsgroepen, de rol van religie in de samenleving, emancipatie of integratie. Dat is een tegenvaller. Als dit college echt een andere toon wil laten horen, had ze minimaal moeten aangeven hoe ze met deze thema's anders wil omgaan ten opzichte van het vorige college. Hoe gaat het college de kloof tussen Rotterdammers dichten? Hoe gaan we om met de diverse en veelkleurige samenleving, waarin religie een belangrijke rol speelt? Vragen waar het verkiezingsprogramma van de ChristenUnie gelukkig wel een antwoord op geeft.

Positie ChristenUnie

De positie van een christenpoliticus is soms best lastig. Als christen geloof ik in de God van Israël en Jezus Christus als zijn Zoon, die voor mijn zonden gestorven is. Vanuit dat geloof stemt de opkomst van de islam in Nederland mij niet gelukkig en kan het zelfs een bedreiging zijn. Onlangs schreef het *Nederlands Dagblad* dat steeds meer gereformeerde jongeren de overstap naar de Islam maken. In het politieke werk zorgt dat wel eens voor gemengde gevoelens wanneer er een ontwerpbesluit voorligt voor de bouw van een moskee of een islamitische school.

Toch is er ook verbondenheid. In de praktische uitvoering van onze christelijke normen en waarden is er soms snel herkenning met de normen en waarden van moslims. In de strijd tegen gokhallen, bordelen en coffeeshops zijn we het snel met elkaar eens. De imam die preekt dat homoseksualiteit een grove zonde is, loopt tegen dezelfde muur van onbegrip op als de politicus die homoseksualiteit gelijkstelt aan diefstal.

De inhoud van de Rotterdamcode was voor christenen net zo onacceptabel als voor moslims. Net als voor islamitische ouders is het voor christelijke ouders vanzelfsprekend dat ze hun kinderen opvoeden vanuit hun geloof in God. Hoe vreemd of ongeëmancipeerd de overheid dat ook kan vinden.

De koppeling tussen islam en integratie gaat net zo hard op voor christenen. Net zo min als een moslim wil ik integreren in een samenleving zonder religie waarin men alleen gelooft in zichzelf als hoogste macht. Een samenleving waarin de overheid vindt dat vrouwen niet geëmancipeerd zijn als ze thuis de zorg voor hun kind op zich nemen, of onderdrukt zouden worden als ze in de kerk het ambt niet mogen bekleden.

Die verbondenheid, met ruimte voor eigen identiteit, zorgt voor begrip in de dialoog. In de dialoog moeten we namelijk op zoek naar wat ons samenbindt als christen, moslim, liberaal en socialist. Als we alleen oog hebben voor de onderlinge verschillen kunnen we niet als gelijkwaardige burgers met respect voor elkaar samenleven.

Strategieën voor moslims

Door Jan Post, hoofdredacteur

Professor Thurlings heeft in de jaren '70 een denkkader ontworpen dat ook met betrekking tot de huidige ontwikkelingen in de islamitische wereld van waarde blijkt. Wat is het geval? Volgens Thurlings volgt een bevolkingsgroep altijd een bepaalde strategie ten opzichte van de omgeving. Er zijn, grofweg, vier 'strategieën' te bedenken: militant, wereldmijdend, open en onverschillig. Welke strategie gevolgd gaat worden, is afhankelijk van twee zaken. De eerste is de vraag in hoeverre de groep een verschil met de omgeving ervaart (het verschil in identiteit of in cultuur). De tweede is de vraag of de groep zich bedreigd voelt of niet. Als we dit in een schema plaatsen ontstaat het volgende beeld:

machtposititie	ervaren cultureel verschil	
	groot	klein
gunstig	militantie (mobilisatie)	openheid (dialogo)
ongunstig	vrees (wereldmijding)	onverschillig (assimilatie)

Volgens Koppelaar is er nergens ter wereld onder moslimgeleerden zo'n belangstelling voor democratie aan de dag gelegd als in Indonesië. Takken voegt daar landen als Mali en Turkije aan toe. Geen wonder zegt het schema: 90% van de inwoners van deze landen is moslim. Er is dus onderling geen groot identiteitsverschil en van een gevoel van bedreiging is (of was) duidelijk geen sprake.

Hoe anders ligt het in het Midden-Oosten. Berger geeft aan dat de Arabische wereld het Westen als onderdrukker blijft zien omdat men meent dat het Westen de Arabische wereld pogt te heroveren (Israël

als uitvalsbasis, twee Golfoorlogen, Darfur). Lange tijd heeft het identiteitsverschil, volgens Berger, geen rol gespeeld en was het conflict 'hanteerbaar'. Velen in het Midden-Oosten waren onverschillig omdat men niet bewust een groot cultureel verschil ervoer. En waar het culturele verschil wel ervaren werd, was de machtspositie onvoldoende daar iets aan te doen. In het schema zat men aan de onderkant met weinig gevaar voor het Westen.

Extremistische leiders hebben de bevolking echter weten op te zwepen door het culturele verschil met het 'decadente' Westen uit te vergroten. Om de bevolking te mobiliseren

was het ook nodig het gevoel van bedreiging uit de weg te ruimen. Het succes van het islamitisch verzet in Afghanistan en Libanon bracht volgens Berger, "een euforisch gevoel (...) van David die Goliath kan verslaan". Succesvolle terroristische acties versterken uiteraard dit gevoel. Leiders in Arabische landen die een militante houding voorstaan, doen er ook alles aan om zelfs een mislukte aanslag ferm neer te zetten als een overwinning op de bezetter. De beweging in het schema is naar linksboven.

The war on terror lijkt als doel te hebben (extremistische) moslims een gevoel van bedreiging te geven en ze

naar de onderkant van het schema 'te duwen'. Terroristische successen houden deze beweging echter tegen. Wat wel met de harde hand bereikt wordt, is dat moslims die wel in de dialoog geloven, een groter identiteitsverschil gaan ervaren. Een deel daarvan zal bevattelijk zijn voor de propaganda van extremisten en daarmee in de armen gedreven worden van militante moslims (zie ook: Takken en Robbertsen).

Het is evenzeer 'gevaarlijk' in alles maar toe te geven. Waar christenen met regelmaat moeten ervaren dat hun geloof wordt beschimpt, lijkt het beschimpen van de islam stevast te kunnen rekenen op (strategisch) meeleven van 'politiek correct links'. Als de *Deutsche Oper* in Berlijn een voorstelling schrapte waarin Jezus, Boeddha en Mohammed symbolisch onthoofd worden (onder het motto: pas als de goden en profeten dood zijn, is de mens vrij) is dit natuurlijk een gewonen slag voor extremistische groeperingen.

Zowel de 'harde' als de 'slappe' hand bereiken dus het omgekeerde van wat men beoogt: wereldwijd vreedzaam samenleven. De Westerse wereld staat voor de moeilijke opdracht met wijsheid en bedachtzaamheid te reageren op allerlei incidenten. De moslimwereld staat voor een evenzo moeilijke opdracht in het reine te komen met de wereld zoals die zich ontwikkelt. Het heeft ook christenen de nodige moeite en tijd gekost en ook onze strijd is nog niet voorbij.

Links, Rechts en de Vooruitgang

Door mr. drs. Martijn van Meppelen Scheppink, voorzitter van het Curatorium van het WI

In "Links, Rechts en de Vooruitgang" levert Paul Kalma een imposante bijdrage aan de inhoudelijke heroriëntatie van de PvdA na de dramatische verkiezingsnederlaag van deze partij in 2002 en het electorale herstel, dat zich vanaf 2003 heeft ingezet. De PvdA moet de 'Derde Weg' vaarwel zeggen en teruggrijpen op de klassieke sociaal-democratische uitgangspunten, aldus Kalma, directeur van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid.

Een verademing

"Links, Rechts en de Vooruitgang" is een verademing. In de eerste plaats omdat met dit boek een gedegen en inhoudelijke bijdrage wordt geleverd aan de bezinning op de vormgeving van de Nederlandse samenleving. Dat is een weldaad in een politiek klimaat, waarin helaas vooral "de poppetjes" centraal staan (neem alleen al de lijsttrekkerverkiezingen bij de VVD en D66) en het inhoudelijke debat teveel naar de achtergrond is verdwenen. In een Den Haag, waarin de waan van de dag regeert, is een boek als dat van Kalma meer dan welkom.

In de tweede plaats is het boek van Kalma een verademing omdat het ingaat tegen de stroom van politieke vervlakking en verzakelijking, waarin de ideologische tegenstellingen verdwijnen. "Wat valt er nog te kiezen?", is de veelgehoorde verzuchting, nu het politieke landschap wordt gekenmerkt door het gevecht om het politieke midden en de grote politieke partijen meer en meer op elkaar gaan lijken. In "Links, Rechts en de Vooruitgang" maakt Kalma haarscherp duidelijk, dat de PvdA daar vooral niet aan mee moet doen. De PvdA moet een duidelijk en onderscheidend sociaal-democratisch geluid laten horen.

Ten slotte is dit boek een verademing omdat de inhoudelijke heroriëntatie, die Kalma na de zakelijke Paarse jaren onder Wim Kok en Ad Melkert voor de PvdA bepleit, mij als betrokken lid van de ChristenUnie aanspreken. De accenten die Kalma daarbij legt, doen mijn christelijk-sociale hart beslist sneller kloppen. In een tijd van sociale kaalslag, individualisme en commercialisering komt de nadruk die Kalma legt op gerechtigheid en solidariteit als geroepen. Met de PvdA van Kalma zou het - als het voor de ChristenUnie zo ver zou komen na de volgende verkiezingen - prima regeren zijn.

Klassieke thema's

In zijn boek stelt Kalma belangrijke thema's aan de orde. Zo herontdekt hij de vrijheidsopvatting van de sociaal-democratie. Ten onrechte worden de sociale gerechtigheid van de sociaal-democratie en de individuele gelijkheid van het liberalisme tegen elkaar uitgespeeld. In de sociaal-democratie gaat het om een eerlijke verdeling van kansen, de maatschappelijke voorwaarden waaronder individuele vrijheid gedijt en de richting waarin de vrijheid wordt aangewend, aldus Kalma. Dus ook vrijheid, maar een andere vrijheid dan de rauwe individuele vrijheid van het liberalisme.

Vanzelfsprekend blijft "gelijkheid" de - zoals Kalma dat uitdrukt - 'core business' van de sociaal-democratie. Nu de ongelijkheid in de samenleving weer toeneemt, moet het gelijkheidsideaal in ere worden gehouden. Bij gelijkheid gaat het er niet om, dat mensen in alles gelijk moeten worden gemaakt, maar dat wordt voorkomen dat "de schepende ongelijkheid van de mens, opgesloten in zijn uiterst veelvormige aanleg, overwoekerd wordt door remmende sociale ongelijkheid; door kunstmatige ongelijkheid". Daarmee grijpt Kalma terug op het PvdA-rapport "De weg naar vrijheid" uit de jaren vijftig.

Een ander thema is "solidariteit". Doordat de vrijheid en welvaart van de meeste mensen in Nederland is toegenomen en burgers in een sociale achterstandspositie een minderheid vormen, is dit begrip onder druk komen te staan. Anders dan voorheen kan solidariteit daardoor niet meer met een beroep op het eigenbelang (we kunnen immers allemaal werkloos en arbeidsongeschiktheid worden) worden georganiseerd. Meer dan vroeger vraagt hervorming van de samenleving volgens Kalma om "morele overtuigingskracht; om hervormers die de burgers, en dus

ook hun eigen achterban, op gerechtigheid en solidariteit durven aanspreken". Ik reik Kalma op dit punt als lid van de ChristenUnie graag de hand.

Verzet tegen commercialisering

Ook ten aanzien van een ander thema trek ik graag met Kalma op. Dat betreft zijn verzet tegen de commercialisering van het onderwijs en de gezondheidszorg. Commercialisering van deze basisvoorzieningen is in flagrante strijd met het belang van deze voorzieningen voor de ontwikkelingsmogelijkheden van iedere burger en het welzijn van de samenleving. Marktwerking is – zo maakt Kalma duidelijk – echt niet het antwoord op alle vragen. Natuurlijk is Kalma niet tegen financiële prikkels en verbetering van efficiency van publieke voorzieningen, maar de focus is bij hem toch vooral en terecht gericht op "hoogwaardige opleidingen; goed toegeruste scholen, ziekenhuizen en zorginstellingen; een door samenwerking en vertrouwen gekenmerkt werkklimaat; openheid ten opzichte van de gebruikers en vrijwilligers; een stimulerend overheidsbeleid." Het streven daarnaar komt ernstig onder druk te staan als het onderscheid tussen publiek en privaat vervaagt en het consumentenbelang van de burger bepalend wordt.

In het verlengde van zijn kritiek op het onbekommerde marktdenken doet Kalma een drietal aanbevelingen, zich daarbij vooral richtend op het onderwijs. In de eerste plaats: de terugkeer van de professionals. In het onderwijs moet de aandacht weer gericht worden op de onderwijzeres en de leraar. In de afgelopen jaren stond het management teveel centraal. Ten tweede: uit de bestuurskundige fuik. Daarmee bedoelt Kalma dat het in plaats van het bestuur en de procedures weer moet gaan om de doelstellingen en de inhoud van het onderwijs.

De derde aanbeveling van Kalma is de verdediging van het publieke domein. Terecht roept Kalma op tot verzet tegen de sluipende privatisering van het onderwijs. Zeker het basis- en voortgezet onderwijs moeten geheel buiten de commerciële sfeer blijven. In plaats van de schraalheid die gepaard gaat met begrippen als 'vraagsturing' en 'afrekenen op resultaat' moet de overheid garant staan voor hoogwaardig onderwijs met gemotiveerd en toegewijd personeel op goed toegeruste scholen met een evenwichtig pedagogisch klimaat.

Activerende verzorgingsstaat

Kalma signaleert terecht, dat de sociale zekerheid in Nederland door de hervormingen van de afgelopen jaren een meer activerend en verplichtend karakter kreeg. Onder het motto 'werk boven inkomen' was het beleid gericht op scholing en begeleiding van werklozen, ondersteund door subsidies en stimulerend economisch beleid. Kalma laat zien dat met dit beleid successen zijn geboekt en dat sociale bescherming een effectieve bestrijding van de werkloosheid niet in de weg hoeft te staan.

Recensie van P. Kalma, "Links, Rechts en de Vooruitgang", Amsterdam, 2004, 382 blz., uitgevers: Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam en Mets & Schilt, Amsterdam, ISBN 90 5330 420 7.

Kalma is van mening dat dit beleid voort moet worden gezet. Evenals de ChristenUnie levert Kalma kritiek op het huidige liberale kabinetsbeleid, dat onder het mom van 'eigen verantwoordelijkheid' Melkertbanen schrapt en de sociale zekerheid uitkleedt. Op die manier meent men de 'eigen verantwoordelijkheid' te prikkelen, maar het is de vraag of daarmee succes wordt geboekt. Kalma wijst er op dat gebrek aan scholing en arbeidservaring en een lage arbeidsproductiviteit veelal grotere hindernissen zijn om aan werk te komen, dan een uitkering of onwil of gebrek aan motivatie van burgers. Met de publicatie van het WI van de ChristenUnie Over de Schutting van Roel Kuiper en Cors Visser (2005) zou ik daaraan toe willen voegen, dat het huidige vermogen van onze geïndividualiseerde samenleving om die 'eigen verantwoordelijkheid', waar het kabinet zich op beroept, waar te kunnen maken, niet overschat moet worden. Terecht wijst Kalma er nog op, dat men zich dient te realiseren, dat behoorlijk toegankelijke uitkeringen de economische ontwikkeling juist kunnen stimuleren. "In een economie die steeds meer op flexibiliteit en mobiliteit is aangewezen, zijn uitkeringen die voor het overgrote deel van de werkenden toegankelijk zijn en die een behoorlijke omvang en looptijd hebben, een zegen", aldus Kalma. Een waar woord lijkt me, dat in politiek Den Haag te weinig wordt gehoord. Uitkeringen maken niet alleen maar "lui" en "afhankelijk", maar kunnen juist ook stimuleren werk of een andere baan te aanvaarden, ook als dat werk of die baan met de nodige risico's (arbeidsongeschiktheid, werkloosheid) zijn omgeven.

Burgers zijn veel meer dan kiezers

Verfrissend is ook hetgeen Kalma ten aanzien van het streven naar democratische vernieuwing naar voren brengt. Ik citeer de sociaal-democratische agenda van Kalma:

- democratisering van de verschillende maatschappelijke sectoren, onder het aloude motto: 'geen machtsuitoefening zonder verantwoordingsplicht en geen grotere machtsconcentratie dan voor de vervulling van de gestelde taken onmisbaar is (denk aan: Europa!, MvMS);
- participatie van burgers en civil society in de vormgeving van het overheidsbeleid, om de kloof tussen beleidswerkelijkheid en maatschappelijke werkelijkheid te helpen verminderen;

- versterking van de vitaliteit en invloed van de vertegenwoordigende democratie, die –lokaal, nationaal en Europees- terrein moet terugwinnen op een uitgedijd beleidssapparaat en haar controlerende en richtinggevende functies beter en zichtbaarder moet uitoefenen.

De agenda van Kalma staat haaks op het huidige streven naar 'personalisering' van de politiek. Daar horen ideeën over de invoering van een districtenstelsel, een gekozen premier en gekozen burgemeesters bij. Terecht stelt Kalma dat deze benadering de kloof tussen kiezer en gekozene niet dicht en niet tot meer reële betrokkenheid van burgers leidt (burgers zijn meer dan kiezers) Door die ideeën worden belangrijke democratische tradities als collegiaal bestuur en evenredige vertegenwoordiging juist aangetast en de positie van politieke partijen verzwakt. Partijen moeten hun programmatische, oriënterende rol weer serieus nemen, in plaats van als aanhangsel van prominente politici te gaan fungeren.

Roeping sociaal-democratie

Prachtig is hetgeen Kalma ten slotte over de roeping van de sociaal-democratie schrijft. Met instemming citeer ik hetgeen Kalma op blz. 346 van zijn boek aangeeft: "Terwijl rechts het vooruitgangs- en Verlichtingsoptimisme omhelst, zou links het juist moeten temperen. Economie en technologie kunnen, zoals gebleken is, een grote bijdrage leveren aan vrijheid, welvaart en welzijn, maar ze hebben hun eigen schaduwzijden, bijvoorbeeld in de vorm van een breuk met oude leefvormen en gekoesterde tradities; en ze hebben, behalve het productiepotentieel, ook het destructiepotentieel in de wereld sterk doen toenemen. Technologische en economische vooruitgang leidt niet tot morele vooruitgang, achteruitgang is mogelijk. Tegenover de hybris waarop het geloof in technisch kunnen van de mens vaak uitloopt, zou bescheidenheid in de omgang met techniek en ten opzichte van de maakbaarheid van de samenleving als politieke deugd verdedigd moeten worden." Kalma ziet het als de blijvende roeping van de sociaal-democratie om het moderniseringsproces te beteugelen en in goede banen te leiden. Dat is een blijvende strijd. Refererend aan de voortdurende waarschuwing in ChristenUnie-kring tegen de "Babelcultuur" (Schuurman), kan ik Kalma hier van harte bijvallen. Hopelijk beklijft deze boodschap binnen de PvdA en gaat de PvdA ermee aan de slag.

Veel overheid

Ondanks veel herkenning en waardering toch een belangrijke kritische kanttekening bij het boek van Kalma. Die kritische kanttekening is, dat Kalma's heroriëntatie op de klassieke sociaal-democratische waarden een groot beroep op en een grote rol voor de overheid met zich meebrengt. Het beroep dat Kalma op de overheid doet, is zo groot, dat het zicht op de verantwoordelijkheden van andere maatschappelijke verbanden verdwijnt. Heeft Kalma, ondanks zijn terechte scepsis over de maakbaarheid van de samenleving,

toch niet een te groot vertrouwen in het sturende vermogen van de overheid?

Natuurlijk speelt de overheid een belangrijke administrerende en regisserende rol in de moderne maatschappij van vandaag. Een simpele terugkeer naar een "nachtwakersstaat", waarin de overheid zich beperkt tot ordehandhaving is niet mogelijk. Zoals Roel Kuiper in de WI-publicatie "Dienstbare Overheid" terecht constateert, kan de overheid niet -zoals liberalen dat willen- zomaar voor een geheel andere rolopvatting kiezen. Daarvoor is de erfenis van de verzorgingsstaat te groot. Tegelijkertijd is de benadering van Kalma, waarin een groot beroep op de overheid wordt gedaan ook geen oplossing. Terecht constateert Roel Kuiper in de zojuist genoemde publicatie dat centralisatie en etatisme de samenleving in een verlamme greep hebben gehouden en kunnen blijven houden.

Kenmerkend voor de christelijk-staatkundige benadering is altijd geweest, dat naast de overheid ook de samenleving zelf een belangrijke rol speelt. Mensen dragen een eigen verantwoordelijkheid voor de samenleving en moeten daarin ook gestimuleerd worden. Naast de overheid zijn er tal van maatschappelijke verbanden die voor de samenleving van groot belang zijn (gezinnen, kerken, bedrijven, scholen etc.). Terecht constateert Kuiper, dat het zicht daarop in de tijd van de verzorgingsstaat goeddeels verloren is gegaan. Tegelijkertijd geldt volgens hem, dat "de schade die toen ontstaan is niet kan worden goedge maakt door een rigoureuus terugtrekkende overheid".

Een nieuw besef van sociale verantwoordelijkheden is nodig. Dat is - en daar ben ik het weer volledig met Kalma eens - niet hetzelfde als lukraak privatiseren en verzelfstandigen. Met Kalma zou ik echter tegelijkertijd het gesprek willen aangaan over de vraag hoe een nieuwe verantwoordelijke samenleving kan worden opgebouwd en hoe burgers dicht bij huis betrokken kunnen worden bij onderlinge zorg en betrokkenheid. Dat streven mis ik bij Kalma. Het lijkt me een uitdaging om te onderzoeken in hoeverre op dit punt een brug kan worden geslagen tussen het christelijk-staatkundige denken en de klassieke sociaal-democratische waarden. Zeker gezien de herkenning die de oproep van Kalma tot beteugeling van het verlichtingsoptimisme en technicisme oproept.

Conclusie

Het boek van Kalma is lezenswaardig en van belang voor de ChristenUnie. Niet alleen omdat het een prachtige heroriëntatie op de klassieke sociaal-democratische waarden biedt en ten aanzien van veel thema's herkenning oproept. Maar vooral ook omdat het een belangrijk handvat biedt voor de eigen bezinning binnen de ChristenUnie op sociaal-economisch terrein. Bij die bezinning kan het boek van Kalma een belangrijke rol spelen, al was het maar als onderzoeksagenda. Daarnaast kan het boek ons helpen om ons te realiseren waar we in de politieke arena van heden ten dage bondgenoten van de ChristenUnie vinden.

Micha en De Slegte

Door drs. Marnix Niemeijer, directeur van Tear (Tear is initiatiefnemer van de Micha campagne)

Het is al weer ruim twintig jaar geleden dat ik het boek *Until Justice and peace embrace* van professor Nicholas Wolterstorff las¹. Ik had het op de kop getikt bij boekhandel De Slegte in Groningen. Het boek is een bundeling van zijn Kuiper-lezingen uit 1981. De titel van het boek is ontleend aan Psalm 85. Deze psalm schetst een beeld van een shalom-samenleving; in dat kader staat het vers dat 'vrede en recht elkaar met een kus begroeten'.

Het boek trof mij in mijn studententijd, als lid van een gereformeerde vrijgemaakte studentenvereniging, in het hart. Tot dan was ik opgegroeid in een klimaat waarin er veel betrokkenheid en daadkracht was met betrekking tot barmhartigheidswerk, maar waarin maar weinig ruimte bestond voor een term als 'sociale gerechtigheid'. Wel goed doen, maar geen gerichtheid op goed maken, recht doen. Debet hieraan was de polarisatie die in die dagen hoogtij vierde. Sociale gerechtigheid hoorde in het rijtje van baard en lang haar, links en revolutionair, ban-de-bom, praters en potverteerders. Goed doen daarentegen was verbonden met je handen uit de mouwen steken, niet praten maar doen, respect hebben voor overheden. Maar het kwam ook door een theologische versmalling die gaandeweg was opgetreden - Abraham Kuiper had zonder meer een veel breder erfgoed nagelaten. Als uitvloeisel van deze versmalling kreeg je binnen de kerkelijke traditie alleen (fotografische) voorbeelden van barmhartigheidswerk te zien uit verre zendingslanden. Goed werk als afgeleide van zendingswerk.

Wat raakte mij in Wolterstorffs lezingen?

Allereerst het punt dat het calvinisme 'world formative' is. Wolterstorff ontkent niet dat binnen het calvinisme contemplatie een belangrijke rol speelt, maar hij is van mening dat het calvinisme bij uitstek een *drive* heeft om de wereld in zijn sociale dimensies te reformeren. Dit houdt verband met de diepe overtuiging dat deelname aan de (wereld)samenleving niet een seculiere bezigheid is, maar een sacrale. Calvinistische heiligen zijn in eerste instantie geen geestelijken maar gewone burgers, die via hun beroep en deelname aan de samenleving dienstbaarheid aan hun Heer tonen. Met deze overtuiging komt dan mee dat het van belang is de vraag te stellen in hoeverre de maatschappelijke ordening het eerbetoon aan de God van deze wereld bevordert dan wel frustrereert. Een eerbetoon dat zichtbaar wordt in hoe de mens,

als beelddrager van God, tot zijn recht komt. Mensonwaardige omstandigheden zijn ook Schepperonwaardig. Wolterstorff schetst in scherpe bewoordingen een wereld waarin armoede en het daarmee samenhangende onrecht heerst. Een wereld met sociale structuren die vervreemd zijn van hoe God het zou willen.

En hij betoogt - ruim twintig jaar eerder dan Jeffrey Sachs² - dat het vraagstuk van extreme armoede goed kan worden aangepakt. Hij constateert echter dat we in het Westen weliswaar weten hoe het moet, maar dat we het niet *willen*. En hij constateert verder dat kerken die trouw willen zijn aan de bijbelse verkondiging dikwijls een factor vormen die de status quo willen handhaven. In zijn boek noemt hij dan met name calvinisten uit Amerika, Nederland en Zuid-Afrika.

Ik moest terugdenken aan dit koopje uit De Slegte, toen ik het bericht las dat deze boekhandelketen enkele filialen moest sluiten. Het was in de week dat de Micha Campagne officieel van start ging. Deze campagne heeft een motto dat ontleend is aan een motto van *Until Justice and Peace Embrace*. Het is een Latijns-Amerikaans gebed: *O God, to those who have hunger give bread, and to those who have bread, give the hunger for justice.*

Mijn gebed is dat de strekking van Wolterstorffs boek, die nog steeds actueel is in evangelicale tradities, niet alleen wordt overgelaten aan een politieke partij als de ChristenUnie, maar doorklinkt in de verkondiging en het onderwijs van christelijke gemeentes.

¹ Dr. N. Wolterstorff, *Until Justice and Peace Embrace*, Kok, Kampen, 1983 (ISBN 90 242 2550 7). In 1981 was Wolterstorff als hoogleraar verbonden aan Calvin College, Grand Rapids (USA).

² Zie Jeffrey Sachs, *The end of Poverty – How we can make it happen in our lifetime*, Penguin group, London, 2005 (ISBN 0 141 01866 6).

Inhoudsopgave

Islam en rechtsstaat	2, 3
ThemaWegWijzer en ThemaInleiding door Geert Jan Spijker	
Christian politics and Islam	4
ThemaStudie door André Rouvoet	
Sharia: wat en waartoe het oproept	8
ThemaStudie door Herman Takken	
Praten om de lieve vrede wil	12
ThemaStudie door Gert-Jan Segers	
Het nieuwe islamitische geweld	16
ThemaStudie door Maurits Berger	
Indonesië: strijd om de ziel van de natie	20
ThemaStudie door Reinier Koppelaar	
Dynamiek is islamitisch activisme	22
BoekenWijzer door Geert Jan Spijker	
Islam en integratie in het verkiezingsprogramma	24
Radicalisme binnen de islam	25
ThemaStudie door Bram Robbertsen	
Islamitisch onderwijs: bijzonder en gewoon	29
ThemaStudie door Remmelt de Boer	
Rotterdam en islam	30
ThemaStudie door Remco Oosterhoff	
Strategieën voor moslims	35
Column AdRem door Jan Post	
Links, rechts en de vooruitgang	36
BoekenWijzer door Martijn van Meppelen Scheppink	
Micha en De Slegte	39
Column Accent door Marnix Niemeijer	

DenkWijzer

Thema: Nederland, waarheen?

Interview met Gabriël van den Brink

Toekomst van de woningmarkt

Burgerparticipatie in de buurt

Eigen verantwoordelijkheid of zelfredzaamheid?

En verder

- De Nationale Conventie
- Augustinus en Calvijn over kerk en staat

5

JAARGANG 6 | NUMMER 5 | DECEMBER 2006

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer

studieblad van de ChristenUnie
jaargang 6, nummer 5, december 2006

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Kosten

- abonnement: € 16,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 11,-).
- donateurschap: minimum donatie is € 28,- per jaar, jongeren € 16,-. U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties, informatie over allerlei activiteiten, gratis toegang tot bijeenkomsten en u kunt deelnemen aan onze KennisNetWerken.
- losse nummers van *DenkWijzer*: € 4,- per stuk (exclusief verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december

**Deadline kopij volgende nummer:
2 januari 2007**

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur),
Henk Visser (namens bestuurdersvereniging),
Pieter Grinwis (namens Tweede Kamerfractie),
Geert Jan Spijker (eindredacteur)

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

<http://wi.christenunie.nl>

<http://bestuurders.christenunie.nl>

Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers.
Neem daarvoor wel eerst even contact met ons op.

Copyright ChristenUnie 2006

Overname van artikelen en/of illustraties
uitsluitend na toestemming van de redactie.

4

Interview met Gabriël van den Brink over beschaving en veiligheid

Gabriël van den Brink is een van de leidende opiniemakers in Nederland. Hij is vooral bekend vanwege zijn oproep tot een beschavingsoffensief in Nederland. Bijna 10 jaar geleden was hij een roepende in de woestijn, inmiddels heeft hij het tij mee. Waarden en normen zijn geen taboe meer. Een gesprek over de situatie van Nederland. Over publieke moraal en de rol van overheid en burgers daarbij.

8

Toekomst van de Nederlandse woningmarkt

Hoe komt het toch dat de vraag naar woningen blijft toenemen? Carlo van Dijk schetst de oorzaken en gevolgen van maatschappelijke trends voor de woningmarkt. Hij besluit met vijf aanbevelingen om de toenemende consumptie van woonruimte te betugelen.

12

Burger in de buurt

Begrippen als burgerparticipatie en sociale cohesie worden veel gebruikt door politici en beleidsmakers als het gaat om buurtbeleid. De reden daarvoor is dat door burgerparticipatie in de buurt, de buurt veiliger wordt en de kwaliteit van de leefomgeving wordt verbeterd. Bernadette van den Berg geeft in dit artikel handvatten om burgers te betrekken bij hun buurt.

16

De Grondwet herzien

Onlangs publiceerde de Nationale Conventie haar eindrapport. Onder de thema's waren Europa en de kloof tussen burger en bestuur. Frits Kalberg gaat in op een van de onderdelen van het rapport: de herzieningsprocedure van de Grondwet en de vraag of die versoepeld moet worden. Hij betoogt dat er geen behoefte bestaat een dergelijke versoepeling.

20

Eigen verantwoordelijkheid als de oplossing?

Het begrippenpaar 'eigen verantwoordelijkheid' is onlosmakelijk verbonden met de kabinetten Balkenende. Mensen moeten hun eigen verantwoordelijkheden nemen en niet in alles maar op de verzorgingsstaat vertrouwen. Het gevaar de afgelopen jaren was dat eigen verantwoordelijkheid oplossing voor alles werd en zo onttaardde in een liberaal soort zelfredzaamheid. Klaas Beniers bespreekt deze problematiek aan de hand van een recent rapport van de *Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling*.

Nederland, waarheen?

Door Geert Jan Spijker, eindredacteur

Politiek draait om macht en waarheid. Soms lijkt het er op dat het alleen maar om macht

gaat, zeker in tijden van verkiezingen. De spelletjes en de poppetjes staan vaak voorop, niet de boodschap.

Opmerkelijk is echter dat de kiezer heeft gekozen voor partijen met uitgesproken standpunten, een helder onderscheidend geluid. Partijen met een duidelijk profiel dus - of je het ermee eens bent of niet.

Terugblik

Op het moment dat ik dit stuk schrijf, is de verkiezingsuitslag net bekend. Weken is hier naar toegeleefd en nu is er voor de ChristenUnie volop reden tot tevredenheid en dankbaarheid. We kunnen onze zegeningen en zetels tellen, na een vruchtbare campagne waarbij alle provincies werden bezocht. Tegelijk werd de partij zelf ook veel opgezocht. De media wisten de ChristenUnie beter dan ooit te vinden. En dat was een erg leerzame ervaring, vooral ook voor de vele seculiere journalisten. Toegegeven, de toename van media-aandacht gold voor alle partijen. De ChristenUnie nam echter voortdurend een bijzondere positie in, vanwege de alom aanwezige gedachte dat deze partij wel eens een essentiële rol zou kunnen gaan vervullen in de kabinetsformatie. De door menigeen verfoeide peilingen hebben hier flink aan bijgedragen. Mede dankzij de polls mocht André Rouvoet aanschuiven bij de debatten tussen de 'grote' partijen.

Veel is er geklaagd over het gebrek aan inhoud tijdens de campagne. De nadruk op peilingen en de versmaling van het debat tot vragen aan politici over uitspraken en mogelijke voornemens van Bos en Balkenende voegden weinig nuttigs toe. Het deelnemen aan spelletjes en andere

wel erg gezellige programma's bracht eerder het machtsvertoon van de media in beeld dan het gezag van politici. Een Belgische journalist zei ter geruststelling: "Dit hadden wij vijf jaar geleden ook, maar dat gaat wel over." Toch steekt het dat belangrijke thema's als het milieubeleid, het integratievraagstuk, Europa en ander buitenlands beleid veel te weinig aan bod kwamen. Vooral de grootste partijen ontbrak het vaak aan lef duidelijke en onderscheidende standpunten in te nemen.

Vooruitblik: Nederland, waarheen?

Mede door het gebrek aan een duidelijke agenda is het nu moeilijk te zeggen waar het heen zal gaan. Met name het CDA hult zich in nevelen 'als we het hebben over' een idee waar het heen moet met Nederland. 'Stabiliteit' en 'zekerheid' zijn de toverwoorden, *Keine Experimente* het leidmotief. Maar regeren is niet stilstaan. Er moeten keuzes gemaakt worden. Keuzes die met meer oog voor de zwakkeren in de cultuur en het groen in de natuur moeten worden gemaakt – zeker gezien de verkiezingsuitslag. De vraag is echter of Balkenende kan werken met niet-rechtse partijen. Het verleden stemt niet hoopvol. Maar het is wel hard nodig. Het smalle denken in termen

van marktwerking en efficiency moet op veel fronten worden afgezwakt. Voor zorg, onderwijs, openbaar vervoer en media gelden belangrijkere maatstaven en normen dan de economische. Uiteraard hebben ook deze domeinen een economisch aspect, maar dat moet daar niet leidend zijn. Tegelijk blijft de noodzaak van de ombouw van de verzorgingsstaat naar een samenleving waarin men verantwoordelijkheid voor elkaar neemt in de verschillende verbanden. Hierbij geldt wel dat we oog houden voor de menselijke maat.

Rol ChristenUnie

De ChristenUnie kan daar de komende tijd extra aan bijdragen. Met zes mensen in de Kamer en wellicht een deelname aan het kabinet is er meer mogelijk. Een eventuele deelname voegt een nieuwe dimensie toe aan de geschiedenis van de partij. Regeringsverantwoordelijkheid is per slot van rekening iets anders dan oppositievoeren. De uitdagingen zijn hier groot, de gevaren eveneens. Naar macht moet niet al te gretig worden verlangd. Wezenlijk is in ieder geval het besef dat macht nooit los van Waarheid en Recht zal mogen staan.

Ik wens alle betrokkenen veel wijsheid toe bij dit proces.

Beschaafd en veilig

Een interview met Gabriël van den Brink

Door Geert Jan Spijker en Koos van der Kolk, medewerkers van het WI

“Veiligheid is vandaag de dag een allesoverheersend thema. Dat komt niet alleen doordat we met nieuwe gevaren worden geconfronteerd, maar ook en vooral omdat het ons aan innerlijke zekerheden ontbreekt.

Ik zou het toejuichen als de elite opnieuw een groot verhaal gebruikt.” Een gesprek over waarheid en

veiligheid met cultuursocioloog Gabriël van den Brink, hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg en lector aan de Politieacademie.

In uw oratie heeft u het over het gebrek aan ‘innerlijke zekerheden’. Wat bedoelt u daarmee?

Mensen vergeten wel eens dat het veiligheidsvraagstuk naast een buitenkant ook een binnenkant heeft. Dat is jammer, want beide kanten zijn belangrijk. De buitenkant betreft zaken als terrorisme en georganiseerde criminaliteit. Over deze verschijnselen kun je dag-in-dag-uit in de krant lezen. Dit maakt het begrijpelijk dat burgers zich onveilig voelen en daar veel mee bezig zijn.

De innerlijke kant vind ik echter interessanter. Daarmee doel ik op *innerlijke* overtuigingen, geestelijke beschaving van mensen. Die wordt gevormd door religieuze overtuigingen, filosofische ideeën en politieke waarden. Heel vaak wordt gedacht dat de innerlijke kant niet van belang is of afwezig, maar dat is onzin. Er is meer dan alleen geld en markt. Ik denk juist dat de geestelijke ontwikkelingen bepalend zijn voor hoe onze culturen zich hebben ontwikkeld. De rijkdom van het Westen komt uiteindelijk niet doordat we in Afrika hebben geroofd - dat hebben we wel gedaan en dat is ook te betreuren - maar die is ook ontstaan doordat een bepaald ethos ingang heeft gevonden in het maatschappelijke leven. De politieke en sociaal-economische verhoudingen die we nu in het westen hebben, vloeien voort uit een geestelijke ontwikke-

ling. Wat het dan precies is geweest, dat ethos, daarover is veel strijd. Was het de joods-christelijke traditie die de moderniteit opleverde of toch meer de humanistische? Waarschijnlijk ligt de waarheid ergens in het midden.

Vooruitgang in het Westen?

Als ik naar de geschiedenis van Europa kijk, kan ik niet zonder meer zeggen dat er een voortdurende vooruitgang is geweest. Er waren hele perioden van afschuwelijke barbarij. Op bepaalde dossiers is die vooruitgang echter heel duidelijk: we zijn veel welvarender geworden, hebben veel meer kennis, er is meer vrijheid gekomen om je te ontplooien. Maar er zijn ook nadelen, zoals plat materialisme en het verlies aan respect voor ouderen. Intussen is de Westerse cultuur wel een *beschaving*, die we moeten verdedigen. Het is meer dan alleen ‘we hebben auto’s en ijskasten’. We hebben ook belangrijke idealen en waarden. We moeten beducht zijn voor eenzijdige visies, voor mensen die alleen maar naar de zonzijden of alleen maar naar de schaduwzijden van het moderne leven kijken. Het interessante aan de ChristenUnie is dat daar die balans ook gezocht wordt. ‘Ik heb een paar keer uitspraken van Rouvoet gelezen. Hij ziet heel goed de donkere kanten van de moderniteit, maar blijft niet hangen in een soort conservatisme. Hij zoekt ook naar die balans. Dat vind ik sympathiek.’

De bittere noodzaak van grote verhalen

Het nadenken over deze grote, filosofische vragen is politiek uiterst relevant. Mijn grote probleem met het huidige politieke debat is het gebrek aan strijd over die geestelijke kant, over de filosofie van partijen. Het is teveel alleen maar pragmatisme en materialisme: de argumentatie

van fundamentele keuzes ontbreekt. Bijvoorbeeld op het dossier van marktwerking in de zorg. Daar wordt alleen maar over gesproken in termen van 'het is goed voor dit, of: het is slecht voor dat', maar er wordt niet echt doorgedacht. Je mensbeeld bijvoorbeeld is van grote invloed op de politieke beeldvorming. Als je zegt: 'het ziekenhuis is een bedrijf, de mensen daar zijn klanten en zorg is een economisch product', dan heeft dat direct gevolg voor je kijk op marktwerking in de zorg. Op zich valt Tweede Kamerleden niet veel te verwijten. Ik vind het erger dat het op andere niveaus, zoals in de top van wetenschap en bedrijfsleven, ook niet gebeurt.

Het grote verhaal is dus hard nodig. Vragen als 'Hoe zien we het moderne bestaan?' en 'Hoe zien we de lijnen van de geschiedenis?' zijn van grote invloed op de aanpak en benadering van huidige problemen. Als mensen over deze grote historische lijnen niet nadenken kunnen ze de maatschappelijke kwesties van nu ook niet oplossen. Ikzelf heb een duidelijke visie op het moderne leven.

Publiek debat

Waarheid met een hoofdletter is noodzakelijk in het publieke debat. Het debat is er om samen, al worstelend, achter die waarheid te komen. Als we dat niet vasthouden is het einde zoek, want dan worden feiten en argumenten krachteloos gemaakt. 'Ik maak regelmatig mee dat studenten zich in de discussie terugtrekken met "Ja, maar dit is gewoon mijn mening, daar heb ik recht op".

Dat mag natuurlijk allemaal, maar het is dodelijk voor het debat'. De vrijheid van meningsuiting moet dan ook absoluut zijn. Dit grondrecht is van groot belang voor de ontwikkeling van een cultuur. 'Ook beledigingen moet je niet bij wet verbieden. Wat de overheid wél moet doen is inzetten op beschaving. Ook ik zeg niet altijd wat ik vind of denk'.

Waarden en normen

Het door premier Balkenende aangezwengelde debat over waarden en normen is absoluut noodzakelijk. Opgetogen: 'Ik was blij verrast toen de *Volkscrant* onlangs (15-11-2006, GJS/KvdK) een hele katern aan dat debat wijdde. Gastredacteur James Kennedy toont daarin aan dat we in Nederland bezig zijn met een conservatieve revolutie, waarin normatieve kwesties en het stellen van grenzen weer van belang zijn.' We lijken hiermee in een identiteitscrisis beland, want eigenlijk past dit ethisch reveil niet bij ons progressieve en tolerante imago. Voor sommigen is dat even wennen. 'Deze ontwikkeling vindt voornamelijk plaats in de scholen en buurten. De elite van opiniemakers en politici hobbelt daar een beetje achteraan'.

U nam in 1997 al het woord 'beschavingsoffensief' in de mond. Hoe kwam u daar toen bij?

'Dat was in eerste instantie meer een hormonenkwestie dan het gevolg van een rationele analyse.' Het liberale

gedoogbeleid was ergens heel feminien: de relatie onderling werd niet op het spel gezet door harde regels te stellen. Dat gebrek aan ruggengraat irriteerde mij. 'Na zo'n innerlijke reflectie ga je anders naar de samenleving kijken en zie je inderdaad verschijnselen die er op wijzen dat een beschavingsoffensief nodig is.'

Beschavingsoverdracht door professionals

In het verleden zijn meerdere pogingen geweest om de bevolking op te voeden. Bij het vorige beschavingsoffensief, in de negentiende eeuw, waren er belangrijke aangrijpingspunten: de kerk, de familie, het gezin. Dat was soms behoorlijk repressief. 'Tegen mensen die van de diaconie leefden werd dan bijvoorbeeld gezegd: je krijgt alleen geld als je zondags naar de kerk komt, van de drank afblijft en met twee woorden spreekt.' Overigens werkte de staat hier ook aan mee. Die aangrijpingspunten waren er toen vooral omdat mensen veel afhankelijker waren van hun directe sociale verbanden. Tegenwoordig zou een dergelijk beleid van 'de beschaving afdwingen' niet meer werken. 'Vandaag de dag zijn er vele instanties die invloed op de jeugd uitoefenen: televisie, andere kinderen in de klas, gedrag in andere milieus.' Daarbij is de diversiteit tussen de gezinnen zo groot geworden, dat 'het gezin' onbruikbaar is geworden voor het beschavingsoffensief. 'Sterker nog, ik denk dat gezinnen door hun diversiteit eerder een onderdeel van het probleem zijn gaan vormen dan een oplossing'. Er is dan ook een belangrijke rol voor de 'klassieke gezagsdragers', zoals de docent op school, de politieagent en de buschauffeur weggelegd.

Maar hoe kunnen we ervoor zorgen dat deze hun rol in het offensief goed spelen? Allereerst door ze erop te wijzen dat ze daadwerkelijk een publieke taak hebben. 'Een docent vertegenwoordigt de publieke zaak als hij voor de klas staat. Als een leerling vervolgens een mes trekt, dan moet hij dat mes afpakken. Als een leerling een grote mond opzet, dan moet hij hem aanspreken op zijn gedrag en niet denken "wie ben ik om daar wat van te zeggen?"' De politiek heeft hier een belangrijke taak. Enerzijds moet ze de professionals wijzen op hun verantwoordelijkheid. Anderzijds moet ze hun de mogelijkheid bieden om deze verantwoordelijkheid te nemen. 'Als professionals alleen worden afgerekend op het bedrijfsresultaat, dan komen ze aan hun opvoedingstaken niet toe'. Niet zozeer de politiek, maar de politie heeft een directe belangrijke rol te vervullen in de opvoeding van mensen tot beschaafde burgers. Zo moet de politie niet alleen bonnen schrijven, maar ook het waarom van die bonnen uitleggen aan mensen. Deze boodschap landt niet altijd bij de agenten in spe: 'Veel mensen zitten nog steeds in de geest van de jaren '80 en '90: als je elkaar maar respecteert dan houden we het wel gezellig. Maar met respect kom je niet ver als mensen botsen omdat ze een andere levensopvatting hebben.'

Veiligheid

Als we objectieve maatstaven gebruiken, is het er niet echt onveilig op geworden in Nederland de afgelopen 25 jaar. Toch nemen gevoelens van onveiligheid toe bij mensen. Dit heeft met name te maken met verwachtingen en beeldvorming door de media: 'De televisie toont vooral extreme gedragingen van mensen, gedragingen die eigenlijk maar zelden voorkomen in de samenleving. Maar op een gegeven moment gaan veel kijkers toch denken: wat zit die maatschappij raar in elkaar, ik blijf maar binnen.' Mensen hebben daarnaast ook steeds hogere verwachtingen van het leven, ze zijn ambitieus en willen veel bereiken. De lat ligt dus enorm hoog en dat brengt innerlijke onrust mee.

Ook aan u gaan deze maatschappelijk trends niet voorbij. Hoe gaat u daar zelf mee om?

Zich eraan onttrekken lukt in ieder geval niet: 'Soms denk ik: had ik maar een manier om me daaruit los te maken. Een kennis van mij was boeddhist en die kon, door meditatie, helemaal tot rust komen. Ik kan dat niet. Ik doorleef het en probeer het te beschrijven, de oorzaken van stress te duiden in een groter verband. Maar ik heb geen last van existentiële verwarring. Dat komt doordat ik vertrouwen heb in hoe dingen lopen. Dat zie je duidelijk in de geschiedenis: we komen ergens vandaan en we gaan ergens naartoe. Dat geeft mij innerlijke rust.'

Broken windows

Een van de schaduwzijden van de huidige moderne samenleving is de verloedering van het openbare leven. U beschrijft bijvoorbeeld hoe dat in probleemwijken gebeurt en gebruikt daarbij de theorie van broken windows. Wat houdt dat in? Hoe ziet u de relatie tussen wanorde en onveiligheid?

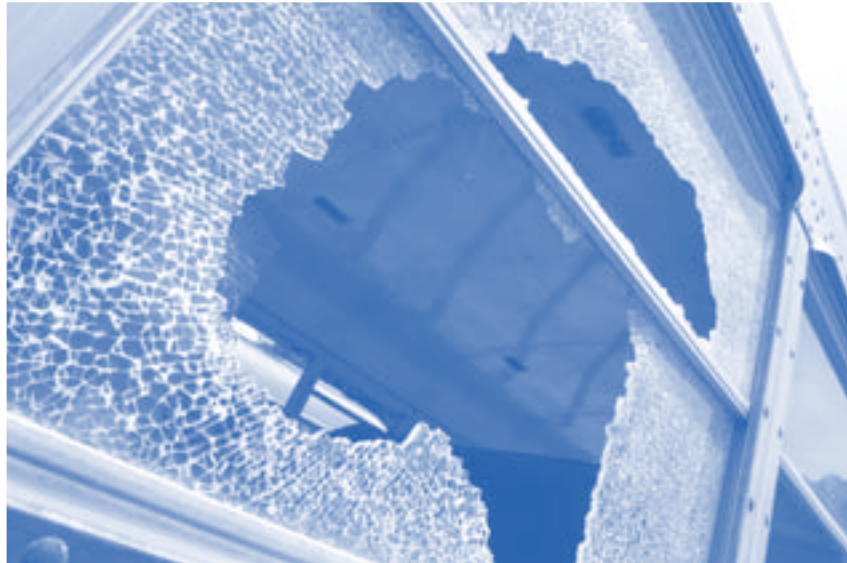
De theorie van *broken windows* sluit aan bij het gevoel van gewone mensen in gewone wijken. Mensen beseffen dat er sociale orde nodig is om hun wijk leefbaar te houden. Verstoringen als autowrakken, hondenpoep op straat, verlaten panden en graffiti zijn onschuldige dingen, maar worden wel ervaren als bedreigend. Waarom is dat? Moeten we ons daar nu druk om maken? In Nederland is lang betoogd dat dat niet hoeft. Maar feit is dat heel wat mensen zich daar aan ergeren. Die mensen zijn niet gek: ze zien in die kleine verstoringen dat de sociale orde en de sociale controle niet meer is wat het geweest is. Natuurlijk, er zit iets nostalgisch in die reacties, maar als je daar de helft vanaf trekt, houd je nog genoeg verloedering over.

Mensen hebben een bepaald beeld van hoe de samenleving, hun eigen omgeving in elkaar moet zitten. Als er teveel dingen in de werkelijkheid niet meer kloppen met dat beeld, veroorzaakt dat gevoelens van onveiligheid bij mensen. 'Vergelijk het met de orde in huis: als je af en toe iets kwijt bent is dat niet zo erg. Maar stel je nu eens voor dat je voortdurend allemaal dingen kwijt bent. Dat is enorm vervelend en geeft veel spanning.'

Wat zegt nu de theorie van de *broken windows*? Houd zoveel mogelijk van die orde in stand. Op zich hoeven bijvoorbeeld hangjongeren geen overlast te bezorgen, maar toch moet je dergelijk gedrag minimaal houden, want het zorgt voor onrust. Kapotte telefooncel? Meteen herstellen. Criminaliteit wordt vaak als het grote probleem gezien, maar in feite is het slechts één vorm van ordeverstoring. De politie moet daarom niet alleen 'crimefighten', maar ook iets aan deze kleine ergernissen van mensen doen. Overigens ligt hier niet alleen een taak voor de politie, ook de buurt moet haar verantwoordelijkheid nemen en ook die docent en ook die buschauffeur. Veiligheid is ten slotte een interactieproduct. Het ontstaat in interactie. Maar ondermijnen dergelijke initiatieven niet het gezag van de politie? Van den Brink: 'Dat denk ik niet. Mensen hebben van nature veel ontzag voor uniformen, vooral als die gewapend zijn.'

Handhaven en voorleven

Veiligheid en het handhaven van de sociale orde is dus een product waar burgers een rol bij spelen. Maar kunnen zij dat wel? Kunnen we elkaar wel beperken in deze moderne tijd? Dat hangt ervan af. Sommige burgers kunnen dat wel. Verder is dit in sterke mate afhankelijk van iemands setting: met wie heb je te maken? Welk tijdstip van de dag is het? Waar is het? Handhaving is erg situationeel bepaald.

Normovertredingen waar niemand zich aan stoort, zijn zelden een probleem. Pas zodra mensen zich ergens aan storen, wordt optreden noodzakelijk. Je moet wel enige mensenkennis hebben om te bepalen of iets een probleem is: kijk altijd goed naar het concrete geval en de specifieke omstandigheden.

'Wat ik in ieder geval probeer te zeggen is dat mensen elkaar weer mogen aanspreken op gedrag. Tegelijk moeten we beseffen dat er mensen zijn die dat goed en beschaafd kunnen terwijl er ook mensen zijn die dat niet kunnen. De vraag is waar dat aan ligt. Een interessante vraag, vind ik.'

Globaal kunnen we op drie niveaus naar deze problematiek kijken. Allereerst dat van de professionals, zoals de politie en onderwijzers. Zij moeten vaker een verhaal paraat hebben over de normatieve kanten van hun werk. Ze moeten grenzen stellen en weten waarom die gesteld worden.

Daarnaast is het gezin van belang. Opvoeding is voor negentig procent een zaak van voorleven. Het gedrag van ouders is hierin doorslaggevend. Als ze zeggen dat je niet mag roken, maar ze doen het zelf wel, dan is dat problematisch. Ouders moeten goed gedrag voorleven aan hun kinderen. Overigens hebben gezagsdragers in het algemeen een voorbeeldfunctie. Dat Balkenende bij het roddelprogramma *RTL Boulevard* zat, vond ik buitengewoon onverstandig, net als de bejegening van hem door Ali B. Dat gaat te ver. En dat vind ik niet als enige. Mensen lezen in zulke situaties goed af wat wel en wat niet kan.

Ten slotte is de vraag interessant hoe we in het publieke leven de maatschappelijke verbeelding zodanig vormgeven dat mensen meer aangereikt krijgen over goed en kwaad en de eigen verantwoordelijkheid. Mensen komen tegenwoordig met zoveel stromen van beelden in aanraking: die doen iets met mensen. 'Dit is een fascinerend probleem, waar ik zelf ook nog lang niet uit ben. Maar dat vergt een heel nieuw onderzoek. We staan nog maar aan de rand van dit landschap.'

In Holland staat een huis. En nog een. En nog een.

Door drs. Carlo van Dijk, planoloog en beleidsmedewerker Stedelijke Ontwikkeling bij de ChristenUnie Utrecht

Hoe komt het toch dat de vraag naar woningen blijft toenemen? In dit artikel schets ik de oorzaken en gevolgen van maatschappelijke trends voor de woningmarkt. Ik besluit met vijf aanbevelingen om de toenemende consumptie van woonruimte te beteugelen.

Gebrek en onbehagen

Vroeger waren veel dingen beter. Bijvoorbeeld omdat wijsgereen zoals Salomo er toentertijd nog genoeg mee namen om op een hoekje van het dak of in de woestijn te wonen in plaats van met een kijfachtige huisvrouw. Dat is tegenwoordig wel anders: de gemiddelde Nederlander is na het kijven met een bescheiden plekje om te wonen niet langer tevreden. Naast een verstoorde huisvrede neemt ook om andere redenen de behoefte aan (eigen) woonruimte sterk toe. En al decennialang slaagt Nederland er niet in de stijgende vraag naar woningen te accommoderen. En hoewel gelukkig nog niemand noodgedwongen op straat hoeft te leven, is dat is ook niet zo verwonderlijk. Uit de onlangs uitgebrachte *Bevolkingsmonitor 2006* van de gemeente Utrecht blijkt dat ongeveer 52 procent van inwoners van deze stad alleen woont¹. Dat betekent dat ongeveer 75.000 huishoudens uit slechts één persoon bestaan. Het is dan ook

niet vreemd dat Utrecht te kampen heeft met een lange wachtlijst voor bijvoorbeeld een huurwoning. Afhankelijk van de gekozen rekenmethode en wijk is de wachttijd voor een sociale huurwoning in de gemeente Utrecht gemiddeld zes jaar. Bij koopwoningen maakt juist de korte periode waarin een woning te koop staat (circa één maand) duidelijk dat de vraag naar woonruimte groot is.

Vanuit de wetenschap dat de stad Utrecht met zijn krappe woningmarkt niet uniek is en vanuit een gevoel van onbehagen over het hoge aantal inwoners dat alleen woont, heb ik mij verdiept in de maatschappelijke ontwikkelingen die tot de huidige situatie hebben geleid. In dit artikel geef ik in de eerste plaats aan over welke ontwikkelingen we het dan hebben. Daarna benoem ik enkele maatschappelijke vraagstukken die de resultante van die ontwikkelingen zijn en komen de dilemma's waarvoor de vragen ons plaatsen aan bod. Aan het einde van dit artikel doe ik ten slotte schuchter enkele handreikingen aan volksvertegenwoordigers en bestuurders om met deze problematiek om te gaan. Met dit alles hoop ik stof tot nadenken te leveren voor de meer fundamentele vraag welke hypotheek individuele wensen en belangen uiteindelijk mogen leggen op het collectieve belang en de duurzaamheid van de schepping.

Van samen naar ik

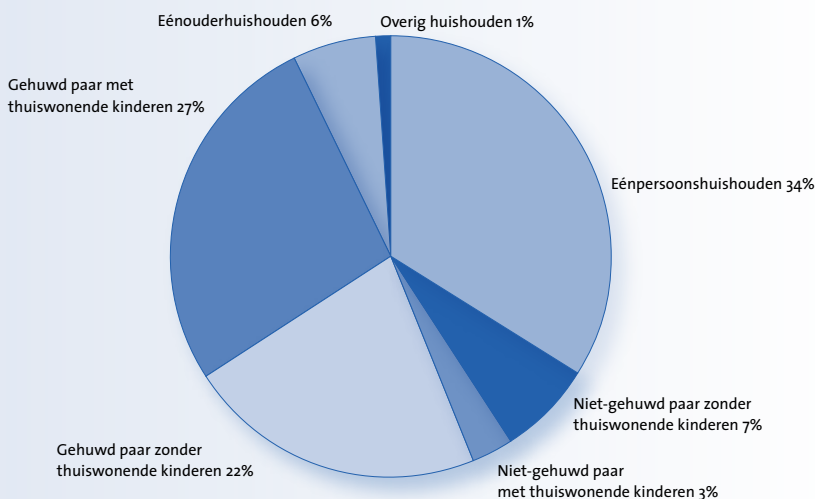
De toename van de vraag naar woningen is het gevolg van drie maatschappelijke trends die zich gedurende de twintigste eeuw hebben voorgedaan.

In de eerste plaats was er sprake van een *absolute groei van de bevolking*: gedurende de twintigste eeuw heeft de bevolking in omvang verdriedubbeld. Deze autonome groei heeft vanzelfsprekend tot een toename van de vraag geleid.

In de tweede plaats zijn *huishoudens steeds kleiner geworden*. Het aantal éénpersoonshuishoudens nam in

figuur 1

Aandeel type huishouden 2002

de vorige eeuw toe van 100.000 in 1900 tot 2,3 miljoen in 2000² (zie figuur 1). Momenteel bestaat ruim éénderde van de zeven miljoen huishoudens uit alleenstaanden. De verdrievoudiging van de bevolking ging dan ook gepaard met een verzesvoudiging van het aantal huishoudens. De toename van het aantal alleenstaanden verwijst naar de trend om met steeds minder personen in één huishouden te wonen. Er is met andere woorden sprake van 'gezinsverdunding'. In figuur 2 is te zien dat het gemiddelde aantal personen per huishouden gedurende de twintigste eeuw is teruggelopen van 4,8 rond 1900 tot 2,3 in 2000. In de stad Utrecht bestaat een gemiddeld huishouden tegenwoordig zelfs maar uit 1,9 personen. De verwachting is overigens dat dit getal zich landelijk zal stabiliseren tot net iets boven de twee.

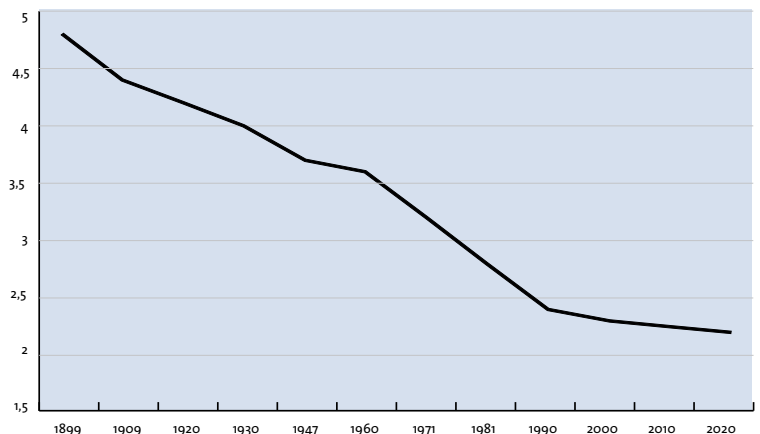
Gezinsverdunding (of: huishoudensverdunding) wordt veroorzaakt door twee onderliggende trends die op hun beurt weer het gevolg zijn van de enorme welvaartsgroei waarvan ons land de afgelopen decennia heeft geprofiteerd:

- In de eerste plaats heeft het gebruikelijke proletarische huwelijkspatroon ruimte gemaakt voor een veel dynamischere levensverloop. De hedendaagse jongere verlaat eerder dan voorheen op gemiddeld 23 jarige leeftijd het ouderlijk huis. In plaats van uit huis te trouwen, zoals redelijk gebruikelijk was, gaat hij eerst een paar jaar (alleen) op zichzelf wonen. Na het 25e levensjaar volgt een periode van (meestal ongehuwd) samenwonen, die net voor of net na het eerste kind met een huwelijk wordt 'bezegeld'. Een deel van deze relaties eindigt in een scheiding, waarna een nieuwe periode van samenwonen of een huwelijk volgt³. Op deze wijze duren relaties (al dan niet serieel) vervolgens tot op hoge leeftijd door, vanwege de steeds verder toenemende levensverwachting.
- Dat relaties tot op hoge leeftijd kunnen voortduren of worden aangegaan wordt veroorzaakt door de toegenomen levensverwachting. Hoewel de ouderdom nog steeds met gebreken komt, kunnen veel van deze gebreken toch van een oplossing worden voorzien. Het is daardoor voor veel ouderen mogelijk om tot op hoge leeftijd zelfstandig te blijven wonen. Illustratief in dat verband is dat het aantal plaatsen in institutionele huishoudens⁴ sinds het begin van de jaren tachtig is gedaald van circa 300.000 naar 220.000 in het jaar 2002.

De gevolgen van deze twee trends zijn helder: er is niet alleen op jongere leeftijd dan voorheen behoefte aan eigen woonruimte, maar de behoefte aan woonruimte is er ook gedurende een langere periode dan vroeger. Door gescheiden (echt)paren is er bovendien een vroeger marginale, maar tegenwoordig redelijk omvangrijke groep die op middelbare leeftijd een beslag legt op de beschikbare woningvoorraad.

figuur 2

Huishoudensomvang in de 20^e eeuw

Als gevolg van de absolute groei van de bevolking (die in de toekomst overigens steeds verder zal afnemen) en de gezinsverdunding zal het aantal huishoudens tot aan 2010 nog in ieder geval met ongeveer 120.000 per jaar groeien⁵. Er is echter nog een derde ontwikkeling die in dit kader van belang is. Parallel aan een toename van de kwantitatieve vraag is *de Nederlander namelijk ook steeds ruimer gaan wonen*. Deels als gevolg van de gezinsverdunding, deels als gevolg van de groter wordende woningen is het woonoppervlak per persoon daardoor enorm gegroeid. Het gemiddelde gezin uit 1900 bestond uit vijf personen en woonde in een woning van 50m². Per persoon consumeerden zij dus slechts 10m² woonoppervlak. Het gemiddelde huishouden bewoonde in 2000 echter een oppervlak van 160m², wat neer komt op een ruimtebeslag van maar liefst 65m² per persoon. Het aantal vierkante meters dat wordt bewoond is in een eeuw tijd dan ook verveelvoudigd⁶. Nu de groei van de bevolking tot stilstand lijkt te zijn gekomen en ook de trend tot gezinsverdunding zijn minimumgrens lijkt te bereiken, wordt de toename van de vierkante meters per persoon de belangrijkste factor achter de toenemende woningbehoefte. Illustratief in dat verband is dat het traditionele stapelbed verdwijnt, kinderen hun kamer niet meer met broertjes of zusjes hoeven te delen en de man niet langer als enige over een studeerkamertje beschikt. Ook binnen woningen krijgen kamers een individueel karakter.

Maatschappelijke vraagstukken

De toename van het aantal huishoudens, de gezinsverdunding en de toename van de woonruimte per persoon leiden tot een aantal maatschappelijke vraagstukken. Zonder volledig te willen zijn, stip ik hier vijf belangrijke aan.

1. *De vraag neemt sneller toe dan het aanbod*. Al sinds de wederopbouw kampt Nederland met het verschijnsel dat de woningbouwproductie de steeds groeiende vraag naar woonruimte niet bij kan houden. De afgelopen jaren is er veelvuldig gediscussieerd over

de achterblijvende realisatie van nieuwbouw. De Provinciale Staten van Utrecht hebben bijvoorbeeld een uitgebreid onderzoek laten verrichten naar de bouwstagnatie in de provincie⁷. Als gevolg van de krapte op de woningmarkt groeien de vaak toch al lange wachtlijsten voor huurwoningen en blijven de prijzen van koopwoningen stijgen.

2. *Het beslag op de ruimte ten behoeve van wonen neemt toe.* In het genoemde provinciale onderzoek wordt ervan uitgegaan dat er in de provincie Utrecht de komende tien jaar ongeveer 75.000 woningen worden gebouwd. Deze woningen zullen lang niet allemaal binnen de bestaande bebouwing kunnen worden ingepast. Er zal daarom naar uitleglocaties moeten worden gezocht. Op dit punt staan de noodzaak tot woonruimte en de wens om natuur- en cultuurlandschap te behouden vaak loodrecht tegenover elkaar. Een voorbeeld daarvan is de bouw van woningen binnen het Groene Hart. Recentelijk is aangetoond praktisch blijkt het toch moeilijker gedaan dan gezegd om dit gebied van nieuwbouw te vrijwaren⁸.
3. *Het draagvlak voor voorzieningen neemt af.* In de stad Utrecht heeft de gezinsverdunding er toe geleid dat het relatieve gebruik van het busvervoer geleidelijk aan afneemt. Minder personen per huishouden betekent immers ook een extensivering van de woondichtheid, waardoor het vraagpotentieel binnen de verzorgingsgebieden van voorzieningen daalt.
4. *Het energieverbruik neemt explosief toe.* De gezinsverdunding gaat niet gepaard met een evenredige afname van bijvoorbeeld het aantal huishoudelijke apparaten. Net als een gezin dat uit vijf personen bestaat, beschikt ook een eenpersoonshuishouden over één koelkast. De toename van het aantal huishoudens gaat dan ook gepaard met een relatief nog grotere stijging van de consumptie.
5. *Mensen voelen zich steeds vaker eenzaam.* Maar liefst 59 procent van de laagopgeleiden in de stad Utrecht voelt zich matig tot zeer sterk eenzaam. Gemiddeld voelt eenderde van de Utrechters zich wel eens eenzaam⁹. Dat mensen zelfstandige woonruimte hebben blijkt dan ook nog geen garantie voor een gelukkig bestaan.

Dilemma's

De genoemde maatschappelijke vraagstukken plaatsen ons voor een dilemma. Niemand zal het immers wenselijk vinden om in reactie op vijf aangesneden knelpunten de inwoners van dit land van staatswege te dwingen om langer thuis te blijven wonen, alleenstaanden te verplichten om huisgenoten te vinden, ouderen te verplichten om een kleine kamer in een bejaardenhuis te gaan wonen of echtparen verbieden te scheiden.

Wel maken de constatering de vraag relevant hoe hoog de prijs mag zijn die de samenleving kan, mag en wil

betalen voor de vrijheid van de afzonderlijke individuen. Met het recente verkiezingscredo van de ChristenUnie (*Duurzaam voor elkaar*) in het achterhoofd, behoeven bijvoorbeeld de volgende vragen een antwoord:

- Mogen mensen ongelimiteerd profiteren van welvaarts-groei, ook als daardoor het beslag op ruimte en energie onevenredig toeneemt?
- Hoeveel mogen de verbroken relaties tussen voormalige geliefden de gemeenschap aan geld en ruimte kosten?
- Wat is de waarde van het per sé zelfstandig laten wonen van ouderen, afgezet tegen de breed ervaren eenzaamheid?

Sommige vragen zijn bekend. Andere zijn gevaarlijk, omdat ze ook op een te gemakkelijke manier beantwoord kunnen door bijvoorbeeld ook vanuit solidariteitsoverwegingen genomen maatregelen uit te leggen als het consumeren van individuele vrijheid. Op individuele schaal zijn oorzaak en gevolg bovendien niet altijd zo duidelijk aanwijsbaar (en eventueel verwijtbaar) als op macroniveau. Vast staat in ieder geval dat het ombuigen van alle genoemde maatschappelijke trends te weinig recht doet aan de weerbarstige werkelijkheid. Evenmin is niets doen echter een optie. Vanuit die wetenschap wil ik nu enkele handvaten aanreiken om met de geconstateerde problematiek om te gaan. De suggesties richten zich vooral op het beteugelen van de woonruimte per hoofd van de bevolking.

Aanbevelingen

1. *Woonruimtegebruik fiscaliseren.* Op dit moment is de waarde van de woning de grondslag voor de OZB-belasting. Vanuit het oogpunt van 'de vervuiler betaald' kan ervoor worden gekozen om niet langer belasting te heffen over de (vaak omstreden) waarde van de woning, maar over het beslag dat deze legt op de ruimte.
2. *Bouw meer specifieke starterswoningen.* Starterswoningen kenmerken zich door een lagere prijs en kleiner woonoppervlak. Ze zijn daarmee betaalbaar, maar ook groot genoeg voor de jongvolwassenen die zich op de woningmarkt begeven. Tegelijkertijd wordt op deze manier voorkomen dat jongeren zich massaal op het sociale huursegment van de woningmarkt storten en die woningen bezet houden. Ook daar is immers een aanzienlijke wachtlijst. De kleinere woningen nemen minder ruimte in beslag. Doordat jongeren meestal lagere eisen aan de woning stellen is het ook mogelijk om de dichtheid van de woningen te intensiveren. Het totale ruimtebeslag wordt daarmee verder verkleind.
3. *Dubbel ruimtegebruik als voorwaarde in plaats van optie.* De afgelopen jaren is er veel aandacht geweest voor inbreiding. Lang niet altijd is bij de herontwikkeling van inbreidingslocaties ook daadwerkelijk

alles op alles gezet om op een creatieve manier (dubbel)gebruik te maken van de beschikbare ruimte. Inmiddels zijn er echter talloze voorbeeldprojecten waaruit inspiratie kan worden opgedaan. Niet alleen kan door dubbel ruimtegebruik de openbare ruimte daadwerkelijk worden gespaard, ook kan door omgevingsbesparend bouwen het open landschap zoveel mogelijk worden behouden

4. Alternatieve woonvormen stimuleren:

- a. Specifiek met het oog op de gezinsverdunding kunnen corporaties en overheden meer aanbod genereren met betrekking tot vormen van gemeenschapswonen. Terwijl deze woonvorm enkele decennia geleden uitsluitende was voorbehouden aan communes met een ongezonde levensstijl, zijn er tegenwoordig diverse geslaagde voorbeelden van gemeenschappelijk opgezette woonprojecten. In Leidsche Rijn wordt momenteel bijvoorbeeld een vorm van gemeenschapswonen gerealiseerd via particulier opdrachtgeverschap. Deze vorm van gemeenschapswonen wordt ook steeds vaker door en voor ouderen gekozen. Succesvolle projecten hebben het voordeel van een efficiënter gebruik van de woningvoorraad en een lager beroep op hulpverlening. Daarom kunnen initiatieven voor woongroepen voor ouderen en voor projecten van de belangenvereniging *Centraal Wonen* dan ook meestal rekenen op steun van de overheid. Deze vorm van wonen is in Denemarken en Israël overigens al populair.
 - b. Bij kangoeroewoningen gaat het om twee zelfstandige woningen die inpandig met elkaar verbonden zijn. Vanuit de hoofdwoning kan vervolgens zorg worden verleend aan de kleinere (meestal nultreden)woning. Door middel van dit concept kan het verlenen van mantelzorg worden vergemakkelijkt en kunnen zorgbehoevende ouderen toch zelfstandig blijven. Het voordeel van deze woonvorm is dat door stapeling en/of door de kleinere omvang van de zorgwoning relatief weinig ruimte wordt gebruikt. Hoewel deze woonvorm volgens woonwensonderzoeken op een grote belangstelling zou mogen rekenen, worden er als gevolg van ingewikkelde administratieve procedures en risico's weinig kangoeroewoningen of varianten daarop gerealiseerd. Een beleidsopgave is dan ook om de bureaucratische rompslomp te verminderen en bij de woningtoewijzing meer rekening te gaan houden met zorgrelaties.
5. Belangrijker dan de hiervoor genoemde (instrumentele) maatregelen is het echter om de oorzaken van *gezinsverdunding aan te pakken*. Het eerder zelfstandig wonen van jongeren en het de toegenomen leeftijdsverwachting hoeven het daarbij niet te ontgelden. Des te meer inzet is echter gewenst om gezinnen hecht en heel te houden.

Het aanbieden van huwelijks therapie door de (gemeentelijke) overheid, zoals begin dit jaar voorgesteld door de ChristenUnie-fractie in Veendam en in enkele andere landen (VS, Noorwegen) al gebruikelijk, kan daarvoor een begin zijn. Dergelijke initiatieven dienen natuurlijk wel een breder en belangrijker doel dan alleen het probleem van de woningmarkt. Het is dan ook pure noodzaak om aanvullende beleidsmaatregelen uit te werken die bijdragen aan dit doel om gezinnen te versterken.

Slot

Het gevaar bij het beschrijven van gebeurtenissen op macroniveau is om in mineur te eindigen vanwege de ongrijpbaarheid van de ontwikkelingen. Wat dat betreft hoeven we echter ook weer niet te overdrijven. Ondanks het feit dat eenderde van alle huishoudens uit één persoon bestaat, woonde in 2000 nog steeds driekwart van de Nederlanders in gezinsverband. In een toekomstverkenning over mobiliteit in het Verenigd Koninkrijk schetsen Lyons c.s.¹⁰ een scenario waarin gemeenschapswaarden herleven (overigens vooral onder invloed van de familiewaarden die migrantengroepen naar het land brengen). Dit scenario scoort permanent het slechtst op alle economische aspecten. Maar wellicht raakt de tijd er steeds meer rijp voor dat de maatschappij een mindere economische groei voor lief neemt in ruil voor het aangaan en behouden van duurzame relaties. In ieder geval moet de inzet van de ChristenUnie daarop altijd gericht zijn. Wij weten dat de mens niet is gemaakt om alleen te zijn: slechts in relatie met de ander kan hij tot zijn bestemming komen. 'Individualisme' in die zin van het woord verwijst naar de maximale ontplooiingskansen voor mensen om hun talenten en gaven te benutten en voorkomt dat het woord een synoniem wordt van 'eenzaamheid'.

Literatuur/noten

- 1 Gemeente Utrecht (2006), *Bevolking van Utrecht per 1 januari 2006*, p. 55.
- 2 VROM (2005), *Woningmarktverkenningen*, p. 20.
- 3 Van 'gauw een ander weer gedaan' is overigens geen sprake. Gebroken relaties hebben een bijzonder grote impact op de psyche van mensen: van de vrouwen die definitief geen vaste relatie willen en in het verleden getrouwd zijn geweest, geeft ruim de helft aan dat een relatie veel problemen geeft en dat de slechte ervaringen een rol hebben gespeeld in de keuze om alleen te blijven, aldus De Graaf en Loozen op *CBS Webmagazine* (13 februari 2006).
- 4 Naast verzorgingstehuizen gaat het hier ook om kindertehuizen, revalidatiecentra en gevangnissen.
- 5 VROM (2005), *Woningmarktverkenningen*, p. 20.
- 6 Thomsen, A. (2002), *De waarde van het bestaande, 10 redenen voor renovatie*. Verhaal gehouden op symposium te Utrecht op 28 februari 2002.
- 7 Provincie Utrecht (2006) *Bouwstagnatie in Utrecht: de feiten*, p. 16.
- 8 RIGO Research en advies (2006), *Woningbouwopgave in het Groene Hart*.
- 9 GG&GD Utrecht (2006) *Volksgezondheidmonitor Utrecht 2005. Themarapport preventie volwassenen en ouderen*, p. 18 & 31.
- 10 Lyons c.s., G. (2000). *Society and Lifestyles, Transport Visions*.

Burgerparticipatie in de buurt¹

Door drs. Bernadette van den Berg, beleidsmedewerker BestuurdersVereniging

Begrippen als 'burgerparticipatie' en 'sociale cohesie' worden veel gebruikt door politici en beleidsmakers als het gaat om buurtbeleid. De reden daarvoor is dat door burgerparticipatie in de buurt, de buurt veiliger wordt en de kwaliteit van de leefomgeving wordt verbeterd. In dit artikel worden handvatten gegeven om burgers te betrekken bij hun buurt.

Inleiding

De laatste tijd is er in Nederland veel aandacht voor buurt- en wijkbeleid, en dan voornamelijk op het gebied van het betrekken van burger daarbij, oftewel burgerparticipatie. 'Burgerparticipatie' is een breed begrip dat veel gebruikt wordt. Zo heeft de Nationale Conventie in haar onlangs verschenen rapport² voorgesteld dat burgers die zich inzetten voor de maatschappij recht zouden moeten hebben op een belastingkorting. En het is niet toevallig dat het eerste prestatieveld (er zijn er negen geformuleerd) van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) het bevorderen van de sociale samenhang in en leefbaarheid van dorpen, wijken en buurten omvat.

Maar wat is burgerparticipatie nou precies en wat moet je ermee als bestuurder? In dit artikel wordt nader ingegaan op burgerparticipatie in samenhang met buurtbeleid en de verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en burgers. Daarbij wordt allereerst ingegaan op de vraag waarom burgerparticipatie als een geliefd 'beleidsinstrument' wordt gezien, waarbij ook vormen van burgerparticipatie beschreven worden. Vervolgens wordt ingegaan op de vraag hoe je burgers zover krijgt dat ze participeren in de buurt. Tot slot wordt beschreven hoe ChristenUnie-raadsleden aankijken tegen de verantwoordelijkheid van de lokale overheid in relatie tot burgerparticipatie.

Vormen van burgerparticipatie

Onder burgerparticipatie in de buurt wordt verstaan dat burgers deelnemen aan buurtprojecten. Burgers kunnen op verschillende manieren participeren in de buurt. Zo kunnen ze

- betrokken zijn bij de *besluitvorming* rond buurtbeleid
- betrokken zijn bij de *uitvoering* van beleid
- eigen *initiatieven* nemen.

Betrokkenheid bij de besluitvorming houdt in dat burgers meedenken en/of meebeslissen rond beleidvorming, zoals vormen van inspraak. Ze kunnen op verschillende momenten betrokken worden bij de besluitvorming rond buurtbeleid, bijvoorbeeld in de ontwerpfase of in de besluitvor-

mingsfase. Betrokkenheid bij de uitvoering van beleid houdt in dat burgers helpen bij de uitvoering: zo kunnen ze helpen bij het inrichten van een speeltuin of een deel van het groen onderhouden.

Burgers kunnen echter ook betrokken zijn bij zowel de besluitvorming als de uitvoering van beleid. Zo zullen burgers eerder meewerken aan de uitvoering van beleid als ze op de een of andere manier betrokken zijn geweest bij de besluitvorming.

Naast deze vormen van participatie kunnen burgers zelf initiatieven nemen om tot beleid te komen. Ze bedenken zelf een plan en voeren het eventueel ook zelf uit. Ze hebben de overheid daarbij echter vaak nodig, omdat deze de middelen heeft om het beleid uit te voeren.

Eigen initiatieven van burgers verkleinen de afstand tussen burger en politiek.

Elk van deze vormen van participatie vraagt een eigen aanpak. Het is daarom belangrijk om eerst te kijken waar je burgers bij wilt betrekken: is dat bij de besluitvorming, bij de uitvoering, of bij beide? Ook moeten gemeenten nadenken op welke manier ze burgers de ruimte kunnen geven om met eigen initiatieven te komen. Hier kunnen beleidsinstrumenten voor bedacht worden, zoals een wijk- of buurtbudget.

Waarom burgerparticipatie?

Burgerparticipatie wordt om meerdere redenen als wenselijk gezien. Zo wordt burgerparticipatie gezien als een middel om burgers verantwoordelijkheid te laten nemen voor hun omgeving. Het huidige kabinet Balkenende heeft het in dat kader over 'eigen verantwoordelijkheid' in haar regeringsverklaring. De ChristenUnie spreekt daarentegen over 'onderlinge verantwoordelijkheid'. Beide concepten

hebben als uitgangspunt dat het wenselijk is dat burgers verantwoordelijkheid nemen voor hun omgeving. Burgers hebben immers niet alleen rechten, maar ook plichten. Voordelen van betrokkenheid van burgers bij de *besluitvorming* zijn onder andere dat de kwaliteit van het beleid verbeterd en dat het draagvlak voor het beleid vergroot wordt. Zo weet een buurtbewoner vaak beter dan een gemeenteambtenaar waaraan behoefte is in de buurt. Ook kan door betrokkenheid van burgers de doorlooptijd van projecten verkort worden. Het begrip tussen verschillende doelgroepen voor hun verschillende standpunten zal toenemen.

Als burgers betrokken zijn bij de *uitvoering* van beleid kan dat kosten besparen en is het gemakkelijker om draagvlak te vinden voor beleid. Ook zullen burgers de buurt hierdoor meer als hun buurt beschouwen.

Voordelen van eigen *initiatieven van burgers* zijn dat ze de afstand tussen burger en politiek verkleinen en dat de relatie tussen burger en politiek er zelfs door kan verbeteren. Bovendien hebben burgers soms ideeën die niet bij gemeenteambtenaren opkomen omdat burgers veel dichterbij de praktijk staan. Zo kan een brug geslagen worden tussen ideeën in de samenleving en discussies in de gemeenteraad. Ook biedt het burgers de mogelijkheid om buiten verkiezingen om onderwerpen op de lokale politieke agenda te plaatsen. Bovendien kan het leiden tot verrassende oplossingen voor oude problemen en bijdragen aan een gezonde sociale infrastructuur. Het is belangrijk dat er goed wordt omgegaan met initiatieven van burgers, anders kan dat een averechts effect hebben op de relatie tussen burger en politiek. Een voorbeeld van een beleidsinstrument om burgers te stimuleren tot het

nemen van initiatief is het als gemeente beschikbaar stellen van een klein (wijk)budget voor burgers die een goed plan hebben voor hun buurt. Er moeten wel voorwaarden gesteld worden door de gemeente, zoals: buurtgenoten moeten het idee ondersteunen (door middel van handtekeningen) en er moet een projectplan aangeleverd worden. Burgerparticipatie in de buurt draagt ook bij aan de veiligheid en de kwaliteit van de leefomgeving in de buurt. Het lukt de overheid zelf niet om alle aspecten van de kwaliteit van de leefomgeving en de veiligheid te verbeteren. Een idee achter burgerparticipatie in de buurt is dat het de sociale cohesie in de buurt vergroot, doordat burgers met elkaar in contact komen en samen gaan werken. Wanneer er sprake is van een vorm van gemeenschap in de buurt (sociale cohesie) dan kan dit op verschillende manieren bijdragen aan de veiligheid en de kwaliteit van de leefomgeving. In gemeenschappen heersen altijd bepaalde normen en waarden. Daardoor zullen buurtbewoners elkaar eerder aanspreken bij bijvoorbeeld het verwaarlozen van de buurt en ook zullen ze meer op elkaar letten, wat het gevoel van veiligheid kan vergroten. Ook het feit dat je mensen in de buurt kent, geeft een veilig gevoel.

Hoe krijg je burgers zover dat ze participeren in de buurt?

Het klinkt allemaal heel mooi om burgers te betrekken bij de buurt. In de praktijk blijkt het echter moeilijk om burgers zover te krijgen. Door de toegenomen individualisering hebben veel mensen zich teruggetrokken achter hun eigen voordeur. Toch zijn er handvatten te geven voor het betrekken van burgers.

1. Verwezenlijken van doelen

Mensen zijn eerder geneigd iets te doen voor de buurt als ze daarmee doelen kunnen verwezenlijken. Er zijn twee soorten doelen van het meedoen aan activiteiten voor de buurt:

- a. Instrumentele doelen. Deze zijn functioneel voor de participant. Hierbij kan gedacht worden aan het nut dat een bewoner ontleent aan de nieuwe speeltuin die mede dankzij zijn of haar participatie is gekomen. Instrumentele doelen zijn dus doelen waarbij nut wordt ontleend aan de verbetering van de leefomgeving.
- b. Sociaal-expressieve doelen. Iemand doet mee zonder doel buiten de participatie: de interactie met buurtgenoten is een doel op zichzelf.

De doelen kunnen overigens ook gezamenlijk nagestreefd worden door activiteiten die beide soorten doelen hebben³.

Enkele voorbeelden van doelen die burgers kunnen hebben met het participeren in hun buurt zijn het vergroten van hun autonomie, bijdragen aan de verbetering van de eigen leefomgeving of hun gemeenschappelijke omstandigheden. Door zelf te participeren kan dit gerealiseerd worden. Nog een motief om te participeren kan zijn dat ze hun ontplooiingsmogelijkheden willen vergroten of vorm willen geven aan burgerschap.

2. Sociale cohesie in de buurt

Naast het feit dat onderlinge contacten in de buurt een doel kunnen zijn voor mensen om mee te doen in de buurt, kan het ook een middel zijn om mensen betrokken te krijgen. Het sociale netwerk van mensen in de buurt is om twee redenen van belang voor participatie in de buurt. Het heeft een rekruteringsfunctie en motivatiefunctie. Men kan uit het sociale netwerk deelnemers werven (rekruteringsfunctie) en het netwerk kan iemand een motivatie geven om mee te doen (motiveringsfunctie). De kwaliteit van de sociale contacten is daarbij van belang. Zo zijn mensen eerder bereid tot participatie bij projecten met betrekking tot de fysieke omgeving als er een *sense of community* (=gemeenschapsgevoel) in de buurt heerst⁴. Beleid moet daarom gericht zijn op het bevorderen van onderlinge contacten in de buurt. Dit kan door ontmoetingsgelegenheden te creëren, maar ook door burgers mee te laten doen in de buurt. Hierbij kan gedacht worden aan een buurtschoonmaakactie. Hierdoor leren burgers elkaar eerder en beter kennen. Zo kan een vorm van gemeenschap ontstaan, met een patroon van normen en waarden. Dit voorkomt bijvoorbeeld dat sommige mensen profiteren van het werk van andere mensen. Ook wordt ander ongewenst gedrag, zoals vandalisme, eerder gecorrigeerd als er normen en waarden heersen die dit afkeuren.

3. Mate van gebondenheid aan de buurt

De mate van gebondenheid aan de buurt is een andere belangrijke voorwaarde voor betrokkenheid van burgers

bij hun buurt. Als burgers meer gebonden zijn aan hun buurt zullen ze eerder bereid zijn in de buurt te investeren. Zo zijn ouders met kinderen en mensen met een koopwoning eerder bereid om wat te doen in de buurt. Men kan 'mate van gebondenheid aan de buurt' ook definiëren als de tijd die mensen in de buurt doorbrengen. Jongeren en ouderen brengen meer tijd door in de buurt dan anderen. Daardoor hebben ze meer contacten met burens dan andere leeftijdsgroepen⁵. Ook families met kinderen en vrouwen brengen veel tijd door in de buurt en hebben om die reden ook meer contacten met burens. Omdat vaak de vrouw het meest in de buurt aanwezig is, zijn vrouwen meer dan mannen gebonden aan de buurt. Als mensen niet over vervoer beschikken of hun leeftijd niet toelaat dat ze contacten buiten de buurt kunnen opzoeken, zullen mensen eerder contacten in de buurt zoeken. Wanneer mensen geen relationele alternatieven buiten de buurt hebben, zoeken ze eerder contacten in de buurt⁶.

Visie ChristenUnie-raadsleden op verantwoordelijkheid van de lokale overheid

In 2005 heeft ondergetekende onderzoek⁷ gedaan onder de ChristenUnie-raadsleden. Er is onderzocht welke visie ChristenUnie-raadsleden hebben op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen lokale overheid en burgers en hun visie op de verantwoordelijkheid van de lokale overheid als het gaat om het betrekken van burgers bij hun buurt. Uit dit onderzoek bleek dat raadsleden van de ChristenUnie over het algemeen niet afwijzend tegenover participatie van burgers in de buurt staan. Als het gaat om de verantwoordelijkheidsverdeling tussen burgers en overheid vinden de raadsleden dat burgers bij zaken als de organisatie van buurthuizen, buurtfeesten, buurtbarbecues, sportverenigingen, kunst in de buurt, speelvoorzieningen betrokken moeten worden, of zelfs zelf het initiatief daartoe moeten nemen. Ook vinden de raadsleden dat burgers een zekere mate van eigen verantwoordelijkheid hebben voor hun buurt, vooral als het gaat om (eerderegenoemde) zaken als de organisatie van het buurthuis en het organiseren van buurtbarbecues, buurtfeesten, het onderwijs en de inrichting van het groen. Enkele zaken waarvan raadsleden vinden dat ze echt door de overheid geregeld moeten worden, zijn het inrichten van groenvoorzieningen, het onderhoud van het groen, het ophalen van het huisvuil en het onderwijs. Als gekeken wordt naar de gewenste mate van burgerparticipatie (met behulp van de participatieladder: informeren, consulteren, adviseren, co-produceren, mee-beslissen) dan vinden ze iets wat tussen 'adviseren' en 'co-produceren' in zit. Dit typeert de visie van de raadsleden: burgers moeten zeker meedenken, zij wonen tenslotte in de buurt, maar de lokale overheid blijft eindverantwoordelijk.

De meeste raadsleden vinden het duidelijk een overheids-taak om burgers te betrekken bij hun buurt. De overheid moet volgens hen burgers activeren om betrokken te zijn bij hun buurt, zowel als het gaat om buurtbeleid als het uitvoeren van beleid.

Als het gaat om de rolverdeling tussen overheid en burgers in de buurt valt op dat raadsleden meer voor participatie van burgers zijn dan voor het overhevelen van verantwoordelijkheden van de overheid naar burgers. De raadsleden zijn bereid de verantwoordelijkheid voor ontspanningsfaciliteiten wel deels over te dragen aan burgers, terwijl ze dat niet willen voor huishoudelijke taken, zorgtaken en beleidstaken in de buurt.

Raadsleden vinden een wijkraad en inspraakavonden goede manieren om burgers te betrekken bij de besluitvorming in hun buurt. Verder vindt het merendeel dat buurtbetrokkenheid niet iets eenmaligs moet zijn en dat niet telkens dezelfde burgers uit de buurt betrokken moeten zijn bij de besluitvorming rond hun buurt. Er is gezocht naar een verklaring voor het feit dat de raadsleden voor sommige zaken meer verantwoordelijkheid aan burgers willen geven dan voor andere zaken. Het lijkt er op dat de raadsleden bij hun overwegingen het risicoprofiel van een bepaalde voorziening meenemen. Hiermee wordt de schade bedoeld die kan ontstaan als beleid niet goed uitgevoerd wordt. Zo heeft het organiseren van een buurtbarbecue een veel lager risicopotentieel dan het onderwijsbeleid. Als het risico op schade laag is zijn raadsleden eerder geneigd burgers meer verantwoordelijkheid te geven en meer te laten participeren.

Aanbevelingen voor de ChristenUnie

1. Ontwerp beleid waar burgers er belang bij hebben om te participeren

Het nastreven van doelen is een belangrijk motief voor gedrag. Burgers moeten er een belang bij hebben om te participeren. Beleid dat de ChristenUnie nastreeft, is erop gericht dat burgers ook iets voor een ander doen. Hoewel dit tegenstrijdig lijkt met het eerder genoemde eigenbelang hoeft dit niet onverenigbaar te zijn. De ChristenUnie moet beleid ontwerpen waarbij burgers er belang bij hebben om iets voor een ander te doen. Dit kan door ervoor te zorgen dat burgers, door iets voor een ander te doen, sociaal welzijn ondervinden. Doordat ze een ander helpen kunnen burgers zich bijvoorbeeld nuttig voelen en waardering ontvangen. Belangrijk daarbij is dat de overheid geen initiatieven van burgers overneemt: als de overheid een initiatief van burgers 'afpakt' en er zelf mee aan het werk gaat dan kan dat burgers erg demotiveren om met het initiatief door te gaan⁸.

2. Richt de gemeentelijke organisatie zo in dat deze ingesteld is op burgerparticipatie

De gemeentelijke organisatie moet daarnaast goed ingesteld zijn op initiatieven van burgers. Zo zouden gemeen-

ten een potje met geld voor burgerinitiatieven beschikbaar kunnen stellen om het eigen initiatief van burgers te stimuleren. Daarnaast zou een protocol voor de behandeling van burgerinitiatieven klaar moeten liggen.

3. Werk samen

De ChristenUnie-raadsleden moeten de gemeentelijke organisatie er toe bewegen om met andere organisaties, zoals wooncorporaties, te gaan samenwerken om burgerparticipatie te bevorderen. Ook kunnen raadsleden de kerken betrekken bij het buurtwerk⁹. In kerken is immers vaak al sprake van een vorm van gemeenschap.

4. Versterk de sociale cohesie in de buurt

Onderlinge contacten in de buurt zijn erg belangrijk. Zo kunnen mensen via hun sociale netwerk in de buurt gemotiveerd raken om mee te doen aan buurtactiviteiten. Ook kan het de kwaliteit van de leefomgeving en de veiligheid vergroten. Buurtactiviteiten kunnen onderlinge contacten te versterken. Hierbij kan gedacht worden aan een buurtbarbecue of een grote schoonmaakactie van de buurt, georganiseerd door buurtbewoners. Ook kan gedacht worden aan beleid dat ervoor zorgt dat burgers met elkaar in contact komen, door ontmoetingsgelegenheden te creëren, zoals buurthuizen, speeltuinen, cursussen of het winkelcentrum. Een andere manier om de onderlinge contacten tussen burgers te bevorderen is burgers te stimuleren om lang in een buurt te blijven wonen en een koopwoning te nemen in plaats van een huurwoning.

Ten slotte

Uiteraard is er veel meer te zeggen over dit onderwerp.

Als u over dit onderwerp verder wilt discussiëren

dan kunt u terecht op het bestuurdersforum:

<http://intranet.christenunie.nl/forum>. Daar is een onderwerp

geopend waar bestuurders met elkaar kunnen van gedachten kunnen wisselen over dit onderwerp. Als u zelf uitgewerkte ideeën/moties/notities hebt, dan kunt u deze mailen naar: bernadettevandenbergh@christenunie.nl.

Wij plaatsen deze dan op het intranet voor bestuurders.¹⁰

1 Dit artikel is een verkorte versie van de doctoraalscriptie *Participatie in de buurt. Onderzoek naar burgerparticipatie en rol van de lokale overheid daarbij*.

Door drs. B. van den Berg-Slagter (2006).

2 *Hart voor de publieke zaak, aanbevelingen van de Nationale Conventie voor de 21e eeuw*, 2006.

3 Edwards & Booth (1973), *Social participation in urban society. Introduction to social participation*.

4 Zanetell & Knuth (2004), Participation Rhetoric or community-based management reality? In: *World development* (p.793-807).

5 Campbell & Lee (1992), Sources of personal Neighbor networks: Social integration, Need or Time? In: *Social Forces* (p.1077-1100).

6 De Vos & Knol (1994), Leefstijlovereenkomst, buurtcontacten en sociaal welzijn: een rationele keuze-benadering. In: *Sociologische gids* (p.289-307).

7 Er hebben 180 raadsleden meegewerkt aan het onderzoek (een schriftelijke enquête, verstuurd aan 371 raadsleden). Dit is een respons van 48,5%.

8 Ostrom (1990), *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*.

9 Roorda-Lukkien, Jager-Vreugdenhil & Kuiper (2006), *Kerk en caritas*.

10 Graag wil ik via deze weg alle (oud-)raadsleden bedanken voor hun medewerking aan het onderzoek. Ik hoop via dit artikel handvatten te hebben gegeven voor het (verder) vormgeven van burgerparticipatie in uw gemeente.

Kanttekeningen bij de Conventie

Opmerkingen bij de procedure tot wijziging van de Grondwet

Door drs. Frits A.J.Th. Kalberg, staatsrechtdeskundige

De Nationale Conventie heeft een voorstel gedaan om de procedure tot wijziging van de Grondwet te vereenvoudigen. Aan deze beoogde wijziging bestaat echter geen behoefte, omdat zij geen verbetering inhoudt ten opzichte van de geldende procedure. De versoepeling verdraagt zich bovendien niet met de uitgangspunten voor grondwetswijzigingen.

Inleiding

De Grondwet moet een document van het volk worden. Althans, dat vond minister Pechtold van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties ten tijde van het Tweede Kabinet Balkenende. Om dit te bereiken wilde hij de procedure om de Grondwet te wijzigen korter en eenvoudiger maken. Bij het Instellingsbesluit van de Nationale Conventie van genoemde minister d.d. 22 december 2005 werd aan de Conventie de opdracht gegeven voorstellen te doen voor de inrichting van het nationale politieke bestel. Die voorstellen moesten bijdragen aan het herstel van vertrouwen tussen burger en politiek. Daarbij diende de Conventie onder meer aandacht te besteden aan de wijze waarop de Grondwet kan worden veranderd.

De huidige regeling voor grondwetsherziening heeft gedurende de afgelopen anderhalve eeuw bewezen voortreffelijk te functioneren.

In haar onlangs gepubliceerde rapport beveelt ook de Conventie de procedure van grondwetswijziging te versoepelen. Het is echter maar de vraag of dat gewenst is. In dit artikel laat ik zien hoe de huidige herzieningsprocedure eruit ziet en wat de achtergronden daarvan zijn. Vervolgens toon ik aan dat het voorstel van de conventie geen verbetering is ten opzichte van de huidige procedure.

Slechte ervaringen met de Grondwet

In de revolutionaire periode tussen 1798 en 1805 had men slechte ervaringen met de Grondwet opgedaan. Meerdere keren had men een nieuwe Grondwet gekregen; de

laatste van 1806 werd door Koning Lodewijk Napoleon autoritair ingevoerd. In 1813 wilde men een permanente staatsinrichting, die niet door een grill, hetzij van de vorst, hetzij van de volksvertegenwoordiging, kan worden omvergeworpen. Daarnaast zag men terdege in, dat men ruimte moest laten voor het aanbrengen van wijzigingen in de Grondwet. Zoals Roëll het in de Grondwetscommissie van 1814 uitdrukte, moest de wijzigingsprocedure noch te zwaar, noch te gemakkelijk worden gemaakt. Aan deze overweging danken we de bijzondere regeling voor grondwetsherziening, die gedurende anderhalve eeuw naar haar strekking in wezen ongewijzigd is gebleven en die in dat lange tijdperk heeft bewezen aan zijn doel voortreffelijk te beantwoorden. Nederland wordt dan ook gerekend tot de stabiele constitutionele regimes.

De Grondwet is van hogere orde

Het beginsel dat de Grondwet tegenover de gewone formele wetten van hogere orde is, vinden we uitgedrukt:

- in de naam 'Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden';
- in de eis dat de Koning, de ministers, de staatssecretarissen en de leden van de Staten-Generaal een eed van trouw aan de Grondwet afleggen;
- in de speciale procedure, die zwaarder is dan de procedure om tot vaststelling of wijziging van een gewone formele wet te geraken;
- in artikel 140 van de Grondwet, waarin is bepaald, dat bestaande wetten en andere regelingen en besluiten, die in strijd zijn met een verandering in de Grondwet, gehandhaafd blijven, totdat daarvoor overeenkomstig de Grondwet een voorziening is getroffen. Uit dit

voorschrift volgt, dat de Grondwet boven de gewone wet staat; deze moet immers zo nodig daaraan worden geconformeerd.¹

Juist omdat de Grondwet een wet van hogere orde is, is het niet de bedoeling om regelmatig veranderingen in de Grondwet te stimuleren maar eerder om een gegroeide praktijk vast te leggen en stabiliteit te garanderen. Deze gedachte is op fraaie wijze vertolkt door professor A.A.H. Struijcken. De Grondwet, aldus deze staatsrechtsgeleerde, is een stuk werkelijkheid in de geest en het leven van ons volk. “Het volk beschouwt de Grondwet als het document, waarin de hoofdmomenten van zijne staatkundige ontwikkeling uitdrukking hebben gevonden, de resultaten van den staatkundige strijd in het verleden telkenmale zijn neergelegd en waarin het ook voor het heden en de toekomst de grote gedachte tot openbaring wil brengen volgens welke het de ontwikkeling van zijn staatsleven verder wil zien geleid.”² De Grondwet is daarom niet te beschouwen als een stin-de-weg voor de staatkundige ontwikkeling, maar meer als een begeleidend document voor die ontwikkeling, waarin de grondslag voor de staatsleer is neergelegd, een waarborg ter bescherming van de minderheid tegen zodanige besluiten van de meerderheid, welke de eerste onder geen voorwaarde zou willen aanvaarden. Dat bepaalde desiderata niet werden verwezenlijkt kan men nimmer wijten aan de stoeve herzieningsprocedure, maar was steeds het gevolg van een gebrek aan overeenstemming, zoals de kwestie rond de gekozen burgemeester en de verwerping door de Eerste Kamer van het beslissend wetgevingsreferendum. Wanneer een herziening van de Grondwet generlei verband houdt met een gewijzigde rechtsovertuiging van de natie en een verwerping het landsbelang niet raakt en dit iedereen, behalve enige politici, onverschillig laat en dus niet strikt nodig was, is dat laatste het ergste wat van een grondwetsherziening kan worden geged.³

Uitgangspunten van de herzieningsprocedure

Bij de procedure tot grondwetsherziening gelden de volgende uitgangspunten:

1. Het volk dient op enigerlei wijze bij de herziening van de Grondwet te worden betrokken. De wet, als wilsverklaring van Koning en Staten-Generaal, wordt, wanneer het om de Grondwet gaat, onvoldoende geacht om het volk bij de herziening te betrekken. Daarom bevatte de Grondwet van de aanvang af een element van directe democratie, hoe primitief in de Grondwetten van 1814/1815 en 1848 ook uitgewerkt en hoe schamel dat element heden ook tot uitdrukking komt door de gevestigde praktijk van het afstemmen van het tijdstip van grondwetsontbinding met de periodieke kamerverkiezingen.
2. Omdat de Grondwet de grondslag van ons staatsbestel vormt, dienen vastheid en duurzaamheid van onze Grondwet te worden gewaarborgd. Daarnaast moeten aan noodzakelijke verbeteringen geen te grote belemmeringen worden gesteld. Bescherming tegen lichtvaardige verandering en toevallige meerderheden worden gegarandeerd door de vereisten van twee lezingen en een versterkte meerderheid in tweede lezing.⁴
3. Wanneer de Grondwet op dezelfde wijze als een gewone formele wet zou kunnen worden veranderd, zouden verworven (subjectieve) rechten te gemakkelijk kunnen worden aangetast.⁵
4. Bovendien omvat de Grondwet hoofdregelen van ons staatsbestel. Daarom opteert de staatsrechtsgeleerde Van der Pot voor grondwetswijziging met versterkte meerderheid.⁶
5. Van der Pot is van mening, dat in de grondregelen van ons staatsbestel pas verandering mag worden gebracht als een enigszins belangrijke meerderheid deze nodig acht. “Uit het feit dat zovele statuten van verenigingen de bepaling bevatten, dat voor een wijziging een versterkte meerderheid nodig is, mag voorts

worden afgeleid, dat voor veler rechtsbewustzijn het richtige ener verandering van hoofdregelen bij gewoon meerderheidsbesluit niet evident is.”⁷

6. Bij de algehele grondwetsherziening van 1983 is geconcludeerd, dat de vereisten voor grondwetsherziening zulk een omvangrijk werk niet verhinderen.⁸

Vorenbedoelde uitgangspunten hebben twee doelen. Allereerst het verzekeren van een geleidelijke, met de algemene volksgeest strokende constitutionele ontwikkeling. Ten tweede het verhinderen van een overijld doordrijven van slecht voorbereide, in haar consequentie onberekenbare, slechts door de waan van de dag of door een tijdelijke of toevallige meerderheid geëiste verandering.

Omdat de Grondwet een wet van hogere orde is, is het niet de bedoeling om er regelmatig veranderingen in aan te brengen.

Daartoe moet, alvorens een grondwetswijziging in overweging wordt genomen, eerst in overleg tussen de Kroon en de Volksvertegenwoordiging wordt vastgesteld, dat en wijziging en zo ja welke wijziging van de Grondwet overweging verdient, terwijl deze overweging zelf aan de Staten-Generaal wordt toevertrouwd. De Tweede Kamer is daartoe anders samengesteld dan die welke met de Kroon het voostel van wijziging heeft vastgesteld. Verder dienen de voorstellen tot grondwetsherziening zowel in eerste als in tweede lezing te worden getoetst aan de in de Grondwet en de geschiedenis van de procedure gegeven normen als duidelijkheid, noodzakelijkheid en overeenstemming met de volksgeest en het rechtsbewustzijn van de natie. De heroverweging van de grondwetswijziging door de Eerste Kamer moet het gewijzigde rechtsbesef van de grote meerderheid van het volk erkennen.⁹

De huidige procedure tot grondwetsherziening: kamerontbinding

Een hoofdgedachte, waarop het stelsel van grondwetsherziening steunt, is het verschaffen van een volkse legitimatie aan de Grondwet en het vinden van een modus tussen veranderbaarheid en stabiliteit. De ratio hiervan is de gedachte, dat een deel van het recht dat in de volksovertuiging geworteld is, aan de willekeur van de overheid onttrokken dient te zijn. In deze opvatting past tevens de eis, dat in de historische rechten en vrijheden, zoals de vrijheid van godsdienstig belijden en de onderwijsvrijheid, geen wijziging mag worden gebracht dan nadat de kiezers in de voorgestelde bepalingen zijn gekend. In ons stelsel komt de “volksstem” tot uitdrukking in de ontbinding van de Tweede Kamer na de eerste lezing, gevolgd door een tweede lezing, waarbij het in eerste lezing aanvaarde voorstel niet meer kan worden gewijzigd.¹⁰

De geldende procedure tot grondwetsherziening is vastgelegd in de artikelen 137 tot en met 139 van de Grondwet. Volgens artikel 137, lid 1, van de Grondwet verklaart de wet,

dat een verandering in de Grondwet, zoals zij die voorstelt, in overweging zal worden genomen. Na de bekendmaking van die wet wordt de Tweede Kamer ontbonden. Sinds de grondwetsherziening van 1995 hoeft de Eerste Kamer niet meer te worden ontbonden. Hierdoor wordt een verkorting van de zittingsduur van de Eerste Kamer voorkomen, terwijl een tussentijdse verkiezing geen andere zetelverdeling van die Kamer oplevert. Nadat de nieuwe Tweede Kamer is samengekomen, overwegen beide kamers in tweede lezing het voorstel tot verandering van de Grondwet, dat zij alleen kunnen aannemen met tenminste tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen.

Het derde lid van artikel 137 van de Grondwet heeft een centrale functie in de herzieningsprocedure. Het markeert de overgang van de eerste naar de tweede lezing (van verklaringsfase naar overwegingsfase) en geeft daarnaast uitdrukking aan een van de grondgedachten van de herzieningsbepaling, namelijk dat op de kiezers moet worden teruggegrepen. Het instituut van kamerontbinding is bij uitstek bedoeld als middel om de kiezers de gelegenheid te bieden zich over de voorgestelde herziening uit te spreken. Deze volksstem is temeer van belang door het ontbreken van het recht van amendement in tweede lezing. Deze volksstem laat zich echter zelden of nooit horen, omdat de kiezer sinds 1917 - afgezien van 1948 - niet uitdrukkelijk om een oordeel wordt gevraagd over de voorliggende voorstellen tot grondwetsherziening. Het gaat primair om de samenstelling van de nieuwe Tweede Kamer en om politieke geschilpunten en beleidsvraagstukken die een rol in de stembusstrijd spelen. Dit effect wordt nog versterkt door de praktijk de ontbinding van de Tweede Kamer wegens grondwetsherziening te laten samenvallen met het tijdstip, waarop de normale zittingsduur van de Tweede Kamer eindigt. Daardoor raakt de belangstelling voor de herzieningsvoorstellen verstrikt in het debat over andere (politieke) vraagstukken. Van een volksraadpleging komt dan niet veel terecht.

Daarbij komt nog dat na de Tweede Wereldoorlog het misbruik is ingeslopen om bij elke algemene verkiezing tevens een kleine grondwetsherziening aan de orde te stellen. Deze wordt dan bij de overlading van de Kamers der Staten-Generaal met ander dringend werk overhaast afgedaan. Dit heeft men wel als “peuteren aan de Grondwet” gekwalificeerd.¹¹

De waarde van de Grondwet en haar gezag in het staatsleven wordt zeker niet gediend door de heersende gewoonte haar met iedere verkiezing wijziging te laten ondergaan. Dit werd reeds opgemerkt in de Eerste Kamer bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1956.

De Conventie: verkort de procedure

De Conventie stelt voor de herzieningsprocedure te verkorten. Het belangrijkste argument hiervoor is de huidige kiezersraadpleging vanwege de verplichte ver-

kiezingen voor de Tweede Kamer. Die verkiezingen vallen in de praktijk altijd samen met reguliere verkiezingen of verkiezingen na de val van een kabinet. Daardoor speelt de voorgenomen grondwetsherziening niet of nauwelijks een rol in de verkiezingscampagnes. Bovendien wordt het door de beoogde herzieningsprocedure mogelijk om een grondwetsherziening binnen één kabinetsperiode te verwezenlijken. Met het oog op de waarborgfunctie van de Grondwet acht de Conventie het van essentieel belang dat niet getornd wordt aan het vereiste van de tweederde meerderheid.

Daarnaast wil de Conventie de betrokkenheid van de bevolking bij verandering van de Grondwet vergroten. Voor het betrekken van de burger bij de grondwetsherziening is het verplichte beslissend referendum volgens de Conventie aanzienlijk geschikter.¹²

Het bezwaar dat een grondwetsherziening bij normale verkiezingen niet de aandacht krijgt die zij verdient, is evident. Zelfs een algehele grondwetsherziening als die van 1983 speelde geen rol bij de kamerverkiezingen van 1981.¹³ Doch het oordeel welk gewicht zij dient te hebben, moet aan de kiezer worden overgelaten. Daarbij kan hij op dit punt vertrouwen op het oordeel van politici, die hem het meest nabij staan.

De vereiste kamerontbinding biedt het electoraat een noodrem. Het lijkt niet onaannemelijk, dat in een voorkomend geval een echt belangrijke of dubieuze grondwetswijziging wel uitdrukkelijk in de stembusstrijd zal worden betrokken. Hierdoor heeft de grondwetsontbinding als waarborg zin, zeker in combinatie met een tweede lezing.

Kanttekeningen bij de Conventie

De Conventie gaat voorbij aan de betekenis van de ontbinding van de Tweede Kamer. Deze is namelijk hierin gelegen, dat een anders samengestelde Tweede Kamer zich in tweede lezing moet buigen over de in eerste lezing met een gewone meerderheid aanvaarde grondwetsherziening en dat die herziening alsdan slechts kan worden aanvaard met een meerderheid van tweederden van het aantal uitgebrachte stemmen. Deze procedure voorkomt, dat een grondwetsherziening wordt aangenomen door een toevallige meerderheid.

Bij een aantal andere argumenten, die de Conventie aanvoert ter rechtvaardiging van een verkorting van de procedure tot grondwetsherziening (zie de pagina's 48 en 49 van genoemd rapport) plaats ik tot slot nog enkele andere kanttekeningen.

De Conventie vreest, dat de geldende procedure het smeden van *grote en lange coalities* vereist. De algehele grondwetsherziening van 1983 is echter tot stand gekomen zonder dat daarvoor een grote en lange coalitie moest worden gesmeed.

Door een versoepeling van de herzieningsprocedure kan volgens de Conventie van de Grondwet een sturende en meer *inspirerende werking* uitgaan. Naar mijn mening pleegt van de Grondwet geen sturende of inspireren-

de werking uit te gaan. Daarvoor verwijs ik naar de eerder weergegeven opvatting van professor Struijcken over de betekenis van de Grondwet voor het heden en de toekomst. Handhaving van de huidige, zeer rigide procedure kan volgens de Conventie aanleiding geven om wijzigingen van de Grondwet te *omzeilen*. Er is geen sprake van het omzeilen van de grondwetsprocedure. Integendeel, na de Tweede Wereldoorlog is, zoals ik reeds stelde, het misbruik ontstaan om bij elke algemene verkiezing een kleine grondwetsherziening aan de orde te stellen.

Bovendien zal een vereenvoudiging van de procedure tot grondwetsherziening er nog eerder toe leiden, dat regelmatig kleine grondwetswijzigingen zullen worden doorgevoerd. Als dit veelvuldig gebeurt, wijkt de Grondwet als *wet van hogere orde* niet wezenlijk meer af van een gewone formele wet, hetgeen de waarde van de Grondwet niet ten goede zal komen.

De Conventie wil dat elke door de Staten-Generaal aanvaarde grondwetswijziging wordt onderworpen aan de bevolking door middel van een verplichtend bindend referendum. Veel grondwetswijzigingen zijn echter nogal van technische aard of weinig substantieel. Een verplichtend referendum lijkt mij daarom in diverse gevallen om praktische redenen niet erg voor de hand liggend, nog daargelaten, of het uit principieel oogpunt juist is om de eindbeslissing omtrent de doorvoering van een grondwetsherziening in handen van het volk te leggen, omdat daarmee voedsel wordt gegeven aan de gedachte, dat bij het volk de hoogste macht berust.

Conclusie

Aan de door de Nationale Conventie beoogde wijziging in de procedure tot grondwetsherziening bestaat naar mijn oordeel geen behoefte, omdat die procedure, zoals in dit artikel is aangetoond, geen wezenlijke verbetering behelst ten opzichte van de huidige wijzigingsprocedure. Bovendien verdraagt zij zich niet met de eerder vermelde uitgangspunten voor een dergelijke wijziging.

- 1 J.R. Stellinga, *Grondtrekken van het Nederlands Staatsrecht*, 1953, p. 108/109.
- 2 Aangehaald in de aanhef van het eindrapport van de Staatscommissie-Van Schaik tot algehele herziening van de Grondwet van 6 januari 1954.
- 3 C. Gerretson, 'Mislukte Grondwetsherziening', *De Telegraaf* (10 mei 1952).
- 4 P.W.C. Akkermans & A.K. Koekkoek, *De Grondwet. Een artikelsgewijs commentaar*, 2e druk, p. 1181/1182.
- 5 C.W. van der Pot, *Handboek van het Nederlands Staatsrecht*, 6e druk, 1957, p. 9.
- 6 a.w., p. 95/96.
- 7 a.w., p. 105.
- 8 Van der Pot/Donner, *Handboek van het Nederlands Staatsrecht*, 13e druk, p. 155.
- 9 C. Gerretson, 'De houding der Eerste Kamer. Onwaardig gemorrel met Grondwet', *De Telegraaf* (4 augustus 1952).
- 10 A.K. Koekkoek, *De Grondwet, een systematisch en artikelsgewijs commentaar*, 3e druk, pag. 604/605.
- 11 C. Gerretson, 'Peuteren aan de Grondwet. Constitutionele Vraagstukken', *De Telegraaf* (10 maart 1956).
- 12 Rapport van de Nationale Conventie van september 2006: *Hart voor de publieke zaak*, p. 48.
- 13 C.A.J.M. Kortmann, *Constitutioneel Recht*, 3e druk, p. 95.

Is er ruimte voor verschil binnen de verzorgingsstaat?

Door dr. Klaas Beniers, econoom

Naar aanleiding van:
Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO)
Vershil maken, Eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat (2006)

Om de eigen verantwoordelijkheid van burgers te stimuleren moet volgens de RMO worden uitgegaan van het ruimere begrip 'burgerschap'. De overheid zou burgers de ruimte moeten geven om ieder op zijn eigen manier invulling te geven aan burgerschap, zonder dat de uitkomst van maatschappelijke processen op voorhand bepaald is. Deze visie op de rol van de overheid kan tot een meer pluriforme samenleving leiden waar initiatief gewaardeerd en gestimuleerd wordt, maar waar tegelijkertijd de ongelijkheid kan toenemen.

Introductie

Onder de kabinetten Balkenende is 'eigen verantwoordelijkheid' een veelgehoord begrippenpaar geworden. Waar vroeger de maatschappelijke positie van iemand vooral werd beschouwd als een voortvloeisel van de omstandigheden, komt nu langzamerhand steeds meer de individuele keuzevrijheid van mensen in beeld. De sterkere nadruk binnen het CDA op het stimuleren van het eigen initiatief sluit aan bij de (al veel langer) heersende opvattingen binnen de VVD over de verzorgingsstaat, die mensen afhankelijk zou maken, eigen initiatief zou remmen en zou zorgen voor een grote financiële last voor de samenleving. De termen 'eigen verantwoordelijkheid' hebben de afgelopen jaren dan ook als katalysator gefungeerd voor diverse hervormingen in de sociale zekerheid. De herkeuringen en hervormingen in de WAO, de beperking van de WW-rechten en de financiële prikkels voor gemeenten om het aantal bijstandsgerechtigden te beperken, zijn hier voorbeelden van. Uitkeringsgerechtigden moesten in de eerste plaats geactiveerd worden om weer deel te nemen aan het arbeidsproces. Pas als dat niet lukt, komt de verzorgende rol van de overheid in beeld.¹ Oppositiepartijen vonden 'eigen verantwoordelijk' een verkapte manier om bezuinigingen door te voeren. De positie van de sociaal zwakkeren kwam

volgens hen in de verdrukking, met alle gevolgen van dien voor het sociale gezicht van met name het CDA.

De RMO is gevraagd een bijdrage te leveren aan het oplossen van het vraagstuk op welke manier burgers gestimuleerd kunnen worden om hun eigen verantwoordelijkheid te nemen. Om op die vraag antwoord te geven heeft de RMO 'eigen verantwoordelijkheid verbreed tot 'burgerschap'. Dit heeft geleid tot een prikkelend betoog dat veel stof voor discussie in zich heeft.

Hieronder zal ik kort de bijdrage van de RMO over eigen verantwoordelijkheid en burgerschap bespreken. Vervolgens kijk ik op welke manier de andere visie op burgers gevolgen heeft voor de inrichting van de verzorgingsstaat. Tenslotte sta ik bij een aantal risico's van deze bredere blik stil.

De RMO over verantwoordelijkheid en verzorgingsstaat

De achtergrond van de recente discussie over verantwoordelijkheid is het debat over de toekomst van de verzorgingsstaat. De uitbouw van de verzorgingsstaat in de afgelopen decennia heeft tot een aantal dilemma's geleid. Het functioneren van economie en arbeidsmarkt is wezenlijk veranderd. Een baan voor het leven

is er vaak niet meer bij. Arbeidsrelaties zijn vluchtiger geworden en werknemers moeten steeds meer doen om hun gehele werkzame leven inzetbaar te zijn. Dit heeft gevolgen voor de inrichting van de verzorgingsstaat. Arbeidsmarktrisico's, zoals de combinatie van arbeid en zorg, zijn nu een veel prangender probleem dan 30 jaar geleden. Tevens is het inzicht gegroeid dat een te ruimhartige verzorgingsstaat misbruik in de hand werkt. Werknemers zijn deels nalatig bij het voorkomen van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid en werklozen hebben een te geringe prikkel om naar werk te zoeken. De kosten van dit nalatige gedrag worden op de samenleving afgewenteld, met groeiende onvrede als gevolg. Tenslotte heeft de opbouw van de verzorgingsstaat de suggestie gewekt dat de overheid alle maatschappelijke problemen kan oplossen. Dit terwijl het vertrouwen in de overheid is afgenomen en de complexiteit van problemen juist is toegenomen.

De crisis van de verzorgingsstaat en de toenemende aandacht voor de normloosheid in de samenleving hebben geleid tot een hernieuwde aandacht voor het bevorderen van eigen verantwoordelijkheid. Bij de invulling van dit begrip merkt de RMO op dat veelal wordt uitgegaan van rationeel kiezende en calculerende burgers. De instrumenten die gebruikt worden om het eigen initiatief te vergroten liggen dan ook op het vlak van marktwerking, vraagsturing en meer eigen risico's. De zorg is een goed voorbeeld van een sector waar al deze drie elementen

de laatste jaren zijn ingevoerd. Grofweg gaat het dus om straffen en belonen.

De opbouw van de verzorgingsstaat heeft de suggestie gewekt dat de overheid alle maatschappelijke problemen kan oplossen

De RMO laat tevens treffend zien dat de overheid in een spagaat verkeert bij het aanmoedigen van eigen verantwoordelijkheid. Aan de ene kant wil de overheid meer ruimte laten voor eigen initiatief van burgers, dienstverleners en organisaties. Aan de andere kant wil ze een sterke vinger in de pap hebben als het gaat om de uitkomsten van dit eigen initiatief. Op allerlei manieren probeert ze ongewenste uitkomsten te voorkomen. Grotere vrijheid van burgers en organisaties gaat dan ook direct gepaard met extra regels, sturing en *monitoring*. De overheid lijkt op een bezorgde ouder die zijn of haar kind de ruimte gunt om op kamers te gaan, maar wel elke dag langs gaat om te kijken of het allemaal wel goed gaat.

Burgerschap als centraal begrip

De RMO betoogt dat door de wijze waarop de overheid omgaat met eigen verantwoordelijkheid de vrijheid van burgers in de praktijk alleen maar ingeperkt in plaats van bevorderd wordt. Burgers *moeten* zich immers verantwoordelijk gedragen. Daarnaast zorgen de uitgesproken verwachtingen over de uitkomst alleen maar voor meer

regeldruk. De overheid wantrouwt haar burgers zodanig dat ze niet durft los te laten. Ook worden burgers teruggebracht tot een groep consumenten in plaats van verantwoordelijke en loyale mensen. Een andere visie op eigen verantwoordelijkheid is namelijk die van een deugd, een kwaliteit waarover burgers kunnen beschikken. De overheid zou zich ook kunnen richten op het aanmoedigen en ontwikkelingen van dergelijke competenties.

De overheid lijkt op een bezorgde ouder die zijn of haar kind de ruimte gunt om op kamers te gaan, maar wel elke dag langs komt om te kijken of het allemaal wel goed gaat

De RMO wil 'eigen verantwoordelijkheid' daarom verbreden tot 'burgerschap'. Er is niet één bepaald type burger (de kiezende consument). We moeten ons realiseren dat burgers verschillen en daarom een einde maken aan uniforme en knellende kaders. De overheid moet ruimte bieden aan verschillen. 'Burgerschap' zou moeten verwijzen naar burgers die invulling willen geven aan hun eigen leven en hun eigen omgeving. Beschikkings- en beslissingsmacht zijn dan ook centrale begrippen in het RMO-rapport. Burgers moeten van de overheid de ruimte krijgen om, ieder op hun eigen wijze, initiatief te kunnen nemen. Het onvermijdelijke gevolg is dat de uitkomsten niet altijd wenselijk zijn - de uitkomsten zijn immers onvoorspelbaar. Alleen onaanvaardbare resultaten moeten voorkomen worden.

Andere rol voor de verzorgingsstaat

De verbreding van de visie op burgers en de manier waarop eigen verantwoordelijk gestimuleerd kan worden, leidt tot een andere invulling van de verzorgingsstaat. Dit heeft gevolgen voor drie verschillende niveaus van de verzorgingsstaat.

1. Grotere rol voor private verzekeringen

In de eerste plaats zou volgens de RMO een veel grotere rol voor private verzekeringen weggelegd moeten worden in het stelsel van inkomensoverdrachten en risicobescherming. In plaats van het omvangrijke stelsel waar de meeste mensen zowel aan bijdragen als gebruik van maken, moet de overheid zich richten op een basisvoorziening voor mensen die dat echt nodig hebben. Alles boven het niveau van deze basisvoorziening moet privaat geregeld worden door middel van verzekeringen.

2. Ruimte voor diversiteit in de dienstverlening

De tweede rol van de verzorgingsstaat is die van dienstverlener. Hier moet de overheid zich beperken tot het voorkomen van onaanvaardbare uitkomsten. In plaats van centraal te regelen hoe de dienstverlening eruit zou moeten komen te zien, moet de overheid ruimte geven

aan de professional en accepteren dat de dienstverlening niet overal hetzelfde is. Concreet betekent dit dat ze zich bijvoorbeeld minder bemoeit met hoe onderwijzers les geven, hoe een ziekenhuis haar dienstverlening inricht en op welke manier het welzijnswerk geregeld is. Daarnaast moeten onnodig belemmerende regels worden afgeschaft. Verantwoording wordt niet langer centraal afgelegd aan een toezichthouder, maar kan door middel van *benchmarking* (het onderling vergelijken van instellingen) en informatievoorziening horizontaal (tussen burgers en instellingen) georganiseerd worden.

3. Terugtrekkende overheid

Tenslotte de verzorgingsstaat in de ruime zin van het woord, die de eindverantwoordelijkheid draagt en opeist voor diverse maatschappelijke ontwikkelingen. Ook hier ziet de RMO een meer afwachtende rol voor zich. Een van de aanbevelingen is het voeren van een ambitieus programma van beleidsbeëindiging door de overheid. De overheid moet zich niet meer zo sterk committeren aan het bereiken van een bepaald maatschappelijk eindresultaat. Dit wekt valse verwachtingen en geeft burgers te weinig ruimte om zelf de samenleving vorm te geven. De overheid moet meer faciliteren en randvoorwaarden creëren, zodat burgers zelf hun eigen keuze kunnen maken. Dan zal de *civil society* meer tot zijn recht komen.

Tot zover een beknopte weergave van het RMO-rapport. Terecht wijst de RMO op de dilemma's die de verzorgingsstaat in steeds sterkere mate met zich mee brengt. Een andere verdeling van verantwoordelijkheden kan burgerschap aanmoedigen en het draagvlak voor de verzorgingsstaat behouden. Een terugtrekkende overheid die meer ruimte laat aan publieke instellingen en aan burgers is echter niet zonder risico's. Hieronder ga ik kort in op het mensbeeld dat de RMO (impliciet) hanteert, de effecten van een pluriforme samenleving en de gevolgen voor de legitimiteit van overheidsoptreden.

Naïef mens- en maatschappijbeeld

Wat opvalt in de analyse van de RMO is de visie op de mens. Waar in de afgelopen jaren vooral werd uitgegaan van een burger die, zolang hij of zij daartoe geprikkeld wordt, redelijk voor zichzelf kan zorgen, gaat de RMO een stap verder. De burger is volgens de RMO iemand die zich verantwoordelijk voelt voor zijn of haar omgeving en zorg draagt voor zichzelf en anderen. De nadrukkelijke rol die de overheid nu inneemt vormt een belemmering voor particulier initiatief. Dit roept de vraag op of dit beeld van mens en samenleving wens of werkelijkheid is. De RMO lijkt nostalgisch terug te verlangen naar vroeger, toen gemeenschappen nog zelfverzorgend waren, toen de kerken de armenzorg op zich namen en toen gezinnen zo hecht waren dat generaties voor elkaar zorgden. De verzorgingsstaat heeft onmiskenbaar een groot deel van

de functies van gemeenschappen, kerken en gezinnen overgenomen. Dit betekent echter niet dat een afbouw van de verzorgingsstaat automatisch tot een terugkeer naar een zelfverzorgende samenleving zal leiden. De opkomst van de verzorgingsstaat was ook een reactie op het wegvallen of veranderen van traditionele verbanden. Een terugtrekkende overheid draagt daarom het risico in zich dat groepen de eigen verantwoordelijkheid niet blijven aan te kunnen.

Pluralisme en gevaar van sociale ongelijkheid

Herhaaldelijk pleit de RMO voor een grotere nadruk op pluriformiteit. Burgers zijn verschillend en moeten ook de ruimte krijgen om op hun eigen manier de samenleving vorm te geven. Dit betekent concreet dat de overheid niet meer landelijk regelt hoe alles georganiseerd moet worden. Dit idee klinkt aantrekkelijk maar heeft, zo erkent ook de RMO, zijn schaduwkanten. Zoals hierboven betoogt, zal niet iedere burger invulling kunnen en willen geven aan het ruimere begrip van burgerschap. Een terugtrekkende overheid leidt dan tot meer ongelijkheid: ongelijkheid tussen scholen, omdat op de ene school ouders wel actief participeren en op de andere niet; ongelijkheid tussen verpleegtehuizen, aangezien bij het ene tehuis de kinderen veel harder aan de bel trekken bij misstanden dan bij het andere. Juist voor de zwakke, minder mondige groepen in de samenleving kan een minder ambitieuze overheid negatief uitpakken. Ruimte geven pakt gunstig uit voor diegenen die goed met die ruimte kunnen en willen omgaan.

Politieke legitimiteit en verantwoording

Een minder ambitieuze overheid roept vragen op over de legitimiteit van de politiek en de manier waarop verantwoording wordt afgelegd. De consequentie van een terugtrekkende overheid is immers dat de kiezer zich niet meer kan richten op de landelijke politiek op het moment dat er iets mis is gegaan in de samenleving. Wat gebeurt er als een school haar kinderen verwaarloost, als een verzorgingstehuis geld gebruikt voor extra management en niet voor extra zorg, of als een TBS-er met verlof iemand vermoordt? De RMO vertrouwt erop dat in dergelijke gevallen burgers van zich laten horen en door hun keuzes de betrokken instanties disciplineren. Dit betekent dat burgers goed op de hoogte moeten zijn en in staat zijn om hun mening te verkondigen en gevolg te geven aan eventuele gevoelens van onvrede. Dit zal zeker voor een deel van de mensen opgaan. Sommige groepen zullen gaan zoeken naar de beste zorg en dus ziekenhuizen gaan vergelijken. Ze zullen proberen invloed uit te oefenen op het beleid en zijn bereid om ver te reizen. Dit geldt echter niet voor iedereen. Kiezen en kritisch zijn kost moeite en inspanning en vereist dat burgers de benodigde capaciteiten hiervoor bezitten. Een centrale instantie (de overheid) die controleert, stuurt en organiseert, kan

deze last van burgers overnemen en zo proberen te waarborgen dat iedereen goed onderwijs en voldoende zorg en bescherming geniet.

Herwaardering van kerken en lokale gemeenschappen?

Een terugtrekkende beweging van de centrale overheid zoals de RMO bepleit, is op een aantal terreinen al merkbaar. Met de invoering van de Wet werk en bijstand (WWB) is zowel de financiële als de bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de re-integratie van bijstandsge-rechtigden bij de gemeenten gelegd. Ook de recent ingevoerde Wet maatschappelijke ondersteuning (WMO) laat meer ruimte om op decentraal niveau maatschappelijke ondersteuning op een eigen manier vorm te geven. Beide wetten dragen er aan bij dat er meer ruimte is om beleid per gemeente anders te regelen.

De RMO lijkt nostalgisch terug te verlangen naar de tijd dat gemeenschappen nog zelfverzorgend waren

Het is niet ondenkbaar dat in de toekomst de overheid steeds meer over zal laten aan burgerinitiatieven of aan lokale gemeenten. Een dergelijke ontwikkeling geeft een andere rol aan de lokale politiek en biedt kansen voor kerken. De gemeentelijke politiek zal veel meer het podium worden waarop burgers hun stem en invloed kunnen laten gelden. In plaats van naar Den Haag te kijken, kunnen de burgers de besluitvorming op een veel directere manier beïnvloeden. Dit vereist wel dat ze deze mogelijkheden benutten en dat capabele lokale politici verantwoording afleggen over het gevoerde beleid.

Een terugtrekkende overheid opent ook nieuwe kansen voor traditionele kerken. Waar zorg, armoedebestrijding, welzijn en ondersteuning voorheen door de overheid georganiseerd werden, kunnen kerken een veel prominentere rol gaan spelen. Het biedt een kans om als christenen te laten zien waar je voor staat en dat je als kerk midden in de samenleving actief wilt zijn. De kerk en haar leden krijgen dan een deel van de rol terug die ze voor de opbouw van de verzorgingsstaat ook vervulden. Op die manier wordt wellicht concreet invulling gegeven aan wat de RMO voor ogen had bij het schrijven over eigen verantwoordelijkheid.

¹ Kenmerkend voor deze accentverschuiving is het verdwijnen van de term 'werkloze'. Hiervoor is het woord 'werkzoekende' in de plaats gekomen.

Augustinus en Calvijn over kerk en staat

Door drs. Wim Pelt

In-Sub Ahn

Augustine and Calvin about Church and State: a comparison.

Proefschrift Kampen, 2003. 363 pagina's, registers, literatuuropgaven.

De auteur

De schrijver van het proefschrift is een Zuid-Koreaanse predikant van de Presbyterian Church. Hij werd geboren in 1965 en heeft in Korea eerst geschiedenis en daarna theologie gestudeerd. Na een paar jaar als predikant te hebben gewerkt, is hij in 1998 naar de Theologische Universiteit Kampen gekomen voor een Masterstudie en is daar in 1999 afgestudeerd. Het hier besproken proefschrift bouwt voort op zijn afstudeerwerk.

Inleiding

In zijn inleidende hoofdstuk roept Ahn op om de vragen van het Christendom niet Eurocentrisch maar multi-cultureel te bekijken. Eigenlijk zou dit een overbodige oproep moeten zijn. Het Christendom komt immers uit Azië, en het wint nog steeds snel aan invloed in Afrika en Latijns-Amerika, terwijl zijn invloed in Europa stagneert. Ik denk echter, dat Ahn met deze oproep meer bedoelt, en ook vraagt om begrip voor zijn eigen positie als migrant en Christen-Koreaan. In Europa geldt het Christendom sinds de middeleeuwen behalve als de dominante religie tevens voor velen, ook voor niet-christenen, als hoeder van de Europese beschaving. In Korea wordt het 'westerse' christendom door de niet-christelijke meerderheid van de bevolking gezien als inferieur aan de Chinese beschaving. Met dit in het achterhoofd heb ik geprobeerd het boek te lezen, waarbij hier nog een waarschuwing op zijn plaats is: ik ben jurist en amateur-historicus, geen theoloog.

Lastig lezen

Ook onder christenen in Korea gelden wat Nederlanders voorkomt als Oosterse omgangsvormen. Dit impliceert veel eerbied voor autoriteit, vooral voor ouderen en nadrukkelijke bescheidenheid over eigen prestaties. Dit kan leiden tot formuleringen als (p. 52): "Augustine's

Augustine and Calvin about Church and State: A Comparison

In-Sub Ahn

thinking may possibly have had some connection with the political situation." (cursivering van recensent.) Een andere Oosterse deugd is ijver. Beide kenmerken kunnen hinderpalen zijn bij het schrijven van een proefschrift, waarin immers een eigen visie moet worden gepresenteerd, en zorgvuldigheid van de analyse belangrijker is dan volledigheid van inventarisatie.

Het boek is duidelijk in grote haast geschreven. Er komen veel herhalingen in voor; vrijwel elk citaat wordt direct aansluitend geparafraseerd en conclusies worden uitentreuren herhaald. Bij een mondelinge voordracht kan ik dit begrijpen, maar in een boek leidt dit de aandacht van de grote lijn af. Nog storender wordt het wanneer de formulering kennelijk het tegenovergestelde is van wat de schrijver bedoelt. Zo zegt Ahn op p. 158: "de verandering in

de opvattingen van Augustinus over dwang had invloed op drie zaken: de politieke en sociale situatie, hermeneutiek en zielszorg.”

Opzet boek

Het boek is opgezet als twee parallelle studies met het volgende schema. Eerst wordt een schets gegeven van belangrijke invloeden op de te bespreken denker, eerst Augustinus en daarna Calvijn. Vervolgens wordt diens visie op vijf bijbelteksten geïnventariseerd en geanalyseerd: Psalm 2 (een kroningspsalm), Jeremia 29:1-14 (brief van Jeremia aan de ballingen in Babylon), Daniël 2:31-45 (het beeld met het gouden hoofd), Mattheüs 13:24-43 (onkruid tussen het koren) en Romeinen 13 (overheid is een instelling van God). Daarna volgt een samenvattend hoofdstuk over de teksten die volgens Ahn een licht werpen op de visie van de theoloog op Kerk, Staat of hun relatie. Tot slot volgen enige hoofdstukken over de invloed van Augustinus op Calvijn en enige slotbeschouwingen. De literatuurlijst achterin wijst de weg naar de belangrijkste boeken over beiden.

Augustinus - Calvijn

Voor Augustinus komt Ahn tot de conclusie dat hij tot het jaar 395 weinig aandacht besteedde aan de relatie tussen kerk en staat. Vanaf zijn wijding tot bisschop in 396 tot 406 zag Augustinus de christelijke keizer als degene die apocalyptische voorspellingen in vervulling moest doen gaan en als beschermer van de ware kerk. Na de nederlaag tegen de Vandalen (in 407) had hij echter geen vertrouwen meer in de staat en zag er ook geen taak meer voor.

Voor Calvijn kiest Ahn als keerpunten in zijn denken 1541 en 1555. Voor 1541 was Calvijn predikant voor protestantse ballingen en meende hij dat de staat zich terughoudend moest opstellen in kerkelijke zaken. Tussen 1541 en 1555 nam zijn invloed in Geneve toe en kwam er een kentering in deze opvatting. Na 1555 beheersten zijn aanhangers de Geneefse overheid en zag Calvijn de staat als het uitvoeringsorgaan van de kerk, zozeer zelfs, dat hij de staat van Geneve zijn tegenstander Servetus (die een andere opvatting had over de Drievuldigheid) wegens ketterij liet executeren.

Kritiekpunten

Ahn draagt voor deze indelingen veel materiaal aan, maar volgens mij doet dit eendimensionale schema geen recht aan het rijke, maar niet steeds systematische werk van beide theologen. Ook op vele kleinere punten trekt Ahn mijns inziens te snel conclusies.

Een voorbeeld: op p. 24 zegt hij dat uit 15 citaten volgt dat Augustinus Tertullianus kende. Tot zover kan ik hem volgen. Maar dat uit Augustinus' verwerpen van Tertullianus' opvattingen volgt, dat Augustinus die opvattingen heeft geïncorporeerd in zijn eigen systeem gaat mij te ver.

Uit dit boek blijkt dat zowel Augustinus als Calvijn veel en gevarieerde dingen hebben gezegd over niet zozeer Kerk en Staat, maar vooral de Kerk en haar plaats in de wereld. Ahn maakt helaas geen onderscheid tussen opmerkingen in preken, in brieven en in theologische verhandelingen. Dit kan trendbreuken suggereren waar deze niet zijn. Mijn voornaamste bezwaar tegen de beschouwingen van Ahn is echter dat hij de begrippen kerk en staat nergens omschrijft en in verschillende betekenissen schijnt te gebruiken. 'Kerk' staat de ene keer voor een organisatie, dan weer voor een groep van gelovigen of alle gelovigen, dan weer voor voorgangers. Met 'staat' wordt in de hoofdstukken over Augustinus zowel het begrip *civitas* aangeduid, als het begrip *imperium romanum*. Het eerste vertaalt hij ook wel met 'stad' en het woord heeft ook connotaties van 'gemeenschap'. Het tweede staat voor het Romeinse rijk, het soevereine gezag van de ambtsdragers daarvan en soms ook de Romeinse keizer. Bij de hoofdstukken over Calvijn wordt 'staat' soms gelijkgesteld met vorst, soms met het gehele overheidsapparaat. En zoals we uit *Wegbereiders der revolutie - calvinisme en de strijd om de democratische rechtsstaat* door Jan Willem Sap weten, beschouwde Calvijn dit apparaat niet als een homogeen blok. Helaas ontbreekt dit mooie boek, waarvan in 2001 een Engelse vertaling is verschenen, in de Ahn's literatuurlijst.

De moderne staat

De moderne natiestaat als een veelomvattend, onpersoonlijk machtsblok met veel machtsmiddelen en alomvattende pretenties zie ik – in navolging van Groen van Prinsterer - als een product van Verlichting en Revolutie, ontstaan omstreeks 1750-1800. In zijn huidige vorm kunnen we voorlopers hiervan ontwaren vanaf ongeveer 1600. Maar voor 1800 was er bijvoorbeeld nergens politie. En onderwijs, ziekenzorg en familierecht, onderdelen waaraan de staat tegenwoordig veel van zijn invloed ontleent, waren lange tijd geen staatszaken maar zaken voor de kerk.

Bestond deze staat in de vroegmoderne tijd al?

Ten tijde van Calvijn lijkt de wereldlijke organisatie meer op één die we kennen uit het Oude Testament dan op de huidige: er ontbreekt een staat in de moderne zin van het woord. Er bestaat wel een zeer persoonlijke heerschappij van vorsten. Deze hebben echter buiten hun directe hof-

of later burchtomgeving weinig invloed op het dagelijks leven van de meeste van hun onderdanen. Van absolutisme is in deze tijd in Europa nog geen sprake. De slogans waarmee Ahn de staat ten tijde van Calvijn karakteriseert: "l'état, c'est moi" en "une loi, une foi, un roi", sprak Lodewijk XIV pas 150 jaar later uit. Voor Frans de Eerste, de Franse koning ten tijde van Calvijn, was het een vanzelfsprekende zaak dat in zijn rijk in de Provence ander recht gold dan in Parijs of in Bretagne. In zo een situatie kan de vorst niet met de staat worden geïdentificeerd, wat Ahn wel doet.

Laat ik als voorbeeld voor deze stelling de toen regerende Karel V nemen. Moet die worden geïdentificeerd met de Nederlanden, met Spanje of met het keizerrijk Duitsland? En dit heeft gevolgen voor beschouwingen over de relatie tussen kerk en staat: het spreken van de kerk tot personen, zelfs als die met overheidsgezag zijn bekleed, is anders dan het spreken tot organisaties.

Actualiteit van de opvattingen van Augustinus en Calvijn

In de Romeinse tijd bestond daarentegen tot ongeveer 450 een groot en relatief onpersoonlijk ambtenarenapparaat, dat enigszins op de moderne staat lijkt. Wanneer we zorgvuldig onderscheid zouden maken tussen wat Augustinus zegt over *civitas*, hier meestal vertaald met 'stad' en 'keizer', zou dit inspiratie voor huidige problemen van kerk en wereld kunnen geven, paradoxaal genoeg meer dan wat Calvijn over zijn wereldlijke overheid heeft geschreven.

Hierbij is ook te bedenken, dat *De civitate Dei* is geschreven als een verwerping van de stelling dat het christendom de Romeinse staat bedierf en de Instituties bedoeld zijn als elementair theologisch leerboek. De preken en commentaren van beiden op bijbelboeken waren bedoeld om theologische problemen te behandelen, niet om een politiek systeem te ontwikkelen. Wat uit de citaten van de vergelijkende studies vooral is opgevallen, is hoe tijdloos dit aspect was. Beiden komen terecht naar voren als zeer grote theologen. Ook de moderne lezer vindt bij de beschouwingen van Augustinus en Calvijn over bijbelteksten een startpunt tot nadenken dat nog steeds tot doordenken inspireert. Ik ben inmiddels begonnen *De Civitate Dei* en de *Institutie* integraal te gaan lezen (in vertaling). Deze grote denkers waren echter niet primair staatsrechtgeleerden of politiek filosofen. Als mensen die in het volle leven stonden, maakten zij natuurlijk in hun preken en commentaren opmerkingen over de wereld waarin zij leefden en dus ook over hoe zij dachten over actuele aspecten van de toenmalige overheid. Daar lag hun nadruk echter niet en hun terloopse opmerkingen zijn niet bedoeld om op onze zo andere tijd onverkort te worden toegepast. Dat blijkt alleen al daaruit, dat zij zelf op de veranderende omstandigheden tijdens hun

leven reageerden door een andere beoordeling van wat zij beschouwden als de beste houding voor hen en de gemeenten waarvan zij voorganger waren tegenover de overheid, en welke houding zij voor die overheid het beste achtten.

Slot

Uit voorwoord en toegevoegde stellingen blijkt dat de schrijver hoog inzet: het gaat om het vinden van niets minder dan een theologisch antwoord op de relatie tussen Kerk en Staat in Oost en West, over culturen heen en door de tijd; en dat aan de hand van geschriften van volgens velen de grootste kerkvader en een van de grote hervormers. Hij belooft beschouwingen over deze vraagstukken vanuit theologie, kerkgeschiedenis en algemene geschiedenis. Uit bovenstaande beschouwing zal duidelijk zijn, dat hij volgens mij deze taak niet heeft verricht. Dit is geen verwijt. Ik betwijfel sterk of zijn doel kan worden bereikt, want ik denk dat op deze grote vragen geen antwoord los van plaats en tijd bestaat. En als dat al zou kunnen, zou het een levenswerk vereisen en niet de 6 jaar studie waarvan dit boek de neerslag is. Het boek toont duidelijk aan, dat Calvijn veel inspiratie heeft gevonden in de werken van Augustinus en dat ook de huidige gelovige bij beiden veel waardevols kan vinden.

ONTDEK HET GEHEIM VAN DE CHRISTENUNIE!

PARLEMENTAIR JAARBOEK 2005/2006 'GROEIEN IN VERTROUWEN'

NIEUW!

Het blowverbod 'rechts'? Afschaffing van de no-claim 'links'? Opkomen voor de Nederlandse scheepsbouw en het industriebeleid? Kritiek op het vreemdelingenbeleid? Lees nu waarom de ChristenUnie boven de tegenstelling tussen links en rechts uitstijgt!

Het nieuwe Parlementair Jaarboek van de ChristenUnie bevat een overzicht én achtergronden van de activiteiten in 2005/2006. Tevens een interview met Frits Wester en Ad Verbrugge, een gesprek over het vermeende linkse imago van de ChristenUnie en overstappers motiveren hun keuze.

Het jaarboek is per direct te bestellen via www.christenunie.nl/jaarboek of 033-4229696 en vanaf begin november te verkrijgen in de boekhandel.

Prijs:
Leden: € 4,00
niet-leden: € 5,95

ChristenUnie
www.christenunie.nl

Gebots der meningen

Door Jan Post, hoofdredacteur

Een mooie voetbalwedstrijd is leuker dan een politiek debat. Vooral als de wedstrijd mooi gespeeld wordt. Snel, knap, maar vooral sportief. Zonder getrap, pseudo-slidings, shirtjes-trekkerij of dieptepunten als de regelrechte kopstoot van de Fransman Zidane.

Gelukkig is er in het voetbal een scheidsrechter die 'vuil spel' bestraft, zodat het spel in de meeste gevallen een sportief spektakel is.

In politieke debatten is er geen scheidsrechter. Het publiek moet zelf maar uitmaken of er overtredingen worden gemaakt of niet. Maar ja, al dat gepochel met cijfers en de vele demagogische uitspraken zijn alleen door deskundigen snel waar te nemen.

De gespreksleider is meestal een voor-
aanstaand journalist en we weten dat deze niet zelden een uitgesproken politieke voorkeur heeft. Bovendien is hij leider van het gesprek en geen scheidsrechter. Ook hij heeft alle cijfers niet paraat en kan dus die rol niet vervullen. Hij kan hooguit zorgen dat iedereen aan bod komt en dat de tegenstanders elkaar laten uitpraten, en dat is al moeilijk genoeg.

Ruw spel als liegen (trappen), omzeilen (bal niet afgeven) of goochelen met cijfers (shirtje trekken) wordt dus niet opgemerkt en benoemd. Ons oordeel over hoe goed een partij voor ons land zal gaan zorgen, wordt dan ook vooral bepaald door emotie. We letten vooral op hoe betrouwbaar iemand overkomt of hoe begrijpelijk iemand praat.

Niet voor niets wordt het politieke veld ook wel de 'politieke arena' genoemd, en de verkiezingsperiode een 'verkiezingsstrijd'. Sommigen zijn van mening dat een strijd met het nodige getrap, getrek en gestoot

daar nu eenmaal onderdeel van uitmaakt en dat de kiezer daar wel doorheen prikt. Juist 'uit de botsing der meningen ontspringt de waarheid', luidt een gezegde. En zoals in een voetbalwedstrijd tegenstanders onvermijdelijk af en toe een duw krijgen of erger, is dat ook in het politieke debat aan de orde. Sterker, de kracht van het dualisme zou met name worden gevonden in het ruwere debat. Hoe meer debat, hoe meer gebots der meningen, hoe beter.

De praktijk leert dat dualisme populisme in de hand werkt. En een fiks debat is meestal meer dan een botsing der meningen. Liegen, bedriegen en demagogie maken er zo'n beetje vaste onderdelen van uit. Na het gebots der meningen heb ik ook nog nooit een politicus horen zeggen dat zijn tegenstander hem overtuigd heeft en dat hij het eerst zo hartstochtelijk verdedigde standpunt inruilt voor dat van zijn tegenstander. Overigens zou hij in dat geval direct als draaikont te boek worden gesteld en door gans Nederland als belachelijk worden tentoongesteld.

Ik ben een hartgrondige fan van ons westerse democratische model. Nog nooit eerder in de wereldgeschiedenis is er zo'n goed model geweest waarin de rechten van mensen zo goed mogelijk gewaarborgd zijn.

Maar als er ergens een rotte plek zit in ons systeem, dan is het wel in de wijze van politiek bedrijven. En die wijze wordt niet beter, eerder slechter. Tot verdriet van de kiezer wiens vertrouwen in de politiek toch al niet zo groot is.

Het is dus geen klein probleem dat politici, die bij uitstek betrouwbaar moeten zijn, tijdens de verkiezingsstrijd mogen liegen, bedriegen en het publiek op het verkeerde been mogen zetten. Voor mij is dat meer dan een bijverschijnsel van de 'botsing der meningen'. Het is een groot democratisch probleem.

Een mooi politiek debat zou zoveel mooier kunnen zijn dan een voetbalwedstrijd wanneer we de scheidsrechtersfunctie zouden introduceren. Ik zie dat best voor me. Op het onderste deel van het televisiescherm verschijnen symbolen als een politicus demagogisch wordt, goochelt met cijfers of ronduit liegt. Tussentijds verschijnt een overzicht van de overtredingen.

Als we tijdens het debat juist onze mening aan het herzien waren op grond van een reeks indrukwekkende cijfers die de politicus in kwestie uit z'n mouw tovert en er verschijnt juist dan een rode paddenstoel in beeld (het symbool voor een leugen), dan weten wij hoe laat het is.

Inhoudsopgave

Nederland, waarheen?	2,3
Thema <i>Inleiding</i> door Geert Jan Spijker	
Veilig en beschaafd	4
Thema <i>Interview</i> met Gabriël van den Brink	
In Holland staat een huis. En nog een. En nog een.	8
Thema <i>Studie</i> door Carlo van Dijk	
Burgerparticipatie in de buurt	12
Thema <i>Studie</i> door Bernadette van den Berg	
Kanttekeningen bij de Conventie	16
Extra <i>Studie</i> Door Frits Kalberg	
Is er ruimte voor verschil in de verzorgingsstaat?	20
Boeken <i>Wijzer</i> door Klaas Beniers	
Augustinus en Calvijn over kerk en staat	24
Boeken <i>Wijzer</i> door Wim Pelt	
Botsing der meningen	27
Column <i>AdRem</i> door Jan Post	

